

UNIVERSITÀ DI NAPOLI "L'ORIENTALE"
DIPARTIMENTO DI STUDI LETTERARI,
LINGUISTICI E COMPARATI

НЕАПОЛСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ОРИЕНТАЛЕ“
ДЕПАРТАМЕНТ ЗА ЛИТЕРАТУРНИ, ЛИНГВИСТИЧНИ
И СЪПОСТАВИТЕЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА: ПЪТИЩА ПРЕЗ МУЛТИКУЛТУРНИЯ СВЯТ

LA LINGUA, LA LETTERATURA
E LA CULTURA BULGARA:
PERCORSI ATTRAVERSO IL MONDO MULTICULTURALE

СБОРНИК С ДОКЛАДИ ОТ МЕЖДУНАРОДНА
БЪЛГАРИСТИЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ
НЕАПОЛ

18 – 21 ноември 2021

UNIVERSITÀ DI NAPOLI “L’ORIENTALE”
DIPARTIMENTO DI STUDI LETTERARI, LINGUISTICI
E COMPARATI

НЕАПОЛСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ОРИЕНТАЛЕ“
ДЕПАРТАМЕНТ ЗА ЛИТЕРАТУРНИ, ЛИНГВИСТИЧНИ
И СЪПОСТАВИТЕЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

**БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА:
ПЪТИЩА ПРЕЗ МУЛТИКУЛТУРНИЯ СВЯТ**

**LA LINGUA, LA LETTERATURA E LA CULTURA
BULGARA:
PERCORSI ATTRAVERSO IL MONDO
MULTICULTURALE**

СБОРНИК С ДОКЛАДИ ОТ МЕЖДУНАРОДНА
БЪЛГАРИСТИЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ
НЕАПОЛ

18 – 21 ноември 2021

Национално издателство за образование и наука „Аз-буки“
София, 2022

СБОРНИКЪТ СЕ ИЗДАВА С ФИНАНСОВАТА ПОДКРЕПА НА
МИНИСТЕРСТВОТО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА, РЕПУБЛИКА
БЪЛГАРИЯ

ПОД ПАТРОНАЖА НА Н.ПР. ТОДОР СТОЯНОВ – ПОСЛАНИК НА
БЪЛГАРИЯ В ИТАЛИАНСКАТА РЕПУБЛИКА

В настоящия сборник са включени доклади, представени на Международната българистична конференция „Българският език, литература и култура: пътища през мултикултурния свят“, проведена през м. ноември 2021 г. в Неаполския университет „Ориентале“. Домакин на събитието е Департаментът за литературни, лингвистични и съпоставителни изследвания в партньорство с: Министерството на образованието и науката на Република България, Болонския университет, Департамента за писмен и устен превод, СУ „Св. Климент Охридски“, Асоциация на лекторите по български език, литература и култура, Българския културен институт в Рим, асоциацията „България – Италия“, Националното издателство „Аз-буки“, Асоциацията за българска култура „Будител“ – Неапол.

В конференцията взеха участие учени и преподаватели от 23 европейски университета от 13 държави, лектори по български език, литература и култура, студенти от Гърция, Италия, България и Украйна, културни дейци, журналисти и издатели

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА: ПЪТИЩА ПРЕЗ МУЛТИКУЛТУРНИЯ СВЯТ СБОРНИК С ДОКЛАДИ

Съставители:

доц. д-р Татяна Лекова, д-р Мая Падешка

Редактори:

д-р Мая Падешка, д-р Ласка Ласкова, Фабио Аштар Теларико

Рецензенти:

проф. д-р Йовка Тишева, проф. д-р Тодор Христов

Художник на корицата: Иво Христов

Стилист-коректор: Анелия Врачева

Предпечат: Национално издателство „Аз-буки“, www.azbuki.bg

ISBN 978-619-7667-38-7

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ / INTRODUZIONE

Татяна Лекова, Мая Падешка / Tatiana Lekova, Maja Padeška

Среща на българисти и слависти в Неапол в навечерието на 80-годишния юбилей на Катедрата по български език в Университета „Ориентале“

Incontro di studiosi bulgaristi e slavisti a Napoli alla vigilia dell'80° anniversario della Cattedra di lingua bulgara dell'Università "L'Orientale" 7

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ЧУЖД. МЕТОДИЧЕСКИ ТРАЕКТОРИИ / IL BULGARO COME LINGUA STRANIERA. TRAIETTORIE METODOLOGICHE

Антония Радкова / Antonia Radkova

Референтни равнища в обучението по български език като чужд

Livelli di riferimento nell'insegnamento del bulgaro come lingua straniera 18

Ивана Давитков / Ivana Davitkov

Някои наблюдения върху усвояването на българския аорист от чужденци

(върху материал от обучението на сръбски студенти)

Alcune osservazioni sull'assimilazione dell'aoristo bulgaro da parte degli stranieri (basato su materiale inerente alla formazione degli studenti serbi) 29

Йорданка Велкова / Jordanka Velkova

Картината на Ван Гог „Спалня в Арл“ като дворец на паметта

La Camera ad Arles di Van Gogh come palazzo della memoria 40

Мая Падешка / Maja Padeška

За мястото и значението на обучението по синтаксис при изучаването на български език като чужд

Importanza e luogo dell'apprendimento della sintassi del bulgaro come lingua straniera 49

Лоренцо Тестини / Lorenzo Testini

Преподаването на българския език като чужд език –

анализ на предизвикателствата и предимствата като преподавател италианец

L'insegnamento della lingua bulgara agli italiani: analisi delle difficoltà e dei vantaggi in qualità di professore madrelingua italiano 62

Илияна Димитрова / Ilijana Dimitrova

Социокултурната информация в учебници по български език за чужденци
и начините за нейното представяне
Elementi socio-culturali nei manuali di lingua bulgara per stranieri e modalità
della loro presentazione 66

Илияна Генов-Пухалева / Ilijana Genev-Puhalewa

Лексикалните колекции в чуждоезиковото обучение
Conoscenze lessicali nell'insegnamento delle lingue straniere..... 79

Илиана Чекова / Iliana Ćekova

Българските фолклорни приказки – сюжети и преподаване в чуждоезикова среда
Racconti popolari bulgari – insegnamento in un ambiente germanofono,
traduzioni e bibliografia 87

Генчо Банев / Guenĉo Banev

Студентските конкурси по българистика в Атинския
университет, 2016 – 2022
I concorsi studenteschi di bulgaristica presso l'Università
di Atene, 2016 – 2022 101

ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА: ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ПОДХОДИ / LETTERATURA E CULTURA: APPROCCI DI RICERCA

Амелия Личева / Amelia Liĉeva

Конвертируема ли е българската литература?
La letteratura bulgara contemporanea è convertibile? 121

Стилиян Стоянов / Stilijan Stojanov

Литературоцентризмът като проблем при възприемане на българската литература
Il letteraturo-centrismo come problema nella percezione
della letteratura bulgara..... 126

Антоанета Алипиева / Antoaneta Alipieva

Българи срещу българи („Цената на златото“ и „Завръщане“ от Генчо Стоев)
Bulgari contro bulgari (“The Price of Gold” and “Homecoming” di Genĉo Stoev).. 133

Таня Стоянова / Tania Stojanova

За природата и функциите на фантастичното в романа
„Човекът, който вижда всичко“ от Емил Коралов
Sulla natura e le funzioni del fantastico nel romanzo
“L'uomo che può vedere tutto” di Emil Koralov 140

Александър Панов / Aleksandăr Panov

Христо Ботев, Карло Пизакане и Луиджи Меркантини: три забележителни фигури на европейското духовно единство, които днес са перфектните непознати
Hristo Botev, Carlo Pisacane e Luigi Mercantini: tre notevoli figure dell'unità spirituale europea, che oggi sono dei perfetti sconosciuti..... 147

Младен Влашки / Mladen Vlaški

Пловдив и българската белетристика
Plovdiv e la narrativa bulgara..... 157

ЕЗИКЪТ – ТЕОРЕТИЧНИ И ПРИЛОЖНИ ТРАЕКТОРИИ / LA LINGUA – TRAIETTORIE TEORICHE E APPLICATE

Галина Петрова / Galina Petrova

За функцията на *си* като частица в безлични предикативни конструкции
La funzione della particella *si* (си) nelle costruzioni predicative impersonali..... 169

Андреана Ефтимова / Andreana Eftimova

Изразяването на искреност като условие за оценка на истинността на съобщението
L'espressione della sincerità come condizione per valutare l'autenticità del messaggio 177

Руска Станчева / Ruska Stančeva

Йерархизиране на книжовните норми според езиковите нагласи на българите
Gerarchizzazione delle norme letterarie secondo gli atteggiamenti linguistici dei bulgari..... 188

Георги Христовски / Gueorgui Hristovsky

Два теста за идентифициране на фонологичните репрезентации на корени на думи, завършващи на обструентна и сонорна съгласна, с изпадаща гласна **ъ ([ə])** в българския език
Due test per identificare la rappresentazione fonologica dei cluster fono-ostrueti, [ə]-zero alternati in posizione radico-finale in Bulgaro..... 200

Катажина Попова / Katazhina Popova

Лингвокултурологични аспекти в обучението по българска фразеология
Aspetti linguistico-culturali nell'insegnamento della fraseologia bulgara..... 211

ЛИТЕРАТУРНИ И КУЛТУРНИ ПРОЕКТИ. АНТРОПОЛОГИЯ И ФОЛКЛОР / PROGETTI LETTERARI E CULTURALI. ANTROPOLOGIA E FOLKLORE

Гинка Бакърджиева / Ginka Bakărdžieva

Защо собствените имена създават затруднения при превод?
Perché i nomi propri creano difficoltà nella traduzione?..... 224

Венета Янкова / Veneta Jankova

„Видяната България“. Бележки към две унгарски книги от 30-те години на XX в.
Immagini visive della Bulgaria vista dagli ungheresi (anni '30 e '40).

Note a due libri ungheresi degli anni '30..... 236

Мария Жерева / Maria Žereva

Съвременната българска езикова ситуация в Унгария

Una prospettiva contemporanea sulla diffusione della lingua bulgara in Ungheria... 253

Красимира Колева / Krasimira Koleva

Феноменът „скрита“ българска идентичност в мултиетническите Западни Балкани

Il fenomeno dell'identità bulgara „nascosta“ nei multietnici Balcani occidentali..... 259

СТУДЕНТСКИ ФОРУМ / FORUM STUDENTI

Фабио А. Теларико / Fabio A. Telarico

From ethnic conflict to ethnic peace... and how not to backslide: Lessons to learn from
Bulgaria's history of inter-ethnic relations

Dal conflitto etnico alla pace etnica... e come non tornare indietro: lezioni da imparare
dalla storia delle relazioni interetniche in Bulgaria..... 266

Анџи Караџи / Anthi Karaiti

Видове алтернативен туризъм и възможности за развитие в България

Diversi tipi di turismo alternativo e potenziali di sviluppo in Bulgaria 278

Хрисула Кирицу, Севастияни Данали / Chrysoula Kyritsou, Sevastiani Danali

The Macedonian Questions in the Context of the Politics of the Neighbouring
Balkan Countries

Le questioni macedoni nel contesto della politica dei paesi balcanici confinanti..... 287

Манолис Марагос / Manolis Maragos

Сравнение между притежателните местоимения в руския и българския език

от гледна точка на гръцките студенти 296

Un confronto tra pronomi possessivi in russo e bulgaro dal punto di vista

degli studenti greci 296

Екатерини Маразудаци, Алфия Хусайнова / Ekaterini Maragoudaki, Alfia Khusainova

The Reception of Modern Greek Poetry in Bulgaria. Bulgarian Anthologies during
the Second Half of the 20th Century

La ricezione della poesia greca moderna in Bulgaria. Antologie bulgare durante

la seconda metà del XX secolo 302

Въведение

СРЕЩА НА БЪЛГАРИСТИ И СЛАВИСТИ В НЕАПОЛ В НАВЕЧЕРИЕТО НА 80-ГОДИШНИЯ ЮБИЛЕЙ НА КАТЕДРАТА ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК В УНИВЕРСИТЕТА „ОРИЕНТАЛЕ“

**Татяна Лекова
Мая Падешка**

Неаполски университет „Ориентале“

Резюме. Текстът съдържа информация за международната научна конференция за българисти и слависти „Българският език, литература и култура – пътища през мултикултурния свят“, проведена през м. ноември в Неаполския университет „Ориентале“. Представа накратко организацията и основните тематични направления, както и изнесените доклади.

Ключови думи: конференция; български език, литература и култура; славянски езици

INCONTRO DI STUDIOSI BULGARISTI E SLAVISTI A NAPOLI ALLA VIGILIA DELL'80° ANNIVERSARIO DEL DELLA CATTEDRA DI LINGUA BULGARA DELL'UNIVERSITÀ "L'ORIENTALE"

**Tatiana Lekova
Maya Padeshka**

University of Naples L'Orientale

Abstract. The text contains information about the international scientific conference for Bulgarians and Slavists Scholars "Bulgarian language, literature and culture – roads through the multicultural world", Naples University "L'Orientale". It briefly presents the organization and the main thematic areas, as well as the presented reports.

Keywords: conference; Bulgarian language; literature and culture; Slavic languages

Важно събитие в научния живот на европейските българисти бе организираната от 18 до 21 ноември 2021 г. в Неапол международна конференция „Бъл-

гарският език, литература и култура – пътища през мултикултурния свят“. Замислена близо две години по-рано от Департамента за литературни, лингвистични и съпоставителни изследвания на Университета „Ориентале“ като една от първите по рода си срещи на българи от различните университети и неколкратно отлагана поради пандемичната ситуация, идеята успя да привлече за участие в конферентната зала на Ректората на Университета „Ориентале“ учени и преподаватели от 23 европейски университета от 13 държави, лектори по български език и култура, студенти от Гърция, Италия, България и Украйна, културни дейци, журналисти и издатели. Научният форум се проведе под патронажа на Н.Пр. Тодор Стоянов – посланик на България в Рим, който лично присъства на откриването на събитието. Партньори на това значимо събитие бяха: Кампус Форли на Болонския университет, Министерството на образованието и науката, Националното издателство за образование и наука „Аз-буки“, Българският културен институт в Рим, Асоциацията на лекторите по български език, литература и култура, СУ „Св. Климент Охридски“, асоциацията „Италия – България“, Асоциацията за българска култура „Будител“ в Неапол. Като гост на конференцията бе поканен писателят Георги Господинов – носител на литературната награда „Стрега“ за 2021 г.

Всъщност още в началото на ХХІ век бяха правени опити за организиране на подобни срещи на специалисти по българистика в Италия, тъй като се отчиташе все по-належащата нужда от по-непосредствено общуване и съвместни инициативи между незначителния в наше време брой учени, занимаващи се със славистика. Преди повече от едно десетилетие колегите Яня Йерков и рано напусналата ни Искра Ликоманова събраха за първи път в римския университет „Сапиенца“ преподавателите българи, работещи в Италия, за да споделят своите научни постижения и проекти на конференцията под надслов „В лабораторията на италианската българистика“ (2010), като докладите им бяха публикувани в посветения на българистичния форум брой на сп. *Ricerche slavistiche*.

Важна стъпка в това отношение бяха и организираните четири години поред Дни на българската култура „Познаваш ли България? (Conosci la Bulgaria?)“ от колегите от Департамента за устен и писмен превод на Болонския университет във Форли. Инициативата, създадена от Лектората по български език, литература и култура в Болонския университет, постави началото на „италианските“ срещи на лектори и студенти българи. Възстановен бе и конкурсът за млади преводачи от италиански на български език „Леонардо Пампури“.

През последните години със затихването на пандемията от КОВИД-19 и намаляването на интереса към изучаването на южнославянските езици и литератури в Италия и в Европа все по-осезателно се чувстваше нуждата от актуализиране на методиката и търсене на нови подходи за привличане и мо-

тивиране на студентите в изучаването на българския език, както и модернизиране на обучението в епохата на дигиталните технологии. Беше назрял моментът за дискусия върху проблемите и перспективите пред преподавателите, изследователите и специалистите българисти. Инициативата да се съберат изследователи и преподаватели по българистика, беше поета от Департамента за литературни, лингвистични и съпоставителни изследвания на Неаполския университет „Ориентале“, съхранил осемдесетгодишната традиция на преподаване на български език и литература. В него изучаването на българския език, водещо началото си още от 30-те години на XX век със семинарни занятия по български език, получава официален статут на академична катедра, заедно с полски, по време на войната през есента на 1942 г. по инициатива на уважавания учен, литературен критик и преводач проф. Енрико Дамяни (1892 – 1953).

Енрико Дамяни – известен славист и българист, е създател на Катедрата по славянски литератури в Университета „Сапиенца“ в Рим още през далечната 1929 г. Именно той е ученият, който също през 1942 г. основава и Катедрата по италианска филология в Софийския университет.

Основен организатор на Международната научна конференция беше Катедрата по български език, българска литература и славянска филология на Университет „Ориентале“. Сред поканените бяха не само специалисти по български език, литература и култура, но и колеги, които се занимават със съвременни, славянски и други езици и литератури, образователни и културни дейци. Инициативата имаше за цел не само да се инициира диалог с културите на различните народи, но и да се отворят маси за дискусия, съпоставка и дебат в няколко направления на изследване:

- равностетка и перспективи на българистиката в Италия и в другите страни на Европа, в които се преподава българският език; дебат за научните постижения на италианските и чуждестранните българисти; новите методически подходи в националната и чуждестранната българистика; съвременното състояние и новите изследователски тенденции; културни, имагологични, преводачески изследвания и други изследователски дисциплини, като литературна критика, обща лингвистика, езикознание, глотодидактика, компаративистика, антропология, социология, история, изследвания върху традиционни и дигитални медии, кино и театър;

- българистиката пред предизвикателствата на XXI век (българският език, литература и култура в контекста на световните трансформации; българският език, литература и култура и новите медии; българската съвременна литература и емиграционна литература; литературният превод; положението на преподаването на българския език в славянските страни и в Европа, промени в съвременните езици; българският език в други езикови и културни контексти, рецепция и културно посредничество; проблеми на идентичността, стереотипи;

– преподаването на български език (академично преподаване на българския език като втори или избираем в съвременните условия; проблеми и перспективи пред лекторатите по български език и култура в Европа; дистанционно обучение по български език; преподаване на българския език като чужд L2; обучение на деца и възрастни от българската диаспора в чужбина).

По време на конференцията се състоя и кръгла маса на тема „Лекторатите – лаборатории за съвременна българистика“ с участието на експерти от Министерството на образованието и науката и Асоциацията на лекторите по български език, литература и култура. Включиха се присъстващите на събитието лектори от Атина, Будапеща, Лисабон, Неапол, Форли, Лондон, Дъблин, Сегед, Белград, Солун, Фрайбург, Прага, Кьолн, Мелитопол. Освен текущи проблеми, свързани с организацията, дейността, функциите и мисията на лекторатите в задграничните университети, кръглата маса даде възможност да се представят редица проекти и постижения на лекторите и на техните студенти. Впечатлиха изказванията на ас. Генчо Банев (Атина), д-р Красимира Колева (Мелитопол) и доц. Илиана Чекова (Кьолн), които представиха богата проектна дейност и иновации в работата със студенти българисти. Това още веднъж потвърди необходимостта от разумна и целенасочена държавна политика за поддържане на задграничната българистика и по-специално – на лекторатите, които, поради своята специфика, се наложиха като „лаборатории“, от които тръгват редица новости и тенденции в чуждестранната българистика.

Научната програма на конференцията беше открита от четири пленарни доклада, които очертаха дискуссионните посоки по време на научните сесии. Проф. Амелия Личева (СУ „Св. Климент Охридски“) очерта възможностите пред съвременната българска литература да бъде „конвертируема“ за света, да потърси своята тематична отвореност и близост със „света“. Проф. Георги Минчев (Университет в Лодз) насочи дискусията в посока на идеологическата трактовка на богомилството след 1940 г. и неговата употреба за политически цели. Докладът на проф. Марина ди Филипо (Университет „Ориентале“, Неапол) насочи вниманието на публиката към учебното съдържание в изучаването на руски език като чужд от студенти, а проф. Петя Осенова (СУ „Св. Климент Охридски“) „откри“ голямата тема за трансграничната българистика и подготовката на специалисти в тази област.

Първата научна сесия обедини доклади под надслова „Български език като чужд: методически траектории“. По време на сесията се представиха разнообразни доклади, в които акцент бяха: дидактическите ресурси при изучаване на български език като чужд за напреднали (Надежда Сталянова, Елена Крейчова); проблеми и пътища за тяхното преодоляване при изучаване на български език от италиански студенти (Лоренцо Тестини, Мая Падешка); споделен институционален опит при организирано обучение по български език като чужд (Билиана Тодорова, Гергана Падарева-Илиева); техники и похвати при

изучаване на български език от английски студенти (Йорданка Велкова); анализ на учебното съдържание по български език като чужд и идеи за неговото оптимизиране и сертифициране (Антония Радкова, Ивана Давидков); социокултурни аспекти на учебното съдържание по български език като чужд (Илияна Димитрова, Илияна Генев-Пухалева).

Втората научна сесия – „Литература и култура: изследователски подходи“, представи богата гама от наблюдения върху различни аспекти и периоди на българската литература в генеалогичен и съпоставителен план. Антоанета Алипиева (Белградски университет) разгледа фигурата на помаците в романите на Генчо Стоев. Изследователката заяви тезата, че тази фигура е изкривена в българското културно съзнание от господстващата доскоро национална идеология. Стилиан Стоянов (ЮЗУ „Неофит Рилски“) говори за литературоцентризма при възприемане на българската класика, за това как българинът традиционно изгражда „образ на света“ през литературата и нейните ценности. Таня Стоянова от Университета в Солун се спря на романа на Емил Коралов „Човекът, който вижда всичко“ в контекста на българската фантастика за деца. Интерес с оглед на „италианската“ тема в българската литература предизвика докладът на Александър Панов – лектор в Болонския университет, на тема: „Христо Ботев, Карло Пизакане и Луиджи Меркантини: три забележителни фигури на европейското духовно единство, които днес са „свършените непознати“. Авторът се спря на малко известен факт в нашата литературна история, свързан именно с връзката между Христо Ботев и Карло Пизакане, от една страна, и поета Луиджи Меркантини, от друга. Темата за „чуждото“/другия в нашата литература беше подхваната и в следващите два доклада: в доклада на Йордан Ефтимов, но през обрнатата оптика на „завръщащите се“ в България образували се българи – от утопичната мечта за учение в странство в „Под игото“ през „Пази, боже, сяпо да прогледа“ до Чудомир и Алек Попов; през критичната позиция на Димитър Камбуrow (Тринити колидж, Дъблин), който изследва съдбата на „българските книги“, написани от автори с български произход на различен от българския език.

Сесията продължи с доклада на Цветана Георгиева (УниБИТ, София), която се спря на фигурата на бог Пан в творчеството на поетите от *Fin de siècle* Христо Ясенов, Емануил Попдимитров и Людмил Стоянов, и приключи с интересното интердисциплинарно изследване на Младен Влашки (Университет във Фрайбург) за визиите на Пловдив в българската литература.

Следващата научна сесия беше посветена на езикови проблеми („Езикът – теоретични и приложни траектории“). Бяха изнесени доклади, засягащи конкретни системноезикови явления в съвременния български език, метамоделите и бази данни, въпроси от историята на българския език, проблеми на нормата и узуса, социокултурни и социолингвистични аспекти при усвояване на българска фразеология, стилистични явления. Доклади представиха Галина

Петрова (Бургаски университет „Проф. д-р Асен Златаров“), Ласка Ласкова (СУ „Св. Климент Охридски“), Светлана Славкова (Болонски университет, Кампус Форли), Георги Христовски (Лисабонски университет), Руска Станчева (Институт за български език, БАН), Андреана Ефтимова (СУ „Св. Климент Охридски“), Деница Димитрова (СУ „Св. Климент Охридски“), Катажина Попова (Бургаски университет „Проф. д-р Асен Златаров“), София Мицова (ЮЗУ „Неофит Рилски“).

Научната програма продължи с доклади в тематичното направление „Литературни и културни проекти. Антропология и фолклор“. Ивица Бакович запозна публиката с курса по българско кино, организиран в Университета в Загреб. Гинка Бакърджиева – лектор по български език в Карловия университет в Прага, представи свои наблюдения в областта на превода на собствени имена. Венета Янкова (Университет ELTE, Будапеща) и Мария Жерева (СУ „Св. Климент Охридски“) говориха за образа на българите и българския език в Унгария, а Григор Григоров (Университет в Сегед) разказа за медицински рецепти, открити в средновековни български ръкописи.

Специална сесия беше отделена за докладите на студенти, изучаващи български или друг славянски език. Участие в сесията взеха Ребека Джили – понастоящем докторант по руски език в СУ „Св. Климент Охридски“, Фабио Теларико и Федерико Донадио – студенти от Университета „Ориентале“, Карина Топович от лектората по български език в Университета в Мелитопол, Украйна, както и студентите от Атинския университет с ръководител ас. Генчо Генчев – Манолис Марагос, Анти Караити, Екатерина Марагудаки, Алфия Хусаинова, Хрисула Кирицу, Севастиани Данали.

Впечатляващо бе разнообразието в подходите на участниците в международната конференция по българистика, но най-същественото е, че форумът даде възможност за конструктивен диалог и размяна на информация и мнения, установявайки по такъв начин връзка и обмен на идеи между най-различни направления в диахронното и синхронното изследване на българската култура и книжовност. Поради значимостта и разнообразието на представените теми, поради многостранността на извършените интердисциплинарни изследвания, проявата бе следена с особен интерес както от учени и изследователи, така и от студенти, специализанти и докторанти от университетите в Италия, които, макар и дистанционно, активно участваха в заседанията на научния форум.

Настоящият сборник съдържа част от представените по време на конференцията доклади. Изразяваме благодарност към Министерството на образованието и културата на Република България за финансовата подкрепа при издаване на настоящия сборник.

INCONTRO DI STUDIOSI BULGARISTI E SLAVISTI A NAPOLI ALLA VIGILIA DELL'80° ANNIVERSARIO DELLA CATTEDRA DI LINGUA BULGARA DELL'UNIVERSITÀ "L'ORIENTALE"

**Tatiana Lekova
Maja Padeska**

*Dipartimento di Studi Letterari, Linguistici e Comparati
Università di Napoli "L'Orientale"*

La conferenza internazionale "Lingua, letteratura e cultura bulgara – Percorsi nel mondo multiculturale", organizzata dal 18 al 21 novembre 2021 a Napoli, è stata un evento importante nel percorso di continuo aggiornamento degli studiosi di tutt'Europa.

Progettata quasi due anni addietro dal Dipartimento di Studi Letterari, Linguistici e Comparati dell'Università "L'Orientale" come uno dei primi incontri in assoluto di studiosi bulgari provenienti da diverse università, la manifestazione è stata ripetutamente rinviata a causa della pandemia. Nondimeno, la nostra idea è riuscita ad attirare nella sala conferenze del Rettorato dell'Università "Orientale" di Napoli studiosi e docenti di lingua e cultura bulgara di 23 università europee e 13 Paesi, studenti presso università greche, italiane, bulgare e ucraine, nonché personalità dal mondo della cultura, del giornalismo e dell'editoria. La conferenza si è svolta sotto il patrocinio di Sua Eccellenza Todor Stoyanov, Ambasciatore della Repubblica di Bulgaria a Roma, che ha presenziato personalmente all'apertura dell'evento. L'Associazione Bulgaria-Italia e l'Associazione per la cultura bulgara "Buditel" di Napoli sono stati i nostri partner per questo importante evento. Inoltre, lo scrittore Georgi Gospodinov, vincitore del Premio Strega 2021, è stato ospite della conferenza.

Peraltro, essendosi riconosciuta l'urgenza di una comunicazione più immediata e di iniziative congiunte tra l'ormai esiguo numero di studiosi impegnati negli studi slavi, in Italia si è tentato di organizzare simili incontri di specialisti di bulgaristica già all'inizio del XXI secolo. Più di dieci anni fa, i nostri colleghi Ianya Yerkov e la prematuramente scomparsa Iskra Likomanova hanno riunito per la prima volta gli studiosi di bulgaristica in Italia presso l'Università di Roma la Sapienza in occasione del convegno intitolato "Nel laboratorio di studi bulgari italiani" (2010), per condividere i risultati delle loro ricerche e i loro progetti. Gli atti del convegno

sono stati pubblicati in un numero dedicato a tale simposio dalla rivista “Ricerche slavistiche”.

Anche le Giornate della Cultura Bulgara “Conosci la Bulgaria?“, organizzate per quattro anni di seguito dai colleghi del Dipartimento di Interpretazione e Traduzione dell’Università di Bologna a Forlì, sono state un passo importante in questo senso. L’iniziativa, ideata dal docente di Lingua, letteratura e cultura bulgara dell’Università di Bologna, ha segnato l’inizio degli incontri “italiani“ tra docenti e studenti di bulgaristica. È stato inoltre riproposto il concorso “Leonardo Pampuri“ per giovani traduttori dall’italiano al bulgaro.

Negli ultimi anni, dato il sempre minore interesse per lo studio delle lingue e letterature slave meridionali in Italia e in Europa, e grazie al progressivo scemare della pandemia da Covid 19, si è sentita sempre più l’esigenza di aggiornare la metodologia e di cercare nuovi approcci per coinvolgere e motivare gli studenti allo studio della lingua bulgara, nonché di modernizzare l’insegnamento nell’era della tecnologia digitale. I tempi erano ormai maturi per una discussione sui problemi e le prospettive degli insegnanti, dei ricercatori e degli specialisti bulgari. Il progetto di riunire ricercatori e docenti di bulgaristica è stato promosso dal Dipartimento di Studi Letterari, Linguistici e Comparati dell’Università degli Studi di Napoli “Orientale“, che ha alle spalle una lunga tradizione (80 anni) di insegnamento della lingua e della letteratura bulgara. Lo studio della lingua bulgara, che ha avuto origine negli anni ’30 con seminari in bulgaro, ha ottenuto lo status ufficiale di dipartimento accademico, insieme al polacco, nell’autunno del 1942, durante la Seconda Guerra Mondiale, su iniziativa dello stimato studioso, critico letterario e traduttore Prof. Enrico Damiani (1892 – 1953).

Enrico Damiani, slavista e bulgarista di fama, è stato il fondatore del Dipartimento di Letterature slave dell’Università Sapienza di Roma nel 1929 e, sempre nel 1942, del Dipartimento di Filologia italiana dell’Università di Sofia.

Il Dipartimento di Lingua bulgara, Letteratura bulgara e Filologia slava dell’Università “L’Orientale“ è stato l’organizzatore principale della Conferenza scientifica internazionale. Tra i partecipanti invitati non c’erano solo specialisti di lingua, letteratura e cultura bulgara, ma anche colleghi attivi nel campo delle lingue e letterature moderne, slave e non solo, nonché personalità del mondo dell’educazione e la cultura. L’iniziativa mirava non solo ad avviare un dialogo con diverse culture, ma anche ad aprire tavoli di discussione, confronto e dibattito in diversi ambiti di studio:

– un quadro generale e le prospettive della bulgaristica in Italia e negli altri paesi europei in cui si insegna la lingua bulgara; un dibattito sui risultati scientifici della bulgaristica in Italia e all’estero; nuovi approcci metodologici nella bulgaristica italiana e straniera; lo stato di avanzamento e le nuove tendenze della ricerca; gli studi culturali, visuali, di traduzione, la critica letteraria, la linguistica generale, la linguistica, la glottodidattica, gli studi comparativi, l’antropologia, la sociologia, la storia, la ricerca sui media tradizionali e digitali, sul cinema e sul teatro;

– Studi bulgari di fronte alle sfide del XXI secolo (lingua, letteratura e cultura bulgara nel contesto delle attuali trasformazioni globali; lingua, letteratura e cultura bulgara nei nuovi media; letteratura bulgara contemporanea e letteratura dell'emigrazione; traduzione letteraria; situazione dell'insegnamento della lingua bulgara nei paesi slavi e in Europa, cambiamenti nelle lingue contemporanee; lingua bulgara in altri contesti linguistici e culturali, ricezione e mediazione culturale; problemi di identità, stereotipi);

– Insegnamento della lingua bulgara (insegnamento accademico della lingua bulgara come seconda lingua o lingua elettiva nel contesto contemporaneo; problemi e prospettive per i docenti di lingua e cultura bulgara in Europa; insegnamento a distanza della lingua bulgara; insegnamento del bulgaro come L2 per stranieri; insegnamento a bambini e adulti della diaspora bulgara all'estero).

Durante la conferenza si è tenuta una tavola rotonda sul tema “I lettori – laboratori per gli studi bulgari contemporanei” con la partecipazione di esperti del Ministero dell'Istruzione e della Scienza e dell'Associazione dei docenti di lingua, letteratura e cultura bulgara. I relatori presenti all'evento provenivano da Grecia (Atene, Salonicco), Ungheria (Budapest, Szeged), Portogallo (Lisbona), Italia (Napoli, Forlì), Regno Unito (Londra), Irlanda (Dublino), Serbia (Belgrado), Germania (Friburgo, Colonia), Repubblica Ceca (Praga), e Ucraina (Melitopol). Oltre alle questioni di attualità relative all'organizzazione, alle attività, alle funzioni e alla missione dei lettori nelle università all'estero, la tavola rotonda ha offerto l'opportunità di presentare una serie di progetti e di risultati ottenuti dai docenti e dai loro studenti. Le presentazioni di Genčo Banev (Atene), Dr. Krasimira Koleva (Melitopol) e Assoc. Prof. Iliana Čekova (Colonia), che ha presentato le attività del progetto e le innovazioni nel lavoro con gli studenti bulgari. Tutto ciò ha confermato ancora una volta la necessità di una politica statale ragionata e mirata per il supporto della bulgaristica all'estero e, in particolare, dei lettori che, per la loro specificità, si sono affermati come “laboratori” da cui provengono numerose innovazioni e tendenze nella bulgaristica all'estero.

Il programma scientifico della conferenza si è aperto con quattro relazioni plenarie, che hanno delineato gli indirizzi di discussione delle sessioni scientifiche. La Prof. Amelia Ličeva (Università di Sofia “St. Kliment Ohridski”) ha illustrato le potenzialità della letteratura bulgara contemporanea di essere “riconvertibile” al resto del mondo, di ricercare la sua apertura tematica e la sua vicinanza al “mondo”. Il Prof. Georgi Minczew (Università di Lodz) ha indirizzato la discussione verso l'interpretazione ideologica del bogomilismo post-1940 e il suo utilizzo a fini politici. La relazione del Prof. Marina Di Filippo (Università di Napoli “L'Orientale”) ha richiamato l'attenzione del pubblico sui contenuti curriculari nello studio del russo come lingua straniera da parte degli studenti, e il Prof. Petya Ossanova (Università di Sofia “St. Kliment Ohridski”) ha “scoperto” il grande tema degli studi bulgari transfrontalieri e della formazione di specialisti in questo ambito.

La prima sessione scientifica ha visto la presentazione di relazioni sul tema “Il bulgaro come lingua straniera: traiettorie metodologiche”. Durante la sessione sono stati presentati diversi lavori, incentrati su: risorse didattiche nell’apprendimento del bulgaro come lingua straniera per studenti avanzati (Nadezhda Stalyanova, Elena Kreychova); difficoltà e vie per il loro superamento nell’apprendimento del bulgaro da parte di studenti italiani (Lorenzo Testini, Maya Padeška); Esperienze istituzionali condivise nell’apprendimento organizzato del bulgaro come lingua straniera (Biljana Todorova, Gergana Padareva-Ilieva); tecniche di apprendimento del bulgaro da parte di studenti inglesi (Yordanka Velkova); analisi del contenuto didattico del bulgaro come lingua straniera e idee per la sua ottimizzazione e certificazione (Antonia Radkova, Ivana Davidkov); aspetti socioculturali del contenuto didattico del bulgaro come lingua straniera (Iliana Dimitrova, Iliana Genev-Pukhaleva).

La seconda sessione scientifica, “Letteratura e cultura: approcci di ricerca“, ha offerto un ampio spettro di osservazioni su diversi aspetti e momenti della letteratura bulgara in prospettiva genealogica e comparativa. Antoaneta Alipieva (Università di Belgrado) ha esaminato la figura dei Pomacchi nei romanzi di Genčo Stoev. La studiosa sostiene che questa figura è stata distorta nella coscienza culturale bulgara dall’ideologia nazionalista dominante fino al recente passato. Stiliyan Stoyanov (Università Sudorientale “Neofit Rilski“) ha parlato del centrismo letterario nella percezione dei classici bulgari e di come il bulgaro costruisca tradizionalmente un’“immagine del mondo“ attraverso la letteratura e i suoi valori. Tanya Stoyanova dell’Università di Salonicco “Macedonia“ ha discusso il romanzo di Emil Koralov L’uomo che vede tutto nel contesto della narrativa bulgara per ragazzi. “Hristo Botev, Carlo Pisacane e Luigi Mercantini: tre figure notevoli dell’unità spirituale europea che oggi sono dei “perfetti sconosciuti“. L’autore affronta un fatto poco noto della nostra storia letteraria, ovvero il rapporto tra Hristo Botev e Carlo Pisacane, da un lato, e il poeta Luigi Mercantini, dall’altro. Il tema dello “straniero“/altro nella nostra letteratura è stato toccato anche nei due interventi successivi: Il saggio di Yordan Eftimov, ma attraverso l’ottica rovesciata dei bulgari “di ritorno“ – dal sogno utopico di studiare in un Paese straniero in *Sotto il giogo*, attraverso gli occhi ciechi di Chudomir e Alek Popov; attraverso la posizione critica di Dimitar Kamburov (Trinity College, Dublino), che ha esplorato il destino dei “libri bulgari“ scritti da autori di origine bulgara in una lingua diversa dal bulgaro.

La sessione è proseguita con la relazione di Cvetana Georgieva (UniBIT, Sofia), incentrata sulla figura del dio Pan nelle opere dei poeti della Fin de siècle Hristo Yasenov, Emmanuil Popdimitrov e Lyudmil Stoyanov. A concludere è stata l’interessante ricerca interdisciplinare di Mladen Vlaški (Università di Friburgo) sulle rappresentazioni di Plovdiv nella letteratura bulgara.

La successiva sessione scientifica è stata dedicata alle questioni linguistiche (“Lingua – Traiettorie teoriche e applicate“). Sono state presentate relazioni su

fenomeni linguistici sistemici specifici della lingua bulgara moderna, metamodelli e banche dati, questioni di storia della lingua bulgara, problemi di norma e uso, aspetti socioculturali e sociolinguistici nell'acquisizione della fraseologia bulgara, fenomeni stilistici. Hanno presentato le proprie relazioni Galina Petrova (Università di Burgas "Prof. Asen Zlatarov"), Laska Laskova (Università di Sofia "St. Kliment Ohridski"), Svetlana Slavkova (Università di Bologna, Campus di Forlì), Georgi Hristovski (Università di Lisbona), Russka Stančeva (Istituto di Lingua Bulgara, Accademia Bulgara delle Scienze), Andreana Eftimova (Università di Sofia "St. Kliment Ohridski"), Denica Dimitrova (Università di Sofia "St. Kliment Ohridski"), Katažina Popova (Università di Burgas "Prof. Asen Zlatarov"), Sofia Micova (Università Sudorientale "Neofit Rilski").

Il programma scientifico è proseguito con le relazioni dell'area tematica "Progetti letterari e culturali. Antropologia e folklore". Ivica Baković ha introdotto il pubblico al corso sul cinema bulgaro organizzato all'Università di Zagabria. Ginka Bakardjieva, docente di lingua bulgara all'Università Charles di Praga, ha presentato le sue osservazioni nel campo della traduzione dei nomi propri. Veneta Jankova (Università di Budapest, ELTE) e Maria Žereva (Università St. Kliment Ohridski) hanno parlato dell'immagine dei bulgari e della lingua bulgara in Ungheria, mentre Grigor Grigorov (Università di Szeged) ha parlato delle ricette mediche trovate nei manoscritti bulgari medievali.

Una sessione speciale è stata dedicata alle relazioni degli studenti che studiano il bulgaro o un'altra lingua slava. Alla sessione ha partecipato Rebecca Gigli, attualmente dottoranda in russo presso l'Università di Sofia. Kliment Ohridski"; Federico Donadio, studente presso l'Università "L'Orientale"; Fabio Ashtar Telarico ex-studente de "L'Orientale" specializzando presso l'Università di Graz "Karl Franz" (Austria); Karina Topović del dottorato di lingua bulgara dell'Università di Melitopol; nonché, sotto la supervisione di Genčo Banev, gli studenti dell'Università di Atene Manolis Maragos, Anti Karahiti, Ekaterini Maragoudakis, Alfa Husainova, Chrysula Kiritsu, Sevastiani Danali.

La diversità degli approcci dei partecipanti alla conferenza internazionale sugli studi bulgari è stata impressionante. Tuttavia, ciò che più conta è che la conferenza ha fornito un'opportunità costruttiva di dialogo e di scambio di esperienze e opinioni, stabilendo così un legame tra le aree più diverse nello studio diacronico e sincronico della cultura e della letteratura bulgara. Per l'importanza e la diversità dei temi affrontati e la natura multiforme della ricerca interdisciplinare svolta, l'evento è stato seguito con particolare interesse da studiosi e ricercatori, oltre che da studenti, laureandi e specializzandi delle università italiane, che, seppur a distanza, hanno partecipato attivamente alle sessioni della conferenza.

Questa raccolta contiene alcuni dei lavori presentati durante la conferenza. Siamo grati al Ministero dell'Istruzione e della Cultura della Repubblica di Bulgaria per il sostegno finanziario alla pubblicazione di questa raccolta.

Български език като чужд. Методически траектории
Il bulgaro come lingua straniera. Traiettorie metodologiche

РЕФЕРЕНТНИ РАВНИЩА В ОБУЧЕНИЕТО
ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ЧУЖД

Антония Радкова

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Лисабонски университет – Португалия*

Резюме. Изследването очертава необходимостта и важността да бъдат създадени референтни равнища за обучението по български език като чужд. Представени са различните аспекти на тези равнища като езикови функции, лексика и други, като специално внимание се обръща на граматичната компетентност. Равнищата на граматиката в езиковото съдържание са анализирани от гледна точка на представянето им в някои учебни програми и в няколко от издадените в последните години учебници.

Ключови думи: български език като чужд; референтни равнища; обучение по граматика

REFERENCE LEVELS IN TEACHING BULGARIAN
AS A FOREIGN LANGUAGE

Antonia Radkova

*University of Sofia
Universidade de Lisboa*

Abstract. This paper highlights the importance of creating some reference levels for teaching Bulgarian as a foreign language. It gives a description of these levels focusing on their different components: language functions, vocabulary, etc., but with a focus on grammar. It also analyses how several recently published textbooks structure the Bulgarian grammar in levels through their language content.

Keywords: Bulgarian as a foreign language; grammar teaching; reference level

Увод

Изучаването на български език протича в различни контексти: български като език на образованието в България, български като роден зад граница, български за мигранти. Някои от тези формати на изучаването на български език имат общоприети и административно утвърдени стандарти и учебни съ-

държания. Един от тях – обучението по български език като чужд – е отговорност на отделните университети, частни школи или тестови центрове. В последните десетилетия като референтен документ се използва Общата европейска езикова рамка, но тя не е езиково специфична/характерна и дава насоки, които нямат за цел и не отчитат особеностите на преподаването на конкретния език. В нея езикът е описан като инвариант и тя няма за цел да даде описания или препоръки за изучаване на отделните езици.

Прагово равнище – дефиниция, съдържание и история

Езиково специфичните документи от гледна точка на преподаването на език като чужд са така наречените референтни равнища. В тях е описан конкретният език от научна гледна точка и с оглед на изучаването му като чужд. Референтните равнища са „функционален модел за дефиниране на целите на обучението по чужд език. Те определят ... категориите и езиковите дескриптори на 1) функциите в езиковите актове в комуникацията (напр. обяснение, разпит, извиняване, предлагане, поздравяване, и т.н.); 2) общите понятия (например за място, време, причинно-следствена връзка и т.н.); 3) конкретните, ситуационно обусловени концепти... Този модел за прагово равнище дава информация за това какво трябва да умее един обучаем на определен език, за да бъде независим в чуждоезикова среда“ (Trim 2001: 4).

Първото прагово равнище за английски език като чужд за ниво A2 е публикувано през 1975 година. Оттогава съдържанието на различните равнища и за различните езици претърпява известни промени: някои категории биват изключени, други – добавени. В последния публикуван вариант на английския език за равнище A1 (Breakthrough level) изучаваният чужд език е описан в следните категории:

- езикови функции (например: изразяване на съгласие/несъгласие; идентификация на обект/човек: това е...);
- теми, умения и речник (семантични полета; лексика);
- рецептивни дейности, процеси и стратегии: слушане и четене;
- продуктивни дейности, процеси и стратегии: говорене и писане;
- общи и езикови компетентности: лингвистична компетентност (лексикална, граматична, фонологична), социолингвистична компетентност и дискурсна компетентност;
- равнища на уменията (Trim 2009).

Както се вижда от списъка на категориите, част от тях са инвариантни за различните езици, като например уменията за четене и слушане на различните равнища, но част от тях, и то немалка, са специфични за всеки език. Езиково специфично е съдържанието на отделните теми, например съдържанието на лексикалното поле „Семейство“ ще е различно за всеки език, макар и самата тема „Семейство“ да присъства във всички езици. А езиковите компетентно-

сти (граматика, фонология, лексика) за всеки език ще се различават напълно.

Първите разработени прагови равнища са по английски език и са издадени през 70-те години, малко по-късно такива равнища са разработени и за немски и френски език. Равнищата по тези езици вече са претърпели и няколко пре-работки. Постепенно такива равнища се изработват и за много други езици. От славянските езици такива референтни рамки има за руски език (от 1996), словенски език (от 2004), чешки език (от 2005), хърватски език (от 2013). От балканските езици такива има за гръцки език (от 1999), румънски език (от 2002), турски език (от 2018) (Reference level descriptions 2022).

Български език като чужд и референтните равнища

За изучаването на български език като чужд подобни равнища все още не са разработени, но темата за необходимостта от разработването им не е нова. За стандартизация в описанието и систематизирането на български език при преподаването му като чужд се е говорило и писало неведнъж в научната общност – Куртева, Димитрова (2012), Колева-Златева (2014), Колева-Златева (2018), Падешка (2018) и други. „Като обща слабост на учебните пособия за възрастни може да се посочи това, че тяхното изготвяне не се опира на системни, многоаспектни проучвания на усвояването на българския език: за обхвата на граматиката за всяко ниво; за реда на преподаване на граматическите категории и тяхната взаимоотноителност; за обхвата на лексиката за всяко ниво... За преодоляване на част от тези слабости една от неотложните задачи пред преподаването на българския език като втори език е разработването на справочници, определящи обхвата на езиковия материал, който трябва да бъде включен в учебниците и изпитните тестове за различните нива. Общата европейска езикова рамка описва способностите за всяко ниво, но допълнителна задача е разработването на справочници за всеки език (Reference level descriptions)“ (Koleva-Zlateva 2014: 7).

Въпреки мненията на специалистите не се предприемат действия за поставянето на преподаването на български език като чужд на научни основи, за стандартизирането му и за съизмерването с преподаването на другите чужди езици.

Създаването на референтните равнища не е задача за един автор, това е проект, който би трябвало да включва специалисти от различни области: лингвисти, методици, преподаватели по български като чужд. Действия в тази посока биха могли да бъдат предприети от МОН и университетите. Този проект би трябвало преди приемането му да бъде обсъден в общността на българистите и преподавателите по български като чужд. Подобни равнища имат не нормативен, а препоръчителен характер, но въпреки това те би трябвало да бъдат подкрепени и по този начин институционализирани от МОН.

Описанието на езика по референтни равнища би имало цялостно по-

зитивно въздействие върху обучението по български като чужд. На първо място, за студентите и изучаващите го в различни университети, школи и курсове това би означавало възможност за мобилност и съпоставимост на различни форми на обучение. При преминаване от един университет в друг, от школа – в университет, от университет в чужбина – в университет в България студентите ще имат ясна информация докъде са стигнали, какво са научили или ще научат. Тази информираност е от значение и за образователните институции. Наличието на равнища ще даде яснота за целите и резултатите на обучението.

Не по-малко важно е обучението по български език като чужд да стане съпоставимо по съдържание и качество с обучението по други чужди езици. Това най-ясно се вижда в обучението по български език извън границите на България, където българският е един от многото предлагани за изучаване езици и мотивацията за избора му зависи, не на последно място, от информираността за организацията на това обучение, от неговите цели и резултати и от качеството му. А качеството се основава в голяма степен от осигуряване на научна и професионална основа на това обучение.

За преподавателите наличието на референтни равнища означава конкретизация на учебните програми и учебното съдържание и систематизиране на учебния материал. Те биха ги улеснили в паралелното използване на различни учебници и при създаването на учебни материали. Най-необходими са те за авторите на учебници и помагала.

Наличието на референтни равнища не означава ограничаване на свободата в избора на материал на отделния преподавател или учебно заведение: всеки може да избира какво да преподава, в зависимост от възгледите си, ситуацията и аудиторията. Референтността се изразява в това, че на конкретно посочено равнище (например А1) във всяко учебно заведение, било то в България или извън границите ѝ, било то частно или държавно, с който и да е конкретен преподавател, се изучава ясно определено и едно и също учебно съдържание.

Българският език се нуждае от такова пълно, подробно и систематично описание на системата му от гледна точка на изучаването му като чужд. Това описание е различно от известните ни граматики на българския език, то ще се базира на тях, но има други цели, друго приложение и друга аудитория.

Цели на изследването

С оглед на ситуацията, в която се намират теорията и практиката на български език като чужд, настоящото изследване си поставя за задача да докаже необходимостта от създаването на референтни равнища за изучаването му. Затова ще бъдат направени:

– анализ на съдържанието на една от лингвистичните компетентности (граматичната компетентност);

– сравнение на учебното съдържание по граматика в четири учебни системи: Колева-Златева и др. (2012), Куртева и др. (2016, 2017), Андонова и др. (2014, 2018) и Живова и др. (2021);

– идентифициране и анализ на различията в обема и съдържанието на граматичната компетентност;

– дефиниране на критерии за систематизиране на съдържанието на граматичната компетентност.

Методи на изследването

Това, че не са предприемани институционални действия, не означава, че българският език като чужд няма виждания за структуриране на информацията по равнища. Като такива описания могат да бъдат приети учебните програми и спецификациите на тестови системи – например учебната програма по български език като чужд за възрастни, търсещи или получили международна закрила, и учебната програма по български език като чужд за търсещи или получили международна закрила и мигранти в задължителна училищна възраст.

Като квазиравнища за референция могат да бъдат използвани също така и учебните съдържания за конкретни учебници или учебни системи, разработени от различни авторски колективи. Те най-често са насочени или съпровождат учебни системи, включващи учебници, учебни помагала и тестове. Но тези описания са авторски проекти, които нямат общовалидна стойност, за разлика от референтните равнища за другите чужди езици.

За целите на изследването приехме като квазиравнища учебното съдържание на четири учебни системи по български език като чужд, издадени в последните няколко години в България, и анализирахме граматичния материал в тях. Основният критерий за избор кои учебници да бъдат включени в анализа, беше ориентирането на учебните системи към общоевропейските равнища. По тази причина някои широко използвани и добри учебници останаха извън този анализ, тъй като не са съотнесени с равнищата A1, A2, B1 и т.н.

Втората стъпка в изследването беше анализът по равнища на граматичния материал, включен в тази учебници. За тази цел за всяка от граматичните категории на българския език беше установено съответното ниво и мястото в учебното съдържание, т.е. равнището и последователността на урока, в който се въвежда съответната категория. Резултатът беше съставяне на индекс с 56 граматични категории и явления и съответстващите им данни за преподаването им в анализираните учебници. Този анализ позволи да се открият съвпаденията и различията във възгледите на авторите на учебниците за последователността и мястото на въвеждане на отделните граматични категории.

В резултат на това проучване бяха открити проблемните области в равнищата по граматика, т.е. за кои граматични теми има разминавания в различни-

те учебници. В повечето случаи мястото на съответния граматичен материал не се различава съществено и това е логично: очевидно е например, че личните местоимения и формите на глагола *съм* в сегашно време са предмет на изучаване на ниво A1.

По-долу ще представим по-подробен анализ на две граматични теми, по отношение на които възгледите на авторите на учебници се разминават.

Кратки и пълни форми на притежателни местоимения

В българския език има две прономинални форми за изразяване на притежателност: пълни и кратки притежателни местоимения. Възможните стъпки при въвеждане на тази граматична тема според авторите на анализираните учебници са следните.

1. Едновременно въвеждане (на равнище A1)

2. Последователно въвеждане

2.1. Кратките местоимения са въведени във всички учебници на равнище A1

2.2. Пълните форми в зависимост от концепциите на авторите на учебници се въвеждат на равнище A1 / A2 / B1 / B2.

Притежателните местоимения в учебниците по български език като чужд

Граматична тема Учебници	Кратки притежателни местоимения	Пълни притежателни местоимения
Колева-Златева и др. (2012)	A1 (3. урок)	A1 (2. урок)
Андонова и др. (2014, 2018)	A1 (5. урок)	(B2) ¹⁾
Куртева и др. (2016, 2017)	A1 – A2 (9. урок)	B1 – B2 (7. урок)
Живова и др. (2021).	A1 – A2 (7. урок)	A1 – A2 (9. урок)

Критериите, които предлагаме при вземане на решение за мястото на това граматично явление в програмата на обучение по български като чужд, са четири.

– Сложност в усвояването на граматичното явление

Отсъствието на форми за род, число и определеност при кратките притежателни местоимения очевидно ги правят по-лесни за усвояване: на 7 кратки притежателни местоимения съответстват 63 пълни форми на притежателните местоимения (тук не включваме възвратно-притежателните местоимения).

-
1. В дадената серия учебници са издадени нива A1, A2 и B1 и в тях не са включени пълните притежателни местоимения. Равнище B2 е посочено условно като най-ранното възможно за въвеждането им.

– Честотност и типологичност.

„Употребата на кратките притежателни форми е по-честа и обхваща по-малко различни случаи от употребата на по-рядко срещаните пълни форми“ (Nitsolova 2008: 168). Следователно изборът между пълните и кратките притежателни форми определено трябва да бъде в полза на изпреварващото въвеждане на кратките. За носителите на различните езици тази трудност би могла да бъде различна: за носителите на славянски езици, където има форми на притежателните местоимения, приличащи на българските пълни, но референтните равнища не са езиково специфични от гледна точка на родния език на обучаемите, затова тази прилика не би трябвало да се отчита в тях.

– Отношения с други граматични категории (например съвпадението по форма с кратките дателни форми (за кратките притежателни), наличието на форми за род, число и определеност като на прилагателните (за пълните притежателни местоимения).

– Синтактични особености на употребата (словоред)

Тук имаме предвид постпозицията на кратките местоимения и словоредните правилата в употребата на пълните притежателни местоимения.

Перфектът в системата на миналите глаголни времена в учебниците по български език като чужд

Вторият проблем, който ще разгледаме, са последователността и равнищата при въвеждане на перфекта и част от миналите времена: с кое време е препоръчително да се започне и на кое равнище, кога и как да се въвежда следващото време спрямо първото и как, като цяло, е организирано изучаването им. Авторите на повечето учебни серии въвеждат трите най-често употребявани времена в българския (минало свършено, минало несвършено и минало неопределено) на равнище A2, но има и известни разминавания.

Разминаванията в позициите на авторите на учебници вървят по няколко линии.

– Последователност на въвеждането на времена – повечето въвеждат като първо минало време минало свършено, но някои като първо въвеждат минало неопределено.

– Равнищата, на които се въвеждат аористът, перфектът и имперфектът – диапазонът тук е от A1 до B2. „Издадените през последните години учебници по български език като втори включват различен езиков материал за едно и също ниво. Няма консенсус например относно глаголните времена, които трябва да овладее обучаемият, особено на началните нива A1 и A2. Някои учебници предвиждат за A2 усвояването само на сегашно и бъдеще време на глагола, с изключение на спомагателния глагол, за който е предвидено и минало време (Kurteva et al. 2013), други – също и на минало свършено и минало неопределено време (Hadzhieva et al. 2011), трети добавят и минало

несвършено време (Koleva-Zlateva, Emiliyanova 2007; Koleva-Zlateva 2011)“ (Koleva-Zlateva 2014: 8).

Аорист, перфект и имперфект в учебниците по български език като чужд

Граматична тема Учебници	Аорист	Перфект	Имперфект
Колева-Златева и др. (2012)	2.* A1 – A2	1. A1 – A2	3. A1 – A2
Андонова и др. (2014, 2018)	1. A2	2. A2	3. B1
Куртева и др. (2016, 2017)	1. B1 – B2	2. B1 – B2	3. B1 – B2
Живова и др. (2021).	1. A1– A2	- ²⁾	-

*Номерата пред равнището съответстват на последователността при въвеждане.

Критериите, на които можем да се основаваме при вземане на решение за мястото на това граматично явление в програмата на обучение по български като чужд, са следните.

– Честотност

Данните на Българския национален корпус показват, че най-честотнo е миналото свършено време с над 6 млн. съвпадения, след него с около 4 млн. е минало несвършено и с около 3 млн. употреби – минало неопределено време.

– Сложност на формообразуването и употребата

Доколко е сложно усвояването на отделните времена, зависи до голяма степен от родния език на обучаемите. За носители на славянски езици формообразуването на минало неопределено време не представлява трудност, но пък особено трудно е преодоляването на интерференцията на сходното по форма, но различно по смисъл и употреба минало време в родния език. За носителите на романски езици, в които съществуват имперфект и претеритум, близък по употреба на българския аорист, значението и контекстите на употреба на тези две времена не представляват особена трудност.

– Синтактични особености на употребата (словоред)

По отношение на перфекта трябва да се отчетат и словоредните правила в българския език в глаголната група. Формите на глагола *съм* и обектните местоимения са подвижни клитики и имат строго фиксиран словоред, който създава трудности при усвояването на перфекта.

– Отношения с други граматични категории

При систематизиране на езиковото съдържание трябва да се имат предвид отношенията и връзките с други граматични категории (в случая другите вре-

2. За този учебник са публикувани до момента на написване на статията нива A1 – A2 и B1 и на това равнище се изучава само аорист.

мена и видовете), типологичност на формообразуването, функционалните и стилистичните аспекти и други особености на употребата.

Критерии за систематизиране на граматичното съдържание

За избора на кое равнище трябва да бъде въведено едно граматично явление, трябва да има ясни критериите. Вече посочихме по-горе критериите, логични при двете анализирани граматични явления. Те биха могли да се прилагат и спрямо други категории. На първо място, това е принципът на честотността и тук от голямо значение са данните от корпусите на българския език. Важен критерий също така е относителната трудност на тази категория при изучаването на български като чужд: между две явления първо би трябвало да бъде въведено по-лесното. За носителите на различни езици степента на трудност е различна, затова този критерий трябва да се прилага инвариантно спрямо конкретни езици.

Обобщеният списък на критериите, който предлагаме, е следният:

- честотност на граматичната категория;
- трудности в усвояването на граматичната категория;
- отношения и връзки с други граматични категории;
- типологичност на формообразуването;
- особености на употребата;
- функционалност и стилистични аспекти.

Заключение

С настоящата статия се присъединяваме към изказваните неведнъж сред научната българистика мнения за необходимостта от детайлно описание на системата на българския език от гледна точка на изучаването му като чужд и от създаването, обсъждането, публикуването и прилагането на референтни равнища.

За студентите това ще даде възможност за мобилност, информация за целите и резултатите на обучението и съотношение и съпоставимост между различни форми и нива на обучение. Референтните равнища ще конкретизират учебните програми и учебното съдържание, систематизират учебния материал, ще улеснят преподавателите при паралелното използване на различни учебни материали. Не на последно място, това е необходимо действие за повишаване конкурентоспособността на българския език спрямо другите чужди езици.

REFERENCES/LITERATURA

- Andonova, Sabeva, Zagorova 2014:** Andonova, M., Sabeva, R., Zagorova, Zh. *Balgarski ezik za bezhantsi. Nivo A1*. Sofia: Sdruzhenie "Karitas Sofia" [Андонова, Събева, Загорова 2014: Андонова, М., Събева, Р., Загорова, Ж. *Бъл-*

- гарски език за бежанци. *Ниво А1*. София: Сдружение „Каритас София“].
- Andonova, Sabeva, Zagorova 2014:** Andonova, M., Sabeva, R., Zagorova, Zh. *Balgarski ezik za bezhantsi. Nivo A2*. Sofia: Sdruzhenie “Karitas Sofia” [Андонова, Събева, Загорова 2014: Андонова, М., Събева, Р., Загорова, Ж. *Български език за бежанци. Ниво А2*. София: Сдружение „Каритас София“].
- Andonova, Sabeva, Zagorova 2014:** Andonova, M., Sabeva, R., Zagorova, Zh. *Balgarski ezik za bezhantsi. Nivo B1*. Sofia: Balgarski Cherven krast [Андонова, Събева, Загорова 2014: Андонова, М., Събева, Р., Загорова, Ж. *Български език за бежанци. Ниво B1*. София: Български Червен кръст].
- Zhivova, Mandova, Voynova, N., Tsoncheva 2021:** Zhivova, V., Mandova, I., Voynova, N., Tsoncheva, P. *Uchebnik po balgarski ezik za chuzhdentsi, niva A1 – A2*. Izd. Faber, VTU „Sv. Sv. Kiril i Metodiy“, Departament za ezikovo obuchenie [Живова, Мандова, Войнова, Н., Цончева 2021: Живова, В., Мандова, И., Войнова, Н., Цончева, П. *Учебник по български език за чужденци, нива А1 – А2*. Изд. Фабер, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Департамент за езиково обучение].
- Koleva-Zlateva, Emiliyanova 2012:** Koleva-Zlateva, Zh. Emiliyanova, E. *Az govorya balgarski. Balgarski ezik za chuzhdentsi. Niva A1 i A2*. V. Tarnovo: “Faber” [Колева-Златева, Емилиянова 2012: Колева-Златева, Ж. Емилиянова, Е. *Аз говоря български. Български език за чужденци. Нива А1 и А2*. В. Търново: „Фабер“].
- Koleva-Zlateva 2014.** Koleva-Zlateva, Zh. Aktualni zadachi pred prepodavaneto na balgarskiya като втори език. // *Predizvikelstvata na XXI vek za razvivane na komunikativnata kompetentnost za profesionalni tseli*. Sbornik s dokladi ot VII mezhdunarodna konferentsiya, 8–9 dekemvri 2014, g. Varna: “Steno”, 2014, 64 – 70 [Колева-Златева 2014. Колева-Златева, Ж. Актуални задачи пред преподаването на българския като втори език. // *Предизвикателствата на XXI век за развиване на комуникативната компетентност за професионални цели*. Сборник с доклади от VII международна конференция, 8 – 9 декември 2014, г. Варна: „Стено“, 2014, 64 – 70].
- Koleva-Zlateva 2014:** Koleva-Zlateva, Zh. Kam vaprosa za standartizatsiyata na obuchenieto po balgarski ezik като втори. *Ezikov svyat – Orbis Linguarum*, (1), 59 – 66 [Колева-Златева 2014. Колева-Златева, Ж. Към въпроса за стандартизацията на обучението по български език като втори. *Езиков свят – Orbis Linguarum*, (1), 59 – 66].
- Kurteva, Dimitrova 2012:** Kurteva, G., Dimitrova, D. Universitetska politika za obuchenie i otsenyavane po chuzhd ezik v evropeyski i balgarski kontekst. *Ezikov svyat – Orbis Linguarum* (1):66–76 [Куртева, Димитрова 2012: Куртева, Г., Димитрова, Д. Университетска политика за обучение и оценяване по чужд език в европейски и български контекст. *Езиков свят – Orbis Linguarum* (1):66 – 76].
- Kurteva, Bumbarova, Bachvarova 2013:** Kurteva, G., Bumbarova, Kr., Bachvarova, St. *Zdraveyte! Uchebnik po balgarski ezik za chuzhdentsi. A1 – A2*. Sofia: NBU [Куртева, Бумбарова, Бъчварова 2013: Куртева, Г., Бумбарова, Кр., Бъчварова, Ст. *Здравейте! Учебник по български език за чужденци*.

A1 – A2. София: НБУ].

Kurteva, Bumbarova, Bachvarova 2017: Kurteva, G., Bumbarova, Kr., Bachvarova, St. *Zdraveyte! Uchebnik po balgarski ezik za chuzhdentsi. B1 – B2.* Sofia: NBU [Куртева, Бумбарова, Бъчварова 2017: Куртева, Г., Бумбарова, Кр., Бъчварова, Ст. *Здравейте! Учебник по български език за чужденци. B1 – B2.* София: НБУ].

Kurteva, Kiruan 2021: Kurteva, G., Kiruan, D. *Zdraveyte! Uchebnik po balgarski ezik za chuzhdentsi. C1 – C1+.* Sofia: NBU [Куртева, Кируан 2021: Куртева, Г., Кируан, Д. *Здравейте! Учебник по български език за чужденци. C1 – C1+.* София: НБУ].

Nitsolova 2008: Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya.* Sofia: Universitetsko iz-vo "Sv. Kliment Ohridski" [Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“].

Padeshka 2018: Padeshka, M. Obuchenieto po balgarski ezik i razvivaneto na umeniya za usvoyavane na ezik. *Ezikov svyat - Orbis Linguarum*, v. 16/2 [Падешка 2018: Падешка, М. Обучението по български език и развиването на умения за усвояване на език. // *Езиков свят – Orbis Linguarum*, v. 16/2].

Uchebna programa po balgarski ezik kato chuzhd za vazrastni, tarseshti ili poluchili mezhhdunarodna zakrila [Учебна програма по български език като чужд за възрастни, търсеци или получили международна закрила] https://web.mon.bg/upload/2565/BE_vasrastni_A1_B2.pdf

Uchebna programa po balgarski ezik kato chuzhd za tarseshti ili poluchili mezhhdunarodna zakrila i migranti v zadalzhitelna uchilishtna vazrast [Учебна програма по български език като чужд за търсеци или получили международна закрила и мигранти в задължителна училищна възраст] https://web.mon.bg/upload/2564/BE_migranti_uchVazrast.pdf

Reference level descriptions for national and regional languages: "Threshold level" series. Conseil de l'Europe / Language Policy Programme Council of Europe Programme des Politiques linguistiques. Online at <https://rm.coe.int/liste-des-niveaux-seuil-list-of-threshold-levels/168077c54a>

Trim 2001: Trim, J. L. M. *The Work of the Council of Europe in the Field of Modern Languages*, 1957 – 2001.

http://www.ecml.at/Portals/1/resources/John%20Trim%20collection/Trim_TheWorkOfTheCouncilOfEurope_ModernLanguages_1957_2001.pdf

Trim 2009: Trim, J. L. M. *Breakthrough.* Online at www.englishprofile.org

Български език като чужд. Методически траектории
Il bulgaro come lingua straniera. Traiettorie metodologiche

**НЯКОИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ УСВОЯВАНЕТО
НА БЪЛГАРСКИЯ АОРИСТ ОТ ЧУЖДЕНЦИ
(ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ ОБУЧЕНИЕТО
НА СРЪБСКИ СТУДЕНТИ)**

Ивана Давитков

Нов български университет – България

Резюме. Настоящият доклад представлява опит да се систематизират и анализират грешки в усвояването на формите на аорист от чужденци, носители на сръбски език. Въпреки формалната аналогия в системите на миналите глаголни времена в сръбския и българския език (аорист, имперфект, перфект, плусquamперфект), още в началото на обучението по български език на сръбски студенти усвояването на аористните форми създава немалко трудности. Мотивацията за това изследване идва от преподаването ми на напреднали студенти българи, при които продължават да се явяват грешки, свързани с българските глаголни времена.

Ключови думи: аорист; усвояване на чужд език; български език

**SOME OBSERVATIONS ON FOREIGNERS' LEARNING
OF THE BULGARIAN AORIST
(BASED ON SERBIAN STUDENTS' TRAINING TESTS)**

Ivana Davitkov

New Bulgarian University – Bulgaria

Abstract. This paper systematizes and analyzes errors in the learning of aorist forms by Serbian-speaking students. Despite the formal analogy in the systems of past verb tenses in Serbian and Bulgarian (aorist, imperfect, perfect, plusquamperfect), even at the beginning of the Bulgarian language training for Serbian students aorist forms create many difficulties. Mistakes made by advanced students are the motivation for this research.

Keywords: aorist; second language acquisition; Bulgarian language

Въпреки високата степен на генетична близост между българския и сръбския език при усвояването на български език от сръбски студенти се наблюда-

дават значителни трудности на всички езикови равнища, като едно от сериозните предизвикателства остава българската темпорална система както в начален, така и в напреднал стадий от обучението.

Както е известно, съществуващата асиметрия в плана на миналите глаголни времена¹⁾ в родния език на студентите (сръбски) и целевия език (български) е свързана с разликите в историческото развитие на двата близкородствени езика. Като представител на южнославянската група, за българския език е характерна добрата запазеност и разграниченост в значението и употребата на двете прости минали времена (имперфект и аорист) (Mirchev 1978: 212; Naralampiev 2001: 140).²⁾ Към това трябва да се добавят и разликите в развитието на темпоралната система в индоевропейските и балканските езици. Както посочва П. Асенова, за индоевропейските езици е характерно „ограничаване на единия вид претерит за сметка на другия“, докато „балканският ареал контрастира с живо запазеното противопоставяне между аориста и перфекта“ (Asenova 2015: 240). Съвременният български език пази добре старобългарската система от глаголни форми, като категорията време се състои от девет глаголни времена. Сръбската темпорална система е значително по-опростена и въпреки че днес тя е седемчленна и едни и същи синтетични и аналитични глаголни времена за изразяване на минали действия са характерни за двата разглеждани езика (аорист, имперфект, перфект, плюсквамперфект), може да се каже, че тази близост е най-вече формална. От друга страна, посочените глаголни времена се различават в отделните си значения в разглежданите съвременни езици, както и в честотността на употребата си в тях. Така например в едно от предишните си съпоставителни изследвания, разглеждайки български и сръбски граматика, стигам до извода, че в повечето определения на основното значение

1. Освен в плана на миналите времена асиметрия при разглежданата езикова двойка се забелязва и в плана на бъдещите времена, като при тях се наблюдава липса на определени глаголни форми (напр. бъдеще време в миналото) в сръбския език. За типологически паралели във формите и употребите на бъдеще време вж. у Ц. Иванова (Ivanova 2004: 152 – 157).
2. В езиковедската литература нерядко се разглеждат причините за запазването и строгото разграничение между простите минали времена в българския език, като най-често се посочва по-особеният исторически развой на българския перфект, който е влязъл в основата на системата от преизказни глаголни форми, като „по този начин е изгубил способността си да се употребява като стилистично неутрален синоним на аориста и имперфекта, а в крайна сметка и да ги измести напълно“ (Naralampiev 2001: 140). От друга страна, А. Тотоманова смята, че „промяната в значението на имперфекта е основната причина за преустройството на българската глаголна система“ (Totomanova 2004: 175).

на аорист това глаголно време се образува от двата глаголни вида и в двата езика, като се отбелязва, че аорист от несвършени глаголи се среща рядко (Davitkov 2019: 166). И все пак, ако обърнем внимание на примерите и наблюденията на сръбски езиковеди, можем да направим извода, че имперфективен аорист в сръбски език се среща рядко, главно в народното творчество и в произведенията на по-старите писатели. От друга страна, перфективен аорист се среща в художествената литература за по-образно представяне на някакво събитие, а във всекидневната реч се среща аорист от някои глаголи и се използва за изразяване на силни чувства, т.е. става дума за стилистично маркирано глаголно време. В българския език обаче се употребява аорист от двата глаголни вида, при това той е стилистично неутрален, като видът придава различно значение на тази глаголна форма³).

Значимостта на проблематиката на глаголните времена в българския език е особено подчертана, когато се разглежда в съпоставителен план с темпоралните системи на други славянски и неславянски езици, особено защото подобен тип изследвания биха могли да намерят своето приложение в обучението по български език като чужд. Що се отнася до темпоралните системи на двата разглеждани езика, все още има места, които следва да бъдат запълнени в съпоставителните анализи.

Целта на това изследване е да се идентифицират и систематизират типичните грешки в усвояването на аористните форми при сръбски студенти, изучаващи български език като избираема дисциплина. Наблюденията от преподавателската ми практика в часовете по практически български език със студенти българи, но и от лекционни курсове в специалността „Български език, литература и култура“ във Филологическия факултет в Белград дадоха допълнителна мотивация за избора на предмета на тази разработка. В процеса на преподаване на студенти българи от горните курсове продължават да се наблюдават грешки, свързани с формообразуването (в по-малка степен) и със съвместната употреба (в по-голяма степен) на глаголните времена от българската темпорална система.

Анализираният материал е ексцерпиран от тестове, проведени от преподаватели в специалността в края на третия и четвъртия семестър от обучението по български език на студенти, изучаващи го като избираема дисциплина в учебна чуждоезикова среда (славяноезична среда). Хорариумът, с който се изучава български като избираема дисциплина, е четири часа седмично в продължение на два или четири семестъра по избор на студентите⁴). Тестовите

3. По-подробно по въпроса у И. Давитков (Davitkov 2019: 152 – 168).

4. Информация за специалността „Български език, литература и култура“ може да бъде намерена в текстовете на Д. Дончева, Н. Бечева (Doncheva, Becheva 2013: 118 – 127), И. Давитков (Davitkov 2021: 457 – 486) и др.

задачи, които се разглеждат тук, са от типа „трансформация и завършване на изречения“. В задачите са застъпени глаголи от всички спрежения.

Предвид казаното за семантиката на аориста в родния език на сръбските студенти, обикновено се очакват трудности, свързани с употребата на изследваното глаголно време. Както ще видим обаче, в плана на изразяването се срещат не по-малко отклонения от българската книжовна норма, особено когато обучаемите са начинаещи.

Образуването на формите на българския аорист, както отбелязва Р. Нитцолова, е доста сложно (Nitsolova 2008: 286). При глаголите от I и II спрежение той се образува от специална/особена основа (аористна основа, исторически свързана със старата инфинитивна основа), а за глаголите от III спрежение – от сегашната основа (GSBKE 1983: 302, 304, Nitsolova 2008: 286). Както е известно, според сегашната си основа българските глаголи се делят на три спрежения, а според аористната основа те се делят на разреди в рамките на спреженията (GSBKE 1983: 304). В съвременния сръбски език, който за разлика от българския е запазил инфинитива⁵), аористните форми се образуват от инфинитивната основа.

Образуването на сръбския аорист зависи от това дали инфинитивът на глагола завършва на *-ти* или на *-ћи*. При глаголи с инфинитив на *-ти* основата се получава чрез съкращаване на инфинитивното окончание напр. *писати* – *писа*, *чути* – *чу* и под. В сръбския език има и по-малобройна група глаголи, чийто инфинитив е на *-ћи*, при които „крайната гласна в преобразуван вид се съдържа в окончанието“, като в тези случаи „точната инфинитивна основа може да се установи чрез формата за минало свършено време, като се съкрати личното окончание, напр. *пећи* – *пекох* – *пек-*; *лећи* – *легох* – *лег-* и др.“ (Lashkova 2005: 191). В българския език аористната основа се формира с различни тематични (основни) гласни (*-а-* (респ. *-я-*), *-и-*, *-о-* (редува се с *-е-*)), без тематична гласна (при отпадане на основната гласна от сегашната основа), с редуване на съгласни (в резултат на стари палатализации или редуване на твърди и меки съгласни), като в резултат на всичко това според ГСБКЕ има седем разряда в първо спрежение, три разряда във второ спрежение и два разряда в трето спрежение (GSBKE 1983: 302 – 314).

Личните окончания за образуването на сръбския аорист биват два вида и зависят от това дали инфинитивната основа завършва на гласна, или на съгласна. Ако тя завършва на гласна, окончанията са: 1 л. *-х*, 2 л. *-*, 3- (ед.ч.); 1 л. *-смо*, 2 л. *-сте*, 3 л. *-ше* (мн.ч.), напр. *гледати* – *гледах*, *гледа*, *гледа*, *гледасмо*, *гледасте*, *гледаше*. Ако основата завършва на съгласна, пред окончанието се включва

5. Повече за инфинитивните форми у Л. Лашкова, П. Пипер и И. Клайн и др. (Lashkova 2005: 192 – 193; Piper, Klajn 2013: 158 – 160).

гласната *о*: 1 л. *-ох*, 2 л. *-е*, 3 л. *-е* (ед.ч.); 1 л. *-осмо*, 2 л. *-осте*, 3 л. *-оше* (мн.ч.), напр: *плести* (*плет-*): *плетох*, *плете*, *плете*, *плетосмо*, *плетосте*, *плетоше* (Lashkova 2005: 215). Личните окончания за образуването на българския аорист са: 1 л. *-х*, 2 л. *-*, 3- (ед.ч.); 1 л. *-хме*, 2 л. *-хте*, 3 л. *-ха* (мн.ч.).

Българският аорист може да се образува от двата глаголни вида, като Р. Ничолова отбелязва, че по-рядко се среща имперфективният, и особено вторичният имперфективен вид (Nitsolova 2008: 290). С аорист с конкретнофактическо значение (Stankov 1969: 61 – 62; Nitsolova 2008: 291) се означават действия, извършени в конкретен, определен минал момент, завършени в своята цялост (GSBKE 1983: 315; Nitsolova 2008: 290 – 291). Чрез аорист от имперфективни глаголи се изразява и т.нар. „обобщенофактическо“ значение (Stankov 1969: 64), или общофактическо значение (GSBKE 1983: 316; Nitsolova 2008: 291). С този аорист действието „се представя изобщо като факт, а не се мисли за конкретната му реализация, като при аорист от св. вид“ (Nitsolova 2008: 291). Сръбският аорист според едни автори може да бъде образуван от двата глаголни вида, като същите автори отбелязват, че рядко се среща аорист от несвършен вид (Stevanović 1967: 76, 1989: 631; Stanojčić, Popović 2004: 392). Пипер и Клайн посочват, че аорист се образува от свършени глаголи, като отбелязват, че много рядко може да бъде образуван и от несвършени глаголи (Piper, Klajn 2013: 170).

Резултати от изследването

Ексцерпираните за целите на това изследване грешки са резултат от формообразуването на аорист и въпреки това са разнообразни и нерядко свързани с недобре усвоеното основно значение на това глаголно време. Въпреки че грешките са ексцерпирани от тестове на студенти, чийто роден език е сръбският, те до голяма степен се припокриват с грешки, ексцерпирани от студенти с друг роден език, напр. гръцки (вж. Banova 2001: 36 – 40) или с различни езици (Mateeva-Baycheva 2021). Това отново ни връща към често дискутирания въпрос за връзката между генетичната близост на езиците и тяхното усвояване (Kreychova 2016, Stalyanova, Krejcova 2022: 16).

Нерядко не може да се прокара ясно границата между формална и семантична грешка, като по тази причина идентифицираните грешки тук са класифицирани в две основни групи. В първата група формалната грешка е свързана с неправилна аористна форма, като причината за отклонението може да бъде в избора на тематичната гласна, неправилен избор на лично окончание, неспазено вокално редуване и др. Този тип грешки са описани и класифицирани от Банова в разработките ѝ, свързани с усвояването на простите минали глаголни времена (Banova 2001: 36 – 40), и се прилагат в тази разработка, тъй като те очертават характерните формални особености на българския аорист и могат да бъдат прилагани за анализ на грешки на обучаеми с различни родни езици.

Нерядко обаче се срещат и грешки от втората основна група, които са свързани с неправилен избор на вида на глагола, въпреки че глаголният вид⁶⁾ е общо-славянска категория, характерна за родния език на студентите и за целевия език, с която се изразява характерът на протичане на действието най-вече с оглед на неговата цялостност/нецялостност. В този доклад посочваме само грешки, идентифицирани в изследвания корпус, без да се стремим към изчерпателност, тъй като този въпрос предстои да бъде изясняван в бъдещи изследвания.

1. В първата група ексцерпирани грешки ясно се очертават следните подгрупи, посочени и в изследването на Банова (Banova 2001: 38), като те са изброени според това колко често се срещат при сръбски студенти.

1.1. Най-често се срещат грешки, свързани с **неправилен избор на тематична гласна**. Формообразуването на аорист създава немалко трудности на чужденците, изучаващи български език, най-вече поради многообразието от тематични гласни в българския език при глаголите от първо и второ спрежение. Такива грешки се срещат напр. при глаголи от първо спрежение: *закъс-них* вм. *закъснях*, *слязахме* вм. *слязохме*, *нарязох* вм. *нарязах*, *върнох се* вм. *върнах се*, *къпих се* вм. *къпах се*; при глаголи от второ спрежение: *качахме* се вм. *качихме се*, *видох* вм. *видях*, *говоряхме* вм. *говорихме*, *купах* вм. *купих*, *закусах* вм. *закусих*, *събудох* вм. *събудих*, и рядко при глаголи от трето спрежение⁷⁾, напр. *поръчих* вм. *поръчах*.

Видох (вм. *видях*) *всичките си колеги*.

На обяд всеки си поръчи (вм. *поръча*) *салата и сандвич*.

Ще се обадиш ли на родителите? Вече им се обадах (вм. *обадох*).

Подправих салатата с олио, оцет и магданоз. Накрая настъргох (вм. *настъргах*) *сиренето*.

Както посочва Банова (Banova 2001: 39), този тип грешка може да бъде обяснена с недостатъчно усвоени правила за основите. Това повдига въпроса за начина на преподаване на формообразуването на аорист и намирането на подходи, с които да се минимализират грешки от този тип. Формите, при които се появява тематична гласна *-о* вм. друга тематична гласна, биха могли да се свържат с начина на образуване на сръбския аорист, при който основата завършва на съгласна, въпреки че основата на посочените глаголи не завършва на съгласна в родния език обучаемите (*виде-ти*, *наренда-ти*).

1.2. Сред често срещаните грешки са свързаните с **вокалното редуване** в глаголния корен, напр. *слезох* вм. *слязох*, *слезохме* вм. *слязохме*, *влезох* вм. *влязох*, *влезохме* вм. *влязохме*, *излезох* вм. *излязох*, *нарезах* вм. *нарязах*, *облекох*

6. За усвояването на аспектиалността от различни групи студенти вж. у Матеева-Байчева и др. (Mateeva-Baycheva 2021: 129 – 139).

7. Този извод се прави само въз основа на разгледания материал. За категорични изводи трябва да се направят допълнителни изследвания.

се *вм. облякох се*. Промените, свързани с променливо *я*, както при глаголите, така и при други части на речта, често са причина за отклонение от книжовната норма на целевия език. В разгледания материал по-рядко се срещат грешки, свързани с **консонантно редуване**, напр. *бърших* се *вм. бърсах* се, но от наблюденията ми в часовете по българска фонетика мога да кажа, че и там нерядко се срещат затруднения при начинаещите студенти. Забелязана е и грешка, свързана с метатезата – *върнах* *вм. върнах*. Отклонения от този тип не са рядкост при тази група обучаеми, тъй като гласната *ъ* не присъства във вокалната система на сръбския език, а сонорът *р* може да бъде сричковтворен, което създава немалко правописни трудности на обучаемите.

1.3. Неправилен избор на лично окончание също е сред често срещаните грешки в разглеждания корпус. Грешката е предизвикана от неправилното съгласуване по лице и число, макар че то е характерно и за родния език на обучаемите.

В грешните форми се забелязва използване на окончанието за 1 л. ед.ч. вместо това за 1 л. мн.ч., напр.:

Продължихме да работим до следобедното кафе, когато започнах (вм. започнахме) да броим минутите до края на работния ден.

В посочения пример в състава на второто съставно глаголно сказуемо пълнозначният глагол е в 1 л. мн. ч., както и в състава на първото съставно глаголно сказуемо (*продължихме да работим*), и въпреки това е допусната грешка. Нерядко при сръбски студенти при усвояването на сегашно време на глаголи от първо и второ спрежение се срещат грешки, свързани с окончанията за 1 л. ед. и 1 л. мн. ч., тъй като за сръбския език тези лични окончания са: *-м* (1 л. ед.ч.) и *-ме* (1 л. мн.ч.) независимо към кое от седемте спрежения⁸⁾ той принадлежи.

В 3 л.ед. ч. нерядко се настанява личното окончание за 1 л. ед.ч.:

На обяд всеки си поръчах (вм. поръча) салата и сандвич.

Освен честата употреба на окончанието за 1 л. ед.ч. вместо други окончания (напр. за 1 л. мн.ч. и в 3 л.ед.ч. среща се и настаняване на окончание за 3 л. мн.ч. в 3 л.ед.ч.):

Екскурзоводът обясниха (вм. обясни) къде и как са намерени експонатите.

Грешки, свързани с неправилната употреба на лични окончания, са сред онези, които постепенно се овладяват на следващите етапи от обучението. И все пак може да се каже, че и върху тях се работи в продължение на целия учебен цикъл.

1.3. Макар и по-рядко, наблюдават се и грешки, предизвикани от съкращаване на основата, напр.:

Ти изя (вм. изяде) ли торта?

8. Сръбските глаголи в зависимост от сегашната и инфинитивната основа се разделят в седем спрежения (вж. у Lashkova 2005: 193).

Те вече изяха (вм. изядоха) тортата.

Според Банова този тип грешки могат да се обяснят с „преждевременно обобщение на правила и на тяхната дистрибуция“, в случая става дума за правилото за „съкращаване на основите на *-тох* и *-дох* при образуване на аористно причастие“ (Banova 2001: 39).

1.4. Идентифицирани са и грешки с неправилно добавяне на *-н-* към основата, напр. *почиснах* вм. *почистих*, *закуснах* вм. *закусих*.

Обелнах (вм. *обелих*) *краставиците*.

Накрая настърхнах (вм. *настъргах*) *сиренето*.

Както посочва Банова, тук става дума за свръхгенерализиране на перфективния суфикс (Banova 2001: 39).

2. Както вече беше посочено, вторият тип грешки е свързан с неправилния избор на вида на глагола, което е една от честите грешки и на по-късните етапи от усвояването на българския език сред сръбски студенти. Тази грешка се среща най-често в задачи за трансформация на текст от сегашен в минал темпорален план, в която се очаква смяна на вида на глаголите. Наблюденията от преподавателската ми практика сочат, че често студентите не сменят вида на глагола там, където тази промяна трябва да бъде извършена, но се случва и обратното.

В следните изречения са идентифицирани типични грешки в избора на глаголният вид при трансформация на текст от сегашен в минал план:

Вчера решавахме (вм. *решихме*) *да отидем в националния исторически музей. Качвахме се* (вм. *качихме се*) *на автобус и дълго пътувахме. Слизахме* (вм. *слязохме*) *пред музея и влизахме* (вм. *влязохме*) *вътре.*

Вчера ставах (вм. *станах*) *рано. След като се събудих, отивах* (вм. *отидох*) *в банята.*

Всички глаголи в посоченото изречение са видови двойки – притежават форми за свършен и несвършен вид с едно и също лексикално значение. В изречението е експлицитно изразен един от маркерите за минало време *вчера*. В сръбския език, както и в българския, сегашно време в основното си значение може да бъде образувано само от несвършени глаголи, а аорист, с който се изразяват конкретнофактически действия, се образува от свършени глаголи. Дори да вземем предвид перфекта, който е стилистично неутралното минало глаголно време в сръбския език, чрез което се води основната наративна линия, глаголният вид за приключили в миналото действия отново ще е свършеният.

Въпреки цялата посочена близост грешки от този тип се срещат твърде често дори когато в изречението за единия от глаголите е избрана правилната форма от свършен вид, напр.:

Вчера ставах (вм. *станах*) *рано. След като се събудих, отивах* (вм. *отидох*) *в банята...*

След това се връщах (вм. *върнах*) *обратно в стаята, облякох се и закусвах*

(вм. *закусих*).

В някои от грешките се забелязва неправилна перфективация, в резултат на което е получено различно лексикално значение, напр.:

Закачихме се (вм. *Качихме се*) на автобус и дълго пътувахме.

Посоченият глагол в българския език има две форми – за несвършен вид (*качавам се*) и за свършен (*кача се*), а сръбският му еквивалент е *пењати се* (*пети се*). Може да се образува и глагол с помощта на представка – *попети се*, тъй като глаголи от свършен вид в сръбския, както и в българския се образуват чрез представки и чрез наставки. За българския език е характерно натрупването на повече от една представка, което, както отбелязва Л. Лашкова, е застъпено и в сръбския, но не в такава степен (Lashkova 204, 205). Друга важна особеност, която посочва Лашкова, е слабо развитата глаголна префиксация, по която родният език на студентите се отличава от българския език (Lashkova 205). Авторката добавя и едно важно наблюдение: „средствата са почти същите, както и в българския, но чисто видови представки“ почти не се срещат в родния език на студентите. В конкретната грешка се забелязва както свърхгенерализация на правилата за перфективация, така и непознаване семантиката на представките.

Има и други примери, в които грешната аористна форма е получена в резултат на избор на неправилен вид на глагола:

След това опичах (вм. *опекох*) чушките.

В голяма купа нарязвах (вм. *нарязах*) всички зеленчуци.

Подправях (вм. *подправих*) салатата с олио, оцет и магданоз.

Усвояването на глаголният вид създава немалко трудности в обучението по български език като чужд на славяноезични студенти, което налага разглеждането му в съпоставителен план в бъдеще, както и с оглед на преподаването му на тази група студенти.

Заклучение

В този доклад е очертана проблематиката на усвояването на българския аорист от сръбски студенти, изучаващи български като чужд. В резултат на представения анализ може да се направи изводът, че независимо от близостта на формите и редица семантични компоненти на българския и сръбския аорист трябва да се обърне специално внимание на усвояването му на всички етапи от обучението по български език в славяноезична среда. Направеният анализ в бъдеще може да бъде допълнен с типични грешки в употребата на аорист и на глаголните времена като система, допускани от напреднали студенти българи. Изследването следва да бъде разширено с цел по-ефективно усвояване на българската темпорална система от студенти, носители на близкородствен славянски език, прогнозиране и преодоляване на типичните грешки.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Asenova 2015:** Asenova, P. *Balkansko ezikoznanie*. Sofia: Faber [Асенова 2015: Асенова, П. *Балканско езикознание*. София: Фабер].
- Banova 2001:** Banova, S. Nyakoi nablyudenia varhu usvoyavaneto na minalo svarsheno vreme ot gartsii. // *Chuzhdoezikovo obuchenie*, 2001, № 2, 36 – 40 [Банова 2001: Банова, С. Някои наблюдения върху усвояването на минало свършено време от гърци. // *Чуждоезиково обучение*, 2001, № 2, 36 – 40].
- GSBKE 1983:** *Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik, tom 2. Morfologia*. Sofia: Izdatelstvo na BAN [ГСБКЕ 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език, том 2. Морфология*. София: Издателство на БАН].
- Davitkov 2019:** Davitkov, I. Aorist i imperfekt v balgarskia i srabskia ezik – znachenia i upotrebi. // *Ezik i literatura*, 2021, № 1 – 2, 152 – 168 [Давитков 2019: Давитков, И. Аорист и имперфект в българския и сръбския език – значения и употреби. // *Език и литература*, 2021, № 1 – 2, 152 – 168].
- Davitkov 2021:** Davitkov, I. Minalo i nastoyashte na balgaristikata v Belgradskia universitet. // *Balgarski ezik i literatura*, 2021, № 5, 475 – 486 [Давитков 2021: Давитков, И. Минало и настояще на българистиката в Белградския университет. // *Български език и литература*, 2021, № 5, 475 – 486].
- Doncheva, Becheva 2013:** Doncheva, D., N. Becheva. Minalo i badeshte na balgaristikata v Belgradskia universitet. // Karagyozev, P., Yu. Stoyanova., sast. *Minalo, nastoyashte i perspektivi na chuzhdestrannata balgaristika*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2013 [Дончева, Бечева 2013: Дончева, Д., Н. Бечева. Минало и бъдеще на българистиката в Белградския университет. // Карагьозов, П., Ю. Стоянова, съст. *Минало, настояще и перспективи на чуждестранната българистика*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013].
- Ivanova 2004:** Ivanova, Ts. *Blizki i razlichni. Yuzhnoslavyanski ezikovi proektsii*. Veliko Tarnovo: UI „Sv. Sv. Kiril i Metodiy“ [Иванова 2004: Иванова, Ц. *Близки и различни. Южнославянски езикови проекции*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“].
- Koleva-Zlateva 2018:** Koleva-Zlateva, Zh. Kam vaprosa za standartizatsiyata na obuchenieto po balgarski ezik kato втори. // *Orbis linguarum*, 2018, № 1, 59 – 56 [Колева-Златева 2018: Колева-Златева, Ж. Към въпроса за стандартизацията на обучението по български език като втори. // *Orbis linguarum*, 2018, № 1, 59 – 56].
- Krejchova 2016:** Krejchova, E. *Slavyanskiyat Vavilon (za interferentsiyata mezhdur slavyanskite ezitsi)*. Sofia: Paradigma [Крейчова 2016: Крейчова, Е. *Славянският Вавилон (за интерференцията между славянските езици)*. София: Парадигма].
- Lashkova 2005:** Lashkova, L. *Sarbo-harvatska gramatika. Vtoro dopalнено izdanie*. Sofia: Emas [Лашкова 2005: Лашкова, Л. *Сърбо-хърватска граматика. Второ допълнено издание*. София: Емас].
- Mateeva-Baycheva 2021:** Mateeva-Baycheva, V. *Ezikovi aspekti na spodelyaneto na chuzhdata kultura (savremenna metodika i protseduri v obuchenieto po balgarski ezik kato chuzhd)*. Sofia: Erova [Матеева-Байчева 2021: Матеева-

- Байчева, В. *Езикови аспекти на споделянето на чуждата култура (съвременна методика и процедури в обучението по български език като чужд)*. София: Ерове].
- Mirchev 1978:** Mirchev, K. *Istoricheska gramatika na balgarskia ezik*. Treto izdanie. Sofia: Nauka i izkustvo [Мирчев 1978: Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. Трето издание. София: Наука и изкуство].
- Nitsolova 2008: Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologia*. Sofia: UI "Sv. Kliment Ohridski" [Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“].
- Piper, Klajn 2013:** Piper, P., I. Klajn. *Normativna gramatika*. Novi Sad: Matica srpska [Пипер, Клайн 2013: Пипер, П., И. Клайн. *Нормативна граматика*. Нови Сад: Матица српска].
- Stankov 1969:** Stankov, V. *Balgarskite glagolni vremena*. Sofia: Nauka i izkustvo [Станков 1969: Станков, В. *Българските глаголни времена*. София: Наука и изкуство].
- Stevanović 1967:** Stevanović, M. *Funkcije i značenja glagolskih vremena*. Beograd: Naučno delo [Стевановић 1967: Стевановић, М. *Функције и значења глаголских времена*. Београд: Научно дело].
- Stalyanova, Krejcova 2022:** Stalyanova, N., E. Krejcova. *Language Transfer and Problems of Teaching Bulgarian for Slav Students*. // *Foreign language teaching*, 2022, № 1, 9 – 16.
- Stanojčić, Popović 2004:** Stanojčić, Ž., Lj Popović. *Gramatika srpskog jezika*. Udžbenik za I, II i IV razred srednje škole, Beograd: ZUNS [Станойчић, Поповић 2004: Станойчић, Ж., Л. Поповић. *Граматика српског језика*. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе. Београд: ЗУНС].
- Totomanova 2004:** Totomanova, A.-M. *Kam istoriyata na balgarskata temporalna sistema*. // *Paleobulgarica*, 2004, № 4, 82 – 87 [Тотоманова 2004: Тотоманова, А.-М. *Към историята на българската темпорална система*. // *Paleobulgarica*, 2004, № 4, 82 – 87].
- Haralampiev 2001:** Haralampiev, I. *Istoricheska gramatika na balgarskia ezik*. Veliko Tarnovo: Faber [Харалампиев 2001: Харалампиев, И. *Историческа граматика на българския език*. Велико Търново: Фабер].

**Български език като чужд. Методически траектории
*Il bulgaro come lingua straniera. Traiettorie metodologiche***

КАРТИНАТА НА ВАН ГОГ „СПАЛНЯ В АРЛ“ КАТО ДВОРЕЦ НА ПАМЕТТА

Йорданка Велкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
University College London

Резюме. Целта на доклада е да разгледа ролята на визуалните изкуства в обучението по български език като чужд. Задачата е да се предложат мнемонически техники, които улесняват възприемането и складирането на нова лексикална и граматическа информация на базата на връзки между предмети от картината на Ван Гог „Спалня в Арл“ и основни граматически форми и правила в българския език. Картината на Ван Гог се разглежда като визуална илюстрация на древногръцкия мнемонически модел, известен като *Дворец на паметта*, който улеснява кодирането и възстановяването на нова информация.

Ключови думи: мнемоника; дворец на паметта; метод на *локи*; български език като чужд; визуализация; пространствена памет

VAN GOG'S BEDROOM IN ARLES AS A MEMORY PALACE

Yordanka Velkova

Sofia University "St. Kliment Ohridski"
University College London

Abstract. This paper discusses the role of mnemonic techniques and visual art in teaching Bulgarian as a foreign language. I present mnemonic techniques that can facilitate the three fundamental stages of memory: encoding, storage, and retrieval of, in our case, new lexical and grammatical information. These techniques are based on associations and correlations between familiar objects from Van Gogh's painting *Bedroom in Arles* and grammar rules in Bulgarian. Van Gogh's painting is seen as a visual illustration of the ancient Greek mnemonic model, known as Memory Palace, used to enhance both the coding and recovery of new information.

Keywords: mnemonics; memory palace; method of *loci*; Bulgarian as a foreign/second language; visualization; spatial memory

1. Цел, обект и задачи

Усвояването на нова граматическа и лексикална информация, нейното запомняне и периодично възстановяване е едно от основните предизвикателства при изучаването на български език като чужд. С напредването на технологиите и включването на интерактивни средства в учебните часове стана по-лесно да се осигурят благоприятни условия за визуализиране на учебния материал, като се създават връзки между отделните езикови единици и се стимулират повече сетива в получаването и съхраняването на езикова информация.

Целта на доклада е да представи мнемоническа техника, която използва метода на визуализация в процеса на възприемане, подреждане и запомняне на нова информация. Обект на работата е добре познат шедьовър на визуалното изкуство – картината на Ван Гог „Спалня в Арл“, която приемаме за визуална илюстрация на древногръцкия мнемонически модел, известен като *Дворец на паметта*, който улеснява кодирането и възстановяването на нова информация.

2. За изкуството да помним, и за *Двореца на паметта*

Мнемониката, като система за подпомагане на паметта, разчита не просто на запомнянето на думи или свързването на дума с дума, а на тема с тема, на създаването на връзки между обектите/предметите в отделните теми с цел да се осигури логическа последователност и контекст. Създаването на контекст подпомага складирането на информация в дългосрочната ни памет и лесното ѝ възстановяване, когато се налага.

Дворецът на паметта е мнемоническа система, чрез която лесно се запомнят нови факти и събития, подредени в определен ред, като тук под събитие се разбират първият контакт на мозъка с нова информация и опитът за нейното обработване, разпределение и съхранение в дългосрочната памет. *Дворецът на паметта* се нарича още локационен метод (method of loci). Появата му се свързва с древногръцкия поет Симонид (477 г. пр.н.е.) и е описана за първи път от Цицерон в *De Oratore* (Cicero 2001). *Дворецът на паметта* съчетава принципите на подредба, въображение и създаване на връзки с познати обекти – някоя забележителност на пътя или определен предмет в стаята или дома на човек. Техниката разчита на формулата *визуализация + пространствена памет*, за да активира създаването на връзки между различни части на мозъка, отговорни съответно за приемането и обработването на различни стимули и информация (вж. повече при Yates 2014).

Когато научаваме нещо ново, новата информация обикновено все още няма контекст в мозъка ни. Но ако я свържем с нещо старо и познато, увеличаваме вероятността тя да остане по-дълго в паметта ни. При *Двореца на паметта* от ключово значение е точно това – да трансформираме новата информация по такъв начин, че тя да придобие значение, като се включи в контекста на неща,

които вече имат трайно място в паметта ни. Новата информация се свързва със старата (фоновите знания) чрез създаването на връзки и асоциации и така постепенно става част от „интериора“ на трайната памет. Ханибъл Лектър в романа на Томас Харди използва именно тази техника, за да запомни историите на своите пациенти. На нея разчитат и редица световни шампиони в състезания за най-добра памет, сред които Доминик О'Брайън, печелил титлата цели осем пъти.

3. Как се строи дворец на паметта?

3.1. Първата стъпка е избор на подходящо място. Важно е това да бъде място, което познаваме много добре (тук и по-нататък следваме стъпките, описани от Йейтс (Yates 2014).

3.2. Втората стъпка е да изследваме мястото, което сме избрали, и внимателно да проучим неговите основни характеристики – размер, форма, цвят, с какви предмети/хора е населено, какво е разстоянието между предметите и т.н. При визуалното изследване на мястото е важно да обобщим основните характеристики на обектите в т.нар. ментални бележки, които да закачим към всеки предмет.

3.3. Третата стъпка е запаметяване на двореца чрез честа ментална разходка в него. Мисловната обиколка винаги трябва да започва от едно и също място и да завършва на едно и също място, т.е. менталният маршрут не трябва да се променя, за да може по-лесно да се наизусти.

3.4. Следващата стъпка е създаване на връзки и асоциации между познатите предмети и новата информация, която искаме да запомним. За да се активират повече центрове в мозъка, които да свържат логическата с емоционалната информация, е необходимо да създадем необичаен и смешен контекст, в който да живеят тези асоциации. Затова е препоръчително връзките между обектите да бъдат смешни, забавни, необикновени, дори налудничави и абсурдни. Формулата е проста – ако е скучно, значи е грешно, т.е. неефективно.

3.5. Последната стъпка се нарича затвърждаване. Тя е свързана с чести умствени разходки и посещения на двореца с цел преговаряне на разположението на обектите, техните отличителни черти (обобщени в ментални бележки) и връзките, които сме създали. Колкото по-чест е преговорът, толкова по-лесно предметите влизат в пространствената ни памет, тоест в познатото, и толкова по-лесно и ефективно ще бъдат допускани нови предмети и връзки там.

4. Картината на Ван Гог „Спалня в Арл“ – дворец на паметта

Избрах картината на Ван Гог „Спалня в Арл“, тъй като в тази картина се съдържат базови предмети за пространствената ни памет, които виждаме всеки ден – стол, маса, прозорец, легло и врата. Това са всъщност и едни от първите думи, които студентите по език научават. Целта е да заредим тези

основни предмети с мнемоническо-граматическо значение, като ги превърнем в постоянния интериор на двореца на паметта, който ще си построим. Използването на обект на визуалното изкуство подпомага участието и на лявата (логическата), и на дясната половина (визуалната, емоционалната) на мозъка в образователния процес. По този начин запомнянето на нова лексикална и граматическа информация като техническо-логически процес може да се свърже с емоционално-визуалната част на мозъка, отговорна за езика на нашите чувства и емоции. Колкото повече части на мозъка са включени във възприемането на една информация, толкова по-успешно и трайно тя ще присъства в паметта ни (Yates 2014).

Идеята за картината на Ван Гог като *дворец на паметта* ми хрумна в музея на Ван Гог в Амстердам. В залата, в която беше изложена картината, имаше интерактивен екран, на който предметите в стаята бяха разместени и трябваше да се подредят така, че да се възпроизведе интериорът от оригинала. Докато подреждах предметите и възстановявах по памет дали първо е столът, или масата (от ляво надясно), си помислих, че маршрутът, така да се каже, който очертават трите основни предмета – стол, маса и легло, е всъщност аналогичен на реда, по който преподаваме и говорим за граматическия род в часовете по български език – по традиция започваме от мъжки род (стол), продължаваме с женски род (маса) и приключваме със среден род (легло).

5. Вангогинг

Грамматическите и лексикалните задачи, свързани с картината, наричаме вангогинг/вангогстване (vangoghing). Целта на вангогинга в часовете по български е всяко ново граматическо правило или лексикална единица да намерят място в нашия дворец на паметта и да започнат да „живеят“ близо до стола, леглото и масата в стаята на Ван Гог. Предварително бих искала да уточня, че тъй като при вангогинг задачите използват компютър, екран и РРТ презентация, писменото им представяне, което ще се опитам да направя в следващите няколко точки, е значително по-трудно, особено когато липсват средствата за визуализация, на които е базирана тази мнемоническа техника.

5.1. Вангогинг – избройте предметите в стаята

Първата задача от превръщането на картината „Спалня в Арл“ в общ дворец на паметта е съвсем проста. Задачата е да се изброят и назоват предметите в стаята, които са на преден план в картината. Обикновено започваме с три

предмета – *стол*, *маса* и *легло*, тъй като думите са кратки и по-лесно се запомнят (в сравнение например с трисричните *прозорец*, *огледало* и *картина*). След това свързваме предметите от картината с познати лица, като слагаме принц Уилям (тъй като сме в Лондон) да седи на стола, неговата баба – кралицата Елизабет II, да стои изправена до масата и едно кралско бебе да лежи в леглото. Принцът на стола е нашата визуализация за мъжки род и правилото, че повечето думи в български, които завършват на съгласен звук, са от мъжки род, каквито са думите *принц*, *мъж* и *стол*. Обикновено слагаме инициал *С* (consonant) върху дрехата на принца, имитиращ марката на облеклото, за да онагледим правилото. За да включим някои важни изключения за начинаещи, създаваме връзката, че принцът е или баща, или дядо на бебето в леглото, и така запомняме, че думите за *баща* и *дядо* в български са от мъжки род, защото назовават лица от мъжки пол.

Пространството на масата маркираме като граматическото пространство на женски род и затова там слагаме Кралицата и въвеждаме думите *маса* и *жена*. Тук, за дапомним някои важни изключения, създаваме забавна асоциация, като вкарваме Кралицата в клишето, че най-вероятно и тя, като повечето жени, говори много, като от устата ѝ излизат окончанията за женски род *-а* и *-я*. Кралицата изнася речи от **сутрин** до **вечер** и може да разказва приказки на бебето в леглото цяла **нощ** като Шехерезада (тук на екрана се появяват снимки на изгрев и залез от лявата и дясната ръка на Кралицата, за да се визуализират изключенията). Така студентите по-лесно запомнят, че има „кралски“ периоди от деня, за които използваме думите *сутрин*, *вечер* и *нощ*, които също като Кралицата са от женски род, въпреки че завършват на съгласен звук.

Бебешкото пространство в картината на Ван Гог е това на леглото (отдясно на картината), на което слагаме да лежи едно бебе, което си играе с буквите *о* и *е* (окончанията за среден род). Така студентите свързват окончанието *о* за среден род с думата *легло*, а *бебе* – съответно с думите от среден род, които завършват на *е*. Тук се чудим дали бебето е момче или момиче, за да свържем среден род (*бебето* и *леглото*) с думите *момиче* и *момче*. По този начин студентите могат по-лесно да запомнят, че *момче* и *момиче* са от среден род и че невинаги граматическият род и естественият пол, както е при *баща* и *дядо*, съвпадат в българския език.

Наблюденията ми показват, че средният род е винаги по-труден род за студентите чужденци с основен английски език. Затова при изучаването му са необходими повече (смешни) асоциации и връзки. Дотук имаме бебе (момче или момиче), което лежи в леглото в спалнята на Ван Гог. Върху рамката на леглото се появява образа на *такси* с идеята, че на бебето вече му е скучно и няма търпение да започне да обикаля Лондон и да отиде на парти, но с такси, а не с кралски кортеж. Така студентите свързват думите *такси* и

парти с пространството на бебето и леглото и лесно запомнят, че те също са от среден род.

5.2. Вангогинг – опишете предметите, които виждате в картината

Тази задача идва на помощ, когато учим правилото за съгласуване на прилагателното със съществителното и онагледяваме тази „дружба“ с обекти от картината. Предварително сугестирам студентите, като казвам, че оптимистичният подход е най-успешният в изучаването на трудни езици като българския и затова е добре да приложим този подход при описанието на картината и да видим всички иначе стари мебели като нови и хубави. Целта е студентите да научат правилото за съгласуване на прилагателното със съществителното с прилагателни, които вече знаят или лесно могат да запомнят – те вече знаят *хубав* от *хубав ден*, а *нов* е едно от най-лесно запомнящите се прилагателни заради индоевропейския корен на думата, който обикновено им звучи познато. Така поставяме началото на правилото за дружбата и споразумението (friendship/agreement) между прилагателното и съществителното и започваме да се упражняваме: *нов/хубав стол*, *нова/хубава маса*, *ново/хубаво легло* т.н. За да се запомни по-лесно окончанието на прилагателните от среден род, казваме, че бебето (което си играе с буквите *о*, *е*) предпочита буквата *о*, защото тя прилича на кръгче и може да я търкаля. На бебето в леглото като основен герой разчитаме и при въвеждане на самото понятие съгласуване, като казваме, че прилагателните се държат като бебета, не могат да бъдат самостоятелни, а имат нужда от съществителното име, което да се „грижи“ за тях. Така студентите автоматично създават смешната асоциация за Кралицата като съществително, което се грижи за бебето, т.е. за средния род.

5.3. Вангогинг – предлози и определителен член

Тази задача е свързана с описание на пространствените връзки между предметите в стаята, т.е. с употребата на предлози за място. В обучението по български език като чужд предлозите за място обикновено са в една урочна единица с определителния член (вж. Hadzhieva, Vlahova, Velkova, Koleva-Zlateva, Emiliyanova 2007: 17 – 27; Kurteva, Bumbarova, Bachvarova 2013: 39 – 52). Тъй като изучаването на предлозите за място е свързано обикновено с описание на затворено пространство (къща, апартамент, офис и т.н.), минидворецът на паметта, който в нашия случай е спалната на Ван Гог, се оказва много подходяща мнемоническа техника за повторното обхождане на двореца и оттам запомнянето на менталния маршрут и точното разположение на мебелите (вж. техники 3.3. и 3.5. от *Как се гради дворец на паметта?*). На пода и стените в стаята „разхвърляме“ предлозите, като се опитваме да разположим *под* на пода, *под* масата, *над* – съответно над леглото, където има картини, *до* – до стола, където е масата, и т.н. След като въведем предлозите, започваме да описваме стаята и да практикуваме и предлозите, и определителния член (и по-

казателните местоимения, ако е необходимо): *Столът е до леглото; Масата е до стола; Над леглото има картина и т.н.*

5.4. Вангогинг – спрежение на глагола

Основният герой в тази задача е отново бебето. Този път мислим за него спрямо стаята, като въвеждаме именното словосъчетание *бебе и стая*. Гласните в двете съществителни имена и съюзът, като следваме техния последователен ред на поява, са: **е, и, а, я**. Това всъщност са тематичните гласни на глаголите от трите спрежения: **е** за първо (бебе), **и** за второ (съюзът **и**) и **а/я** за трето спрежение (стая). Илюстрираме правилото по следния начин:

беб е	и	ст ая
I спрежение	II спрежение	III спрежение

Някои студенти започват да създават допълнителни връзки между граматическите единици и виждат трето спрежение като по-женско спрежение заради тематичната гласна (а/я), която съвпада с познатия вече граматичен маркер за женски род, и съответно – първо спрежение им се струва като бебешко спрежение, тъй като тематичната гласна *е* влиза в територията на вече познатото и запомнено окончание на съществителните от среден род.

5.5. Вангогинг – масата, столът и прозорецът като „динамични признаци“

Следващата стъпка при усвояването на глаголите и спреженията е създаването на асоциации между предметите в стаята на Ван Гог и действията, които можем да отнесем, насочим към тях. Ако погледнем на масата, леглото и прозореца по абсурден за граматиката начин и ги видим като носители на динамични признаци, каквито са обикновено глаголите, може да групираме някои базови за ниво А1 глаголи според това дали действието им е насочено към, или се реализира чрез масата, леглото или прозореца. Оттук следната забавна класификация на спреженията:

• I спр. -Е

глаголи за маса ‘table verbs’:

чета, пиша, ям, пия

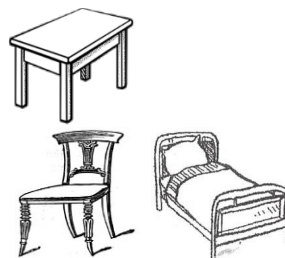
Тези глаголи наричаме още *гурме глаголи*.

• II спр. -И

глаголи за стол/легло ‘chair/bed verbs’:

седя, мисля, спя

Глаголите от второ спрежение са нашите *мързеливи глаголи*.

• III спр. -А/-Я

глаголи за прозорец ‘window verbs’:
гледам, виждам, отварям, разбирам

Студентите запомнят глаголите от трето спрежение като глаголи клюкари.

5.6. Вангогинг: „кралски“ местоименни форми ‘king’s pronouns’

а) кратки „кралски“ местоимения за пряк обект

Усвояването на кратките и дългите форми на личните местоимения е предизвикателство за студентите, особено ще се отнася до словореда и разграничаването между пряк и непряк обект. За да улесним процеса на запомняне и складиране на граматическата информация в трайната памет, създаваме следната асоциация. Представяме си, че стаята на Ван Гог е част от владенията на кралица Метегоя и крал Нивиги. Името Метегоя е съставено от кратките местоименни форми *ме, те, го, я*, а Нивиги – от *ни, ви, ги*. В този случай студентите трябва да запомнят само две имена, което се оказва много по-лесно за тях, отколкото запомнянето на отделните форми.

б) кратки „кралски“ местоимения за непряк обект

Същата техника, описана в т. а), прилагаме и при запомнянето на кратките лични местоимения за непряк обект. Въвеждаме асоциацията с крал Митимуй и кралица Нивиим, които са владетели на съседното на Метегоя и Нивиим кралство.

5.7. Вангогинг – членуване и изключения

Една от трудностите при преподаването на определителен член на съществителните имена от мъжки род е свързана със запомнянето на това кои съществителни се членуват с мекия вариант на членната морфема *-а/-ът*, т.е. с *-я/-ят*, при който исторически палаталната съгласна в края на думата, която днес е непалатална, се превръща отново в палатална и възстановява мекостта си (Nitsolova 2012: 82). Студентите намират логика в това да запомнят, че мекостта се възстановява при членуване на съществителни, завършващи на словообразователните суфикси *-тел* и *-ар* (*учител – учителят, лекар – лекарят*). Трудностите обаче настъпват, когато трябва да запомнят една група от десет съществителни имена, които не можем да групираме по някакъв формален или семантичен признак, за да запомним по-лесно, а трябва да ги научим наизуст. Става дума за десетте съществителни, които по етимологични причини (най-често неизвестни за студентите) членуваме с *-я/-ят*: *ден, зет, крал, цар, кон, път, огън, сън, лакът, нокът*.

За да запомним по-лесно тези съществителни, създаваме асоциация и кратка история с познатите ни вече „местоименни“ герои – Нивиги и Митимуй. В центъра на стаята на Ван Гог се появява **кон, крал** Нивиги и **огън** – трите

ключови обекта (опорни думи), по които започваме да разказваме следната измислена история. Целта тук е да включим всички десет съществителни имена, изброени по-горе:

Един ден крал Нивиги – зет на цар Митимуй – се качил на кон и поел на път. Вечерта запалил огън и заспал, но в дълбокия си сън изобищо не разбрал как лакътят и нокътят си изгорял.

6. Изводи

Картината на Ван Гог „Спалня в Арл“, разглеждана като визуална илюстрация на древногръцкия мнемонически модел *Дворец на паметта*, улеснява кодирането и възстановяването на нова езикова информация в обучението по български език като чужд. Когато студентите създават общ дворец на паметта, запаметяването и преговарянето на двореца става значително по-лесно, защото може да бъде контролирано и от преподавателя. Новата граматическа и лексикална информация се запомня по-лесно през фокуса върху смешното и абсурдното, визуализацията и асоциацията, през измислена граматическо-лексикална история или шега, в която обикновени предмети от бита стават основни „герои“ в граматиката.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Cicero 2001:** Cicero, M. *On the Ideal Orator*. The United States of America: OUP USA.
- Hadzieva, Vlahova, Velkova, Shushlina, Asenova 2014:** *Lesnoto v trudniya balgarski ezik. Balgarski ezik kato chuzhd*. Sofia: IK “Guthenberg” [Хаджиева, Влахова, Велкова 2014: Хаджиева, Е., Влахова, Р., Велкова, И., Шушлина, В., Асенова, А. *Български език като чужд*. София: ИК „Гутенберг“].
- Nitsolova 2008:** Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sveti Kliment Ohridski” [Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Свети Климент Охридски“].
- Koleva-Zlateva, Emiliyanova 2007:** Koleva-Zlateva, Zh., Emiliyanova, B. *Az govorya balgarski. Balgarski ezik za chuzhdentsi*. Sofia: IK “Faber” [Колева-Златева, Емилиянова 2007: Колева-Златева, Ж., Емилиянова, Б. *Аз говоря български. Български език за чужденци*. София: ИК „Фабер“].
- Kurteva, Bumbarova, Bachvarova 2013:** Kurteva, G., Bumbarova, K., Bachvarova, B. *Zdraveyte. Uchebnik po balgarski ezik kato chuzhd*. Sofia: Nov balgarski universitet [Куртева, Бумбарова, Бъчварова 2013: Куртева, Г., Бумбарова, К., Бъчварова, С. *Здравейте! Учебник по български език за чужденци*. София: Нов български университет].
- Yates 2014:** Yates, F. A. *The Art of Memory*. United Staes: “The University of Chicago press”.

Български език като чужд. Методически траектории
Il bulgaro come lingua straniera. Traiettorie metodologiche

**ЗА МЯСТОТО И ЗНАЧЕНИЕТО НА ОБУЧЕНИЕТО
ПО СИНТАКСИС ПРИ ИЗУЧАВАНЕТО
НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ЧУЖД**

Мая Падешка

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – България
Неаполски университет „Ориентале“ – Италия

Резюме. Настоящата статия представя изучаването на български език от италиански студенти в Неаполския университет „Ориентале“. По-специално, поставя се акцент върху подход, основан на синтактичните особености на българския език – структура на изречението, видове изречения, словоред. Тези знания и свързаните с тях умения за изграждане на граматически правилни изрази дават свобода и увереност на изучаващите езика ни да се изразяват, използвайки фрази с все по-голяма степен на сложност, вербализирайки все по-детайлно своето комуникативно намерение. Изучаването на синтактичните особености на чуждия език води до овладяване на морфологични, морфосинтактични и лексикални явления в контекста на конкретен речев акт.

Ключови думи: български език като чужд; италиански студенти; синтаксис; изречение; словоред

**ON THE PLACE AND IMPORTANCE OF SYNTAX
TRAINING IN THE STUDY OF BULGARIAN LANGUAGE
AS A FOREIGN LANGUAGE**

Maya Padeshka

Sofia University – Bulgaria
University of Naples “L’Orientale” – Italy

Abstract. This article capitalises on the Italian students experience with studying Bulgarian at the University of Naples “L’Orientale”. It places a special emphasis on an approach focusing on the syntactic features of the Bulgarian language: sentence structure, types of sentences, word order. This knowledge and the associated skills in constructing grammatically correct expressions give language learners the freedom and confidence to express themselves using increasingly complex phrases and verbalizing their communicative intent in ever greater detail. Studying the syntactic

features of a foreign language leads mastering morphological, morphosyntactic and lexical phenomena in the context of specific speech acts.

Keywords: Bulgarian as a foreign language; Italian students; syntax; sentence; word order

При изучаването на чужд език от особено важно значение е контекстът: в какви условия се изучава, с каква интензивност, с какви цели, кой го изучава. В условията на университетските курсове по български език, какъвто е случаят в Неаполския университет „Ориентале“, целите, които и преподавателят, и студентите си поставят, зависят от избраната „формула“ и продължителност на курса: като втори или трети чужд език, в рамките на една, две или три години, в тригодишен бакалавърски курс на обучение или в двугодишна магистърска програма, съвместно с друг славянски език (руски) или като единствен славянски език (по избор за студенти от нефилологически специалности).

Най-често българският език се изучава в рамките на една, две или три последователни години. Това налага търсенето на подходи, които да дадат на студентите както научна информация за факти и закономерности от всички езикови равнища на българския език: фонетика, морфология, синтаксис, лексикология, видове текстове, сфери на общуване, така и практически комуникативни умения – възприемане на устен и писмен текст, говорене, писане.

В Университета в Неапол изучаването на българския език включва както лекционен курс (2 часа седмично), така и упражнения (4 часа седмично). Програмата може да се допълни и с изучаване на българска литература за някои специалности.

По време на лекциите студентите се запознават с особеностите на българския език; формира се своеобразна референтна рамка от знания за езика, която служи за изпълнение на задачи и дейности, върху които се работи по време на упражненията. С оглед на контекста на изучаване на БЕ – университетски курс в Департамента за лингвистични, литературни и сравнителни науки, може да се приеме, че още в началото на своята подготовка студентите изграждат добра цялостна представа за системата на българския език. Това е модел на обучение, уместен и функционален за обучаеми с добра езикова осъзнатост и филологическа култура. По време на упражненията се осигурява учене чрез текстове и комуникативно поведение в разнообразни речеви ситуации при вече предоставен лингвистичен инструментариум, т.е. студентите прилагат своята езикова и метаезикова компетентност.

При изучаване на чужд език, за разлика от усвояването на първи език/езици, не се разчита на присъщото за „естественото“, постъпателно формиране на мрежи от понятия и представи, тъкмо обратното: стремежът е студентите, с които работим, да изградят от началото цялостна (холистична) представа за езика, след това, чрез подходящи методи и похвати, да разпознават, групи-

рат, прилагат, разширяват, трансформират своите знания в конкретни и все по-богати речеви ситуации. Този дедуктивен подход съчетава академизма и комуникативния подстъп, осигурява база, която да позволи на студента, при желание от негова страна, да продължи самостоятелно да усвоява и да усъвършенства българския език.

В настоящото изложение ще се спра на един от аспектите при академичното изучаване на български език като чужд – аспект, който смятам за основополагащ. Става въпрос за знанията за българския синтаксис – словоредни особености, изграждане на изречение, видове изречения, части на изречението и тяхното изразяване, съчинителни и подчинителни връзки, видове изречения по цел на изказване. Обикновено програмите за изучаване на български език като чужд и съответните учебници изтласкват синтаксиса към по-високите езикови равнища, като се отдава предимство на морфологични и лексикални явления. Синтаксисът се проявява в по-ниските нива най-вече чрез особености на словоред (положителен пример е учебникът на Нов български университет, в който е въведена рубриката „Словоред“: „Аз се казвам Иво. Аз съм студент. – Казвам се Иво. Студент съм.“¹⁾ (Kurteva, Bumbarova, Bachvarova 2013: 31 – 34). Но дори и без тази специална рубрика редица учебни серии по български език като чужд предлагат системно упражнения, които позволяват на студентите да затвърдят и автоматизират някои словоредни особености на изречението в български език. Като цяло обаче се възприема подход, при който се смята, че първо е необходимо да се набавят необходими лексикални единици, представени от съответния набор словоформи, така че в един момент обучаемият да започне да конструира граматически правилни изречения, за да изрази завършена логически и смислово фраза.

Виждаме потенциал в идеята овладяването на знания и на умения за структурата на изречението в българския език и за различните видове изречения по синтактичен състав да започне още в началните нива и въз основа на определени изреченски модели да се овладяват морфологични и морфосинтактични категории – членуване, съгласуване, съвместна употреба на глаголни времена и наклонения и др. Това би помогнало на обучаемите да не изпитват затруднения, когато в един момент се наложи да започнат за „произвеждат“ реч, т.е. да изграждат смислени, завършени изказвания, подчинени на определена тяхна интенция. По-ранното системно представяне на синтактични и словоредни особености на българския език би допринесло за развиването на усет за точен и коректен устен и писмен изказ с постепенно усложняване на структурата (конструирание на прости и сложни изречения от различен вид). Когато например в началното равнище се овладее съставното именно сказуемо, тази конструкция дава отлични възможности за „акумулиране“ на морфологични

1. Примерът е от Радкова, 2021, с. 474.

и лексикални знания, ако тази конструкция се постави като модел, който подлежи на парадигматични трансформации, например:

1) промяна по (лице), (род) и число на глаголният субект, което води до изграждане на умения за съгласуване: подлог – форма на спомагателния глагол *съм*; подлог – именна част на съставното именно сказуемо).

Изразяване на подлога с лично местоимение:

Аз съм студент.

Ти си студент.

Той е студент. (...)²⁾

Изразяване на подлога със съществително име:

Иван е студент.

Иван и Петър са студенти. (съгласуване на подлога с именната част от именното сказуемо; упражнява се множествено число на имената).

Изразяване на подлога с други местоимения:

Кой е този човек? Кои са тези хора?

2) трансформация по глаголно време:

Аз съм / Аз бях / Аз ще бъда ...

3) научаване на изрази на основата на синтактичната конструкция „съставно именно сказуемо“ (изразяваме: име, възраст, националност, черти на характера...):

АЗ СЪМ

Матео.

студент.

на 23 години.

от Неапол.

от Италия.

висок, слаб, с тъмна коса и очи.

добър и отзивчив.

По този въпрос пише Л. Ласкова по отношение на италиански студенти, ниво „начинаещи“: „На ниво синтаксис на словосъчетанието учат словоред при именната група и словоред на клитиките при глагола. Познават основните

2. Тази парадигма може да бъде видяна във всеки един учебник по БЕ като чужд. Новото, върху което е нужно да се постави акцент, е, че това не е НАЧИН да се покаже спрежението на глагола СЪМ или формите на личното местоимение в им.п., а да се възприеме като просто изречение, което съдържа подлог и предикат. Това, че един студент ще знае пълната парадигма на местоименията, прилагателните и съществителните имена, е важно, но не е достатъчно да конструира изречения. Морфологията и лексиката трябва да следват синтаксиса в една наистина комуникативна парадигма на съзнателното учене на чужд език.

части на простото изречение и техните позиции, научават за изпускането на подлога, могат да образуват въпросителни *ли*-изречения и изречения с *к-д*-ми. Бързо се научават да конструират съставни сказуеми/сложни изречения по модела *V да V*, да употребяват подчинени изречения, въведени с различни относителни местоимения“ (Laskova 2018: 17).

Тази матрица – на съставното именно сказуемо, трябва да се използва оптимално, за да се конструират разнообразни изкази, които да подпомогнат комуникацията – изразяване на определено съдържание с подходяща и най-вече правилна синтактична конструкция. В своята работа със студентите си поставям за цел да търся базисни синтактични модели – матрици за изразяване на разнообразни съдържания. Такава е и структурата на съставното глаголно сказуемо, която позволява да се открие една съществена разлика между двата езика: липсата на инфинитив в българския език и видовете модални глаголи, които имат различно поведение в тази синтактична конструкция, срв.:

Devo andare dal dentista. / Devi andare dal dentista. – Трябва да отида на зъболекар. / Трябва да отидеш на зъболекар.

Oggi posso andare dal dentista. / Oggi puoi andare dal dentista. – Днес мога да отида на зъболекар. / Днес можеш да отидеш на зъболекар.

Също така, в италианския език в зависимост от семантиката на първия глагол – за начало, продължителност или прекратяване на действие, се прилага различен вид съюзна връзка, докато в българския език тази функция се изпълнява винаги от съюза „да“:

Inizia a piovere. – Започва да вали.

Quando smetterà di piovere? – Кога ще спре да вали?

Тази конструкция предлага богати възможности както в семантичен, така и в граматически план: изразяване на възможност, потребност, необходимост; изразяване на етап от развитието на действие (за които и двата езика разполагат и с други морфологични възможности); спрежение на глаголи. От тази конструкция се преминава към подобна по форма, но различна от синтактична гледна точка конструкция, която съдържа два пълнозначни глагола: *искам да отида, мисля да отида, опитвам се да направя...* и др., т.е. преминава се от проста към сложна по състав изреченска конструкция.

В изложението, което следва, се представят теоретични основи на методическата идея за изучаване на български език от италиански студенти, основана на ранното овладяване на структурата на изречението в българския език, което би довело до редица позитивни резултати. Това не противоречи на т.нар. комуникативен подход – изграждане на комуникативни умения: умението да се общува уместно и резултатно в разнообразни комуникативни ситуации и сфери и по различни теми. Според мнението на Мари Врина-Николов, която прави анализ на университетските курсове по български език, литература и култура, „минаването през целия курикулум – т.е. цикъл обучение – цели да придаде на

учещия се една **здрава практическа и „жива“ основа**, която считам за необходима, ако искаме студентите да са в състояние да придобият **метаезиков** поглед и подход“ (Vrina-Nikolov 2002). По-скоро изграждането на тази стабилна основа, която може да послужи за изграждане на добри комуникативни умения, се нуждае безспорно от метаезиков поглед върху езика цел, в случая български. Но придобиването на свободата да общуваш, да изразяваш мнение, да разбираш другия/другите участници в общуването, минава през свободата да знаеш как да започнеш, продължиш и приключиш мисълта си, изразена с една или няколко фрази. Да знаеш, че ако започнеш с „Аз мисля“, след това най-често имаш три възможности, които те поставят в различен модус – на аргументацията, на изразяването на желание и воля, на насоченото мисловно действие:

Аз мисля, че

Аз мисля да

Аз мисля за

Нуждата от усвояване на синтактични модели на изречението при изучаването на БЕ като чужд език лежи на твърдението, че чрез изречението се изразява цялостно, завършено съдържание; всяко изречение предполага някакъв набор пресупозиции, отразява елементите на определена ситуация. В курса по български език се следва посока на усложняване и разгръщане вербализирането на дадена речева ситуация: „Ситуациите от действителността, участниците в тях, обстоятелствата, свързани с тези ситуации, могат да се вербализират с различна степен на детайлизираност – от единичното споменаване на името на субекта до разгърнатата характеристика чрез свързването му с поредица от съпътстващи действия и ситуации“ (Tisheva 2000: 12 – 13).

Ако има нещо, което сближава родно- и чуждоезиковото обучение, то трябва да е тезата, че чрез езика изразяваме, назоваваме/вербализираме ситуации (обобщена мисловна проекция на една реална ситуация, пак там, с. 11) – чрез един предикат или повече. Синтаксисът е това, което ни учи да говорим свързано, науката, която изучава свързаната реч (Pashov 2015: 253). А целта на обучението по чужд език е създаване на речева продукция, на свързана реч, която обаче е правилна, построена според правилата на съответния език. Когато става дума за университетски курс, където се очаква и по-добра езиковедска култура, тогава това условие става още по-важно – обучаемите да изразяват мисълта си грамотно, първоначално следвайки модели, постепенно разнообразявайки изказа си и усложнявайки го: „Синтаксисът като езиковедска наука за изречението най-ясно показва неразривната връзка между език и мислене, между изречение и съждение“ (пак там).

Ако се придържаме към горното твърдение, курсът по български език би следвал логичната посока на усложняване и обогатяване структурата на изреченията, с които си служат изучаващите езика, т.е. тръгвайки в началото от (например):

Кучето лае. / То лае. / Лае.

да вървим през:

Лошото куче лае. / Кучето лае силно. / Лошото куче лае силно. / Днес кучето лае много. / Кучето лае на двора.

към:

Кучето лае и

Кучето лае, но

Кучето лае, защото

Кучето лае, когато / Когато кучето лае,

Кучето лае, където

Кучето лае, като

Кучето лае, за да / За да, кучето лае.

В този ред на мисли постъпателността в обучението по синтаксис би била следната.

– Просто изречение. Главни части на простото изречение. Минимална фраза (подлог + сказуемо). Изразяване на подлог. Изразяване на сказуемо. Предикативно ядро

– Едносъставно и двусъставно изречение. Безлични изрази.

– Разширяване на групата на подлога и на групата на сказуемото. Допълнения, определения, други части на простото изречение

– Подчинително и съчинително свързване. Списък на най-често използваните съчинителни и подчинителни връзки

– Сложно съчинено изречение

– Сложно съставно изречение. Видове връзки за изразяване на различен вид подчиненост

– Сложно смесено изречение

В синтактичния подход би намерила приложение една опростена, или по-точно приложима за целите на чуждоезиковото обучение валентна граматика – изграждане на синтактични единици около именни и глаголни предикати, с които можем да конструираме още в началните нива редица смислени фрази.

В книгата „*Che cos'è la grammatica valenziale*“ изречението е представено като процес, при който се структурира смисъл – думите са свързани посредством логико-семантични операции, **стабилизирани** в съзнанието (*stabiliti dalla mente*), без които фразата не би могла да съществува (De Santis 2019: 21). Тази теория, по думите на авторката, не е много популярна в Италия, но намира най-успешната си реализация именно в езиковата педагогика (пак там, с. 25).

Възможно ли е да се постигне равнище на стабилност, на автоматизъм по отношение на синтаксиса в чуждоезиковото обучение? Валентната теория дава по-скоро положителен отговор. Мотивите са, първо, знание за видовете

връзки между думите от различни класове, които се комбинират във фразата³⁾, и второ, знания за видовете глаголи според тази теория: глаголи с нулева валентност (имперсонални), моновалентни (интранзитивни), бивалентни и тривалентни глаголи (транзитивни). За да се автоматизират модели на глаголи с различна валентност, се използва селективно валентен речник на българския език. В практиката си със студентите прилагам и метод, при който в началото или в края на занятие се тепли глагол (предварително подбрана селекция от глаголи с висока честотност на употреба в зависимост от равнището на студентите) и се обясняват различни негови свързвания и употреби, в т.ч. в свободни словосъчетания, например:

КАЧВАМ, несв.в. (кача, св.в.)

Аз качвам куфара. / Качвам куфара. – моновалентен, транзитивен

Качвам килограми.

Качвам някого на автостоп.

Както в българския, така и в италианския синтаксис структурата на изречението се изгражда около предикативно ядро – едно или няколко, което определя и вида на изречението; субект (подлог), който може да бъде явен или елиптичен; след това, в зависимост от валентността на глагола – пряко допълнение и непряко допълнение (*oggetto diretto, oggetto indiretto*). Към тези основни актанти според италианската „версия“ на валентната теория се добавят „допълнителни“ елементи: „*In una frase semplice, agli attanti possono aggiungersi altri elementi, chiamati circostanti, che sono incaricati di rappresentare le circostanze (ovvero extranucleari, aggiunti, espansioni), in cui l'azione si svolge (tempo, luogo, modo, causa ecc.)*“⁴⁾ (De Santis 2019: 23). Посочените допълнителни елементи съответстват на различните видове обстоятелствени пояснения в българския език.

Според класическия описателен синтаксис на италианския език структурата на италианското изречение (*frase*) не се отличава особено от българското изрече-

-
3. В цялото огромно разнообразие от изразни средства „в крайна сметка стоят два вида отношения между думите: отношения на равнопоставеност и на зависимост“ (Tisheva 2000: 11). В този смисъл, познаването на механизмите за изразяване на подчинителност или равнопоставеност е най-краткият път между комуникативната интенция на говорещия и нейния изказ. Логическите отношения между думите в простото изречение и между простите изречения в състава на сложното не биха били голям проблем, ако още в началото се представят, дори и само формално, на студентите – под формата на таблица с подходящи примери.
 4. В простото изречение към актантите могат да бъдат добавени други елементи, наречени допълнителни, извънядрени, които представят обстоятелствата на извършване на действието (време, място, начин, причина и т.н.), прев. мой, М.П.

ние: „Di solito i vari elementi della proposizione si succedono nell'ordine: soggetto, predicato, complemento oggetto, altri complementi“ (Borriero 1976: 586 – 601). Т.е. виждаме словоред, характерен и за българското просто изречение: подлог/предикат/второстепенни части.⁵⁾

Това обаче не означава, че синтаксисът на простото изречение не създава проблеми на изучаващите български език италианци. Проблеми има най-вече в словоредно отношение. Ето някои от най-честите.

1. Мястото на спомагателния глагол *съм* в изречението

Глаголът *съм* е глагол, който се използва като копула в състава на съставното именно сказуемо и при образуване на сложни глаголни времена и форми на страдателен залог. В словоредата на изречението формите на глагола са подвижни:

Аз съм студент. / От тази година съм студент. – Студент съм. / Студент съм от тази година.

Аз съм висока. / Много съм висока. – Висока съм.

Той е ходил в България. / Вече е ходил в България. – Ходил е в България.

Посочените примери илюстрират факта, че формите за сегашно време на *съм* не могат да заемат начална позиция в изречението, а нулевосубектните изречения в много случаи са предпочитани пред изреченията с подлог в начална позиция.

И българският, и италианският език спадат към езиците, в които подлогът се изпуска редовно (нулевосубектни езици, Penchev 1998: 596).⁶⁾ Изпуска се не само подлог, изразен с местоимение, но и с друго име:

Той е футболист. / Марио е футболист. / Футболист е.

Lui è calciatore. / Mario è calciatore. / È calciatore.

Приликата обаче свършва дотук, защото глаголът *съм* в италианския словоред запазва позицията си в различни конструкции: в сегашно време, като част от съставното именно сказуемо в различни глаголни времена; в безлични конструкции; като част от глаголна форма в *passato prossimo*, което е съставно

5. Вж. и: „la sintassi descrive la struttura della frase e a riconoscere la funzione che parole o gruppi di parole svolgono all'interno della frase. Tutto questo ti servirà per poter svolgere l'analisi logica. Sarai in grado di riconoscere gli elementi fondamentali di ogni frase: prima di tutto il soggetto e il predicato, poi tutti gli altri elementi che ad ampliare e completare la frase, e cioè i complementi, diretti e indiretti, gli attributi e le apposizioni“ (<https://www.lagrammaticaitaliana.it/lezioni/138/la-sintassi-della-frase>). Виждаме известна разлика единствено в тълкуването на второстепенните части: с понятието *attributi* се назовават всички определения и обстоятелствени пояснения – атрибути на име или на действие; с понятието *apposizioni* – приложенията.

6. Подробно по проблема за безсубектните изречения в българския и в португалския език вж. Радкова 2021.

глаголно време и на български би могло да се преведе както с минало свършено време, така и с минало неопределено време; като част от пасивна конструкция. В българския изречението може да започне с форма на глагола *съм* само в минало време, в сегашно задължително променя мястото си:

(1) *Io sono Maria.* – *Аз съм Мария.*

Io sono italiana. – *Аз съм италианка.*

Io sono felice. – *Аз съм щастлива.*

В примери (1) виждаме изразен с лично местоимение подлог. При изпускането му в италианския словоредът не е променя:

Sono Maria. Sono italiana. Sono felice.

В български език подобен словоред (*Съм Мария, Съм италианка*) е недопустим. Същите примери в минало време обаче не променят словореда си в българския език:

Io ero felice. Ero felice. – *Аз бях щастлив. Бях щастлив.*

В примерите от следващата група виждаме движението на глагола *съм* в безлични глаголни конструкции от типа: *добре е, зле е, приятно е / не е добре, не е зле, не е приятно.*

(2) *È meglio stare a casa.* – *По-добре е да останем вкъщи.*

È bello andare in spiaggia. – *Добре е да се ходи на плаж.*

Non è bello andare in spiaggia. – *Не е добре да се ходи на плаж.*

È importante mangiare bene. – *Важно е да се храним добре.*

Non è importante mangiare bene. – *Не е важно да се храним добре.*

Докато в италианските примери и положителните, и отрицателните форми на *съм* са в една и съща, начална, позиция, в българските това е възможно само в общоотрицателно изречение, където първата позиция е заета от отрицателната частица *не*.

В примерите от третата група формата на глагола *съм* е част от сложно глаголно време.

(3) *Mario è arrivato. / È arrivato.* – *Марио е пристигнал. Пристигнал е.*

Io sono stata in Italia. / Sono stata in Italia. – *Аз съм била в Италия. / Била съм в Италия.*

В италианския език пропускането на подлога не предизвиква промени в словореда, докато в българския език това е задължително. Отново, при трансформиране на положителната глаголна форма в отрицателна, формата на *съм* се премества пред причастието: *Била съм в Италия. – Не съм била в Италия.*

В последната група е представен словоредът на изречение с пасивна глаголна форма.

(4) *La vecchia casa è distrutta. / È distrutta.* – *Старата къща е разрушена. / Разрушена е.*

La vecchia casa è stata distrutta. / È stata distrutta. – *Старата къща беше разрушена. / Беше разрушена.*

Дори и без да е необходимо да се коментира функцията на сегашната форма на *съм* (копула, спомагателен глагол в различни аналитични форми), достатъчно е да бъде въведено правилото, че в сегашно време при елипса на подлога словоредът в българския език се променя, в минало време се запазва.

Проблемът с преместванията на формите на глагола *съм* в се появява и на по-високи равнища: на равнището на простото изречение в състава на сложното изречение и при изграждането на текст:

Мъжът ми се казва Лука, е на тридесет години.

При поставена задача за описание на предмети получавам домашна работа:

Това е чанта. Тя е синя. Има правоъгълна форма. Тя е нова и удобна. Това е кола. Колата се нарича „Ферари“. Тя е червена. Тя е италианска. Тази кола е много скъпа и върви много бързо.

Това е колан. Той е жълт и дълг. Той е кожен и нов.

Това е цвете. Цветето е много красиво. Цветето е бяло.

Разбира се, тук влияние оказва най-вече умението за изграждане на текст и задължителното пропускане на местоимения подлог за избягване на повторения, но и неувереността при извършване на необходимите премествания в състава на изреченията. Втори вариант на тази домашна работа:

Това е чанта. Чантата е синя. Има правоъгълна форма. Нова и удобна е.

Това е кола. Нарича се „Ферари“. Колата е италианска. Червена е. Много е скъпа и върви много бързо.

Това е колан. Коланът е жълт и дълъг. Кожен и нов е.

Това е цвете. То е много красиво. Бяло е.

2. Следващата важна разлика в словореда на италианската и на българската фраза се отнася до **преместванията на клитиките** – възвратноместоименни частици *се*, *си*; кратки форми на лични и на притежателни местоимения⁷⁾:

(1) *Io **mi** vesto. / **Mi** vesto. – Аз **се** обличам. / Обличам **се**.*

*(Io) **Mi** compro un nuovo costume per il mare. – Аз **си** купувам нов бански костюм. / Купувам **си** нов бански костюм.*

В тази група примери проследяваме преместването на възвратните частици *се* и *си*, които в италианския език не променят мястото си независимо дали фразата е с експлицитен, или с неявен подлог. В работата върху възвратните глаголи, разбира се, обръщаме внимание и на факта, че в българския език частиците *се* и *си* имат различно граматично значение (винителна и дателна форма); неизменяеми са за разлика от италианския (*mi*, *ti*, *si*, *ci*, *vi*, *si*).

7. По въпроса виж и изследването на Илияна Кръпова: https://iris.unive.it/retrieve/handle/10278/3690090/107551/Congresso_bulgaristica_articolo_Krapova.pdf

(2) *Mi dai una mela. / Mi potresti dare una mela?* – Дай **ми** една ябълка. / Би ли **ми** дал една ябълка?

(A lei) *le manca la presenza della madre.* – На нея ѝ липсва присъствието на майка ѝ. / Липсва ѝ присъствието на майка ѝ.

(Io) *Ti devo 10 euro.* – Аз ти дължа 10 евро. / Дължа ти 10 евро.

(Io) *Glielo compro subito.* – Аз му го купувам веднага. / Купувам му го веднага.

В тази група (2) виждаме движението на кратките форми на личните местоимения. В италианския език те са винаги предпоставени спрямо глагола (с изключение на повелителните форми: *Dammelo!* – Дай **ми** го!). В българския език правилото е както при формата на глагола *съм* и зависи от позицията на местоименната форма – в началото на изречението или след друга дума.

В третата група примери са представени кратките форми на притежателните местоимения:

(3) *La tua macchina è molto bella.* – Колата **ти** е много хубава.

Mi piace la tua nuova macchina. – Харесвам новата **ти** кола.

Въпросът с тези местоимения е по-сложен, защото в италианския език не се прави разлика между пълни и кратки форми на притежателните местоимения: *мойт приятел* – *приятелят ми* на италиански език се изразява с: *il mio amico*.

За овладяване на това преместване е полезно правилото, формулирано от Йордан Пенчев: „Притежателната клитика трябва да се съедини с членувания елемент на дефинитното NP: дрехите му – старите му дрехи.“⁽⁸⁾

3. Последната важна разлика, която ще посочим тук, засяга изграждането на атрибутивната синтагма. Нормалният словоред на тази синтагма допуска единствено предпоставени прилагателни имена (Pashov, 2015: 261)⁽⁹⁾: *В стаята има една голяма черна кръгла маса.* В италианския език прилагателните имена са както предпоставени, така и задпоставени: *C'è un grande tavolo rotondo nero nella stanza.*

Овладяването на тази синтагма води до овладяване на морфосинтактичен проблем, който е особено абстрактен за италианските студенти: къде се поставя членната морфема в случаи на повече от едно прилагателно име (в синтактична позиция на съгласувано определение) в простото изречение. Правилото казва, че „членната морфема се съединява с първия елемент“ (пак там), срв. *новият, по-усъвършенстван модел на колата; старата скъсана дреха.*

Посочените в статията примери – място на спомагателния глагол *съм*, движение на клитики – илюстрират само малка част от често употребяваните конструкции, които затрудняват италианските студенти при възприемане и овладяване на правилата на българския синтаксис. Специално внимание на-

8. Вж. Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев, 1999. Съвременен български език, Изток – Запад с. 628.

9. Вж. Пашов 2015: 261.

пример заслужава движението на въпросителната частица *ли*, както и като цяло, словоредът при въпросителни, отрицателни, въпросително-отрицателни изречения поради факта, че механизмът на образуването на тези изречения в двата езика е много различен. В настоящата статия набелязахме основни становища и практически примери за важноста от знания и умения за правилното изграждане на изречения в процеса на изучаване на български език като чужд. Смятаме, че тези знания и умения допринасят за свободата при изразяване и улесняват процеса на напредък в условията на сравнително интензивно изучаване на чужд език в условията на университетското образование, в което езиковедското знание върви съвместно с успешната комуникативна практика на студентите хуманитаристи.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1999:** Boyadzhiev, T., I. Kutsarov, Y. Penchev. *Savremenien balgarski ezik*. Sofia: Iztok – Zapad [Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език*. София: Изток – Запад].
- Laskova 2018:** Laskova, L. *Italianskite studenti za balgarskata gramatika*. Vav: *Poznavash li Balgariya?* Sbornik s dokladi, pp. 9 – 24. Sofia: Az-buki [Ласкова 2018: Ласкова, Л. Италианските студенти за българската граматика. Във: *Познаваш ли България?* Сборник с доклади, с. 9 – 24. София: Аз-буки].
- Pashov 2015:** Pashov, P. *Balgarska gramatika*. Sofia: IK „Hermes“ [Пашов 2015: Пашов, П. *Българска граматика*. София: ИК „Хермес“].
- Radkova 2020:** Radkova, A. Nulev i eksplitsiran subekt pri izuchavaneto na balgarski ezik kato chuzhd. *Balgarski ezik i literatura / Balgarski ezik i literatura*, 5 (62), 471 – 483 [Радкова 2020: Радкова, А. Нулев и експлициран субект при изучаването на български език като чужд. *Български език и литература / Balgarski ezik i literatura*, 5 (62), 471 – 483].
- Tisheva 2000:** Tisheva, Y. *Modeli za interpretatsiya na slozhnoto izrechenie v balgarskiya ezik*. Sofia: SEMA RSH [Тишева 2000: Тишева, Й. *Модели за интерпретация на сложното изречение в българския език*. София: СЕМА РШ].
- Borriero 1976:** Borriero, L. *Grammatica bulgara*. Firenze: Licosia.
- De Santis, 2016/2019:** De Santis C. *Che cos'è la grammatica valenziale*. Roma: Carocci editore.
- Perini 2009/2016:** Perini E. *Grammatica italiana per tutti*. Firenze: Giunti.
- Vrina-Nikolov 2002:** Vrina-Nikolov, M. Izgrazhdaneto na mnogoezichna i mnogokulturna obedinena Evropa: predizvikelstvo za prepodavaneto na pomalko razprostraneni ezitsi. *Elektronno spisanie LiterNet*, 30.11.2002, № 11 (36) [Врина-Николов 2002: Врина-Николов, М. Изграждането на многоезична и многокултурна обединена Европа: предизвикателство за преподаването на по-малко разпространени езици. *Електронно списание LiterNet*, 30.11.2002, № 11 (36)].

**Български език като чужд. Методически траектории
Il bulgaro come lingua straniera. Traiettorie metodologiche**

**ПРЕПОДАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК
КАТО ЧУЖД ЕЗИК – АНАЛИЗ
НА ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА И ПРЕДИМСТВАТА
КАТО ПРЕПОДАВАТЕЛ ИТАЛИАНЕЦ**

Лоренцо Тестини
*Болонски университет
Кампус Форли – Италия*

Резюме. В този анализ на проблемите и предимствата, свързани с преподаването на българския език, особен акцент ще бъде поставен върху майчиния език на студентите (български език) и на преподавателите (в този случай – италиански). На първо място, важно е студентите да бъдат улеснени при първия им контакт с българския, тъй като той се различава коренно от италианския заради азбуката и граматиката. Освен това липсата на подходящи образователни материали затруднява до известна степен изучаването на българския език от страна на студента.

Предвид това, италианският преподавател по български изиграва важна роля, тъй като вече познава препятствията и затрудненията, които италианогворещият студент среща в изучаването на въпросния чужд език.

Ключови думи: преподаване; роден език; италиански; български; предизвикателство; предимство

**TEACHING BULGARIAN LANGUAGE TO ITALIANS:
ANALYSIS OF THE ADVANTAGES AND DISADVANTAGES
AS AN NATIVE ITALIAN SPEAKER PROFESSOR**

Lorenzo Testini
*University of Bologna
Campus of Forlì – Italy*

Abstract. This paper analyzes the challenges and opportunities of teaching Bulgarian by emphasizing the important role of both the teacher's and the student's native language. First, it is important that Italian student are facilitated in their first contact with Bulgarian given that the latter is radically different from Italian, first and foremost in its writing system. In addition, the lack of appropriate teaching materials in Italian makes the student's assimilation of Bulgarian complex. Given

these premises, the role of the native-Italian-speaker professor assumes particular relevance as s/he is aware of the complexities and challenges that the Bulgarian language presents to Italian students.

Keywords: teaching; mother tongue; Italian; Bulgarian; advantage; disadvantage

В опита си като италиански лектор и преподавател по български език съм срещал известни затруднения, както и улеснения в преподаването. През 2020/2021 академична година заедно с проф. Матео Чима и проф. Светлана Славкова водихме следните три курса на български език: *Основи на българския език*, *Български език* и *Български език и превод*. Тогава предложихме на нашите студенти да попълнят формуляр с цел да разберем кои са силните и слабите ни места в преподаването и какво бихме могли да направим, за да усъвършенстваме курсовете и като цяло – начина на преподаване. Ще се спра върху резултатите по-късно.

На първо място, смятам за необходимо да подчертая, че майчиният език на човека, преподаващ български език, в повечето случаи е българският. Какво означава това, когато родният ти език е италианският? Както може да се предположи, отговорът не е единен, а се отнася до известни аспекти на преподаването, които улесняват или затрудняват работата на преподавателя, в зависимост от темата и контекста.

От една страна, изучавайки български още от времето, когато бях студент, придобих необходимото разбиране на трудностите, които най-често се срещат в ученето на този език; от друга страна, можех да разпозная леките места за студенти италианци, които подхождат към изучаването на българския език.

Също така, по време на трудовия ми опит заедно с моите колеги разбрахме какво средство е дигитализацията и колко е важно да се прилага възможно най-често в преподаването с цел да се постигат по-ефикасни резултати. В тази посока Университетът на Болоня работи усърдно, за да се предоставят на студентите дигитални услуги и средства, които да им помогнат в изучаването на чуждите езици.

Преди да се върна към конкретните резултати от проучването, тук е мястото за две кратки наблюдения.

Общо казано, начинът, по който ние с проф. Чима обяснявахме новите теми на студентите, беше до известна степен по-съзнателен спрямо методите, приложени от проф. Славкова, поради елементарната причина, че срещаните от изучаващите български проблеми са същите, с които сме се занимавали в миналото. Този факт се отразява и в секцията на формулярите, изрично посветена на свободни коментари от страна на студентите.

Освен това забележително е, че много от студентите останаха особено доволни от използването на знанията в практиката, като напр. чрез диалози, четене на текстове, говорене и други дейности, които подлагат на тест тяхното разбиране на езика.

За да се представят резултатите на проучването по кратък и ясен начин, реших да ги изпиша във форма на списък с кратко описание към всеки параграф и общия брой на студентите, които отбелязаха съответната опция за отговор.

– По-ранно предоставяне на учебния материал – трима студенти: причината за това доста често е в значителната липса на учебен материал, отнасящ се до преподаването на български език. Затова процедурата за намиране на подходящ за целите на дадена лекция материал изисква известна доза търпение и време. В тази връзка, оптимално решение представлява употребата на дигиталните средства, които са неоспоримо най-разнообразното и широко пространство за откриване, качване и изтегляне на учебен материал.

– Ниска адекватност на учебния материал – осем студенти: донякъде този въпрос ни връща към предходния, но намерих за уместно да добавя тук, че винаги ние, като лектори, преподаватели и доценти, може да създаваме по всяко време целесъобразен материал. Случвало ми се е повече от веднъж да измисля специфични за дадена тема диалози, текстове, разговори и упражнения поради вече познатия проблем за оскъдността на учебния материал.

– Липса на междинни тестове – шестима студенти: този въпрос принадлежи към по-широка дискусия, понеже в италианската университетска система на полагане на изпити има две школи. При едната съществува един-единствен окончателен изпит, който се държи в края на дадения курс, а при другата студентите имат възможността да издържат повече от един тест през целия период на провеждане на курса, като това намалява обема на работа, която обикновено се натрупва при първата опция. Моето лично мнение е, че колкото по-хомогенно е разпределянето на изпитните сесии, толкова по-ефективно и приятно студентите възприемат предметите.

– Други въпроси с общ характер (напр. прекалено малък брой на часовете, посветени на учебната дейност, оскъдна координация между преподавателите и др.) – петима студенти: под тази точка събрах повече въпроси, които при всички положения засягат студентите и за които вярвам, че само по-добра вътрешна организация на университета може да ги разреши.

– Затруднителни теми – общо осем студенти: от проучването се оказа, че видът на глагола и системата на местоименията са основните теми, които поставят италианските студенти в сериозно затруднение. Смятам, че този феномен представлява голям интерес от гледна точка на естествените езикови разминавания между италианския и българския език, но за жалост, тази дискусия няма да намери място в този доклад.

Заклучение

В обобщение може да се каже, че в качеството си на италиански преподавател със сигурност имах възможността да тествам нов метод за преподаване на български език.

Както видяхме от горните резултати, положителната страна в този метод са предвиждането и отстраняването на пречки при разглеждане на несъответствията между двата езика. За първи път всичко това става възможно, понеже по този начин се отчита затруднението на италианските студенти в изучаването на сложностите на българския език.

Въпреки това съществува отрицателна страна, чиито проблеми възникват действително в ежедневно преподаване на българския език. Има спешна нужда да наблегнем повече към дигиталните средства, да запълним празнотата в панорамата на изучаването на българския език, да подобрим качеството на учебния материал и при първа възможност да създадем автономно такъв материал.

На последно място, не бива да забравяме, че доволните студенти от Италия биха могли да станат преподаватели по български език и така да разпространяват българската култура в света.

Благодарности

На първо място, бих искал да благодаря на организаторите на международната конференция *“La lingua, la letteratura, la cultura bulgara e slava: percorsi attraverso il mondo multiculturale”* – Татяна Лекова, Мая Падешка, Фабио Теларико, както и Университета *“L’Orientale”* на Неапол за предоставянето на мястото на конференцията, на Министерството на образованието и науката, Националното издателство за образование и наука *„Аз-буки“*, Департамента по превод на Болонския университет, Софийския университет *„Св. Климент Охридски“*, Българския културен институт в Рим, асоциацията *„България – Италия“*, Асоциацията на лекторите по български език, литература и култура и Асоциацията за българска култура *„Будител“*.

Специални благодарности на проф. Матео Чима и проф. Светлана Славкова, както и на моите български приятели, които ми помогнаха в реализирането на този проект.

***Български език като чужд. Методически траектории
Il bulgaro come lingua straniera. Traiettorie metodologiche***

**СОЦИОКУЛТУРНАТА ИНФОРМАЦИЯ
В УЧЕБНИЦИ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
ЗА ЧУЖДЕНЦИ И НАЧИНИТЕ ЗА НЕЙНОТО
ПРЕДСТАВЯНЕ**

Илияна Димитрова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“ – България

Резюме. Настоящото изследване разкрива типа социокултурна информация и начините за нейното представяне в 13 учебни пособия по български език за чужденци. На базата на емпиричния материал, ексцерпиран от учебните пособия, се правят изводи за това какъв тип социокултурна информация предимно присъства в учебниците, както и за това по какъв начин е представена тя – експлицитно (описателно) или имплицитно.

Ключови думи: български като втори език; социокултурна информация

**SOCIOCULTURAL INFORMATION IN TEXTBOOKS
FOR BULGARIAN AS A SECOND LANGUAGE
AND METHODS USED TO PRESENT IT**

Iliyana Dimitrova

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo – Bulgaria

Abstract. This study looks at the type of sociocultural information present in 13 textbooks for Bulgarian as a second language. Based on empirical material excerpted from the textbooks, we determine the predominant type of sociocultural information included as well as how that sociocultural information is presented – either explicitly (descriptively) or implicitly.

Keywords: Bulgarian as a Second Language; Sociocultural Information

Комуникативно ориентираното чуждоезиково обучение изисква езикът да се изучава чрез общуване за целите на самото общуване. А общуването би било ефективно само ако редом с усвоената граматика и лексика бъдат усвоени и съответните социокултурни знания. Темата на настоящото изследване засяга тъкмо този аспект на усвояването на езика.

Целта, която си поставяме, е да разкрием какъв тип социокултурна информация присъства в учебните пособия по български език за чужденци, както и да проследим начините за нейното представяне¹. Настоящият анализ е своего рода продължение на размислите и допълнение към изводите и на други автори, фокусирали се върху този проблем (вж. Koleva-Zlateva 2007).

Учебниците, върху които сме спрели вниманието си, са учебници по български език за чужденци, издадени през последните 18 години. Изключение прави единствено учебникът на Р. Александър (първа и втора част), издаден през 2000 г. Той представлява интерес за настоящото изследване, тъй като е сред най-популярните учебници по български език, написани от американски автор. От друга страна, различният (небългарският) поглед към българската култура предполага разкриване и на различни фрагменти от българската картина на света. Фрагменти, които за българския автор на учебник по български език за чужденци биха останали незабелязани. Представителят на определена култура остава в рамките („в плен“) на своя, на вече придобития начин на възприемане на света. Ето защо и чувствителността на българския автор на учебник по български език за чужденци относно определени националнокултурни специфики до голяма степен остава ограничена и затруднена (доказателство за това е социокултурната информация в учебника на Р. Александър относно чувствителността на българина към въздушното течение, която не се среща в останалите учебни пособия, които разглеждаме).

Ще разкрием типа социокултурна информация и начина на нейното представяне в 13 учебни пособия по български език за чужденци. Разгледаните учебници са на Великотърновския, Софийския и Нов български университет, както и един учебник на популярното издателство „Понс“ и цитираните вече учебници на Р. Александър (вж. Приложението).

Всички изброени в Приложението на настоящата статия учебници и учебни материали по български език за чужденци съдържат социокултурна информация. В предговорите към някои от тях се упоменава, че авторите отделят специално внимание на тази информация в процеса на обучението по български език като втори. В тези учебници социокултурната информация е въведена експлицитно и целенасочено. Тя е ясно обособена от авторите, много често в отделно каре, във или след съответната урочна единица или се разкрива чрез репликите на героите от урока (вж. Alexander 2000a: xix, 30; Alexander 2000b: xvii, 24; Ehrismann, Klinger, Pavlova: 2005: 4, 20; Koleva-Zlateva, Emiliyanova 2007: 3, 14; Kurteva et al. 2013: 4, 26). В учебника на Л. Иванова – Ж. Колева се упоменава, че социокултурната

1. Експлицитният и имплицитният начин за представяне на социокултурна информация са изяснени детайлно в други наши изследвания (вж. Dimitrova 2014; Dimitrova 2019: 27 – 36). Ето защо тук няма да се спираме подробно на въпроса за тяхната същност.

информация се представя както „директно“ от авторките, така и „индиректно“⁽²⁾ (чрез текстовете и темите за дискусия) (Ivanova, Koleva, 2009). В предговорите на други от учебниците се анонсира, че предложените текстове и материали осигуряват не само езикова, но и социокултурна осведоменост на обучаемите и точно, позволяват „надникване в света на българското“ (Ivanova, Burov 2010: 5); „задачите върху фразеологията предполагат осмислянето на българската картина на света и на ценностите в нея“ (Bondzholova, Ilieva, Vlaykov: 2006: 4). Такъв тип подаване на социокултурна информация може да се проследи и у Л. Иванова (Ivanova 2010) (в тези учебници може да се наблюдава имплицитно представена социокултурна информация). В предговорите на останалите учебници или не се говори за представяне на социокултурна информация (Petrova и кол. 2004: 5; Gochev, Kirova, Gardev 2006: 3), или се говори за представяне на „страноведски сведения“, „страноведски знания“ (Petrova et al. (2A) 2009: 5; Petrova et al. (2B) 2009: 5). Този факт, разбира се, не означава, че в тези учебници социокултурната информация отсъства.

В разглежданите тук учебници и учебни материали по български език за чужденци социокултурната информация най-често е свързана с:

1) *известни български личности* (поети, писатели, певци, спортисти, исторически личности, композитори и др.) – Стефан Данаилов, Васко Василев, Димитър Бербаков, Кристалина Георгиева, Ирина Бокова, Станка Златева (Kurteva et al. 2013: 26), Христо Стоичков, Албена Денкова и Максим Стависки (Koleva-Zlateva, Emiliyanova 2007: 131), Лили Иванова, Стефка Костадинова, Валя Балканска (Ivanova, Burov 2010: 34, 69), Васил Левски, Паисий Хилендарски, Иван Вазов (Petrova et al. (2B) 2009: 74, 148 – 150, 164), Кольо Фичето (Petrova et al. (2A) 2009: 174), Теодор Траянов (Gochev, Kirova, Gardev 2006: 11), Дико Илиев, Орфей (Ivanova 2010: ТК6), Елисавета Багряна, Захари Стоянов, Алеко Константинов, Евлоги и Христо Георгиеви, Цар Самуил, патриарх Евтимий, Йордан Йовков, Димчо Дебелянов (Alexander 2000b: 52, 74, 80, 126, 165, 189, 267, 289, 308) и др.;

2) *географски реалии* (градове, планини, манастири, природни забележителности) – София, Балчик (Alexander 2000b: 102, 189), Родопите, Копривщица, Габрово, Несебър, Рила, Рилски манастир, Витоша, Варна, Пловдив, Странджа (Alexander 2000a: 62, 99, 120, 168, 310, 242), Белоградчишките скали (Ivanova 2010: ТК1), Трявна (Gochev, Kirova, Gardev 2006: 41), Боровец (Petrova 2004: 119), езерото Сребърна, Хисаря, Боянската църква, Велико Търново (Petrova et al. (2A) 2009: 21, 125, 167, 181), Боровец, Пампорово, Бачковски манастир, Мелник, Чепеларе (Petrova et al. (2B) 2009: 14, 17 – 18, 87, 90, 95, 97), Слънчев бряг, Женския пазар (Kurteva et al. 2013: 37, 50, 112, 140, 178) (вж. още: Koleva-Zlateva, Emiliyanova 2007: 119; Ivanova, Koleva 2009: 115) и др.

2. Трябва да уточним, че „индиректно“ за нас не означава имплицитно представена социокултурна информация.

3) *особености в националната кухня* – вино, ракия, качамак, скара, сандвич, къпоолу, руска салата, имама баялдъ (Alexander 2000б: 125, 165), кебапче, кисело мляко, сирене, кашкавал, баница, пържени филийки, домашно сладко (Alexander 2000а: 62, 79, 120, 142, 168, 215, 310), таратор, кавърма (Bondzholova, Ilieva, Vlaykov 2006: 77), шопска салата (Kurteva et al. 2013: 124), подправки (Ehrismann-Klinger, Pavlova: 2005: 60, 64), лютеница, луканка, билков чай (Koleva-Zlateva, Emiliyanova 2007: 84, 93) (вж. още Ivanova, Burov 2010: 130 – 133) и др.;

4) *празници, ритуали, обичаи* – Коледа, Нова година, сурвакане, нестинарство, Ден на лъжата (Alexander 2000а: 216, 242, 310), Васильовден (Gochev, Kirova, Gardev 2006: 187), Благовещение (Petrova et al. (2А) 2009: 198), Тодоровден (Petrova et al. (2Б) 2000: 88), лазаруване (Bondzholova, Ilieva, Vlaykov 2006: 13), абитуриентски бал (Kurteva et al. 2013: 216), сватба (Koleva-Zlateva, Emiliyanova 2007: 108), кражба на мома в Родопите (Ivanova, Burov 2010: 127 – 128), Йордановден, Бабин ден, Трифон Зарезан, Сирни Заговезни, Великден, Гергьовден, Бъдни вечер, Еньовден (Ivanova, Koleva 2009: 163 – 168), Баба Марта (Alexander 2000а: 287; Koleva-Zlateva, Emiliyanova 2007: 114; Ivanova, Koleva 2009: 164; Petrova et al. (2А) 2009: 174; Kurteva et al. 2013: 97), Св. Валентин (Ivanova 2010: ТК 8) (вж. още Koleva-Zlateva, Emiliyanova 2007: 113 – 114; Ivanova, Burov 2010: 129; Kurteva et al. 2013: 93 – 97) и др.;

5) *фолклор, митология* – самодиви (Ivanova – Burov 2010: 65), фолклорни костюми и инструменти, мотивът „вградена невеста“ (Alexander 2000б: 24, 250) (вж. още Bondzholova, Ilieva, Vlaykov 2006: 5; Koleva-Zlateva, Emiliyanova 2007: 54), народни танци (хорото) (Ivanova 2010: ТК 6);

6) *религия* – православно християнство (Alexander 2000а: 191), религиозна толерантност (Bondzholova, Ilieva, Vlaykov 2006: 55; Koleva-Zlateva, Emiliyanova 2007: 120; Ivanova 2010: ТК 4);

7) друг вид социокултурна информация – *гостоприемство* (Alexander 2000а: 99; Alexander 2000б: 290; Koleva-Zlateva, Emiliyanova 2007: 106; Ivanova, Koleva 2009: 50; Ivanova 2010: ТК 8), *език на тялото* (Alexander 2000а: 46; Petrova et al. 2009: 8; Ivanova, Burov 2010: 107, 109), *образователна система* (Alexander 2000б: 30, 61, 142, 168, 215), *мерни единици* (Alexander 2000а: 120), *отношение към животните* (Alexander 2000а: 267; Ehrismann-Klinger, Pavlova 2005: 72), *точност* (Ehrismann, Klinger, Pavlova 2005: 72; Ivanova, Koleva 2009: 25) и др.

Експлицитно представена социокултурна информация в учебниците по български език за чужденци

Наблюденията върху изброените учебници по български език за чужденци показват, че социокултурната информация в тях се представя предимно експлицитно. Разбира се, не за всички елементи на културата (напр. географски

и исторически факти, информация за известни български личности) би могло да се осъществи имплицитно представяне. Смятаме обаче, че за националнокултурни специфики, свързани с всекидневния живот, междуличностните отношения, ценностите, нормите на поведение имплицитното представяне на социокултурни знания е задължително. Както ще се убедим от изложението по-долу, чрез имплицитното представяне социокултурната информация придобива достоверност, автентичност, надеждност, максимална точност. По този начин превръщането ѝ в стереотипно знание до голяма степен е затруднено.

Така например в 5 от разгледаните по-горе учебници по български език за чужденци е представена информация за мартеницата. И в петте учебника информацията за този изконно български символ е различна: срв.:

A "martenitsa" is a small decoration made of red and white yarn wound into tassels. It is worn pinned or tied to one's lapel throughout the month of March. (...) The colors are thought to symbolize the health of springtime: cheeks that are red and skin that is white (that is, not jaundiced). The custom is one in which Bulgarians take great delight (Alexander 2000a: 287) (бълг. (преводът мой – И.Д.) ‘Мартеницата е малко украшение, направено от червена и бяла прежда, завързана на възел. Носи се забодена или завързана на ревера през целия месец март. (...) Цветовете символизират здравето на пролетта: бузи, които са червени, и кожа, която е бяла (не жълта). Този обичай носи голяма наслада на българите’);

През март българите носят мартеници против уроки, за здраве и късмет. Те са от бели и червени конци (Koleva-Zlateva, Emiliyanova 2007: 114).

На първи март се закичваме с мартеница – инур от червен и бял конец: белият конец означава чистота, здраве, а червеният пази от лоши магии (Ivanova, Koleva 2009: 164).

Когато дошли на Балканския полуостров, те (прабългарите – бел. моя: И.Д.) сключили съюз със славяните и така се създала българската държава през 681 г. Славяни и прабългари заживели в мир. Минала една година. За да благодари на Бога за новата родина, хан Аспарух заповядал на всички да се закичат с бели и червени конци. Така се появила мартеницата – бели и червени конци, вързани на снопче и съединени с общ конец (Petrova et al. (2A) 2009: 174);

Мартеницата е символ на здраве, дълъг живот, щастие и късмет (Kurteva et al. 2013: 97).

Петте текста, посветени на мартеницата, представят различна информация за това на какво са символи белият и червеният конец – на здраве, чистота, дълъг живот, щастие, късмет или на обединеност на българите („...бели и червени конци, вързани на снопче и съединени с общ конец...“ (Petrova et al. (2A) 2009: 174). В някои от учебниците социокултурната информация гласи, че мартеницата предпазва от „лоши магии“ и „уроки“, в други този факт не се споменава. Както е известно, за мартеницата съществува не една легенда. Изучаващите български език като втори биха могли и сами да се запознаят

с тези легенди, тъй като те са лесно достъпна информация в интернет пространството. Според нас обаче информацията, свързана с произхода на мартеницата и нейната символика (символиката на белия и червения цвят в българската култура), не би трябвало да се основава на субективна интерпретация, а на етноложки, фолклорни и лингвокултурологични изследвания. Смятаме, че което и да е твърдение относно културата на даден езиков колектив трябва да бъде доказано със съответния езиков (или друг научен) материал. По този начин в максимална степен ще се избегне неправилното интерпретиране на социокултурната информация от обучаемия (например – чужденец, който изучава български език, може да носи мартеницата през цялата година, защото знае, че тя му носи късмет и го предпазва от уроки или лоши магии).

Друга социокултурна информация (засягаща различни отличителни черти в българската лингвокултура), която е представена експлицитно в разглежданите учебници по български език като втори и която би могла да бъде подложена на съмнение, тъй като звучи повече като (или действително е) субективно обобщено мнение, отколкото като социокултурно знание, е следната:

В България хората смятат семейството за нещо съвсем естествено и обичат да разпитват за него. Въпроси като: „Женен ли си? – Защо още не си женен?; Колко деца имаш – Защо нямаш деца?“ и др. не се възприемат като намеса в личната сфера и не целят да обидят партньора (Ivanova, Koleva 2009: 19);

Точно време по български. Точността не е най-типичната черта на българите! Времето все още не се смята за капитал. Но вече се налага ново отношение към времето и може би в близко бъдеще забележка като тази ще стане излишна! (разр. – моя: И. Д.) (Ivanova, Koleva 2009: 25);

В оценката на миналото си българите се люшкат между два полюса: от пълна възхита до пълно отрицание (Ivanova, Koleva 2009: 116);

Услугите са все още болна тема в българското общество, но развитието им в последните години дава основание за оптимизъм (разр. – моя: И. Д.) (Ivanova, Koleva 2009: 136);

Абитуриентите отиват на бал заедно със своите съученици и учители. (...) За първи път младежите се обличат официално (...) (разр. – моя: И.Д.) (Kurteva et al. 2013: 216);

Той (Доньо Донеv – бел. моя: И. Д.) е много известен с филма „Тримата глупаци“. Това е любим филм на българите (разр. – моя: И. Д.) (Kurteva et al. 2013: 84);

В България много хора живеят в градовете. Те предпочитат нови широки и модерни апартаменти (...) А в българското село има само стари хора. Те живеят в стари къщи с градини и много цветя. Но там те са сами (разр. – моя: И. Д.) (Kurteva et al. 2013: 162);

Ние, българите, доста се различаваме по манталитет от германците. При германците много силно е развито социалното мислене. Полицията я търсят

при всяко нарушение на установения ред. Ако немецът чуе, че става скандал при съседа, веднага се намесва. В България хората си казват – ами нека се бият, нали не е в моята къща...

За повечето българи важи принципът на шопите: „Не е важно на мене да ми е добре, важно е на Вуте да му е зле“. Просто българите сме такива, завистливи. Проблем е и че не сме организирани, няма никаква солидарност между нас. Това го няма сред германците...

Когато дойдохме в България, на моя приятел Дирк му направи впечатление, че тук младите жени са облечени много секси и обръщат прекалено внимание на външния си вид. По негови наблюдения те носят през деня дрехи, които не са типични за ежедневието. В Германия например хората се обличат така само за дискотека. На мен ми е малко тъжно да го кажа, но и в Германия българките пристигат с късите поли, под които им се виждат праиците. На германците им се струва, че се занимават с нещо съмнително.

На всички ни е известно, че поведението на българските мъже не показва респект към жената по принцип. Те си позволяват отношение, което една немска жена не би допуснала. Германките са прекалено еманципирани. Основният фактор за успеха на жените в Германия е образованието. И там на жените не им е лесно. Но тези, които влагат в себе си, в кариерата и развитието си, не са зависими от мъжа. Проблемът в България е, че на повечето новозабогатели мъже не им трябва умни жени. Важна е само красотата. Основното е жена ти да е по-красива от другите, да можеш да я покажеш, да ти завидят приятелите... (Ivanova, Burov 2010: 103). Заглавието на този текст е „Любка от Нюрнберг разказва“. Текстът е въведен с цел да илюстрира удвояване на допълнението в българския език. Едновременно с това обаче той предлага на обучаемия и значително количество социокултурна информация за българина.

The cause of animal rights has not yet penetrated to Bulgaria. Certain “protective” societies are known, however; among them is a society dedicated to the conservation of nature (Alexander 2000a: 267) (бълг. (преводът мой – И.Д.) ‘Каузата за правата на животните все още не е проникнала в България. Известни са някои „защитни“ организации. Сред тях е Обществото за защита на природата’). Подобна социокултурна информация, целенасочено или нецеленасочено въведена, може да се проследи и в други учебници: срв. *Колата на една жена се разваля на пътя. Тя спира таксиметров шофьор и го моли да ѝ помогне. Той се навежда над двигателя, а тя наднича под отворения капак и пита: – Какво става? Голяма ли е повредата? – Господжо, как да Ви обясня? Ако тази кола беше кон, щях да Ви посъветвам да го застреляте веднага!* (Bondzholova, Ilieva, Vlaykov 2006: 97);

Андреа (стажантка от Германия – бел. моя: И. Д.): *Виж, Виолета, цигани с мечка на спирката! И те ли искат да се качат на автобуса?*

Виолета: *Не, забранено е. Мечката започва да „работи“.*

Андреа: *Какво работи?*

Виолета: Циганинът свири, мечката танцува за пари и може да сложи лапа на твоето рамо за късмет. Такава е традицията.

Андреа: Ужас! Бедното животно играе със синджир на носа! Каква жестокост! (Ehrismann-Klinger, Pavlova 2005: 68);

Циганка: Моля ти се, дай ми малко пари за хляб!

Слави: Защо не работиш? Махай се! (...)

Слави: Добре. Къде е мобилният ми телефон? Мисля, че когато говорех с циганката, бях го сложил в джоба. Сега го няма. Може би тя го е откраднала (разр. – моя: И. Д.) (Ehrismann-Klinger, Pavlova 2005: 132, 138) и мн. др.

Социокултурната информация в горепосочените примери е представена експлицитно (експликативно) и чрез реплики на героите (в диалози и в монолог). Независимо дали социокултурната информация, представена експлицитно, е целенасочено или нецеленасочено въведена в учебниците, смятаме, че е недопустимо чрез нея да се изтъква негативна оценъчност относно определени националнокултурни специфики на представителите на българската лингвокултурна общност. Избралите да изучават българския език като втори, нямат нужда от подобно изкуствено натрапване на фрагмент от картината на света, който представя българската лингвокултура в негативна светлина. На самите обучаеми в действителност може никога да не им се наложи да преживеят подобен негативен опит. Социокултурната информация не трябва да създава очаквания, които могат да се окажат нереалистични. В случаите, когато обучаемите все пак се сблъскат с дадена ситуация, в която има силно разминаване между техните културни ценности и културните ценности на представителите на „различната“ култура, с която взаимодействат, смятаме, че те трябва да бъдат оставени сами да решат кое в определената ситуация (в дадената култура) не им харесва и защо не им харесва. Цел на социокултурната информация е да редуцира културния шок, възникнал при взаимодействието между две култури, но не и да го елиминира напълно.

Споделяме мнението на Х. Хофстеде, който твърди, че изучаването на културата без преживяване на културен шок е „като да тренираш плуване на сухо“ (Hofstede 2001: xix). Социокултурната компетентност е знание за културата на дадена лингвокултурна общност. Ето защо социокултурната информация в учебниците за чужденци (респ. по български език за чужденци) трябва да съдържа информация относно ценностната и менталната система на представителите, чийто език се изучава като втори. Желателно е този процес да се осъществява посредством разкриване на културните кодове в езика, т.е. посредством акцент върху езиковата картина на света. Ако обучаемият има познания за ценностната система на представителите на дадена лингвокултура, той сам би могъл да достигне до обяснение, да направи заключение относно поведението на представителите на тази лингвокултура в определена житейска ситуация. Твърде рисковано е обучението по български език като втори да си служи с текстове, чиято социокултурна информация съдържа готови „етикети“ за това „какви сме ние“ (особено когато

тези „етикети“ са с негативна оценъчност – както видяхме – завистливи, нетолерантни в междуличностните отношения (в отношенията между половете и към етническите общности), неорганизирани, неточни и под.). Рискът да се използва такава „предварително готова“ социокултурна информация, се изразява в това, че тя може несъзнателно да започне да ръководи мисленето и действията на обучаемия и постепенно да се превърне в стабилен предразсъдък.

Доказателство за това, че на обучаемия не бива да се натрапва негативна социокултурна информация от представителите на българската лингвокултурна общност относно българската култура, е разказът на респондент от Великобритания. Британец споделя, че когато за първи път е дошъл в България, всички българи му казвали да пътува из страната с автобус и никога с влак, тъй като българските влакове били „стари, мръсни, струпени, мизерни“. „Аз много харесвам да пътувам с влаковете в България и винаги ги предпочитам – обяснява А. Р.– Във Великобритания например нямаме влакове с купета и точно поради тази причина намирам пътуването с българските влакове за уникално и дори романтично“ (А. Р. – личен архив).

От направените наблюдения върху изброените по-горе учебници бихме могли да обобщим, че експлицитният е доминиращият начин за представяне на социокултурна информация в учебниците по български език за чужденци.

Имплицитно представена социокултурна информация в учебниците по български език за чужденци

Макар и не като основен начин, в учебниците по български език като втори би могла да се срещне социокултурна информация, въведена имплицитно. Както ще се убедим от разгледаните по-долу примери, имплицитно въведената социокултурна информация автоматично се превръща в стабилно и истинно (по)знание относно българската култура. В тези случаи се илюстрира поднасяне на социокултурна информация посредством доказателствен езиков материал от/на български език (фразеологизми, пословици, поговорки, отделни лексеми). Този факт, от своя страна, предполага, че с въвеждане на езиков материал преподавателят целенасочено желае да обърне внимание на обучаемия за националноспецифичните особености на българската картина на света, отразени в езика. Срв.:

Традиционен е стремежът на българите към по-високо образование, който намира израз в пословицата: „Който се учи, той ще сполучи“ (Ivanova, Koleva 2009: 77);

Българска поговорка казва: „За всяка болка Бог е дал билка“. Затова българите обичат билковите чайове. Пият ги при болест и за профилактика. Те обичат да събират билки. (Koleva-Zlateva, Emiliyanova 2007: 93);

*Заповядайте! Чувствайте се като у дома си! Какво се крие според вас в тези подкани? Положителното отношение към гостите се изразява в някои определения към думата **гост**, като **желан, чакан, любим, почетен, скъп** (Ivanova 2010: ТК 8). В урока, посветен на гостоприемството на българина, Л. Иванова*

привежда и мнението на преподавателката по народопсихология в Софийския университет д-р Д. Петкова.

Християнската религия е допринесла много за изграждане на чувството на преклонение пред силата на хляба и издигането му в култ. Това се вижда в молитвите на християните по целия свят, които включват молбата за „хляба наши насящен“. Много ритуали при българите са свързани с хляба: с хляб и сол посрещаме желани гости; свекървата посреща младата невеста с хляб и мед; при прохождането на дете се прави питка; с хляб и жито изпращаме в последния им път любимите си хора. (...) В България хлебните изделия имат и ритуална функция. Тя се изпълнява най-често от питката (кръгъл хляб). Украсата върху нея носи символно значение. (...) Как разбирате изразите: „Продава се като топъл хляб“; „Изкарвам си хляба с пот на чело“; „Никой не е по-голям от хляба“; „Взе си хляба в ръцете“ (Ivanova 2010: ТК 8);

*Хорото е любим танц на българите. С него се отбелязва всеки празник. (...) Танцът **хоро** в българските фразеологизми: „Хванал си се на хорото, ще играеш“; „Не се хващам на това хоро“; „Не само ще (направиш това), но и хоро ще играеш“; „Гладна мечка хоро не играе“ (Ivanova 2010: ТК 8) (С посочените фразеологични единици (тук и по-горе) с ключови лексеми **хоро** и **хляб** авторката доказва, че хорото и хлябът са важни културни същности за българското лингвокултурно съзнание);*

*„(...) Любен Каравелов извежда характера на българина от тази негова нагласа към бялото – „...онзи народ, който е облечен в бели дрехи, е по-добродушен и има по-нежно сърце от онзи, който носи черно или сиво. Българите и българките обичат бяло – бели беневреци, бели саи, бели контоши, бели кърпи, бели ризи, бели долами, бели къщи, бели овце, бели волове – сичко бяло (...)“. Мъжът свързва белия цвят на ризата с юначество, волност, свобода, чистота. Затова и в хайдушките народни песни последната воля на хайдутина преди смъртта е да му изперат ризата, за да се белее чиста и светла като причастие. (...)“ (откъс от есето на Р. Радев „Ризата – къща за тялото и житейска философия за род и държава“). Както и въпросът след текста: *Вярно ли е, че традиционното облекло може да разкрие черти от характера? Какви черти от характера на българина представя предложеният текст?* (Bondzholova, Plieva, Vlaykov 2006: 5 – 6).*

В същия учебник социокултурната информация, посветена на семейните взаимоотношения, също е представена имплицитно – срв. *В задружна къща немотия не влиза; Два остри камъка брашно не мелят; Живеят като снаха и свекърва; Къща без кавга не бива; Умните мъже си почитат жените* и др. (Bondzholova, Plieva, Vlaykov 2006: 74).

За имплицитно въведената социокултурна информация е изключително важно езиковият материал да е тематично (концептуално) обединен. Ако целта е имплицитно да се въведе социокултурна информация, задължително е предложениите от автора лексикални единици да се разглеждат в категориите на културата, а

не единствено да илюстрират алтернативен начин на номиниране на различните явления и обекти от действителността.

Смятаме, че представената имплицитно социокултурна информация в учебниците по български език за чужденци (цитирана по-горе) би могла да се разшири и още повече да се задълбочи чрез въвеждане и на други лексеми, фразеологизми, устойчиви и свободни словосъчетания, пословици и поговорки, акцент върху етимологията, културната памет, денотативното и конотативното значение на някои лексеми. Още повече че тези черти на българската култура – нормите на поведение в обществото (гостоприемството), всекидневния живот (хлябът, билките), фолклорните реалии (хорото, традиционната българска носия), са подробно разработени и в други научни области – в българската етнология и фолклористика (вж. ENB 1980 – 1985: 312, 235; Atanasova 1997: 175 – 179).

Изясняването на основния въпрос как/по какъв начин езикът би могъл да свидетелства за определен факт от културата на представителите на дадена лингвокултурна общност, изисква фокусиране върху същността на самото понятие „картина на света“. Имплицитният начин за представяне на социокултурна информация представлява именно акцент върху отразената в езика картина на света, посредством който социокултурните особености са обективно представени и езиково доказани, а не субективно описани, интерпретирани, разказани.

В по-голямата част от разгледаните учебници по български език за чужденци липсва целенасоченият акцент върху определени фрагменти от българската картина на света. Социокултурната информация е предимно експлицитно представена. Широко застъпена е социокултурната информация от страноведски тип – данни за известни български личности, географски реалии, исторически факти, особености на националната кухня, празници и ритуали и т.н. Рядко в учебниците по български език за чужденци може да се наблюдава социокултурна информация, свързана с ценностите и национално-специфичния начин на мислене на представителите на българската лингвокултурна общност.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Учебни пособия, от които е ексцерпирана социокултурна информация:

Alexander 2000a: R. Alexander. *Intensive Bulgarian*. Volume 1, The University of Wisconsin Press, 2000

Alexander 2000b: R. Alexander. *Intensive Bulgarian*. Volume 2, The University of Wisconsin Press, 2000

Bondzholova, Ilieva, Vlaykov 2006: Bondzholova, V., M. Ilieva, Sv. Vlaykov. *Az govorya balgarski. Balgarski ezik za chuzhdentsi*. Treta chast. V. Tarnovo: Izd. Faber. [Бонджолова – Илиева – Влайков: 2006: В. Бонджолова – М. Илиева – Св. Влайков. *Аз говоря български. Български език за чужденци*. Трета

- част. В. Търново: Изд. Фабер].
- Ehrismann-Klinger, Pavlova 2005:** H. Ehrismann-Klinger – R. Pavlova *Powerkurs für Anfänger Bulgarish*. Sofia: Pons [Ерисман-Клингер – Павлова 2005: H. Ehrismann-Klinger – Павлова, P. Powerkurs für Anfänger Bulgarish София: Понс].
- Gochev, Kirova, Gardev 2006:** G. Gochev – L. Kirova – St. Gardev. *Az govorya balgarski. Balgarski ezik za chuzhdentsi*. Vtora chast. V. Tarnovo: Izd. Faber [Гочев – Кирова – Гърдев 2006: Г. Гочев – Л. Кирова – Ст. Гърдев. *Аз говоря български. Български език за чужденци*. Втора част. В. Търново: Изд. Фабер].
- Ivanova 2010:** Ivanova, L. *Shtrih ot Bulgaria. Uchebni material za izuchavashtite balgarski ezik V2 (Stranovedcheski aspekti)*. Plovdiv: Litera [Иванова 2010: Л. Иванова. *Штрих от България. Учебни материали за изучаващите български език В2 (Страноведчески аспекти)*, Пловдив: Изд. „Летера“].
- Ivanova, Burov 2010:** Ivanova, L., St. Burov. *Az govorya balgarski. A ti? Balgarski ezik za nemskoezichni studenti*. V2. Plovdiv: Letera. [Иванова – Буров 2010: Л. Иванова – Ст. Буров. *Аз говоря български. А ти? Български език за немскоезични студенти*. В2. Пловдив: Изд. „Летера“].
- Ivanova, Koleva 2009:** Ivanova, L., Zh. Koleva. *Da obshtuvame na balgarski. Balgarski ezik za chuzhdentsi*. Vtora chast. Veliko Tarnovo: Faber. [Иванова – Колева 2009: Л. Иванова – Ж. Колева. *Да общуваме на български. Български език за чужденци*. Втора част. В. Търново: Изд. „Фабер“].
- Koleva-Zlateva, Emiliyanova 2007:** Koleva-Zlateva, Zh., B. Emiliyanova. *Az govorya balgarski. Balgarski ezik za chuzhdentsi*. Parva chast. Veliko Tarnovo: Faber. [Колева-Златева, Емилиянова 2007: Ж. Колева-Златева – Б. Емилиянова. *Аз говоря български. Български език за чужденци*. Първа част. В. Търново: Изд. „Фабер“].
- Kurteva et al. 2013:** Kurteva, G., K. Bumbarova, St. Bachvarova. *Zdraveyte! Uchebnik po balgarski ezik za chuzhdentsi*. A1 – A2. Sofia: Nov balgarski universitet. [Куртева и кол. 2013: Г. Куртева, К. Бумбарова, Ст. Бъчварова, *Здравейте! Учебник по български език за чужденци*. A1 – A2. София: НБУ].
- Petrova et al. 2004:** Petrova, St., P. Tsankova, E. Kurteva, K. Tomova, I. Iliev. *Uchete balgarski ezik*. Parvo nivo. SU „Sv. Kl. Ohridski“, Departament za ezikovo obuchenie – DEO (IChS), Sofia: D-r Ivan Bogorov [Петрова и кол. 2004: Ст. Петрова, П. Цанкова, Е. Куртева, К. Томова, И. Илиев, *Учете български език*. Първо ниво. СУ „Св. Кл. Охридски“, Департамент за езиково обучение – ДЕО (ИЧС), София: Изд. „Д-р Иван Богоров“].
- Petrova et al. 2004:** Petrova, St., P. Tsankova, E. Kurteva, K. Tomova, I. Iliev. *Uchete balgarski ezik*. Nivo 2A. SU „Sv. Kl. Ohridski“, Departament za ezikovo obuchenie – IChS, Sofia: D-r Ivan Bogorov [Петрова и кол. 2009: Ст. Петрова, П. Цанкова, Е. Куртева, К. Томова, И. Илиев, *Учете български език*. Ниво 2А. СУ „Св. Кл. Охридски“, Департамент за езиково обучение – ИЧС, София: Изд. „Д-р Иван Богоров“].
- Petrova et al. 2004:** Petrova, St., P. Tsankova, E. Kurteva, K. Tomova, I. Iliev. *Uchete balgarski ezik*. Nivo 2B. SU „Sv. Kl. Ohridski“, Departament za ezikovo

obuchenie – IChS, Sofia: D-r Ivan Bogorov [Петрова и кол. 2009: Петрова, Ст., П. Цанкова, Е. Куртева, К. Томова, И. Илиев, *Учете български език*. Ниво 2Б. СУ „Св. Кл. Охридски“, Департамент за езиково обучение – ИЧС, София: Изд. „Д-р Иван Богоров“].

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Atanasova 1997:** Ek. Atanasova. *Hlyabat v balgarskata traditsionna frazeologiya*. // *Hlyabat v slavyanskata kultura*. Sofia: Izd. na BAN [Атанасова 1997: Ек. Атанасова. Хлябът в българската традиционна фразеология. // Атанасова, Ек. *Хлябът в славянската култура*. София: Изд. на БАН].
- Dimitrova 2014:** I. Dimitrova. *Sotsiokulturnata kompetentnost v obuchenieto po balgarski ezik kato втори (chuzhd) – sashtnost, tseli, nachini na pridobivane*. // *Výuka jihoslovanských jazyků a literature v dnešní Evropě, Brno, Občanské sdružení Porta Balkanica*, 413 – 420 [Димитрова 2014: Димитрова, И. Социокултурната компетентност в обучението по български език като втори (чужд) – същност, цели, начини на придобиване. // Димитрова, И. *Výuka jihoslovanských jazyků a literature v dnešní Evropě, Brno, Občanské sdružení Porta Balkanica*, 413 – 420].
- Dimitrova 2019:** Dimitrova, I. *Balgarskata kartina na sveta v obuchenieto po balgarski kato втори ezik*. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy” [Димитрова 2019: Димитрова, И. *Българската картина на света в обучението по български като втори език*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“]
- ENB 1980 – 1985:** ENB 1980 – 1985: *Etnografiya na Balgariya*, t. I – III, Sofia: Izd. na BAN [ЕНБ 1980 – 1985: *Етнография на България*, т. I – III, София: Изд. на БАН].
- Hofstede 2001:** Hofstede, H, *Kulturi i organizatsii: Softuer na uma*. Sofia: Izd. “Klasika i stil” [Хофстеде 2001: Хофстеде, Х. *Култури и организации: Софтуер на ума*. София: Изд. „Класика и стил“].
- Koleva-Zlateva 2007:** Koleva-Zlateva, Zh. *Sotsiokulturnata informatsiya v uchebnitsite po balgarski ezik kato chuzhd* // *A bulgarisztika ma. Érdmenyek és távlatok*. Opera Slavica Budapestinensia. Symposia Slavica. Budapest. 97 – 105 [Колева-Златева 2007: Колева-Златева, Ж. Социокултурната информация в учебниците по български език като чужд. // Колева-Златева, Ж. *A bulgarisztika ma. Érdmenyek és távlatok*. Opera Slavica Budapestinensia. Symposia Slavica. Budapest. 97 – 105].

Български език като чужд. Методически траектории
Il bulgaro come lingua straniera. Traiettorie metodologiche

ЛЕКСИКАЛНИТЕ КОЛЕКЦИИ В ЧУЖДОЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ

Илияна Генев-Пухалева
Варшавски университет – Полша

Резюме. Статията защитава тезата, че дефинирането на ментални обекти от българския образ на света с инструментариума на полската когнитивна етнолингвистика може да разкрие характерни (етноспецифични) лексикални колекции, които е полезно да бъдат включвани в учебния материал на всички етапи от обучението по практически език и социокултурна компетентност.

Ключови думи: лексикални колекции; полска етнолингвистика; когнитивна дефиниция; лексикални упражнения; български език като чужд; езиков образ на света

LEXICAL COLLECTIONS IN THE FOREIGN LANGUAGES TEACHING

Iliana Genew-Puhalewa
University of Warsaw – Poland

Abstract. The article defends the thesis that defining mental objects which are part of the linguistic worldview can reveal characteristic (ethnospecific) lexical collections, which are useful to be included in all stages of second language acquisition. The tools of Polish cognitive ethnolinguistics are recommended, the principles of which are presented in a synthetic form.

Keywords: lexical collections; Polish ethnolinguistics; cognitive definition; vocabulary exercises; Bulgarian as a second language; linguistic worldview

Настоящото изложение се занимава с избран методически въпрос на чуждоезиковото обучение, чието основание се търси в теоретично-методологичната парадигма на когнитивната етнолингвистика, изучаваща зависимостите между езика и културата. Конкретната цел е да се привлече вниманието на специалистите по преподаване на българския език като втори (чужд) към национално своеобразни езикови факти, които обикновено са извън ползването на глотодидактиката. Съзнателното им включване в процеса на обучение

ние (и респективно, в учебните помагала) би допринесло за повишаването на комуникативните умения на обучаемите¹⁾. Става дума за т.нар. *лексикални колекции* или *лексикални комплекси*, които в етнолингвистиката се сочат като съществени данни за реконструирането на различни понятия (концепти или ментални обекти). Тяхното усвояване и автоматизиране като езикови модели със специфично смислово съдържание може да разшири речника на студентите по контролиран начин и да обогати знанието им за културата на страната ни.

Преди да се фокусирам върху разбирането за *лексикалните колекции* и върху възможностите те да бъдат използвани в чуждоезиковото обучение, целесъобразно е да очертая теоретичния контекст на въпроса. От това ще стане ясно защо подходът на когнитивната етнолингвистика, и в частност полските постижения в тази езиковедска субдисциплина, са приложими в интересувашата ни сфера²⁾. Знаем, че за етнолингвистите езикът е източник на знания за човека, своеобразен архив на човешката памет или „пътеводител“ по културата, както изтъква преди сто години Едуард Сапир. До днес е натрупан значим корпус от публикации, в които се доказва, че езикът разполага с формални средства и механизми за категоризиране на действителността, за интерпретация на света, за изразяване на оценка, за съхраняване на сведения за ценностите и идеите на дадена общност. Всичко това помага на човека да се ориентира в един сегментиран, опростен и адаптиран към неговите познавателни способности свят³⁾.

В когнитивната етнолингвистика понятието пол. *językowy obraz świata*, англ. *linguistic worldview*, което в работите на българските езиковеди се означава с пряката калка от руски *языковая картина на света* (рус. *языковая картина мира*)⁴⁾, се приема за фундаментално. Имайки предвид разликите между

-
1. Срв. модела на Ян ван Ек за целта на чуждоезиковото обучение, която е на първо място „изграждане на комуникативна способност“ (цит. по Molle, Pieva-Baltova, Eftimova 2004: 100 и сл.).
 2. В работите на българските езиковеди се цитират предимно рускоезични автори, затова – въпреки че темата не е нова – синтетичното представяне на полската методология и източници не създава редундантност в научния дискурс (срв. Dimitrova 2019 и цитираната там литература).
 3. Вж. реферативния преглед на въпроса и посочената там литература в: Niebrzegowska-Bartmińska 2020, компендиума в превод на английски Głaz, Danaher, Łozowski 2013, както и публикациите в списание „Etnolingwistyka“ (електронно – на отворен достъп, чрез стандартно търсене в интернет).
 4. Срв. напр. публикациите на езиковедите от Секцията за етнолингвистика при Института за български език на БАН (вж. електронни източници в края на статията).

полския (люблинския) и руския (московски) научноизследователски подход в етнолингвистиката⁵⁾, а също в унисон с основополагащата концепция на Йежи Бартмински и с постулатите на международния проект EUROJOS⁶⁾, смятам термина *езиков образ на света* за по-адекватен да изразява съдържанието: „(...) съдържаща се в езика, вербализирана по различни начини интерпретация на действителността, която може да бъде представена под формата на съвкупност от съждения за света. Тези съждения биват „фиксираны“, т.е. имат основание в самата езикова материя – в граматиката, речника, в клишираните текстове (напр. в паремии), но биват и пресупонирани, т.е. имплицират се от езиковите форми или се съхраняват в общественото съзнание, в митове и ритуали“ (Bartmiński 2009: 12)⁷⁾. Важно за разглеждания тук въпрос е, че характеристиките на езиковия образ на света се разкриват най-ярко в речника на даден език, защото лексиката отразява начина, по който носителите на езика познавателно осмислят света, като същевременно детерминира тяхното светоусещане. Това е така, защото тъкмо речникът обхваща цялата когнитивно достъпна реалност: материалния, природния и създадения от човека свят, културните, духовните и социалните явления в него, продуктите на човешкото мислене и т.н.

Образът на света, фиксиран в речника и в структурите на езика, се описва в етнолингвистиката посредством т.нар. *когнитивни дефиниции*. Когнитивната дефиниция, наричана още „максимална“, е особен тип дефиниция, чиято цел е да представи как елементите на действителността се осмислят (или концептуализират) от говорещите даден език, а единица на описанието е *ментален обект* (а не напр. лексема)⁸⁾. За построяването на когнитивна дефиниция на дадено понятие се привличат разнообразни езикови данни: 1) системни (лексикографски и енциклопедични), 2) текстови (данни от езикови корпуси и ексцерпти от високотиражни медии) и 3) анкетни (събирани по строго определена методика⁹⁾¹⁰⁾. Параметрите, аспектите и свойствата на обекта,

5. Проблемът за разликите предстои да бъде разискван въз основа на обобщенията от Първия международен конгрес по етнолингвистика, който се проведе в Люблин 20 – 24.06.2021 (публикацията е под печат).
6. Теоретичните основи на проекта са изложени в: Bartmiński 2009/2012, Abramowicz, Bartmiński & Chlebeda 2009, Bielińska-Gardziel 2009.
7. Преводът на цитатите от полски е мой – И. Г.-П.
8. Станислава Ниебжеговска-Бартминска предлага критичен и пълен обзор на концепциите за когнитивната дефиниция и за нейните варианти в: Niebrzegowska-Bartmińska 2020: 136 – 193.
9. Вж. колективната монография под редакцията на Беата Живицка и цитираната там литература: Żywicka, ed. 2021.
10. За означаване на трите типа данни в етнолингвистичната методология се използва съкращението *данни S-A-T*.

които се вземат предвид в дефиницията му, са много и разнообразни: неговите названия (т.е. лексикалните изразители на понятието с всичките им значения) и техните словообразователни деривати, синонимите, хиперонимите, хипонимите, опозициите (противоположните значения или „антонимите“ на надлексикално равнище); производът (етимологията и мотивацията), външният вид (обликът на менталния обект в широк смисъл), съставните части; количеството, в което се явява обектът; действията, които извършва (съгласно стереотипа); преживяванията и чувствата, които има; каузацията: описваният обект като причина за нещо или какво го причинява; резултатът: описваният обект като резултат от нещо; приложението и употребата на обекта; обектът като инструмент: за какво служи; локализацията му: мястото, където се намира обектът или обектът като място, където се намира нещо друго; времевият фон на обекта или обектът като времеви фон на нещо; символизацията на обекта. Освен посочените, както се вижда, максимално изчерпателни данни, не на последно място се очаква да се вземат под внимание т.нар. *колекции* или *комплекси*, т.е. ‘нещата’, с които се явява заедно и/или действа съвместно описваният ментален обект: по едно и също време и на едно и също място, изпълнявайки една и съща функция.

Терминът *колекция* е въведен в полската текстология отново от Йежи Бартмински (Bartmiński 1990) за описание на особености на полските фолклорни текстове. Концепцията на полския езиковед впоследствие намира широко приложение в изготвянето на серията *Słownik stereotypów i symboli ludowych* (Речник на народните стереотипи и символи) под негова редакция, чиито поредни седем тома следват библейския ред на създаването на света: I. *Космос*, II. *Растения*, III. *Животни*, IV. *Човек*, V. *Общество*, VI. *Религия и демонология*, VII. *Време, пространство, мерки и цветове*. Например, томът *Космос* обхваща следните части: 1. *Небе, небесни светила, огън, камъни*, 2. *Земя, вода, подземие*, 3. *Метеорология*, 4. *Свят, светлина, метали* (Bartmiński, ed. 1996 – 2021). В частта *Метеорология* (2012) в дефинициите на основните описвани единици са представени следните колекции: *дъждът* се явява съвместно със: *земя и кал; вятър, роса, сняг, град*¹¹). *Мъглата* в народната категоризация на света се явява като компонент на ‘лошото време’ (*niepogoda*) заедно с: *дъжд, град, облаци, вятър и студ*. *Снегът* създава комплекс със *студ/мраз, лед*. *Бурята* се осмисля като последователност от взаимосвързани събития: *притъмняване, заоблачаване, гръмотевици, вятър, дъжд, порой, град, светкавица, мълния, гръм; горещината* се проявява заедно със *суша, усещане за острота, болка и болест*. Описаните колекции са донякъде „очевидни“ за запознатите с полския климат и реалии,

11. За целите на този текст посочвам като илюстрация само българските преводни еквиваленти на полските лексеми.

но могат да бъдат неочаквани за чужденците, изучаващи езика извън страната, и неавтоматизирани в речта им.

„Неочевидни“ полски етноспецифични колекции се откриват например в дефиницията на коня¹²⁾, при дескрипцията на различните му профили във фолклорните текстове: *конят на ергена* е със *седло* и *юзда* и винаги е *сам*; *войнишкият кон* се явява със *сабя* и *поводи*; *стопанският кон* – с *каруца*, *рало*, *камишик* и заедно с *друг кон* (Bartmiński 2009: 93). Наблюденията върху проучения от полските езиковеди материал показва, че лексикалните колекции не са синонимни редове, не са фразеологични единици (устойчиви словосъчетания с преосмислено значение на техните компоненти), не са и колокации (вербални или номинални фрази от „сдружени думи“). Това са групи думи, които се разполагат в една и съща зона на ценностната сфера и затова често са свързани с конюнкция, а в синтактичен план са еднородни части на изречението. С оглед на строежа си те по-скоро не представляват проблем за студентите и не са предизвикателство за изследователите.

Изследването на колекциите обаче е важно и особено резултатно, когато става дума за абстрактни понятия. Показателни в това отношение могат да бъдат данните, привлечени за дефинирането на полския концепт РАВЕНСТВО (*równość*). За него се изтъква, че редовно функционира като член на разгърнат ред от близки и взаимно подпомагащи се понятия, които в плана на езиковото изразяване създават групи, отговарящи на критериите за *колекция*. Повторяемостта на подобни колекции е забележителна, а самите те имат диагностична стойност при установяването на идентичността на отделните идеологически варианти на публичния дискурс. Например известната от Френската революция и европейското Просвещение триада *свобода, равенство и братство* има фразеологична устойчивост в съвременния полски дискурс, но модификациите ѝ *свобода, равенство, демокрация* или *свобода, равенство, солидарност*, или *свобода, равенство, толерантност*, или *свобода, равенство, сестринство* изразяват различни възгледи при нови обстоятелства: профсъюзни движения и стачки, феминистични протести, гей-паради и други важни за полското общество явления (Bartmiński, Żuk 2009: 56). Адекватната интерпретация на подобни прецедентни аксиологични колекции се постига чрез познаване на изходните, т.е. стабилизираните в езика и дискурсите, а те рядко се вземат под внимание в чуждоезиковото обучение.

Тезата, която защитавам въз основа на изложеното дотук, е, че дефинирането на ментални обекти от българския образ на света с инструментариума на етнолингвистиката може да разкрие характерни колекции, които е полезно

12. Според графичната конвенция на етнолингвистиката названията на концептите се дават с главни букви, езиковите примери и термините – в курсив, значенията – в ‘горни единични кавички’.

да бъдат включвани в учебния материал на всички етапи от обучението по практически език и по социокултурна компетентност. Например достъпен за начинаещите „пътеводител“ по специфичния български начин на категоризирание на света са колекциите, установени при проучванията върху българските езиково-културни образи на концептите *ДУША* и *ЗДРАВЕ*. *Душата* се явява заедно с *тяло* и *сърце*: *душа и тяло*, *душа и сърце* (*душа и ум* не е фреквентна колекция), а здравето се групира най-често в колекциите: *живот и здраве*, *мир и здраве*, *здраве и щастие*, *здраве и дълголетие*, *здраве и красота*¹³⁾.

За началните нива (A1 и A2), когато се формира умението за разбиране на основни изрази и често срещани думи, както и умението за четене на прости изречения и кратки елементарни текстове, подходящи могат да бъдат колекциите, свързани с концепта (предметната област) *ХРАНА*, с който чужденците, изучаващи български, се запознават с удоволствие и лекота. Определени черти на културата, бита и кулинарните предпочитания на съвременните българи са закрепени в колекции като: *сол и пипер*, *олио и оцет*, *хляб и вода*, *хляб и сирене*, *боб и леща*, *ракия и салата*, *бира и (пържени) картопки*, *домат и сирене*, *баничка с/и боза*, *кюфтета и кебапчета*, а вероятно и в *уиски с фъстъци*¹⁴⁾. Трябва да признаем за репрезентативни и колекциите *кафе с/и цигара* (слива в едно двата често срещани ритуала: пиене на кафе и пушене на цигара) и *пиене* (на алкохол) и *пушене*.

Други примери за колекции, национално своеобразни и свързани с различни концепти (тематични области), които са подходящи за усвояване в началните етапи на обучение, могат да бъдат следните: *близки и познати* или *близки*, *познати* и *колеги*; *роднини* и *приятели*; *дом и деца*; *къща с двор*; *маса и стол*; *гора и планина*; *дъжд и вятър*; *вятър и мъгла*; *песни и танци*; *хорà и ръченици*; *села и градове*; *църкви и манастири*; *работници и служители*; *работници и селяни*; *писатели и художници*; *писатели*, *художници* и *артисти* и под. Активизирането на този тип лексика (вкл. извън колекциите) се постига чрез стандартни упражнения: свързване на дума с изображение, слушане и записване на липсваща дума, подчертаване на вярното в група думи, свързване в съчетания с подходящо прилагателно, решаване на проста кръстословица и под. Специално подготвените задачи за комбиниране на думи в колекции и последващото им въвеждане в употреба могат да обогатят активния речников запас на начинаещите студенти (без излишно за нивото им лексикално натоварване), като същевременно подпомогнат запознаването с културата на народа ни.

13. Реконструкцията на езиковия образ, с който се свързва приведеният тук материал, не е предмет на разискване в тази статия.

14. Съдим по заглавието и текста популярната песен на групата *Уикеда* от 2001 г.

По-напредналите обучаеми, в зависимост от съдържанието на темите, които се разглеждат, могат да се упражняват с колекции за етични понятия и социални ценности, често използвани като лозунги, например: *чест и достойнство; чест и слава; права и свободи; помощ и защита; справедливост и демокрация; справедливост и солидарност; сигурност, стабилност, солидарност*. Последната колекция бе мотото, изразяващо приоритетите на Българското председателство на Съвета на Европейския съюз през 2018 г. Колекциите, препращащи към значения и смисли с по-високо равнище на абстракция, могат да бъдат включвани в различни комуникативни задачи, в подготовка на писмени и устни изказвания по определена тема. Така се развиват речевите знания и умения, които подпомагат свободното изразяване и способността да се общува във всички сфери на човешка дейност, а също така се поддържа интересът на студентите към езика и културата ни. За финал е важно да се подчертае, че този интерес често се определя от съзнанието за съществуващите връзки между отделните елементи на българската аксиосфера, т.е. от това как българите своеобразно осмислят ценностните понятия като взаимобусловени.

REFERENCES/LITERATURA

- Abramowicz, Bartmiński, Chlebda 2009:** Abramowicz, M., Bartmiński, J. Chlebda, W. Językowy obraz świata Słowian na tle porównawczym. Założenia programu „A”. // *Etnolingwistyka*, 2009, 21, 341 – 342.
- Bartmiński 1990:** Bartmiński, J. Kolekcja w strukturze tematycznej tekstu ustnego. // *Tekst w kontekście. Zbiór studiów*. Ed. T. Dobrzyńska. Wrocław: Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN.
- Bartmiński 2009:** Bartmiński, J. *Językowe podstawy obrazu świata*. Wydanie drugie. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński 2009/2012:** Bartmiński, J. Chapter 17. // *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. Ed. Jö. Zinken. Sheffield and Oakville, CT: Equinox.
- Bartmiński, ed. 1996–2021:** *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. Ed. J. Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, Żuk 2009:** Bartmiński, J., Żuk, G. Pojęcie równości i jego profilowanie we współczesnym języku polskim. // *Etnolingwistyka*, 2009, № 21, 47 – 67.
- Bielińska-Gardziel 2009:** Bielińska-Gardziel, I. O pracach konwersatorium EUROJOS. // *Etnolingwistyka*, 2009, № 21, 343 – 345.
- Dimitrova 2019:** Dimitrova, I. *Balgarskata kartina na sveta v obucenieto po balgarski kato втори език*. Veliko Tarnovo: UI “Sv. Sv. Kiril i Metodij”. [Димитрова 2019: Димитрова, И. *Българската картина на света в обучението по български като втори език*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“].
- Głaz, Danaher, Łozowski, eds. 2013:** *The Linguistic Worldview. Ethnolinguistics, Cognition, and Culture*. Eds. A. Głaz, D. Danaher, P. Łozowski. London: Vesrita.

- Molle, Ilieva-Baltova, Eftimova 2004:** Molle, K., Ilieva-Baltova, P., Eftimova, A. *Ezikova i komunikativna kompetentnost*. Sofia: Sema RS. [Молле, Илиева-Балтова 2004: Молле, К., Илиева-Балтова, П., Ефтимова, А. *Езикова и комуникативна компетентност*. София: РШ]
- Niebrzegowska-Bartmińska 2020:** Niebrzegowska-Bartmińska, S. *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Żywicka, ed. 2021:** *Wartości w kulturach europejskich. Raport z badań empirycznych*. Ed. B. Żywicka. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Електронни източници:

Публикации на Секцията за етнолингвистика при Института за български език на БАН: <<https://ibl.bas.bg/struktura/etnolingvistika/>> (10.06.2022).

Български език като чужд. Методически траектории
Il bulgaro come lingua straniera. Traiettorie metodologiche

БЪЛГАРСКИТЕ ФОЛКЛОРНИ ПРИКАЗКИ –
СЮЖЕТИ И ПРЕПОДАВАНЕ
В ЧУЖДОЕЗИКОВА СРЕДА

Илиана Чекова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – България
Кьолнски университет – Германия

Резюме. В основата на сюжета на вълшебните приказки е залегнал обредът на посвещението в зрялост, инициацията, описан в трудовете на В. Проп, „Исторические корни волшебной сказки“, 1946, Д. Камбъл, *The Hero with a Thousand Faces*, 1949.

Обект на анализ са няколко български фолклорни приказки с оглед на персонажите, техните функции, поетиката и арахичните представи и обреди, закодирани в тях. Специално внимание се обръща на мъжката и женската инициация в българските приказки. В статията се коментират особеностите на преподаване на българските приказки в немскоезична среда, предложена е библиография с преводи и научна литература на немски език.

Ключови думи: български приказки; сюжети; инициация; преподаване в чуждоезикова среда; преводи и библиография на немски език

BULGARIAN FOLK TALES – STORIES AND TEACHING
IN A FOREIGN LANGUAGE ENVIRONMENT

Iliana Chekova

Sofia University St. Kliment Ohridski – Bulgaria
University of Cologne – Germany

Abstract. The object of this analysis are several Bulgarian folk tales, with a focus on the characters' functions, poetics as well as encoded archaic beliefs and rituals. Special attention is paid to the male and female initiation in Bulgarian fairy tales. The article comments on the peculiarities of teaching Bulgarian fairy tales in a German-speaking environment, offers a bibliography with translations and scientific literature in German. Namely, it shows that these fairy tales' plot is based on the ritual of initiation into adulthood described in W. Propp's *Historical Roots of a Magic Tale* (1946) and D. Campbell's *The Hero with a Thousand Faces* (1949).

Keywords: Bulgarian fairy tales; plots; initiation; teaching in a foreign language environment; translations and bibliography in German

Приказките като жанр идват от дълбините на древни ритуали, обредни практики и вярвания. В тях откриваме тотемни представи, свързани с могъщи зверове, обитатели на лесовете или домашни животни, анимизъм и обожествяване на природни сили, култове към огъня, водата, растителността, мъртвите предци, вяра в съществуването на отвъден свят, в магическата сила на словото и много други.

В основата на сюжета на вълшебните приказки е залегнал обредът на посвещението в зрялост, инициацията, описан в трудовете на В. Проп, „Исторически корни волшебной сказки“, 1946 (Propp 1986)¹⁾, Д. Камбъл, *The Hero with a Thousand Faces*, 1949 (Campbell 2017) и преди това от П. Сентив. В архаичните общества през този обреден комплекс е трябвало да премине всеки юноша, достигнал полова зрялост, който се подготвя да встъпи в обществото на зрелите и равноправни мъже, да взема решения за съдбата на племето, да встъпи в брак и да узнае митовите, ритуалните танци и практики на своя родов колектив. Женските форми на инициация също намират свое отражение в приказките. При обряда на посвещаване в зрялост участниците временно пребивават в отвъдното царство, което е и царство на мъртвите. От там те се завръщат със знаците на успешно съществен преход – с ново име, със знак върху тялото (клеимо на кожата, рана, физическо нараняване), с даровете на познанието и в крайна сметка, с нов статус.

Всички приказки по целия свят си приличат. В тях има 7 типа персонажи: 1. Антагонист, 2. Протагонист, 3. Вълшебен помагач, 4. Снабдител, дарител, 5. Изпращач, отправител, 6. Лъжегерой, лъжлив претендент, 7. Наградата. Царство. Царска дъщеря. (Propp 1928). Във всички приказки намираме сходни комбинации от функции, с помощта на които се градят сюжетът и отделните звена на случващото се. В „Морфология на приказката“ освен 7 персонажа Владимир Проп извежда 31 функции, формиращи основната тъкан на приказния сюжет. Откритието на Проп за персонажите и функциите играе съществена роля също така при създаването на литературен текст и филмов сценарий.

Ще проследя няколко български фолклорни приказки с оглед на персонажите, техните функции, поетиката, архаичните представи и инициацията, за кодирани в тях.

„Тримата братя и златната ябълка“ е може би най-популярната българска приказка. Изпращачът (майката) съобщава за проблема, липсата (кражбата на ябълката от ламята). Протагонистът (най-малкият брат) преследва антагониста (ламята), за да предотврати бедата. Героят преминава през инициацията (третият брат отива в отвъдното царство чрез черния овен, побеждава триглавия змей, който взима като жертва девойки, убива триглава змия, която иска да вземе орлетата) и с помощта на снабдител (бабата, която меси хляб със сълзи и го насочва) и орлицата (благодарно животно, помощник) се завръща в дома си, преодолява заплахата на лъжегероите (другите двама братя) и взима наградата, царството и царската дъщеря (жени се и се възцарява).

Приказният сюжет отвежда и към християнската легенда за свети Георги Победоносец „Чудо Георгия о змие“, която има много широко разпространение на Балканите и вероятно е с български корени.

Нека се спрем на приказните персонажи и тяхната роля. По-големите братя не успяват, но малкият, типично за приказката, се справя със задачата. Афинитетът на приказките към най-малкия брат не е случаен, той отвежда към древна социално-историческа практика, при която най-младият е бил пазител на дома, домашното огнище и е унаследявал имуществото на баща си. Смяната на тази традиция (минорат) с традицията, при която първородният е наследявал дома (майорат), според Е.М. Мелетински (Meletinskij 1958: 64 – 149) определя съчувственото отношение към най-малкия и социално онеправдания във вълшебните приказки. Връзката на този тип герой с домашното огнище можем да проследим както в мъжките, така и в женските приказки. Най-малкият брат, глупакът Емеля, лежи на печката до огнището в руската приказка „По заповед на шуката“, а мястото на Мара Пепеляшка е до огнището в къщата, затова тя носи и такова прозвище във всички приказки.

Ламята е представена като змиевидно същество с крила, появата ѝ е предшествана от тъмен облак, живее в тъмна и дълбока пещера. Тя безспорно принадлежи към отвъдния свят. Ламята има свои посестрими и побратими – халата, змея, змията. В тази приказка се споменават три такива същества: първото е ламята, която краде ябълката; второто е змей с три глави, който спира водите и иска жертва; третото е триглава змия, която иска да похити орлетата и пречи на орлицата да си отведи орлета.

В приказката, ако героят падне на бял овен, ще излезе на белия свят; ако падне на черен овен, ще бъде отнесен в долната земя. Тук овенът е аналогичен по функции на коня като помощник и изпълнява медиаторска роля между два свята – царството на живите и царството на мъртвите.

В ролята на помощник, осъществяващ връзка между двата свята, е и *орелът*, който ще изведе третия брат на белия свят. Орелът и конят са най-често срещаните помощници във вълшебните приказки, а помощникът в приказките може да се разглежда като персонифицираната способност на героя (Propp 1986: 166 – 181). Сложността на условието в българската приказка е подчертано с искането на орела третият брат да приготви за пътя две торби, едната – с месото на девет ялови крави, вариант – с месото на изхранени и пораснали родени днес биволчета, другата – с вода. Девет, като производно от три, заедно с пет, девет и четиридесет принадлежи към традиционните числа в българския фолклор. Те влизат в редица формули като „през девет планини в десета“, „през девет царства в десето“, „през девет села в десето“ и др.

В „Тримата братя и златната ябълка“ наред с традиционния фолклорен образ на третия брат, като протагонист, и на ламята, като антагонист, внимание заслужава и *ябълката*. Тя е вълшебният предмет, който протагонистът трябва

да спаси от похищение. Ябълката, както и ламята, принадлежи към отвъдното царство. Златният ѝ цвят също говори за това. Проп подчертава връзката на златото със света на мъртвите, отвъдното царство, златисти стават героите, преминали през инициацията, т.е. посветените (Propp 1986: 284 – 286 и др.). По-нататък в сюжета със златните ябълки си играят девойките в пещерата на змея. Ябълката е важен образ и на финала – с нея започва и с нея завършва приказката: „После дигнали сватба и три дни и три нощи се веселили под клоните на ябълката. А тя и до ден-днешен всяка година ражда по една златна ябълка“ (Balgarski prikazki 1995).

Ябълката присъства много често в българските вълшебни приказки. Тя е вълшебно средство и вълшебен предмет, към който се стремят протагонистите и/или е „аксесоар“ на съществата от отвъдния свят. Нека да си спомним „Неродена мома“ – момъкът си търси невеста и получава от майката на слънцето три ябълки, от тях се появяват три девойки, тук може да открием връзка с брачната обредност. В „Келешът и царската дъщеря“ змеят всяка нощ води царската дъщеря в своите палати, там те играят, като си подхвърлят златна ябълка. Вероятно ябълката е евфемизм на неговите сексуални претенции, от българските фолклорни вярвания е известно, че змеят прелъстява моми и невести.

Кинематографията също е открила този важен емблематичен фолклорен образ на българските приказки като водещ. „Златната ябълка“ се казва и филмът на студио „Змей“, чиито сценаристи са от гилдията на фолклористите.

В „Келешът и царската дъщеря“ протагонистът (келешът) на пръв поглед е неугледен и недостоеен за ръката на царската дъщеря, но след като преминава през трудните изпитания, доказва, че притежава необходимите магически качества (Ilchevska 2007). Келешът, както и третият брат в приказките, за когото стана въпрос по-горе, първоначално не вдъхва доверие и предизвиква пренебрежително отношение. Царската дъщеря, която всяка вечер скъсва чехлите си, е другият основен образ в тази приказка, важно е да се изясни релацията между двата персонажа. Ироничното и недружелюбно отношение на царската дъщеря към келеша може да се обясни не само с видимото на пръв поглед по отношение на келеша, но и с типологията на приказната невеста. В. Проп очертава два вида приказни невести – добра и хрисима, от една страна, и коварна и жестока, от друга. Вторият тип е по-често срещаният (Propp 1986: 298 – 351). Царската дъщеря в приказките изначално е с негативната позиция спрямо жениха, в основата на това отношение лежат древни представи, свързани с унаследяването на царството на стария цар от младия зет.

Ако приказките „Тримата братя и златната ябълка“, „Келешът и царската дъщеря“ и „Неродена мома“ (в първата си част) са пример за мъжка инициация, то „Златното момиче“, „От вар момиче“ и отчасти „Неродена

мома“ разкриват особеностите на женската инициация. Докато мъжките персонажи (третият син на царя, ненадеждният келеш, глупак и др.) се изпитват в мъжество и знание, които доказват преди всичко техните мъжки умения и качества (борба със змея, решаване на трудни задачи с помощта на помощниците) и които, в крайна сметка, ги водят до възцаряване и брак с царската дъщеря, то за женските персонажи (златното момиче, мързеливото момиче, момичето от вар, неродената мома и др.) са важни женските умения в бита, като поддържане на чистотата и реда в дома, грижа за домашните животни, приготвянето на храна, изпичането на хляб, преденето, шиенето и везането на гергеф, ниженето на мъниста, а също така и социалното поведение (умението да пее и разказва).

В „Златното момиче“ бабата чува в гората плачещото дете и се обръща към него с думите: ако си момиче, остани, ако си момче, иди си. Това може да бъде знак за женска инициация, защото изпитващият е еднополов с изпитвания (Pargulova 1978: 43 – 46). Златният цвят свидетелства за успешно осъществено посвещаване на девойката. Според българската приказка накрая златното момиче се жени за царския син, т.е. инициацията на девойката достига завършения си вид и тя преминава в по-висок социален статус. В тази връзка са приложими и заключенията на Е. Мелетински в „Поетика на мита“, че „инициацията е ритуален еквивалент на мита (и архаическите форми на приказката), а сватбата – на развитата вълшебна приказка“ (Meletinski 1995: 371). „Приказната сватба, съпроводена с повишаване на социалния статус на героя, представлява своеобразен „чудесен“ изход за индивида от разкрилите се социални колизии, явяващи се във формата на вътрешносемейни отношения (Meletinski 1995: 372).

Да разгледаме образа на старата баба в тази приказка – къщичката ѝ е в гората, тя не вижда момичето, способна е само да го чуе (може би е сляпа), наблизко тече вода, познава силата на различните води. Аналогично Баба Яга в източнославянските приказки не вижда героя, защото е сляпа, а само усеща миризмата на човек (Propp 1986: 64 – 66, виж също 52 – 79). Старицата в „Златното момиче“ безспорно е свързана със света на хтоничното. Нейни питомци са земноводни същества – змии и гущери, които идват според народните представи от отвъдния свят и кръстосват между двата свята: „Тя имала гадинки – змии, гущери, ей такива, дето бяга човек от тях“. Бабата е повелителка на природата и знае, че реката има различни цветове. Тя поддържа, което може да се изтъкува не само в битов смисъл, но и като връзка с отвъдното. Преходът между двата свята е отбелязан в сюжета и със следното: накрая тя изпраща момичето донякъде и се връща, т.е. тя не преминава в другия свят.

Госпожа Холе (Frau Holle) в аналогичната немска приказка „Златната Мари“ (Goldmarie und Pechmarie) също владее природните стихии и е

свързана с водата – от нея зависят валежите и снегът. Когато изтръсква завивките си, на земята вали сняг и децата се радват. Трудолюбивото момиче изпълнява заръката ѝ да изтръсква завивките, и така поддържа този битов, същевременно и климатичен ред в природата. Мързеливото момиче нарушава реда: на земята няма сняг и децата са тъжни. Сюжетът на немската приказка свършва със завръщането на момичето в семейството му и отсъства мотивът брак.

Старицата в българската приказка е близка до образа на баба Яга от източнославянските, баба Рога от сърбохърватските и госпожа Холе от немските приказки. Обща е ролята на всички подобни старици, живеещи в уединение в лесовете – те са медиатори между двата свята: този на хората и обиталището на хтоничните същества. Ролята на стариците в приказните сюжети е да преведат героя/героинята, достигнала необходимия етап от своето съзряване, през ритуала на инициацията чрез временно пребиваване в царството на мъртвите. По тази причина образите им носят знаците на отвъдното, на смъртта и страшното (Яга има кост вместо крак, сляпа е, лежи в къщичката си като мъртвец и др.). Когато дават съвет на героя как да разреши бедата, пред която е изправен, те са в ролята на дарителки. Ако използваме класификацията на Вл. Пропп за типовете баба Яга, можем да кажем, че горските старици принадлежат най-често към групата на дарителките и владетелките на природните стихии. Същевременно в поведението им се откриват и морално-етични мотиви – те могат да отсъдят така, че да наградят трудолюбието и да накажат мързела.

В приказката „От вар момиче“ присъства своеобразно табу или антитабу, свързано с произнасяне на дума/последователност от думи – „от вар момиче“, ритуално мълчание след сватбата, кон помощник, медиатор и годеник. Мълчанието на новобрачната в първите месеци след сватбата е стара българска сватбена традиция, намерила отглас в тази приказка. Конят годеник се явява медиатор между двата свята, той превежда девойката от статуса ѝ на неомъжена и дошла от света на отвъдното (направена е от вар, т.е. от нежив материал, подобно на глината в някои славянски приказки) към статуса на невеста и царска съпруга.

Заниманията на момичето от вар са свързани с инициационния ѝ преход към новия ѝ статус на омъжена жена – шие риза за своя съпруг, пече хляб, готви (пържи риби в тиган), налива вода за похода на царя.

Нека споменем и някои от устойчивите формули в българската приказка, свързани с често неконкретизирания времеви поток и пространство „някога много отдавна“, „в далечно царство“, „три дни и три нощи“, „през девет царства в десето“ и др. Сред българските приказни реали са „юнакът, що бозал 25 години“, „неродената мома“, „педя човек, лакът брада“, „дрехи самотворни“, „чешмата, от която тече мед и масло“ и др.

През летния семестър на 2021/2022 в Славянския институт на Кьолнския университет²⁾ започнах семинар, посветен на българските фолклорни приказки: *Bulgarische Märchenwelt nach E. Pelin, R. Bosilek, A. Karalijchev, N. Rajnov: Nationales und Internationales* [Светът на българските приказки според Е. Пелин, Р. Босилек, А. Каралийчев, Н. Райнов: национално и интернационално]. Анализирахме със студентите няколко класически български приказки, на някои от които вече се спрех.

Понякога осмислянето на българските приказки в съвременна немскоезична среда се сблъсква с някои трудности. В Кьолн, където навсякъде има плакати, демонстриращи категорична позиция против расизма, дискриминацията и където феминизмът има сериозно присъствие, някои образи и мотиви в българските приказки будят недоумение или притеснение. Такива са ролята на жената в някои приказки, сведена до това да бъде избрана или отхвърлена от принца заради външните си качества („От вар момиче“), героите (доминиране на мъжкото начало) или антигероите от малцинствени етноси („Неродена мома“) и пр.

Когато стигнахме до „Неродена мома“, се замислих дали да не я пропуснем заради неудобното назоваване на лъжливата претендентка за мястото на царицата с етническата ѝ принадлежност „циганка“. И тъй като това е една от най-известните български приказки, все пак реших, че трябва да погледна проблема очи в очи, като уговоря предварително този момент. В немския превод на приказката, направен през 70-те години, също е запазено *Zigeunerin*. Славяноезичните студентки сякаш приеха обяснението, вероятно защото и в техните фолклорни традиции се срещат подобни образи. Но немската ми студентка беше обезпокоена и когато ѝ казах, че в интернет открих редактиран, етнически по-коректен текст на приказката (там „циганка“ е заменена със „скитница“), тя въздъхна с облекчение. Друг е въпросът, че и образът на скитницата извиква някои неудобни въпроси, ако търсим проекции в съвременното. Но така е във фолклорните представи за света, и не само в българските – отрицателният или комичен образ на циганина/циганина не трябва да се възприема като обида към етноса и да се пренася в съвременното. Образът на чуждия – чуждия по етнос, вяра и местоживее, е натоварен с негативна характеристика, защото фолклорът осмисля своето като добро, а чуждото – като лошо.

В немския превод на българските приказки има битови и фолклорни реалии, за които преводачите търсят адекватни названия. Така например в „*Тримата братя и златната ябълка*“ змеевидните антагонисти са преведени в първите два случая (ламя, змей) като *der Drache*, а в третия, както в българския текст, като триглава змия *dreiköpfige Schlange* (Haralampieff 1971). На немски език няма такъв богат избор на змеевидни същества както на български, затова преводачите са се ограничили с *Drache*. Уте Дукова посвещава специално

изследване на българските фолклорни названия на демонологичните същества, сред които и змея (Dukova 1997), което би помогнало за тяхното разбиране в немска среда. Самодивите и самовилите също са сред фолклорните образи, будещи интерес, понякога се оставят, друг път се превеждат – Samodiven, Samovilen, Fehen и т.н. „Българската народна митология“ на И. Георгиева, издадена на английски, също е ценен помощник за преподаването на български фолклор в чуждоезиковата аудитория (Georgieva 1985). Идеалният свят на меда и маслото, които текат от необикновена чешма според българските приказки, се превежда дословно, но може да се обясни на немскоезичните студенти с типологически сходното немско приказно царство Schlaraffenland – страна на изобилието, от чиито реки вместо вода текат мляко, мед и вино.

За семинара на приказката в Славянския институт в Кьолн беше важно да открия преводи на български приказки и научна литература на немски език, за да може немскоговорещите студенти да навлязат в българския приказен свят. Няколко заглавия ми бяха подсказани от Кръстина Арбова – лектор по български език в Университета в Гьотинген, към тях присъединих и свои издирвания на библиография – извори и вторична литература на немски език, необходима за изучаването на българските приказки и жанра на приказките, като цяло (виж приложението).

В процеса на работа видях, че подобна библиография на публикациите за българските приказки на немски, а също и на английски и френски език, вече е направена в Typenverzeichnis der Bulgarischen Volksmärchen (Daskalova Perkovski, Dobрева, Kocева, Miceva 1995, 417 – 420), а в книгите на Е. Огнянова също са посочени някои заглавия: (Ognjanowa 1992, 499 – 500). По тази причина тук включих някои основни заглавия и предимно неотбелязани книги и статии при горните авторки.

Един от най-старите немскоезични сборници на български приказки, от началото на XX век, съставя големият немски славист от Йена Август Лескин. Сборникът претърпява няколко издания, текстовете от най-новото могат са налични и в интернет.

В раздела „Български приказки на немски език в български издания“ в библиографията по-долу са посочени немските преводи, направени от български издателства. Богато илюстрирани, те са предназначени преди всичко за детска читателска аудитория, но въпреки това съм ги включила тук, защото са важен източник за запознаване със сюжетите на немски.

За чуждестранните студенти, които могат да четат български приказки в оригинал, в началото са препоръчани няколко по-важни заглавия на сборници и научни изследвания на български език. Българската приказка може да бъде почувствана и с живописния език на Николай Райнов (Rajnov 2009) – автор на приказки и на живописни платна, отвеждащи в омагьосаното царство (Илюстрации).

Надявам се представените тук коментирани сюжети на български приказки и кратката библиография към тях да е полезен ориентир и начален тласък за изучаването на български приказки в немска и друга чуждоезикова среда.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Избрана библиография за българските фолклорни приказки

Български приказки. Сборници с текстове на български език

Приказки вълшебни и за животни. Т. 9. Българско народно творчество в 13 тома.

Отбрал и ред. А. Каралийчев, В. Вълчев. София: Български писател, 1963.

Български народни вълшебни приказки. София, ИК „Дамян Яков“, 1995.

Парпулова Л., Добрева Д. (състав. и ред.) *Народни приказки.* Българска народна поезия и проза. Т. 6. София, Български писател, 1982, 398 с.

Калянов, А. (състав. и ред.) *Български народни приказки.* Велико Търново: Слово, 1999, 2004.

Калянов, А., *Български словесен фолклор: народни песни и приказки.* Велико Търново: Слово, 1993.

Каралийчев, А. *Български народни приказки.* Том 1, София: Народна младеж, 1985, Том 2. 1986.

Любенова, Т. (Съст. и ред.), В. Коренев (Художник на корицата), Косев К. (Илюстрации) *Славянски народни приказки в два тома.* Велико Търново, Издателство „Северно ехо“, 1996.

Български и други приказки. Общи научни изследвания на български език

Георгиева, Ив. *Българска народна митология.* София, АИ „Проф. М. Дринов“, 2018.

София, Наука и изкуство, 1983, 1993.

Даскалова-Перковска Л., Добрева Д., Коцева Й., Мицева Е. *Български фолклорни приказки.* Каталог. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 1994.

Камбъл, Д. *Героят с хиляди лица.* Превод от английски. М. Иванова, Редактор О. Ковачев. София: Елементи, 2017.

Парпулова, Л. (ред.) *Българските вълшебни приказки: Въведение в поетиката.* София: Издателство на БАН, 1978.

Проп, В. *Исторически корени на вълшебната приказка.* София, 1996.

Проп, В. Морфология на приказката. София, 1995, 2001.

Коцева, Й. Приказки. – В: *Етнография на България.* Т. 3. София, 1985, 275 – 287.

Български приказки на немски език в немски издания

Dammel G. Die schönste Wintermärchen. Von. Insel Verlag, 2018, (Wie der Winter entstand. Bulgarische Märchen, 11 – 12).

Elin Pelin Schimmel, Tischtuch und Widderhorn u.a. Märchen, Berlin, 1972.

Fey, H. Märchen aus Bulgarien. Frankfurt am Main, Fischer, 1971.

- Fey, H. Mädchen aus Kalk. Märchen vom Balkan. Fischer Taschenbuch, 1986.
- Haralampieff, K. Hrsg. Bulgarische Volksmärchen. Übersetzt von K. Haralampieff und J. Wolf, Düsseldorf – Köln, Eugen Diederichs Verlag, 1971.
- Karalijčev, A. Der kluge Ziegenbock. Berlin 1986. Nimmersatt. Berlin 1978.
- Leskien, A. Balkanmärchen aus Albanien, Bulgarien, Serbien und Chroatien. Jena: Eugen Diederichs, 1915, 1919, 1925.
- Leskien, A. Balkanmärchen: aus Bulgarien. Vollständiger, durchgesehener Neusatz bearbeitet und eingerichtet von Michael Holzinger. Berliner Ausgabe. 2013. (Textgrundlage ist die Ausgabe: Leskien, August: Balkanmärchen. Jena: Eugen Diederichs, 1915).
- <http://www.zeno.org/M%C3%A4rchen/M/Bulgarien/August+Leskien%3A+Balkanm%C3%A4rchen+aus+Bulgarien>
- Leskien, A. Balkanmärchen: aus Bulgarien. Vollständige Neuausgabe. Herausgegeben von Karl-Maria Guth. Berlin, 2016. (Textgrundlage ist die Ausgabe: Leskien, August: Balkanmärchen. Jena: Eugen Diederichs, 1915).
- Lutkat, S. Hrsg. Feen-Märchen zum Erzählen und Vorlesen. Krummwisch bei Kiel, Königsfurt-Verlag, 2007.
- Maly, M. und Hulpach, V. Hrsg. Balkanmärchen. M. Lesarová-Roubickvá (Illustr.) 1993, Dausien, W., 1998.
- Ognjanowa, E. Hrsg. Bulgarische Märchen. Leipzig, Insel Verlag, 1987, 1992.
- Ognjanowa, E. Hrsg. Märchen aus Bulgarien. Wiesbaden, Drei Lilien Verlag 1987.

Български приказки на немски език в български издания

- Bossilek, R. Das Wunder-Kästchen. Sofia, Sofia-Press, 1974.
- Bossilek, R. Die drei Bruder und goldene Apfel. Übersetzung E. Moskova. Sofia, Sofia-Press, 1974, 1978, 1965, 1969.
- Bosilek, R. Eile mit Weile. R. Bossilek. Sofia, Sofia-Press, 1977.
- Djebárova, T. Waldmärchen. Sofia, Bulg. Hudoshnik, 1971.
- Jankov, N. Wunderbare Zeiten. Märchen. Übersetzung L. Markowa. Illust. I. Kjossew, Sofia, Bulg. Hudoshnik, 1983.
- Karalijtschew, A. Bulgarische Volksmärchen. Band 1. (1. Auflage) 1987; Band 2. Karalijtschew A. Sofia, Swjat Verlag, 1987.
- Karalijtschew, A. und Todorow, N. P. Siljan, der Storch. Sofia, Bulgarski Hudoshnik, 1985.
- Ognjanowa, E. Als die Tiere noch sprechen konnten. Volksmärchen. Sofia, Sofia-Press, 1978.
- Ognjanowa, E. Als die Tiere noch sprechen konnten. Volksmärchen. Übersetzt von B. Alexiev. Illust. Parpulova. Red. H. Pantschewska. 2. ergänzte und verbesserte Neuauflage. M. Sofia, Swjat Verlag, 1987.
- Rainow, N. Bulgarische Märchen. Hrg. Bogomil Rajnov. Übersetzt von L. Markova. Sofia, Swjat Verlag. 1987.
- Rainow, N. Im Land der Geister und Dämonen. Übersetzt von L. Markova, Illust. M. Jowchewa, Colditz, Siegfried. Bearb. Sofia, Sofia-Press, 1980.
- Rainow, N. Märchen aus aller Welt. Übersetzt K. Papasova. Illust. L. Sidarov. Sofia, Swjat Verlag, 1985.

Harmandshiev, T., Gortschivkin, D., Pentscheva, St., Stapov, P., Angelov, S. Fünf Waldmärchen in Deutsch aus Bulgarien. Anastassov St. (Illustr.). Sofia, Bulg. Hudoshnik, 1974. 1976.

Pejtschewa, F. Der Prinz und die Sternjungfrau. Zaubermärchen. W. Walkanow (Illustr.), Übersetzt B. Ankowiak. Sofia, Swjat Verlag 1989.

Sagorska, S. Der Knabe und der Habicht. Bulgarische Märchen. K. Papasova (Übersetz.), I. Kirkov, (Illustr.): Sofia, Verlag: Sofia Press, 1978.

Български и други приказки. Общи научни изследвания на немски език

Börger, G. Höflichkeitsformen in bulgarischen, deutschen und russischen Zaubermärchen. Forum: Bulgarien, Band 3, Herausgegeben von S. Comati, T. Kahl, H. Schaller. Frank & Timme GmbH Verlag für wissenschaftliche Literatur, Berlin 2015.

Campbell, J. Der Heros in tausent Gestalten, Insel Velag, 2011, 2021.

Daskalova, Perkovski, L., Dobрева, D., Koceva, J., Miceva, E. Typenverzeichnis der Bulgarischen Volksmärchen. Hrsg. Von K. Roth. Übersetz. K. Roth, J. Roth, G. Tieman. Helsinki, Suomalinen Tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica, 1995.

Propp, V. 1987. *Die historischen Wurzel des Zaubersmärchens*. München Wien, Carl Hanser Verlag.

Propp, V. 1972. *Morphologie des Märchens*. Herausgegeben von K. Eimermacher. München, Carl Hanser Verlag (Literatur als Kunst. Eine Schriftenreihe, hrsg. von von W. Hölleler).

Reiter, N. „Jene Welten“. Beschreiben nach ostbalkan-slavischer und albanischer Volksprosa. – Für Wolfgang Gesemann zum 62. Geburtstag. In Zeitschrift für Balkanologie 23, 1987, 151 – 170.

Илюстрации
Н. Райнов, Стилизирана природа, 1922
И други.

Stanoev, S. Mann und Frau in bulgarischen Ehwitzen. Grenzüberschreitungen. Traditionen und Identitäten in Südosteuropa. Festschrift für Gabriella Schubert. Hrsg. von W. Dahmen, P. Himstedt-Vaid, G. Ressel. Harrassovitzverlag Wiesbaden, 2008, 593 – 603.

БЕЛЕЖКИ

1. За основополагащо изследване на В. Проп върху генезиса на приказката и за смислово-структурния изоморфизъм между композицията на приказката и обряда на инициацията виж: (Ilchevska 2011).
 2. За българистиката през последните години в Кьолнския университет виж: Чекова, И. 2021.
- Balgarski valshebni prikazki. T. 9. Balgarsko narodno tvorchestvo v 13 toma. Приказки вълшебни и за животни. Т. 9. Българско народно творчество в 13 тома. Отбрал и ред. А. Каралийчев, В. Вълчев. София: Български писател, 1963.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Balgarski prikazki 1995:** *Balgarski narodni valshebni prikazki*. Sofia: IK „Damjan Jakov“ [Български приказки 1995: Български народни вълшебни приказки. София, ИК „Дамян Яков“].
- Campbell 2017:** Campbell, J. *Gerojat s hiljadi lica*. [Камбъл, 2017: Камбъл, Д. *Героят с хиляди лица*. Превод от английски. М. Иванова, Редактор О. Ковачев. София: Елементи]
- Daskalova Perkovski, Dobрева, Kocева, Miceva 1995:** Daskalova Perkovski, L., Dobрева, D., Kocева, J., Miceva, E., *Typenverzeichnis der Bulgarischen Volksmärchen*. Hrsg. Von K. Roth. Übersetz. K. Roth, J. Roth, G. Tieman. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica.
- Dukova 1997:** Dukova, U. *Die Bezeichnungen der Dämonen in Bulgarischen*. – Specimina Philologiae Slavicae, Begründet von O. Horbatsch und G. Freidhof. Hrsg. von G. Freidhof, P. Kosta, H. Kuße und F. Schindler. Band 115. München: Verlag Otto Sagner 1997.
- Georgieva 1985:** Georgieva, I. *Bulgarian Mythologie*. Sofia: Svyat Publishers.
- Ilchevska 2011:** Ilchevska, M. „*Istoricheskite koreni na valshebnata prikazka na V.J.Prop. Genetichni modeli i obqsneniq za interetnichnostta na folklor*“ // Elektronno spisanie „Literaturen klub“. № 156, 4.05.2011 [Илчевска 2011: Илчевска, М. „*Исторически корени на вълшебната приказка на В.Я. Проп. Генетични модели и обяснения за интернетичността на фолклора*“ // Електронно списание „Литературен клуб“. № 156, 4.05.2011] <<http://www.litclub.bg/library/kritika/ilchevska/prop.html>> (20.06.2022)
- Ilchevska 2007:** Ilchevska, M. *Za Kelesha i za carskata dasterja: valshebni kachestva, ljubov, caruvane. Moralen relativizam*. // Elektronno spisanie „LiterNet, 31.01.2007, № 1 (86) Илчевска, М. *За келеша и за царската дъщеря: вълшебни качества, любов, царуване. Морален релативизъм*. // Електронно списание LiterNet, 31.01.2007, № 1 (86). https://litenet.bg/publish10/milchevska/za_kelesha.htm, (21.06.2022)
- Meletinskij 1958:** Meletinskij, E.M. *Geroj volshebnoj skazki*. Proishozhdenie obraza. Moskva: Izdatelstvo Vostochnoj literatury. [Мелетинский 1958: Мелетинский, Е.М. *Герой волшебной сказки. Происхождение образа*. Москва:]

- Meletinski 1995:** Meletinski, E. *Poetika na mita*. Sofia: ИК „Hristo Botev“ [Мелетински 1995: Мелетински, Е. *Поетика на мита*. София: ИК „Христо Ботев“].
- Ognjanowa 1992:** Ognjanowa, E. Hrsg. *Bulgarische Märchen*. Leipzig, Insel Verlag.
- Parpulova 1978:** Parpulova, L. *Balgaskite valshebni prikazki: Vavedenie v poetikata*. Sofia: Izdatelstvo na BAN. [Парпулова 1978: Парпулова, Л. *Българските вълшебни приказки: Въведение в поетиката*. София: Издателство на БАН].
- Propp 1928:** Propp, V.J. *Morfologija skazki*. Leningrad: Academia [Пропп 1928: Пропп, В.Я. *Морфология сказки*. Ленинград: Academia].
- Propp 1986:** Propp, V.J. *Istoricheskie korni volshebnij skazki*. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta. [Пропп 1986: Пропп, В.Я., *Исторические корни волшебной сказки*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета].
- Rajnov 2009:** Rajnov, N. *Poslanik na svetlinata*. Sofia: Zaharij Stojanov [Райнов 2009: Райнов, Н., *Посланик на светлината*. София: „Захарий Стоянов“].
- Chekova 2021:** Chekova, I. *Shtrihi kam balgaristikata v Kjolnskija universitet. // Balgaristika/ Bulgarica*, 2021, № 42, 67 – 80. [Чекова 2021: Чекова, И. *Щрихи към българистиката в Кьолнския университет през последните години. – Българистика/Bulgarica*, 2021, № 42, 67 – 80].

Български език като чужд. Методически траектории
Il bulgaro come lingua straniera. Traiettorie metodologiche

**СТУДЕНТСКИТЕ КОНКУРСИ
ПО БЪЛГАРИСТИКА В АТИНСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ, 2016 – 2022**

Генчо Банев
Атински университет

Резюме. Факултетът по руски език и литература и славистика на Атинския университет организира през последните седем години, от академичната 2015/2016 г. насам, ежегодни конкурси по българистика за студенти от Факултета. Инициативата бе на лектората по български език, литература и култура. Ежегодният конкурс се провежда със съдействието на Министерството на образованието и науката и на Посолството на Република България, с финансовата подкрепа на Eurobank и в сътрудничество със Софийския, Великотърновския и Пловдивския университет. Свързан е и с 24 май – Деня на светите братя Кирил и Методий, на българската азбука, просвета и култура и на славянската книжовност, като в последните си издания се посвещава на важни годишнини и юбилеи. В настоящата статия се представя накратко историята и концепцията на конкурса и перспективите, които тази инициатива отвори за развитието на българистиката в Гърция. Специално внимание се обръща на конкурса на тема „Гърция в българската литература“, посветен на 200-годишнината от Гръцкото въстание от 1821 г.

Ключови думи: Атински университет; българистика; преводи; изследвания; студентски конкурси

**STUDENT COMPETITIONS IN BULGARIAN STUDIES
AT THE UNIVERSITY OF ATHENS, 2016 – 2022**

Guentcho Banev
University of Athens

Abstract. The “Faculty of Russian Language and Literature and Slavic Studies” of the University of Athens has been organizing annual competitions in Bulgarian Studies for its students on the lecturer in Bulgarian language, literature and culture’s initiative for the past seven years (since the academic year 2015/2016). These annual competitions are held with the assistance of the Ministry of Education and Science and the Embassy of the Republic of Bulgaria, the financial support of Eurobank,

and in cooperation with the universities of Sofia, Veliko Tarnovo and Plovdiv. Also, it corresponds with May 24 – the Day of the holy brothers Cyril and Methodius, of the Bulgarian alphabet, education and culture, and of Slavic literature, and in its latest editions it is dedicated to important anniversaries. This paper briefly presents the history and concept of the competition and the perspectives that this initiative opened for the development of Bulgarian studies in Greece. Special attention is paid to the contest entitled “Greece in Bulgarian literature”, dedicated to the 200th anniversary of the Greek Revolution of 1821.

Keywords: University of Athens; Bulgarian studies; translations; research; student competitions

През 2007 г. в Атинския държавен университет е основан Факултет по славистика (от 2016 г. Факултет по руски език и литература и славистика), който представлява единственият по рода си департамент в Гърция. През академичната 2008/2009 г. във Факултета постъпват първите студенти и оттогава нараства интересът към славистиката и русистиката в Атинския университет. В академичната програма са включени руски, като основен, и други славянски езици като факултативни дисциплини, наред с курсове по езикознание, история и култура на славянските народи. Изучаването на български език започва през 2009/2010 г. След 2014 г. във Факултета е открит лекторат по българистиката, с което се утвърждава и разгръща преподаването на български език, литература и култура. През следващите години, макар и като факултативна дисциплина, българистиката се развива динамично и се нарежда на второ място след русистиката. Езиковата подготовка по български език според хорариума достига до ниво B2, а в курсовете са включени и кратки курсове по българска литература, култура и история. Студентите участват с интерес в международни конференции и проекти, свързани с българската литература и култура. Първото подобно участие е през 2014 г. на първата международна студентска конференция във Виена. Там, във Виена, научихме за конкурсите по българистика, организирани от Виенския университет, с лектор проф. Л. Пранджева-Липчева.

Вдъхновени от виенските срещи, предложихме на академичното ръководство в Атинския университет да организират конкурси по българистика за студенти от Факултета. Осъществяването на инициативата бе възможно благодарение на подкрепата от страна на Посолството на Република България в Атина в лицето на посланик Е. Кралева и секретар М. Петрова, на Министерството на образованието и науките в лицето на министър М. Кунева, Н. Михалевска, В. Попова-Натова и др. и на финансовите награди от страна на Eurobank. Още в първите стъпки получихме академична подкрепа от СУ, ВТУ и ПУ в лицето на видни преподаватели елинисти – доц. Др. Вълчева, доц. Д. Румпос, гл.ас. В. Гроздева, които се включиха в журито на конкурса.

Концепцията на конкурса включва две основни направления – превод и изследвания в областта на българистика. Студентите могат да участват с работи по зададени теми или по свой избор. Като работни езици бяха определени български, гръцки, английски или руски. Задължително условие е писмените работи да бъдат свързани с българистиката. Този формат на конкурса позволи да участват и студенти (малко на брой), които не изучават български, и разшири академичния кръг на българистиката в Атинския университет. С годините изкристализира идеята годишните конкурси да бъдат посветени на важни годишнини. Първите малки юбилейни сборници бяха за Ботев, Яворов и Бешков (2018). Продължихме с по-обширни тематични сборници, включващи по дванайсет автори, разпределени в три или четири раздела (вж. конкурси от 2019 г. и 2020 г.). Студентите бяха насърчавани да направят своите изследвания и преводи върху материала от сборниците. Основната концепция на тази сборници е да бъде предоставена възможност младите българисти да вникнат в развитието на българския език и култура от XVIII в. до наши дни, при това в различни културни и литературни аспекти. Някои от отличните работи от конкурсите бяха представени на международни студентски форуми и публикувани в съответните сборници (вж. Приложение I – Хроника на конкурсите)

През годините в конкурса участваха в организацията и като гости голям брой официални лица и колеги от академичната общност. Накратко, от Атинския университет – *ръководителите и заместник-ръководителите на Департамента* проф. Ф. Димитропулос, проф. Е. Стергиопулу, доц. О. Александропулу, доц. Татяна Борисова, както и колегите П. Софулис, Н. Папастратигакис, П. Горанис, А. Папагеоргиу, Ат. Нацис, Б. Турнаниянин и др., както и *деканите* проф. Е. Карамаленгу и проф. А. Халдеакис. От страна на Посолството на Република България в Атина – *ръководителите на мисията*: Е. Кралева, В. Иванов, В. Порязов, *секретари и аташета по въпросите на културата*: М. Петрова, П. Спасов, Т. Мухлова. От страна на МОН с поздравителни адреси и подкрепа – *министри*: М. Кунева, Кр. Вълчев, проф. Н. Денков, и *експерти*: Н. Михалевска, Вл. Натова, А. Петров. Поздравителни адреси и подкрепа от страна на МВнР на Гърция: *експерт* Д. Гота, на Министерството на образованието – *директори и експерти* (в хронологичен ред) Хр. Палаврас, П. Пасас, А. Димитропулос и П. Янопулос. През всичките години Eurobank осигуряваше паричните награди за победителите, като личен принос за отличните контакти имаха Е. Зоис, П. Мавридис, В. Маноли, В. Завоили и др. Бих искал да изразя своята и на колегите благодарност към всички споменати институции и лица за оказаната подкрепа и съдействие, благодарение на които конкурсът придоби своя история и традиция, вдъхновявайки студентите да се развиват в полето на българистиката и българо-гръцките културни и литературни връзки.

Ще се спрем малко по-обстойно на миналогодишния, VI конкурс, с който почетохме 200-годишния юбилей от Гръцкото въстание за независимост от

1821 г. Специално за годишнината бяха подбрани тестове, включени в юбилеен сборник на тема „Гърция в българската литература“ (Μπάνεβ 2021). Студентите можеха да изберат от един до няколко текста от сборника, който се състои от три части.

I. Авторы – *текстове (поезия, проза и есета) от класически и съвременни български автори, които в свои произведения пряко или косвено пишат за Гърция.*

II. Преводачи поети и литератори – *авторски текстове от писатели преводачи, които имат важен принос за разпространението на гръцката литература в България.*

III. Литература и кино – *избрани гръцки и български филми по литературни произведения на тема борбата за свобода, които съдържат общи за двете култури мотиви.*

Както се вижда, в специалния сборник са подбрани текстове за анализ и превод от класически и съвременни български автори, преводачи и литератори с принос за разпространението на гръцката литература в България, както и от избрани български и гръцки филми по литературни произведения на тема борбата за свобода.

Награждаването се проведе на 27 май 2021 г., за втора година дистанционно поради противоепидемичните мерки. По време на церемонията бе прочетен поздравителен адрес от министъра на образованието и науката проф. Николай Денков. Приветствия отправиха представители на Министерството на образованието и религиозните въпроси, на Министерството на външните работи на Гърция, Министерството на образованието и науката на България и Посолството в Атина, спонсора на наградите Eurobank и др.

Висока оценка за нивото и значението на конкурса и за отличните умения на наградените студенти изрази деканът на Училището по философия на Атинския университет проф. Ахилеас Халдеакис, ръководителят на Факултета по руска филология и славистика доц. Олга Александропулу, българските и гръцките преподаватели – членове на журито. Отличените студенти споделиха впечатления от участието си в конкурса и интереса си към творчеството на българските автори.

Резултатите от конкурса бяха представени на провेलния се в Атина втори балкански форум „Стратегии за изучаване на български език в чуждоезикова среда“ (Dimitrov 2021). Темата събуди интерес и бе решено да бъде организиран сходен конкурс за учениците от НБУ в Гърция. Организацията на конкурса бе поета от НБУ „Васил Левски“ – Атина, в лицето на колегите П. Каменова и М. Лунгова, в сътрудничество с Атинския университет и Лектората по български език и култура. Заглавието на всеучилищното състезание бе „Брат брата си брани“. *Българите и гръцкото освободително движение от първата половина на XIX в. (Ἀδελφὸς ὑπὸ ἀδελφοῦ βοηθούμενος ὡς πόλις*

ὄχρῶν καὶ ὑψηλῇ. Οἱ Βούλγαροι καὶ ὁ ἐλληνικὸς ἀπελευθερωτικὸς ἀγὼνας κατὰ τὸ πρῶτο μισό 19ου αἰῶνα). Идеята бе подкрепена от учители и родители от НБУ в няколко гръцки града и участваха голям брой ученици в няколко категории. Награждаването се проведе на тържествена церемония в Парламента на Гърция и във Военния музей на гр. Навплио и предизвика положителни отзиви в обществеността на двете страни (Banev 2022).

Провеждането на VI конкурс бе не само вдъхновяващо за БНУ в Гърция, но и за колегите от Факултета. Вдъхновени от темата и резултатите на българистичните форуми, колегите от Факултета решиха да организират сходен конкурс по сърбистика, който се проведе праз 2022 г. на тема: Гърция в творчеството на Йован Душич „Шест благословени години в Атина“ (Τουράνιανv-Νικολόπουλος 2022).

През текущата академична 2021/2022 г. бе проведен VII конкурс по българистика, посветен на голямата годишнина на видния български книжовник и възрожденец Паисий Хилендарски (вж. Приложение I – Хроника). Състезанието протече при висок интерес от страна на студентите и колегите. Резултатите ще бъдат обнародвани в сборника на Международната конференция в чест на св. Паисий Хилендарски, която се проведе в Банско, 16 – 18.06.2022.¹⁾

В заключение можем да отбележим, че конкурсите по българистика в Атинския университет се утвърдиха като една интересна и креативна традиция, която привлича студентите, насърчава ги да се развиват като българисти и слависти, и вдъхновява колеги от средното образование (НБУ в Гърция) и академичната общност. Като лектор по български език и култура в Атинския университет, смятам, че тези конкурси допринасят за нарастването на културните и литературните контакти, като създават предпоставки за изграждането на млади преводачи и изследователи в полето на българистиката.

1. Неврокопска митрополия. „Проведе се международна конференция в чест на св. Паисий Хилендарски в Банско“ // Св. Синод на Българската православна църква – Българска патриаршия, Новини, 18.06.2022 <<https://bg-patriarshia.bg/news/provede-se-mezhdunarodna-konferentsia-v-chest-na-sv-paisiy-h>> (20.06.2022)

ПРИЛОЖЕНИЕ I – ХРОНИКА НА КОНКУРСИТЕ

Материалите за конкурсите са публикувани на страницата на Факултета (<http://www.slavstud.uoa.gr/>), на Училището по философия (<https://www.deanphil.uoa.gr/>), на Посолството на Република България в Атина (<https://www.mfa.bg/embassies/greece>) и др.

I конкурс, 2016 (<http://www.slavstud.uoa.gr/arxeio-anakoinosewn/etos-2016.html>)

Тема: Свободен избор. Категории: изследване, превод, проект.

Участници: 21 студенти

Победители: Маргарита Коцу, София Зуба, Георгиос Ламбру

Връзки:

Новини от Посолството в Атина – В Атинския Каподистриев университет бе проведен конкурс за студентски принос по българистика, 06 юни 2016 г. <<https://www.mfa.bg/embassies/greece/news/12276>>

Награждаване на 2 юни 2016 – покана, снимки, материали – 30-05-2016: Εκδήλωση βράβευσης των φοιτητών του Τμήματος που συμμετέχουν στον Διαγωνισμό Αριστείας στη Βουλγαρική Γλώσσα

Покана – 30-05-2016: Πρόσκληση στην εκδήλωση βράβευσης των φοιτητών του Τμήματος που συμμετέχουν στον Διαγωνισμό Αριστείας στη Βουλγαρική Γλώσσα

Обява за конкурса – 17-05-2019: Διαγωνισμός αριστείας βουλγαρικής γλώσσας για τους φοιτητές του Τμήματος Σλαβικών Σπουδών

II конкурс, 2017 (<http://www.slavstud.uoa.gr/arxeio-anakoinosewn/etos-2017.html>)

Тема: Свободен избор. Категории: изследване, превод.

Участници: 27 студенти

Победители: Георгия Видзилеу, София Муратиду, Мария Сумала

Новини от Посолството в Атина – Конкурс по българистика в Атинския държавен и Каподистриев университет, 13 юни 2017 г. <<https://www.mfa.bg/embassies/greece/news/14810>>

Покана – 24-05-2017: Πρόσκληση στην εκδήλωση βράβευσης των φοιτητών του Τμήματος που συμμετέχουν στον Διαγωνισμό Αριστείας στη Βουλγαρική Γλώσσα

Обява – 08-05-2017: Διαγωνισμός αριστείας στη Βουλγαρική γλώσσα για τους φοιτητές του Τμήματος

III конкурс 2018 (<http://www.slavstud.uoa.gr/arxeio-anakoinosewn/etos-2018.html>)

Тема: Юбилеен сборник, посветен на Христо Ботев (1847/8 – 1876), Пейо Яворов (1878 – 1914) и Илия Бешков (1901 – 1958)

Участници: 28 студенти

Победители: Елпиди Гайтану, Михаил Мискас, Анна Спилиопулу

Новини от Посолството в Атина – Конкурс по българистика, 31 май 2018 г. <<https://www.mfa.bg/embassies/greece/news/18795>>

Покана – 17-05-2018: Πρόσκληση στην εκδήλωση βράβευσης για τον διαγωνισμό αριστείας στις Βουλγαρικές Σπουδές για φοιτητές του Τμήματος

Обява – 07-04-2018: Τρίτος ετήσιος διαγωνισμός αριστείας στις Βουλγαρικές Σπουδές για φοιτητές του Τμήματος

IV конкурс, 2019 (<http://www.slavstud.uoa.gr/arxeio-anakoinosewn/etos-2019.html>)

Тема: Юбилеен сборник, посветен на дванайсет книжовници и автори от Софроний Врачански, Петър Берон и Кузман Шапкарев до Александър Вутимски, Валери Петров, Йордан Радичков и Христо Фотев, разделени в четири раздела. I. Език, книжовност, образование, II. Фолклор и литература, III. Проза, IV. Поезия

Участници: 28 студенти

Победители: Мария Пулякаки, Георгия Даскалаки, Николета Ходу

Новини от Посолството в Атина – Конкурс по българистика се състоя в Атинския университет, 31 май 2019 г. <<https://www.mfa.bg/embassies/greece/news/22017>>

Награждаване (на живо), изложба с БАН, Съобщение за пресата – 24-05-2019: Εκδηλώσεις στις 28/05/2019: Δ΄ Διαγωνισμός Βουλγαρικών Σπουδών και Έκθεση «Εν αρχή ήν το γράμμα – Η Βουλγαρία και τα σλαβικά αλφάβητα» Πρόσκληση για την έκθεση - Πρόσκληση για τον διαγωνισμό και Δελτίο Τύπου

Заявление – https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdc3-0Wd_wsFbhVkrn2mXZeJ-4ge5u9slSg03I4kAAguJiLg/viewform

Обява и юбилеен сборник – 09-04-2019: Τέταρτος ετήσιος διαγωνισμός αριστείας στις Βουλγαρικές Σπουδές για φοιτητές του Τμήματος

Съпътстващо събитие: Изложба в сътрудничество с КМНЦ – БАНН със заглавие „В началото бе буквата – България и славянските азбуки“ <http://www.slavstud.uoa.gr/fileadmin/slavstud.uoa.gr/uploads/ANAKHNOSEIS/2019/KTIRIOY/1_Poster_GR-BG.pdf>

V конкурс, 2020 (<http://www.slavstud.uoa.gr/anakoinoseis-trexontos-etoys.html>)

Тема: Юбилеен сборник, посветен на дванайсет автори от Кирил Пейчинович и Сава Допроблодни до Валери Петров и Борис Христов, разделени в четири раздела, I. Език, книжовност, образование, II. Фолклор и литература, III. Проза, IV. Поезия

Участници: 25 студенти

Победители: Алфия Хусаинова, Димитрис Реппас, Емануил Агапакис

Новини от Посолството в Атина – Завърши конкурсът по българистика в Атинския университет, 27 май 2020 г. <<https://www.mfa.bg/embassies/greece/news/25461>>

Награждаване (дистанционно) – 20-05-2021: Στιγμιότυπα και παρουσίαση από την εκδήλωση βράβευσης στον 5ο Ετήσιο Διαγωνισμό Βουλγαρικών Σπουδών (26/05/2020)

Πокана за награждаване – 24-05-2020: Εκδήλωση στις 26/05/2020 μέσω ZOOM: Ε΄ Διαγωνισμός Βουλγαρικών Σπουδών

Обява и юбилеен сборник – 21-02-2020: Ε΄ ετήσιος διαγωνισμός αριστείας στις βουλγαρικές σπουδές του ΕΚΠΑ, ΜΑΙΟΣ 2020

VI конкурс, 2021 (<http://www.slavstud.uoa.gr/anakoinoseis-trexontos-etoys.html>)

Тема: Юбилеен сборник под надслов „Гърция в българската литература“. Седмото издание на конкурса е посветено на 200-годишнината от Гръцкото въстание за независимост от 1821 – 1828 г.

Участници: 30 студенти

Победители: Дора Лами, Екатерина Марагудаки и Пантелеймон Кириакидис

Новини от Посолството в Атина – Шести конкурс по българистика за студенти от Атинския университет, 31 май 2021 г. <<https://www.mfa.bg/embassies/greece/news/30074>>

Награждаване (дистанционно) – 08-06-21: Στιγμιότυπα και παρουσίαση από την εκδήλωση βράβευσης στον 6ο Ετήσιο Διαγωνισμό Βουλγαρικών Σπουδών (27/05/2021)

Съобщение за пресата и покана: 24-05-2021: Εκδήλωση στις 27/05/2020 μέσω ZOOM: ΣΤ΄ Διαγωνισμός Βουλγαρικών Σπουδών

Обява и юбилеен сборник: 15-04-2021: Έκτος ετήσιος διαγωνισμός αριστείας στις Βουλγαρικές Σπουδές. Επετειακό λογοτεχνικό αφιέρωμα «Н Ελλάδα στη Βουλγαρική Λογοτεχνία»

В сътрудничество с НБУ в Гърция се проведе и всеучилищен конкурс на тема „Брат брата си брани“ с акцент върху участието на българи в гръцкото освободително движение.

Новини от Посолството – Награждаване на победителите в конкурса „Брат брата си брани“ в Парламента на Република Гърция, 06 април 2022 г. <<https://www.mfa.bg/embassies/greece/news/33549>>

Отличените участници в конкурса „Брат брата си брани“ от Неделно училище „Васил Левски“ – Нафплио, получиха наградите си във Военния музей, 13 април 2022 г. <<https://www.mfa.bg/embassies/greece/news/33635>>

VII конкурс, 2022 (<http://www.slavstud.uoa.gr/anakoinoseis-trexontos-etoys>.

html)

Конкурсът е посветен на 300-годишнината от рождението на Паисий Хилендарски

Тема:

Участници: 38 студенти

Победители: Стилиянос Капатос, Ивана Коракаки и Константина Ксиарху.

Новини от Посолството в Атина – Седми конкурс по българистика за студенти от Атинския университет, 02 юни 2022 г. <<https://www.mfa.bg/embassies/greece/news/34143>>

Награждаване (хибридно) – Απονομή των βραβείων του Ζ' Ετησίου Διαγωνισμού Αριστείας στις Βουλγαρικές σπουδές, 03-05-2022: https://www.deanphil.uoa.gr/anakoinoseis_kai_ekdiloseis/proboli_anakoinosis/aponomi_ton_brabeion_toy_z_etisioy_diagonismoy_aristeias_stis_bouylgarikes_spydes/

Покана – 27-05-2022: Πρόσκληση για την τελετή βράβευσης στον 7ο Διαγωνισμό Βουλγαρικών Σπουδών

Обява и заявление – 14-04-2022: Ζ' Ετήσιος Διαγωνισμός στις Βουλγαρικές Σπουδές

ΦΑΚΥΛΤΗΤΉΤ ΠΟ ΡΥΣΚΙ ΕΖΥΚ & ΛΙΤΕΡΑΤΥΡΑ Ι ΣΛΑΒΙΣΤΙΚΑ
ΚΉΜ ΑΤΙΝΣΚΙΑ ΝΑΤΙΟΝΑΛΗ Ι ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΕΥ ΙΝΙΒΕΡΣΙΤΕΤ

Ви кани

на награждаването на студентите, които участват в

VI ГОДИШЕН КОНКУРС ПО БЪЛГАРИСТИКА

в четвъртък, 27 май 2021 г., в 15:00 ч.

чрез платформата за конферентни връзки ZOOM

За да се свържете, натиснете [ТУК](#)

(Meeting ID: 750 8596 4284, Passcode: 123)

Конкурсът се провежда със съдействието на **Посолството на Р. България в Гърция**. Паричните награди са изключително спонсорство на **Eurobank**.

ПРИЛОЖЕНИЕ II – ЛИТЕРАТУРЕН СБОРНИК,
ПОСВЕТЕН НА ГЪРЦИЯ. VII КОНКУРС, 2021 г.

„ГЪРЦИЯ В БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА“

(Μπάνεβ 2021: <https://drive.google.com/file/d/1EBodim3cCl_FHGj7GMveyv9hZDGoUcEG/view>

Сборникът е посветен на 200-годишнината от Гръцката революция от 1821 г. Подбраният материал е организиран около две основни тематични оси с пряко или косвено отношение към Гърция: а) гръцко-български литературен диалог и б) борба за свобода. Специално внимание е отделено на оригиналното литературно творчество на уважавани преводачи на гръцка поезия и проза в България. За всеки автор се дава кратка анотация в контекста на темата на конкурса.

I. ПИСАТЕЛИ

Поезия, проза и есеистика от класически, по-малко известни и съвременни български автори, чиито творби пряко или косвено се отнасят до Гърция.

- 1) Иван Вазов (1850 – 1921), „Елада“
- 2) Пейо Яворов (1878 – 1914), „Калиопа“
- 3) Димчо Дебелянов (1887 – 1916), „Зито“
- 4) Аргирис Митропулос (1926 – 1978), „Кога“, „Другарство“, „След битката“, „Убийство без смърт“, „Героите се промениха“
- 5) Вера Мутафчиева (1929 – 2009), „Алкивиад Велики“
- 6) Владимир Свинтила (1926 – 1998), „Писма от Атинските музеи“
- 7) Кирил Мерджански (1955 –), „Еклога III“, „Античност след античността“
- 8) Александър Секулов (1964 –), „Островът“, „Господ слиза от Атина“, „Скитникът и синовете“
- 9) Алек Попов (1966 –), „Small woman“

II. ЛИТЕРАТОРИ ПРЕВОДАЧИ

Някои от преводачите на гръцка литература в България самите са видни писатели. Творчеството им в Гърция обаче остава до голяма степен неизвест-

но. Списъкът не е изчерпателен и се фокусира върху писатели и литературни фигури. Предоставят се избрани текстове с надежда, че ще последва по-задълбочено изучаване на темата в бъдеще.

1) Стефан Гечев (1911 – 2000), „За превода на Одесеас Елитис на български и за някои проблеми на превода на модерна поезия (1966)

2) Борис Струма / Маковски (1897 – 1966?), „Вечна песен“, „Орлово гнездо“

3) Божидар Божилов (1923 – 2006), „Утеха“, „Време“, „Настане вечер“

4) Георги Куфов (1923 – 2002), „Гръцката митология и Казандзакис“

5) Невена Стефанова (1923 – 2012), „Замисленият Херакъл“

6) Михаил Маринов (1925 – 1992), „Абритус“, „Вечер“

7) Банчо Банов (1925 – 1993), „Лъв и магаре“, „Куче и вълк“, „Паун и славей“

8) Николай Антонов (1926 – 1978), „Вълни“, „Непримиримост“, „От всички вечности...“, „Веднъж...“, „Истинският цвят на океана“, „Към пристанищата“

9) Димитър Дублев (1927 – 1988), „На колене“, „Въображение“, из „За скромността“

10) Първан Стефанов (1931 – 2021), „Утро“, „Романс“, „Жените на умрелите поети“, „На олимпийски адрес“

11) Кръстьо Станишев (1933 – 2019), „Антични теми“, „Писмо до Георгиос Сеферис“, „Поетът и претворителят на поезия“,

12) Михаил Берберов (1934 – 1989), „Завещание“

13) Марин Жечев (1935 – 1996), „За какво са поетите“, „Поезия на отчаянието, неверието“, „Равносметката“, „Вестите на сюрреализма“, „Бездната на разделението“, „Загубеното поколение“

14) Здравко Кисъв (1937 – 2015), „Предсказание“, „Урок“, „Думи“, „Самоличност“, „Убежище“, „Доброта“, „Епитафия“, „Епилог“

15) Драгомир Шопов (1938 –), „Свобода, свобода...“

16) Здравка Михайлова (1961 –), „Да разберем, преди да осъдим!“

III. ЛИТЕРАТУРА & КИНО

Подбрани са произведения на българската кинематография, създадени по литературни произведения на тема борба за свобода. Конкурсят насърчава студентите да потърсят общи мотиви със съответните гръцки произведения, както и преки или косвени препратки към гръцката култура и Гърция.

III.1. БЪЛГАРСКИ ФИЛМИ ПО ЛИТЕРАТУРНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

1) Николай Хайтов (1919 – 2002), „Козият рог“

2) „Хитър Петър“ и „Настрадаин Ходжа“ и сборниците на Величко Вълчев, Сава Попов и Александър Балабанов

3) Захари Стоянов (1850 – 1889), „Записки по българските въстания“

4) Александър Балабанов (1879 – 1955), „За един класик на българската проза (Захари Стоянов)“

5) Милен Русков (1966 –), „Възвишение“

6) Иван Вазов (1850 – 1921), „Под игото“

III.1. 2. ГРЪЦКИ ФИЛМИ ПО ЛИТЕРАТУРНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В предложените филми могат да се потърсят сходни теми и мотиви с български литературни и кинематографични произведения, напр. любов с друговеца или противника, любов, отмъщение, предателство, психически обрати и др. (напр. *Есме*, *Лабетис*, *синът на Аспрояну*, *Козиат рог* и др.). Студентите бяха насърчени да направят субтитри на български към филми от списъка.

1) *Езерото на въздишките* (*Η λίμνη των στεναγμών*, 1959), с Ирини Папа, по поемата на Аристотелис Валаоритис „Кира Фросини“

2) *Четиридесет юнаци* (*Τα σαράντα παλληκάρια*, 1961) по хайдушки песни

3) *Заедно в живота и в смъртта* (*Ενωμένοι στη ζωή και στο θάνατο*, 1964) по пиесата на Спиридон Пересиадис „Есме, туркинята“

4) *Вавилония* (*Βαβυλωνία*, 1970) по едноименната пиеса на Димитриос Византиос

5) *Калаврита* (*Καλάβρυτα 1821*, 1970) по пиесата на Спиридон Пересиадис „Есме, туркинята“

6) *Свобода или смърт* (*Ελευθερία ή θάνατος*, 1972) или *Лабетис*, синът на Аспрояну по епичната поема на Аристотелин Валаоритис „Аспроянос“

7) *Съдиите, изправени на съд* (*Η δίκη των δικαστών*, 1974) по спомените на Колокотронис, други въстаници и според архива на Атанасиос Полизоидис

8) *Байрон: балада за един демон* (*Μπάιρον: Μπαλάντα Για Έναν Δαίμονα*, 1992) по творчеството на Байрон и документи

В допълнение на студентите са предоставени материали за:

(1) българския принос в гръцката освободителна борба – народни песни и документи за хаджи Христо Българина и неговата конница;

(2) поетическото и преводаческото изкуство от древността до наши дни – преводи на едно от най-известните стихотворения на Сафо, Фрагмент 31, на латински от Катул и на български от Александър Балабанов, Борислав Георгиев и Яна Букова.

ПРИЛОЖЕНИЕ III – СНИМКИ

I конкурс, 2016

II конкурс, 2017

III конкурс 2018

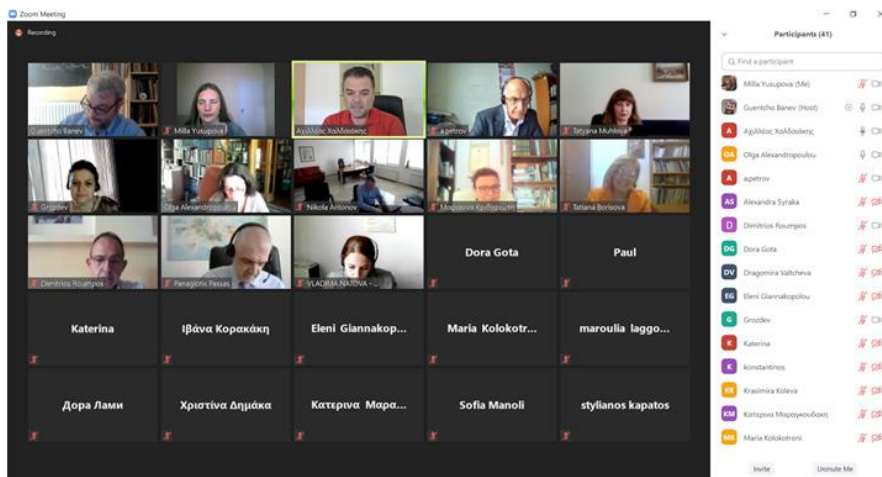
IV конкурс, 2019

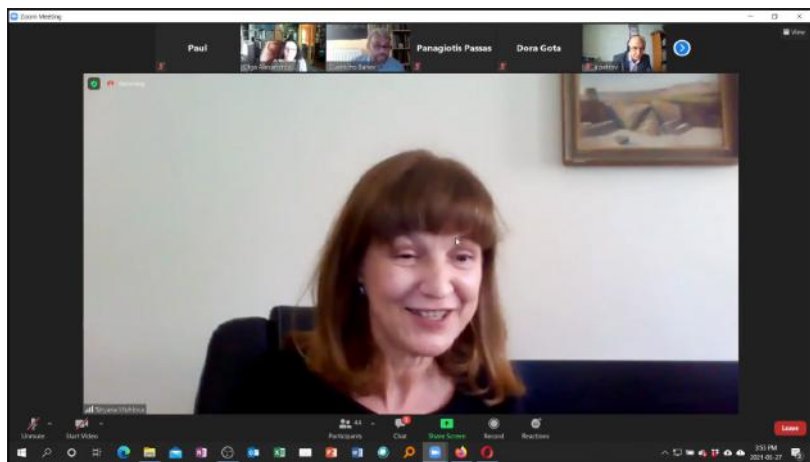
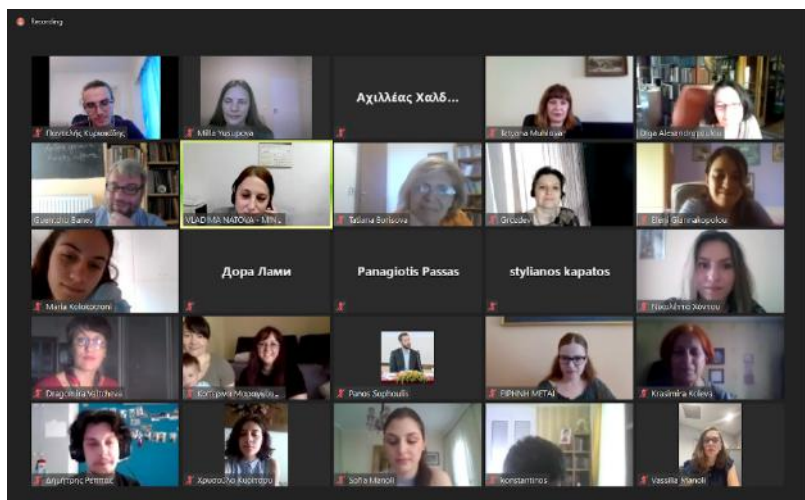

[illegible]

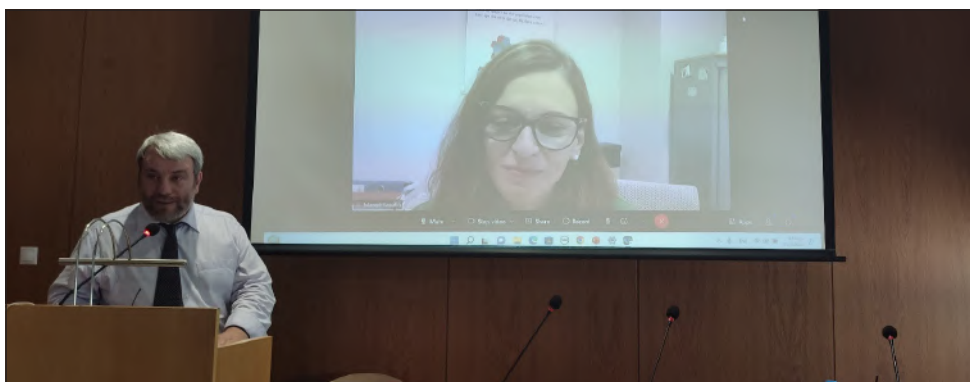

VI конкурс, 2021

VII конкурс, 2022

REFERENCES/ΛΙΤΕΡΑΤΥΡΑ

Μπάνεβ 2021: Μπάνεβ Γκέντσο. *Η Ελλάδα στη Βουλγαρική Λογοτεχνία. Λογοτεχνικό αφιέρωμα* [Банев, Генчо. *Гърция в българската литература. Литературен сборник, посветен на Гърция*], май 2021 г. <http://www.slavstud.uoa.gr/fileadmin/slavstud.uoa.gr/uploads/ANAKHNOSEIS/2021/DIAFORA/15-4-212021_Diagonismos_aristeias_stis_Boulgarikis_Spoudes_EKPA_all.pdf> (14.06.2022)

Τουράνιανιν-Νικολόπουλος 2022: Τουράνιανιν-Νικολόπουλος, Μπίλιανα, «Η Ελλάδα στο έργο του Γιόβαν Ντούσιτς «Εξι ευλογημένα χρόνια στην Αθήνα», πρώτος διαγωνισμός μετάφρασης στις Σερβικές Σπουδές, 13-04-2022 <http://www.slavstud.uoa.gr/fileadmin/slavstud.uoa.gr/uploads/ANAKHNOSEIS/2022/13-04-2022_ANAKOINOSI.pdf>

Banev 2022: Banev, Gencho. Brat brata si brani. *Vestnik „Az-buki“*, Broj 17, 2022 [Банев 2022: Банев, Генчо. Брат брата си брани. *Вестник „Аз-буки“*, Брой 17, 2022] <<https://press.azbuki.bg/news/novini-2022/broj-17-2022/brat-brata-si-brani/>> (14.06.2022)

Gratski studenti v konkurs po balgaristika. *Vestnik „Az-buki“*, br. 25, 23 – 29. VI. 2016 [Гръцки студенти в конкурс по българистика. *Вестник „Аз-буки“*, бр. 25, 23 – 29. VI. 2016] <<https://news.nbu.bg/bg/in-the-media/grycki-studenti-v-konkurs-po-bylgaristika!9117>>

Dimitrov 2021: Dimitrov, Aleksandar. V Atina se provede vtori Balkanski forum „Strategii za izuchavane na balgarski ezik v chuzhdoezikova sreda“. *Glas Pres*, 7-12-2021 [Димитров 2021: Димитров, Александър. В Атина се проведе втори Балкански форум „Стратегии за изучаване на български език в чуждоезикова среда“. *Глас Прес*, 7-12-2021] <<https://glaspress.rs/в-атина-се-проведе-втори-балкански-фор/>>

Литература и култура: изследователски подходи
Letteratura e cultura: approcci di ricerca

КОНВЕРТИРУЕМА ЛИ Е БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА?

Амелия Личева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – България

Резюме. Има ли политики и стратегии българската държава при представянето на съвременната българска литература по света? Кои са основните „агенти“ на българските автори? И кои са механизмите, които правят едно произведение преводимо? Това са само част от въпросите, на които този текст ще се опита да отговори, очертавайки тенденциите в съвременната българска литература и тематичната ѝ близост със световната.

Ключови думи: българска литература; превод; публични политики

IS BULGARIAN LITERATURE CONVERTIBLE?

Amelia Licheva

Sofia University – Bulgaria

Abstract. Does the Bulgarian state have policies and strategies for presenting contemporary Bulgarian literature around the world? Who are Bulgarian authors' main “agents”? And what are the mechanisms that make a work translatable? These are just some of the questions that this paper tries to answer by outlining the trends in contemporary Bulgarian literature and its thematic proximity to the world.

Keywords: Bulgarian literature; translation; Public policies

Както и българските издателства, чуждите също избират своите автори по няколко утвърдени принципа – наградени писатели, писатели, които са направили читателски пробив или са се превърнали в бестселърови автори, за които могат да се получат субсидии, глобални писатели или такива, които през екзотичното могат да събудят специфичен интерес. Разбира се, има и още фактори, но тези като че ли са водещите. Дали обаче българските писатели са подвластни на тези тенденции, или при превеждането им навън роля продължават да играят най-вече личните връзки и познанства или вкусът и усилията на малкото преводачи българисти по света. Защото, както добре знаем, българската държава прави нищожно малко за подпомагане на превода на българска литература – съществува програма към МК, в която обаче издател-

ствата са принудени да се справят с документи на български. Съществува и Националният център за книгата, който в период от няколко години даваше пари за превод, но вече от близо две години това не се случва. И като че ли сме дотук с институционалната държавна подкрепа. Останалото са частни фондации и отново ще кажа – лични усилия.

Разбира се, не липсват и опити за някакво канализиране на по-общо, европейско ниво, какъвто е случаят с Наградата на ЕС за литература – тя дава бонус на издателствата, които кандидатстват по европейски проекти, и това осигури преводи в чужбина и на Калин Терзийски, и на Милен Русков, и на Ина Вълчанова. Ще споменем преводите на „Възвишение“ на полски и унгарски, както и на „Остров Крах“ на италиански. Без особен успех обаче, защото първата книга е много регионална и макар че примерно в Унгария има сходни експерименти, рецепцията на Русков е слаба. Романът на Ина Вълчанова очаквано също няма кой знае с какво да впечатли чуждата публика. Но тук нашите автори не са особено изключение. И в България има десетки преведени писатели, носители на тази награда, повечето от които имат също толкова слаба рецепция. Въпреки това обаче инициативата е важна, защото осигурява видимост на различни почерци, стилове, идеи и поддържа жив диалога между европейските литератури. Но други са наградите, които събират публика, и до тях нашите писатели, като изключим Георги Господинов, в общи линии, нямат достъп.

Понякога преводачите на българска литература търсят по-касови автори с идеята, че покрай тях ще могат да прокарат и по-бутиково заглавие, но и тези експерименти рядко са успешни. Мари Врина направи опит да адресира по-широка публика чрез „Нобелистът“ на Елена Алексиева, но отново без особен резултат, независимо че книгата има всички предпоставки – криминална интрига, универсална история, надскачане на българското, разсъждения върху ролята на писателите. Но не е масова на ниво език.

Ако потърсим добрия пример за преводимост и конвертируемост, ще кажем, че Георги Господинов е едно щастливо изключение, при което можем да видим пътя, който би следвало да се извърви – от лични приятелства и лично харесване, от преводи на българи към английски или испански, през спечелване на публика, критика и достигане до големи агенти, които например във Франция му осигуриха място в „Галимар“. Разбира се – и големите награди на Господинов, като италианската „Стрега“ за чуждестранни писатели, вече му гарантират едни други излази.

Дотук говорихме за по-техническите параметри, но за да бъде една литература конвертируема, тя трябва да има и нужното ниво, да предлага разпознаваеми и важни теми, да може да ангажира читателите. Ако трябва да подходим от този ъгъл към съвременната българска литература, ето някои нейни черти, които ми се виждат конвертируеми.

На първо място, това е европейската тема. В това отношение емблематичен е „Времеубежище“. Роман, който говори и за миналото на Европа, и гради антиутопии, и диалогизира с автори, за които европейският дух е водещ, като Томас Ман, Зебалд, Менасе.

През тази година се появи и един роман, който опита да гради антиутопия, който коментира пандемията и който по някакъв начин е в традицията на актуалните европейски романи от типа на Сезонната четирилогия на Али Смит. Имам предвид „Опашката“ на Захари Карабашлиев.

Пряко свързана с тази тема е възможността за отправяне на универсални послания към читатели, които могат да са на всяко едно място по света – такъв тип универсалност отново имаме при Господинев. Можем да я открием и при Здравка Евтимова, независимо че при нея ключът е друг – онеправданият, малкият, страдащият човек, но с голямо сърце. И всичко това в контекста на социалното, което особено се харесва в държави като Китай, където литературата има сходни послания.

Конвертируеми са и книгите, които осмислят миналото, доколкото Европа продължава да се вглежда и в темата за Втората световна война (припомням Джонатан Лител и Кейт Аткинсън), Холокоста, живеенето през тоталитаризма и комунизма (особено в страните от Централна и Източна Европа). В този смисъл романи като „Поразените“ от Теодора Димова и „Кротките“ от Ангел Игов попълват щрихи към голямата история на Европа, разказват за установяването на комунистическите режими и – ако се позова на Цветан Тодоров – показват, че тоталитаризмът има две еднакви лица – на фашизма и на комунизма. Неслучайно много от българските писатели, които пишат на чужди езици именно през темата за миналото, най-вече през тази за комунизма, опитват да пробият в чуждата литература. Достатъчно е да споменем „Мавзолей“ на Ружа Лазарова и „Космонавтите само минават“ на Елица Георгиева (като Георгиева наистина успя да направи впечатление във Франция). Колкото до „Поразените“ и „Кротките“, предстои излизането им на френски, което по отношение на Теодора Димова е съпроводено и с доста сериозна медийна кампания, така че да се надяваме и на добра рецепция. А „Кротките“ вече е факт и на немски получи номинация за отлично преводно заглавие.

И най-сетне, имаме я линията на екзотичното, която е доста лесен път за успех. Най-добре темата е експлоатирана от Мирослав Пенков. Той се опитва да продаде образа на родното, което се люшка между опоектизирането му и потапянето в дивацината, с което Пенков може и да печели чужди читатели, но събира скепсис и критики в България. Макар добре да знаем от Дейвид Дамрош, че това е един от пътищата за излаз към световната литература. Въпросът обаче е, че стъпването на локалното, трансформациите му, трябва да са по-фини и по-малко клиширани.

През 2018 г. в България особено силно се разгоря дебатът можем ли да мислим българската литература като световна, или поне европейска, или тя си остава още твърде провинциална, без излаз навън. И двете страни в този спор имат своите гръмогласни привърженици, които участват в дискусии, пишат по вестници и списания, пламенно се вживяват в ролите си на защитници и опоненти. Първите, които отстояват нейната конвертируемост и вписване в световното, твърдят, че и като тематики, и като успех на отделни нейни автори тя е съумяла да надскочи регионалното и има както своите пробиви, така и известни постижения. Вторите, които считат, че тя продължава да е просто българска и никой никъде не се интересува от нея, твърдят: когато влезете в книжарниците в чужбина, никога няма да видите българска книга, успехите са раздути, ние не присъстваме на картата на света. А има и трети, които се опияняват от корените и смятат, че да се говори за общи европейски ценности, е клише и литературата трябва да стои при народа, каквото и да означава това.

Въпросът за присъствието на една малка литература в световната, както е известно, занимава много литературоведи и писатели. Тук обаче няма да се връщаме към теориите нито на Делюз и Гатари, нито на Милан Кундера. Ще кажем само, че в днешно време излизат към световната литература има много лица и той не се заключава единствено в присъствието в антологиите, чрез които се реди канонът. Излаз към нея са и наградите, в които все по-често присъстват и автори от маргинални литератури. В това отношение дори българската литература има пробив, защото, нека кажем отново, че Георги Господинов спечели международната „Стрега“ в конкуренция с Ана Бландиана и носителя на „Гонкур“ Ерве льо Телие. А това никак не е малко. Господинов е често име и в различни номинации за други международни награди. Ще изброим само няколко, дадени за „Физика на тъгата“ – включване в кратките списъци на наградата на Асоциацията на преводачите на САЩ, наградата PEN в категорията „Преводна проза“, италианската награда за преводна литература Premio Gregor von Rezzori, международният литературен приз на културния център Haus der Kulturen der Welt в Берлин, както и присъствието в разширения списък на Дъблинската литературна награда. И не на последно място, за същия роман Господинов беше удостоен и с престижната литературна награда „Ян Михалски“. Тази награда отдава признание на творци от цял свят и набляга на межкултурния диалог чрез литературата, а сред номинираните заедно с Господинов беше и Джулиан Барнс.

Излаз са и преводите на големите езици, и особено на английски. В това отношение българската литература също се оживи. Вярно, преводите – както стана дума – много често се дължат на личните пристрастия на преводачите, на личните контакти, но нали обикновено изборът на превод зависи тъкмо от вкуса на преводача? Отвъд това обаче няма как да подминем усилията на

фондация като тази на името на Елизабет Костова, да кажем, която работи за промотирането на български писатели в Америка и Великобритания. И успява. На фона на нищожното количество преводна литература, което се появява в САЩ, вече имаме български преводи, при това минали не без следа. Освен на Георги Господинов такива са както преводите на редица съвременни български автори от различни поколения, така и преводите на някои класици, като Ивайло Петров например с неговата „Хайка за вълци“, дело на Анджеа Родел.

Не на последно място, в този излаз на българската литература навън са и критическите отзиви за нея. И тук отново няма как да не споменем името на Георги Господинов, който не просто е най-превежданият български писател, но който има и много сериозна рецепция в чужбина. Текстове за него излизат в най-реномираните вестници и списания – „Ню Йоркър“, „Република“, „Ел Мундо“, „Ди Велт“, а критиците са свръххласкави в отзивите за романите и разказите му. Дори фигура от ранга на Жан-Люк Нанси се ангажира с оценка на писането на Господинов. А в Италия го сравниха с Пруст.

Изводът, който можем да направим, вглеждайки се в романовото писане на българските автори, живеещи в България и пишещи на български език, е, че като общи тенденции те са в унисон с колегите си по света, но като теми, които съставляват тези тенденции (с малки изключения), те са по-локални, по-затворени, по-малко изкушени да се вглеждат в онези събития, които белязват общото ни живеене в Европа и света. И това е не толкова комплексът на една малка литература, по-скоро е комплексът на едно общество, което близо половин век е прекарало зад Желязната завеса, в изолация и е научено да се вира главно в себе си. В същото време, изключенията, за които стана дума – писатели като Теодора Димова, Емилия Дворянова, Кристина Димитрова, Елена Алексиева или Георги Господинов, които умеят да разширяват аза и да го универсализират, са гарант, че и това време ще премине и българската литература по-осезаемо ще започне да се интересува от ставащото отвъд границите на мястото, с което тя само условно е свързана.

*Литература и култура: изследователски подходи
Letteratura e cultura: approcci di ricerca*

ЛИТЕРАТУРОЦЕНТРИЗМЪТ КАТО ПРОБЛЕМ ПРИ ВЪЗПРИЕМАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Стилиян Стоянов

Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград, България

Резюме. Статията разглежда проблеми при преподаването на българска литература на чужденци или на българи, живели и получили образованието си в чужбина. Те са извън българските образователни и националноисторически контексти и обичайните за българската образователна система подходи за преподаване на българска литература, основани върху литературоцентризма, за тях са непродуктивни. Коментират се генезисът и функциите на мисленето чрез литература в България.

Ключови думи: литературоцентризъм; преподаване; рецепция; разбиране; литературен процес; литература и национална история

THINKING THROUGH LITERATURE AS A PROBLEM AT THE RECEPTION OF BULGARIAN LITERATURE

Stiliyan Stoyanov

South-West University “Neofit Rilski” – Blagoevgrad, Bulgaria

Abstract. The article comments on the genesis and functions of thinking through literature in Bulgaria. By doing so, it focuses on the problems of the teaching Bulgarian literature to foreigners who live and study abroad. They are unfamiliar the Bulgarian educational and national historical contexts. Thus, the Bulgarian educational system's usual approaches for teaching Bulgarian literature, which are based on literary centrism, are unproductive for them.

Keywords: literary centrism; reception; understanding; literary process; literature and national history

Най-общо под литературоцентризъм се разбира нагласата на човека (обществото) да осмисля окръжаващия свят въз основа на литературни теми, образи и сюжети. В българската наука терминът е въведен от литературния и филмов критик Кирил Кръстев в книгата му „Спомени за културния живот между две-

те световни войни“: „...решавам се да кажа, че при един баланс българският културен процес, нашата национална цивилизация изобщо се схваща и остана предимно като литературоцентрична. В този си аспект тя е ядка на училищното ни и духовно образование, предмет на огромна книгоиздателска продукция и пазар (...) на утвърждаване и прославяне“ (Krastev 1988: 62). Разбира се, литературоцентризмът не е явление, присъщо само за българската социокултурна ситуация. Без да имаме претенции да изследваме явлението като феномен на световната литература и да проследим развитието му, можем да припомним романа на Гьоте „Страданията на младия Вертер“. Той излиза през 1774 г. Сюжетът разказва за любовта на младия стажант по право Вертер към Лоте. Любовта остава несподелена, Вертер се самоубива. Романът веднага става бестселър, младежите започват да се обличат като Вертер и което е по-съществено, романът предизвиква вълна от самоубийства от любов, т.е. самоубийството на литературния герой довежда до самоубийства в реалния свят. Нещо като самоубийства в стил Вертер. Поради тази причина романът е подложен на критика, а градските власти на Лайпциг, Виена и Копенхаген го забраняват.

В България литературоцентризмът има други измерения и се поражда от други причини. Когато започват процесите на модернизация на българското общество (епохата на Българското възраждане), няма българска държава, няма следователно и български институции. Нека да се опитаме да си представим ситуацията от днешна (наша) гледна точка. За нас, съвременните българи, не е трудно да се определим именно като българи, граждани на Република България на институционална основа: учили сме в българско училище, после – в университет, гледаме българска телевизия, плащаме си данъците в българска институция, глобяват ни български полицаи и т.н. Всеки от нас има идеята какво е това България като география, история, литература, език и т.н., и е в състояние да скицира географската карта на България.

Във времето на Българското възраждане няма географски карти на държавата България. Държавните български институции се създават едва след Освобождението през 1878 г. В такава ситуация (липсата на държавни институции) именно фолклорът, а по-късно и литературата са центровете, около които хората осмислят себе си като българи и се обединяват. Т.е. литературоцентризмът е породен от специфичното развитие на българите – литературата и фолклорът изпълняват обединителните функции на несъществуващите български институции. Както пише Панайот Карагьозов: „Специфичното обществено-историческо и културно развитие на славяните предопределя тяхната словесност да играе първостепенна роля при формирането и функционирането не само на естетическото, но и на общественото им съзнание като цяло. Векове наред фолклорът и литературата заместват редица отсъстващи културни, обществени и политически институции и предпазват славянските народи от физическа и духовна асимилация. Обособилото се славянско лите-

ратурознание се заема с историческото и теоретическото обяснение на словесността и постепенно към края на XVIII и началото на XIX век надраства сферата на обществената психика и се превръща в компонент на идеологията, културата и науката“ (Karagjozov 1992: 157 – 158).

Какво трябва да направи литературата? На първо място, трябва да разкаже на българите за тяхната история. И затова не е странно, че класически произведения на възрожденската и ранната следосвобожденска литература правят именно това: „История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски, „Иванко, убиецът на Асеня I“ на Васил Друмев, „Епопея на забравените“, „Под игото“, „Легенди при Царевец“ и още множество исторически романи, драми и повести на Вазов, а след него и на множество още български писатели и поети. Литературата заема мястото на липсващото историографско четиво. Интересно е, че и до ден-дневен средностатистическият българин вярва повече на Захари Стоянов, отколкото на професионалните историци. Да речем, съвсем не е доказано, че точно поп Кръстьо предава Левски (по-скоро доказано е, че поп Кръстьо няма никаква вина за залавянето на Левски). Средностатистическият българин обаче не се съмнява, че предателят е точно поп Кръстьо. Защо? Защото го пишат Захари Стоянов в биографията на Левски и Вазов – в одата за него. Като говорим за „Епопея на забравените“, можем да споменем и един детайл от одата „Кочо“ („Защитата на Перуцица“). В нейния финал е описано как Кочо Честименски убива цялото си семейство, а накрая и себе си, за да предотврати гаврата и вероятното убийство на семейството от башибозуците. Постъпката на Кочо е исторически факт. Историческият факт обаче е, че Кочо застрелва семейството и себе си с револвер. В одата Кочо извършва убийството и самоубийството с нож. Кулминационната точка на одата е позната на всеки български граждани, посещавал училище:

*И Кочо ножът си извади
кървав из гърди ѝ; и чучур червен
бликна и затече, и Кочо втрещен
погледна детето. То плачеше, клето!
„Майка ти не ще и сама на небето!“
Рече и замахна като в някой сън
и възви глава си, пламнала в огън.
Главицата падна, трупът се затресе
и кръвта детинска с майчинта се смеси.
И Кочо пак рече: „Не остана мощ,
но за един удар имам сила йоц!“
И ножът димеици опря с две ръце
право дето тупа негово сърце.
И падна обагрен, грозен, страховит
с отворени очи и със нож забит.*

Вазов е знаел историческата истина, но заявява пред Константин Гълъбов: „Предпочетох ножа пред револвера пак по художествени съображения. Револверът е модерно оръжие, в него няма романтика, а аз съм и реалист, и романтик. В стихотворенията си повече романтик, отколкото реалист“ (Galabov 2002: 29). Вазов подхожда рационално към историческите събития, споделя, че е избрал за герой на своята ода Кочо Честименски, а не Спас Гинев, който преди Кочо убива „няколко свои деца, жена си други свои близки“, защото „неговият (на Кочо – б.м., Ст. Стоянов) случай е по-прост“ и по-подходящ от художествена гледна точка (Galabov 2002: 29). И така в историческата памет на българите остава Кочо Честименски, а не Спас Гинев.

Литературата, освен че разказва българската история, трябва да даде на българите и представа за българската география. Тя, разбира се, няма как да стане учебник по география, но може да очертае (и го прави) една своеобразна словесна географска карта на България. Всички си спомняме поне три стихотворения карти: Петко-Славейковата „Татковина“ („Хубава си, татковино, име сладко, земен рай“), Вазовата „Де е България („Питат ли ме де зората...“), стиховете на Цветан Радославов, които понастоящем са думите на националния химн („Горда Стара планина, до ней Дунавът синей...“). А пък темата за красотите на родната земя е една от постоянните в българската проза и поезия. Ето каква словесна географска карта на България е оставил Петко Славейков: „Пространно е нашето отечество! – От Черно море на изток, та до Сине море на запад, и от Сава и Дунав на Север, та до Бяло море на юг се простира то; разлегнато на целия Балкански полуостров, обзема три страни прекрасни – България, Тракия и Македония“ (Slavejkov 1871: 22).

Вижда се следователно, че литературоцентризмът има стабилни корени в българската социокултурна ситуация и това си има своите основания.

Той обаче поставя и съществени проблеми, когато българската литература трябва да се преподава на български граждани, които не са с български произход, или пък когато трябва да се преподава на българи, които са учили, живели и живеят извън географските граници на България. Просто за тях непосредствената връзка история – литература или география – литература не съществува. Всеки от тях би могъл да има друга национална история, да живее или пък да идва от места със съвсем друг ландшафт (география). Всички, които сме посещавали и завършили българското училище, знаем класическото Вазово стихотворение „Аз съм българче“. Декламираме го и не се замисляме върху проблемите, които то може да постави при преподаване/възприемане.

– Ако аз български гражданин, но не съм българче, или обратното – българче съм, но не съм български гражданин (пример: дете на българско семейство, живеещо от дълги години в Полша, иронично заяви, че „Българин да се наричам, ВТОРА радост е за мене“).

– Ако съм роден в равнина и поради това планините са нещо непривично за мене, значи ли това, че аз не съм съвсем истинско българче?

Не искаме да кажем, че такива произведения следва да отпаднат от обучението по литература (това е най-лесният отговор, но не и най-правилният). Но трябва да отчитаме, че времето на написване на тези произведения се различава много от днешното време. Ако те е трябвало да обяснят на нашите предци „българското“ и са били доста време единственият способ, чрез който то е могло да бъде обяснено, сега те са просто един от многото възможни.

Освен това литературоцентризмът е довел до това, че литературата в България се възприема като нещо повече от литература, възприема се като корпус текстове по родолюбие, патриотизъм, история и т.н. Очевидно е, че когато литературата се преподава на хора, които се извън тези контексти, подходът би следвало да бъде коригиран. За едни, да кажем, „Под игото“ ще бъде роман – национална епопея. За други – сензационно-приключенски роман. Зависи от степента на изграждане и възприемане на националноисторическия контекст. Ще е роман епопея за хората, които са изучавали историята на подготовката на Априлското въстание и изобщо промените, които настъпват в българския социум по време на Възраждането. Ще е просто сензационно-приключенски роман, ако тази история е непозната.

Литературоцентризмът, погледнат от гледната точка на твореца (писател, поет, драматург), води до така наречената от Георги Гачев котловинност на българската литература (Gachev 1989: 41). Същността е в това, че българската литература (или поне корпусът от текстове, припознавани като класически и изучавани в българското училище) с много малко изключения („До Чикаго и назад“, „Осъдени души“) описва изключително места, събития и личности, свързани с България. Акцентът, по причини, за които вече говорихме, е поставен върху българското. Поради това, ако тази литература се преподава на хора, които не са запознати с българското, по начина, по който тя обичайно се преподава в българските училища и университети, тя просто би могла да остане неразбрана или недоразбрана. В практиката ми на преподаване на българска литература на чужденци имах няколко интересни случая.

– Случай 1, „Под игото“. Студент ме запитва доста провокативно как можем ние, българите, да припознаваме като национална класика роман, който говори за едно неизбухнало въстание и за съпътстващите го предателства. За него матрицата на сензационно-приключенския роман означаваше силни страсти, героизъм, саможертва. Не че такива неща в „Под игото“ липсват, но акцентът, опитах се да обясня, е поставен не върху еднократния акт на героизъм и саможертва, а върху дългия процес на израстване на народа; нещо, което според философията на историята, споделяна от Вазов, е далеч по-важно от актовете на индивидуален героизъм и саможертва.

– Случай 2, романите на Димитър Димов „Тютюн“ и „Осъдени души“. Както е известно, действието на романа „Осъдени души“ се развива в Испания, а пък част от действието на „Тютюн“ – в днешна Гърция (Кавала, остров Тасос). Колеги филолози от Испания и Гърция по различно време, но еднородно твърдят, че и картината на Испания, и тази на Гърция, изградени от Димитър Димов, нямат нищо общо с реалността. Испанският колега – между другото, един от водещите българи в Испания, с чувство за хумор отбелязва, че множеството българи, които не са били в Испания, имат образ за тази страна, изграден от „Осъдени души“, който образ е напълно погрешен.

– Случай 3, поемата „Септември“ на Гео Милев. Независимо от това, че една от сюжетните линии в нея е свързана с конкретно събитие от историята на България, оказва се, че тя се възприема изключително адекватно от чуждестранните студенти. Обяснението вероятно е в това, че Гео Милев изгражда и един универсално-митологичен пласт в поемата, който е познат и разбираем за образования човек независимо от неговата националност. Второто обяснение: „Септември“ има ясна принадлежност към експресионизма и на читателя, запознат с поетиката на европейския и руския експресионизъм, не е трудно да проследи и тълкува смисъла на Гео-Милевата поема.

И в заключение: литературоцентризмът е характерно явление в съществуването и рецепцията на българската литература, което има, както видяхме, своите основания, свързани с културно-историческото развитие на България. Преподаването на произведения от българската литературна класика на хора, които не са запознати с историческото развитие на България, предполага търсенето и използването на подходи, които, отчитайки влиянието на литературоцентризма както при създаването, така и при рецепцията на българската литературна класика, да акцентират върху теми, образи, сюжетни линии, които биха били интересни на читателя, както и подходи, които да успеят да изградят необходимия за разбирането контекст.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Gachev 1989:** Gachev, G. *Neminuemo. Uskorennoe razvitie literatury*. Moskva: “Hudozhestvennaja literatura” [Гачев 1989: Гачев, Г. *Неминуемое. Ускоренное развитие литературы*. Москва: „Художественная литература“].
- Galabov 2002:** Galabov, K. *Spomeni za balgarski pisateli*. Varna: ИК “Компас” [Гълъбов 2002: Гълъбов, К. *Спомени за български писатели*, Варна: ИК „Компас“].
- Karagjozov 1992:** Karagjozov, P. *Sravnitelno-istoricheskite sintezy na slavyanskite literaturi (do kraja na XIX vek)*. // *Godishnik na SU “Sv. Kliment Ochridski”* FSIF, t. 84, 157 – 185 [Карагъзов 1992: Карагъзов, П. *Сравнително-историческите синтези на славянските литератури (до края на XIX век)*. // *Годишник на СУ „Св. Климент Охридски*, ФСлФ, т. 84, 157 – 185].

Krastev 1988: Krastev, K. *Spomeni za kulturnija zhivot mezhdu dвете svetovni vojni*. Sofia: “Balgarski pisatel” [Кръстев 1988: Кръстев, К. *Спомени за културния живот между двете световни войни*, София: „Български писател“].

Slavejkov 1871: Slavejkov, P. *Nasheto otechestvo*. // *Pchelitsa*, 1871, №2, 22. [Славейков 1871: Славейков, П. *Нашето отечество*. // *Пчелица*, 1871 №2, 22].

Литература и култура: изследователски подходи
Letteratura e cultura: approcci di ricerca

БЪЛГАРИ СРЕЩУ БЪЛГАРИ
(„Цената на златото“ и „Завръщане“ от Генчо Стоев)

Антоанета Алипиева
Белградски университет – Република Сърбия

Резюме. Статията разглежда две повести на Генчо Стоев, в които традиционното русло на националната идеология от XIX век се преобръща. Нейният патетичен ресурс, включващ двуполусното противопоставяне на етнически, морални, социални и емоционални категории, е преодолян чрез автентичната историография. По време на Априлското въстание българи, в лицето на помаците, се изправят срещу българи и извършват неописуеми зверства.

Ключови думи: Априлско въстание; национална митология; помаци; Там-ръш ага

BULGARIANS AGAINST BULGARIANS
(“The Price of Gold” and “Homecoming” by Gencho Stoev)

Antoaneta Alipieva
University of Belgrade – Republic of Serbia

Abstract. This paper examines two stories by Gencho Stoev, in which the traditional course of the national ideology of the 19th century is reversed. The latter's pathetic repertoire (which includes the bipolar opposition of ethnic, moral, social and emotional categories) is overcome through authentic historiography. During the April Uprising, Bulgarians (more precisely, Pomaks) confronted other Bulgarians and committed indescribable atrocities.

Keywords: April Uprising; National mythology; Pomaks; Tamrash aga

В новата ни романистика още романът „Време разделно“ от Антон Дончев поставя въпроса за ислямизирането на Родопите и превръщането на част от населението им в помаци (Donchev 1964). Но понеже произведението слага акцент върху насилието и еничарството (романът много неточно обединява и не уточнява коректно историческите фигури на еничари, помаци, поосманчени европейци, изобщо цялото социално ветрило от сменени идентичности), то и превърнатите в жертви християни предизвикват исторически и литературоведски несъгласия заради опростяване на процесите откъм психология

и конкретна мотивация за преобръщането (Mutafchieva 1965; Todorov 1984; Hrapova 2008). „Диви разкази“ пък от Николай Хайтов (Haitov 1967) представя бита и философията на Родопите в контекста на т.нар. „котловинна литература“, която превръща „духа на мястото“ в универсум. Проблемът за отказа от своето и приемането на чуждото е напълно заличен. Двама български автори се занимават с братоубийствените кланета, в които българи колят българи по турско – Генчо Стоев и Георги Божинов. Историографията е категорична – ислямизирането на българското население е постепенен и не непременно насилствен процес, част от политиката на империята за създаване на хомогенно население. В една подробна статия Евгений Радусhev доказва липсата на системно провеждани насилствени акции за масово налагане на ислямската религия. Говори за възрожденско-митологичния подход към помашкия въпрос, който „[...] почива върху представата за масово, придружено с репресии, насилствено вкарване в исляма на балканско християнско население. Този подход се оказва твърде „работещ“ най-вече заради това, че непосредствено дава обяснения на феномена ислямизация, приемливи в контекста на изградените от фолклора и възрожденската историопис представи за османското господство (Raduchev 1998: 50). Религиозната идентичност на ислямизираните християни ги прави нито свои, нито чужди (Todorova 2010: 215) и тази разхлабена идентичност провокира участие в историческите събития, което не е мотивирано от идеологическа кауза, а от лични страсти, решения и сметки. Това пък е безкраен материал за романистите, за да изследват човешката психология.

Повестта на Генчо Стоев „Цената на златото“ (Stoev 1965) е известна като „новият образ“ на Априлското въстание. „Новото“ Априлско въстание у Генчо Стоев е трагично не само във философски план, но и защото повествованието следва автентичната трагедия на историята. Особено добре формулира казуса Марин Георгиев: „Златото, както животът, преминава от едни ръце в други. Но Исмаил ага, комуто свидетел е Аллах, дори когато няма друг изход, освен тъкмо *той* да го наследи, се отказва, устоява на изкушението да го присвои, „без да е пролял кръв, без да е измамил някого, и все пак, свързано с една смърт“ – смъртта на Хаджията“ (Georgiev 2019).

Хадживраневите от Перушица са богат род, спечелил богатствата си къде честно, къде не. Дост¹⁾ в къщата му е самият Исмаил ага Сулейманоглу – правнук на човека, който е потурчил Родопите, и това е голяма чест за християнското семейство. Но даскал Петър Бонев подмамил синовете им и те се забъркали във въстанието през април. Обещавал им, че България щяла „да възкръсне“. Естествено, и по историческа истина, и в повествованието чорбаджиите са против. Привърженици на еволюцията са те, не на революцията. Какви са всъщност Хадживраневите откъм гледната точка на иден-

1. Дост – побратим, особено между християни и мюсюлмани

тичността? Симбиоза на религии, култури, социални роли. Идентичното тук е в богатството, в първенството, което Генчо Стоев изразява чрез „златото“ – обтекаема метафора на човешкия и национален морал. Националните библии „Под игото“ и „Епопея на забравените“ от Иван Вазов виждат Априлското въстание като противостоене на твърди характеристики: българи – турци; жертви – палачи; героизъм – падение; герои – предатели. Националната митология има нужда от типизиране, от противостоящи двойки, чието въздействие е толкова по-силно, колкото е по-опростено и идентифицирано. Но и още нещо: Вазов акцентира върху огромната роля и сила на Априлското въстание, защото то постига изключителен международен отклик и в този смисъл то е успешно, а не неуспешно (Kosev 2000). „Новото“ Априлско въстание на Генчо Стоев безусловно излиза от тази традиция и строи екзистенцията си върху историческия тренд на събитието, колкото жестоко с трагедията си, толкова и нелицеприятно с маса исторически факти. Както самият автор обяснява: „[...] предстоеше прекрчаване на апологията, с цел съвсем трезвото виране в реалиите на имперската агония – ускорена от Априлското въстание“ (Stoev 1998: 268).

Широко доказана истина е, че в потушаването на Априлското въстание вземат участие българоезичните мюсюлмани и извършват неописуеми зверства. Една от основните фигури в „Цената на златото“ е Ахмед ага Тъмръшлията – историческа фигура, помак, около когото се водят спорове – участвал ли е в издевателствата, или „[...] ако Ахмед ага е играл в даден момент от нашето историческо развитие прогресивна, с оглед на националните ни интереси роля, то ние нямаме правото да я пренебрегваме или премълчаваме. А той е играл такава роля не само като кърсердар на Рупчоската нахия, но и по време на въстанието, спасявайки от изстъпленията на крайните башибозушки елементи няколко села около и в района на въстанието“ (Haitov 1985: 553).

Ангел Вълчев също защитава тезата, че Ахмед ага лично не е участвал в потушаването на въстанието и ролята му е двойствена, спасил е села и манастири, хора: „Въстанието беше потушено и без Ахмед ага. То щеше да бъде смазано и без „тъмръшлии“ изобщо. Но това не значи, че Ахмед ага се е застъпвал за въстаниците. Той не е клал, но не е и помагал на въстаниците“ (Valchev 1973: 176). Тъмръшлията е бил заможен, а всеки заможен се бои от размирици, не ги желае. Пак Ангел Вълчев: „Името „тъмръшлии“ стана нарицателно“ (ibidem: 132). Ахмед ага Тъмръшлията, сам българин, двуделен в мисленето си и съчувствието си, е черно-бял, каквато е всъщност и популярната представа за историческото време. Неговите паравоенни отряди са извършвали и едно, и друго. Уплашено от въстанието, „[...] самото правителство нарежда незабавно да се мобилизират и въоръжат всички мъже мюсюлмани в българските земи, да се организират в бойни единици и се смажат въстаналите села“ (ibidem: 128).

Генчо Стоев вижда Априлското въстание като жертва на тъмръшлиите, в обобщен смисъл. Акцентът му е върху формулата „българи клаха българи“. Спазени са много исторически факти при опустошаването и издевателствата над Перушица: пращането на пратеници до Тъмръшлията с молба за милост и убиването им, погромът, църквата и издевателствата в нея, самоубийствата на българи... всъщност тези сюжети са отработени от „Под игото“ и „Епопеята“ на Вазов, за които Константин Косев дава обяснение: „За да се превъзмогне поне отчасти това тягостно впечатление от военните неблагоприятия на въстанието, в литературата се прави обикновено опит за компенсация чрез специален допълнителен акцент върху проявления героизъм от въстаниците, съчетан непременно с още един акцент върху страданията от репресиите и чудовищните злодеяния на палачите“ (Kosev 2006: 11). По исторически сведения паравоенните помашки отряди са и уплашени да не загубят имане, и мобилизирани от турското правителство, и разбойнически настроени в суматохата. Има всичко. При Генчо Стоев те са кръвожадни преобърнати българи, дирещи плячка и власт. Живеещи под закрилата на държавната власт: „[...] за доброто на държавата го правя“ – ще рече Мемедая на Исмаил ага (Stoev 1998: 95). Но и този образ на тъмръшлиите не провокира Генчо Стоев да погледне на Априлското въстание традиционно. В смисъл героически: „Такава пушка уби Даскала, дето си бе наумил песен да пеят за него... [...] Но и да беше се сбъднало твоето, Даскале, и да си бяха отишли турците, ти пак щеше чорбаджийски ръце да целуваш. Таквиз като тебе властват от ден до пладне, а животът си е живот – и под турско знаме, и под българско...“ (ibidem: 56). „Цената на златото“ не желае политическа сделка с никое общество. Зад всеки исторически факт стоят и реалност, и утопия.

В романа Мемедая Тъмръшлията е величествен човек, целият в злато, „потомък на стар славянски род, насила потурчен от Алтънспахълъ, владетел над чобани, стада и чукари“ (ibidem: 79). Той е „предводителя на потурчените родопски села“ и „гони бунтовниците“ (ibidem: 9). Нему е вменена вината за зверствата, той заповядва „Започвайте!“. Българи срещу българи: „[...] обрязаните Тъмръшлии, с кървящи души, чакаха да стане нещо. И завтасваха първи навред, дето начеваше бунт. За да се успокоят с балсама на чуждата кръв, на чуждото злато, на заслугите си пред портата и на оная нечувана наглост към истински правоверните [...]“ (ibidem: 80). Историческите човешки жестове на Тъмрашлията са отречени, премълчани. Ясно е, Тъмръшлиите са обобщената метафора на Генчо Стоев, така както „под игото“ е метафората на Иван Вазов. Слуги на Аллаха, на падишаха, на империята, Тъмръшлиите са по-правоверни от правоверните, гяурите са вдигнали въстание, което помаците не разбират, а и не приемат. В историята не е така – те и разбират, и се опитват тук-таме да помогнат, и се боят за себе си, и използват бурното време, за да разбойниchestват, и си отмъщават помежду си за някакви стари

сметки. Човешка работа! Но Генчо Стоев е достатъчно концептуален, за да потуши човешкото и да даде художествен ход на посока, която реално я има във въстанието – тази, че българомохамеданите са кляли своите, от които са се отвърнали. Към башибозука на Рашид паша, който дирел „московски пари“ и слухове, че Русия ще дойде на помощ, се присъединили авантюристи, разбойници, плячкаджии, въоръжавани от турското правителство с цел спасение на държавата. В романа на Генчо Стоев Рашид паша – човекът, който съсипал Перушица, не е изведен релефно. За сметка на Тъмръшлиите.

Черквата в Перушица, заедно със смъртта на Честименски, е наистина пантеон на българската освободителна борба. Това нито историята, нито Генчо Стоев отричат. В действителност българите се сражават самоотвержено, убиват се един друг, за да не паднат живи в ръцете на нападателите, а тези, които накрая се предават, също не срещат милост: „След като на 1 май черквата е била отворена и останалите живи са се предали, победителите се отдали на безмилостен грабеж. Грабили са всички – и редовна войска, и башибозуци, че и българи от съседна Устина. Тъмръшени са карали с коне плячка от Перушица в Тъмръш“ (Valchev: 148).

В „Цената на златото“ църквата наистина е свято място, в което се венчават животът и смъртта. Христос, Честименеца, моми и деца, млади мъже, убивайки се един друг, се включват в познатата линия на националната митология: „Не ща да съм баща на робчета“ (Stoev: 192). Но веднага повествованието размества нещата, като ясно говори, че човекът не може да бъде константна величина. Баба хаджийка си спомня „[...] как беше раждала момче след момче – български паши и бейове, – как само Христос не стана такъв, защото умря рано от болест“ (ibidem: 116). Животът е големият съдник, и поробител, и оневинител. В „Епилога“ умиращ млад главатар от потурчените махали над Тъмръш прави важната за повестта изповед: „Моят дядо – казваше той – все напомняше, че по времето на Алтънспахълъ ние сме се отлъчили само за да намерим по-плитък брод... През поройната... Пък сетне сме загубили пътя... Но нека се знае – мъчеше се да дигне глава – и нека се помни, че не всички сме като Мемедаа“ (ibidem: 117). „Цената на златото“ включва и покаянието. А то пак е преобръщане – този път морално, не етническо или социално.

Започва Освободителната война. Тъмръш е изгорен от българи християни заради мародерствата и насилията по време на Априлското въстание. Отмъщение. В „Завръщане“ Генчо Стоев има нужда от все още живия Тъмръш, дочакал свободното българско време. Оцелелият Павел Хадживранев бяга от своите, той може да довери златото си само на Мемедаа – човека, който сам е избил всичко скъпо на сърцето си. Само той може да разбере защо някой бяга от своите. В тази втора повест Тъмръшлията вече не е обобщено зло, той е по-скоро историческа истина, личност, която е попречила на „коджа нередни неща“ да станат: „[...] аз не съм слизал през ония дни в твоето село и зулуми

не съм правил. Брат ми слезе там, с моите хора, а луд човек е той и може да е сторил нещо нехарно“ (Stoev 1998: 135). Вече „и твоето е в пепел, и моето“. Злото и доброто, своите и чуждите са заличили граници. „Лоши сме ние, хората, Павльо“ (ibidem). Във въртопа на времето Мемедаа брани християнски села, те даже песни пеят за него. Но в българската литература Тъмръшлията не може да стигне славата на Индже войвода. Историческият прототип е твърде натоварен с ореола на кръвожадността. Този герой остава преди всичко с идеята за преобърнатия човек, за помака, който фанатично коли своите. А после своите, християните сиреч, колят помаците, своите пак. Бурни времена! Но е прав Михаил Неделчев, който слага върху „Цената на златото“ и „Завръщане“ етикет „повест на превъзпитанието“ (Nedelchev 2005). Отклоненията от митологичния патос винаги са от полза. Най-малкото заради опознаването на проблемите.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Valchev 1976:** Valchev, A. *Tamrach*. Sofia: Izd. Na Otecestve Front [Вълчев 1976: Вълчев, А. *Тъмраш*. София: Изд. на Отечествения фронт].
- Georgiev 2019:** Georgiev, M. *Korona I korenice*. [Георгиев 2019: Георгиев, М. *Корона и коренице*. *Дърво вековито. Вместо роман за трите романа на Генчо Стоев* // Електронно списание *LiterNet*, 18.09.2019, № 9 (238), <https://litenet.bg/publish28/marin-georgiev/gencho-stoev.htm>]
- Kosev 2000:** Kosev, A. *Aprilskoto vastanie – preludia uam Osvobojdenieto*. Sofia: AI “Prof. M. Drinov” [Косев 2000: Косев, К. *Априлското въстание – прелюдия към Освобождението*. София: АИ „Проф. М. Дринов“].
- Kosev 2006:** Kosev, K., predgovor. // Kosev, K., N. Jechev, D. Dojnov *Istoria na Aprilskoto vastanie* [Косев, К. *Предговор*. // Косев, К., Н. Жечев, Д. Дойнов. *История на Априлското въстание 1876*, с. 5 – 14. София: Изд. „Проф. М. Дринов“].
- Mutafchieva 1965:** Mutafchieva, V. Kam vaprosa za statute na balgarskoto naselenie v chepinski pod osmanska vlast. // *Rodopski sbornik*, tom 1, p. 116 – 127 [Мутафчиева 1965: Мутафчиева, В. Към въпроса за статута на българското население в Чепинско под османска власт. // *Родопски сборник*, том 1, с. 116 – 127].
- Nedelchev 2005:** Nedelchev, M. Za neobhodimostta ot literaturnoistoricheski rekonstrukcii prez kraevkovieto. // *Elektronno izdatelstvo LiterNet*, 05.07.2005, Literatura v diskusia. Sast. Elena Tacheva, Roman Hadjikosev, Albena Vacheva, Varna, LiterNet, 2005 [Неделчев 2005: Неделчев, М. За необходимостта от литературноисторически реконструкции през краевековието. // *Електронно издателство LiterNet*, 05.07.2005 Литература в дискусия. Съст. Елена Тачева, Роман Хаджикосев, Албена Вачева. Варна: LiterNet, 2005, <https://litenet.bg/publish2/mnedelchev/rekonsturkcii.htm>].

- Raduchev 1998:** Raduchev, E. Demografski I etnoreligiozni procesi v zapadnite Rodopi prez XV – XVIII vek (Opit za preosmisliane na ustoichivi istoriografski modeli) // *Istorichesko badechte*, kn. 1, p. 46 – 89, 1998 [Радушев 1998: Радушев, Е. Демографски и етнорелигиозни процеси в Западните Родопи през XV – XVIII век (Опит за преосмисляне на устойчиви историографски модели). // *Историческо бъдеще*, kn. 1, с. 46 – 89, 1998].
- Stoev 1965:** Stoev, G. *Cenata na zlatoto*. Sofia [Стоев 1965: Стоев, Г. *Цената на златото*. София].
- Stoev 1998:** Stoev, G. *Cenata na zlatoto. Zavrachtane*. Plovdiv [Стоев 1998: Стоев, Г. *Цената на златото. Завръщане*, Пловдив].
- Todorov 1984:** Todorov, I. Letopisniat razkaz na pop Metodi Draginov. // *Starobalgarska literatura*, 16 (1984), p. 56 – 79 [Тодоров 1984: Тодоров, И. Летописният разказ на поп Методи Драгинов. // *Старобългарска литература*, 16 (1984), 56 – 79].
- Todorova 2010:** Todorova, M. (Pre)obrazuvane na identichnostta sred pomacite v Bulgaria. // *Todorova, M. Bulgaria, Balkanite, svetat: idei, procesi, sabitia*, Sofia: Prosveta, 208 – 244 [Тодорова 2010: Тодорова, М. (Пре)образуване на идентичността сред помаците в България. // *Тодорова, М. България, Балканите, светът: идеи, процеси, събития*. София: Просвета, 208 – 244].
- Haitov 1967:** Haitov, N. *Divi razkazi*. Sofia. [Хайтов 1967: Хайтов, Н. *Диви разкази*. София].
- Haitov 1985:** Haitov, N. Za Ahmed aga I za edno talkuvane na negovata rolia v potuchavaneto na Aprilskoto vastanie. // *Minaloto na Iavrovo*, Devin, Manastir. Plovdiv: Izd. “Hristo G. Danov”, 509 – 553 [Хайтов 1985: Хайтов, Н. За Ахмед ага Тъмръшлията и за едно търкуване на неговата роля в потушаването на Априлското въстание // *Миналото на Яврово, Девин, Манастир*. Пловдив: Издателство „Христо Г. Данов“, с. 509 – 553].
- Hranova 2008:** Hranova, A. Rodno, diasno I liavo: Anton Donchev. // *Liberalen pregled*, 21 noemvri, 2008. [Хранова 2008: Хранова, А. Родно, дясно и ляво: Антон Дончев. // *Либерален преглед*, 21 ноември, 2008 http://librev.com/index.php?option=com_content&view=article&id=413&Itemid=1000].

Литература и култура: изследователски подходи
Letteratura e cultura: approcci di ricerca

**ЗА ПРИРОДАТА И ФУНКЦИИТЕ
НА ФАНТАСТИЧНОТО В РОМАНА „ЧОВЕКЪТ,
КОЙТО ВИЖДА ВСИЧКО“ ОТ ЕМИЛ КОРАЛОВ**

Таня Стоянова

*Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград, България
Университет „Македония“ – Солун, Република Гърция*

Резюме. Статията насочва вниманието върху романа на Емил Коралов „Човекът, който вижда всичко“, публикуван през 1946 година. Авторът акцентира върху фантастичното в романа; механизмите, чрез които то се реализира; връзките между фантастика и реализъм; култа към науката. Обръща се внимание върху приключенията на героите, построени по схемата на вълшебната приказка и подчинени на функциите на детската литература.

Ключови думи: научна фантастика; реализъм; детска литература; приключение; вълшебна приказка; утопия

**ABOUT THE NATURE AND THE FUNCTIONS
OF THE FANTASTIC IN EMIL KORALOV'S NOVEL
*THE MAN WHO COULD SEE EVERYTHING***

Tanya Stoyanova

*South-West University "Neofit Rilski" – Blagoevgrad, Bulgaria
University of Macedonia – Thessaloniki, Greece*

Abstract. This paper focuses on Emil Koralov's novel *The Man Who Could See Everything*, published in 1946. The paper stresses fantastic element in the novel; the mechanisms that realize it; the relations between fantastic and real. Especially, it focuses on the adventure, the link between the novel and the fairy tale, science, and utopia bearing in mind that the novel was written for a public of children.

Keywords: science fiction; realism; children's literature; adventure; fairy tale; Utopia

Целта на настоящата статия е да постави няколко въпроса, а именно: Каква е природата на фантастичното в романа „Човекът, който вижда всичко“ от Емил Коралов? Доколко то се основава на фолклора и доколко – на преводна-

та научна фантастика? Каква е неговата функция и доколко тя се подчинява на спецификата на детската литература?

Фантастиката в българската литература е сравнително нов жанр. Макар че фантастичното присъства в много жанрове на фолклора, както и в апокрифната литература, съвременната художественофантастична литература черпи вдъхновение преди всичко от преводната. Романът на Жул Верн „Пътешествие около света за 80 дни“ е издаден от пловдивското издателство „Х. Г. Да-нов“ непосредствено след Освобождението (1880 г.).

През XIX и в началото на XX век се превеждат и издават на български език книги на Хърбърт Уелс, Андре Лори, Едуард Белами, Джонатан Суифт и др. И въпреки че тези книги се радват на популярност сред българските читатели, българската литература остава все още в плен на реализма. Промяната идва през 20-те години, когато под влияние на диаволизма се ражда българската фантастика (Haritonov 2003: 18).

Процесът набира скорост през следващото десетилетие, когато количествените натрупвания довеждат до качествени изменения. До това заключение стига и един от най-добрите познавачи на българската фантастика Евгений Харитонов: „30-те години в историята на българската фантастика се оказват благодатни. Фантастиката все още заема маргинални позиции, но тя става несъизмеримо повече. И което е особено важно: в България накрая се създава оригинална научна фантастика“ (Haritonov 2003: 18).

През 30-те години на миналия век е началото и на българската фантастика, създадена за детско-юношеска аудитория. Един от първите е Емил Коралов, който през 30-те и 40-те години издава повече от 20 фантастични повести и романи. Една част от тях излизат в литературни поредици, обединени от общи герои – Жари и Морското момиче, Ради и др. Това са приключенско-фантастични романи, написани под влияние преди всичко на преводната литература, но в тях, както във фантастиката изобщо, можем да открием познати образи и мотиви от митологиите и фолклора. Героите на Коралов пътуват в далечни земи, прекосяват морета и океани, слизат под земята и на морското дъно, идват от бъдещето, създават технически изобретения и свършени градове.

Романът „Човекът, който вижда всичко“ може да бъде прочетен като научнофантастичен роман, създаден за детско-юношеска читателска публика. Именно адресатът е причина сюжетът да бъде изграден на базата на много приключения, пътешествия, изненадващи развръзки. Действието е наситено с много динамика, героите преодоляват препятствия, избегнато е всичко, което може да забави ритъма. Фантастичното съжителства с реалистичното, както е във всички произведения на фантастичната литература.

В изследването за природата на фантастичната литература като специфичен жанр Цветан Тодоров пише: „Фантастичното – това е **колебанието** (к. м., Т. С.),

изпитано от човек, който познава само естествените закони, щом се изправи пред привидно свръхестествено събитие“ (Todorov 2009: 25).

Кой е колебаещият се човек според Тодоров?

„Отначало дадохме дефиниция на жанра: фантастичното се основава преди всичко на колебание у читателя (който се идентифицира с главния герой) по отношение на някакво странно събитие (Todorov 2009: 134).

Правейки преглед на различните концепции за жанра на фантастичната литература, в това число и на Цветан Тодоров, Елка Константинова говори за два вида фантастична литература, като се основава на дефиницията, дадена от Станислав Лем: „С други думи казано: първия вид фантастично имаме, когато героите, разказвачът и съдържащият се в текста читател възприемат с удивление нарушените ред и хармония в изобразявания свят, а втория вид фантастично – когато авторът и читателят субективно възприемат описаното явление като нереално, невъзможно, ирационално“ (Konstantinova 1985: 13). Първия вид изследователката определя като истинска, чиста, самостоятелна, самоцелна фантастика и дава пример с фантастиката на ужаса, втория вид – като несамостоятелна или иносказателна фантастика, в която има само елементи на фантастичното.

В този ред на мисли романът „Човекът, който вижда всичко“ може да се дефинира като чиста фантастика, доколкото героите и разказвачът определят с удивление случващото се, защото то изобщо не отговаря на установените закони и норми, в които протича техният живот. Ето как изглежда първата среща на главния герой Блик с човека-робот: „Но Блик не слезе веднага по стълбата. От мястото си той видя нещо необикновено. Сред залата вървеше непознатият, който водеше за ръка Жин. А от другата страна един голям човек, направен от някакъв синкав метал, с бляскави огнени очи, които изпускаха сини лъчи, стоеше със свити в юмруци ръце, като че готов за бой. Какъв беше този страшен човек от желязо? Поразен, замаян от това, Блик не се реши да извика брат си.“

Цитираният откъс недвусмислено насочва вниманието на читателя към съвременната научна фантастика. При един по-внимателен прочит обаче става ясно, че писателят изгражда романа, използвайки познатата схема на вълшебната приказка, описана от Проп (Propp 1995). Връзките на фантастиката с фолклора са коментирани многократно, а що се отнася до вълшебната приказка, Елка Константинова е още по-категорична: „Защото в нашето време масово се разпространява научната фантастика (Science Fiction), която е всъщност модерен вариант на народната вълшебна приказка“ (Konstantinova 1985: 29).

Преди да се опитам да докажа това твърдение, бих искала накратко да представя сюжета на романа, тъй като той днес е малко познат. В града на братята Блик и Жин се появява необикновен мъж. Внезапно Жин изчезва и Блик тръгва да го търси. Вместо на брат си се натъква на следите на страни-

ка. И което е още по-невероятно – на мъж от желязо, наподобяващ робот. Той е изобретен от Великия учен, за да помага на хората. Но изобретението е усъвършенствано от брата на Великия учен, който живее на далечен остров. Великия учен дава картата на острова на дъщеря си Зенита, за да отиде при чичо си и да вземе усъвършенстваното изобретение, тъй като той самият е болен. Странникът, Дам, който се представя за приятел на Великия учен, всъщност е отвлякъл дъщеря му Зенита, за да се добере пръв до изобретението. Жин също е отвличен от злосторния Дам, но Блик го намира и разкрива планове на Дам пред Великия учен. Трите деца тръгват на дълъг път и след много трудности успяват да намерят изобретението.

Както вече споменах, Емил Коралов изгражда романа, използвайки схемата на вълшебната приказка. Романът може да бъде описан чрез 7-персонажната система по Проп и функциите на деятелите герои. За доказателство ще приведа няколко примера. Още в началото на романа разбираме, че бащата на Блик и Жин е отишъл да работи далеч от дома (функцията напускане по Проп). Момчетата са останали сами с майка си и това подготвя бедата вкъщи. Майката забранява на Жин да напуска дома, защото не иска да се събира с лоши другари (забрана за напускане). Жин обаче, въпреки забраната, изчезва (нарушаване на забраната). Той е отвличен и това поставя завръзката на романа. Бащата на Зенита, Великия учен, изпраща дъщеря си да донесе усъвършенстваното от болния му брат откритие (изпращане на героя). Тя успява да избяга от Дам, който се представя за приятел на Великия учен (лъжегерой). Великия учен изпраща трите деца (Зенита, братята Блек и Дам) да донесат изобретението. Децата тръгват на дълъг път и така композицията на романа, по подобие на вълшебната приказка, се гради чрез преместването на героите в пространството. След дълго пътуване с кораб и множество перипетии, създадени от Дам, трите деца стигат до дълго желания Замък на светлините. Това е къщата, обитавана от брата на Великия учен, чичо на Зенита. За съжаление, децата намират тялото на мъртвия учен, но и завещанието, от което разбират къде е кутията с изобретението. Всъщност Великия учен вече го е създал, това е човекът, който вижда всичко. Усъвършенстването на това изобретение и неговото търсене са само повод героите да тръгнат на път. С други думи, пътуването е мотивирано, както във вълшебната приказка, от търсенето на ценен дар (вълшебно средство). Различни са обаче функциите на пътя. Докато във фолклора пътуването на кораб отразява пътуването на мъртвия към отвъдния свят, в романа целта е да се достигне до научно откритие, което ще промени живота на хората.

Вече стана ясно за напускането на дома от бащата и идващата с това беда. По аналогия на вълшебната приказка можем да „прочетем“ и другите герои. Децата са двама братя и едно момиче. Те са централните персонажи, напомнящи мотива за мъжкото посвещение и сестрицата, която участва в ритуала.

Дам се представя за приятел на Великия учен (лъжегерой), но е разкрит и победен. Децата качват на кораба 3 коня, за всеки по един. Конят е често срещан помощник във вълшебните приказки. И тук той се оказва много ценен помощник. Когато са вече на острова, Зенита и Жин са отвлечени от хората на Дам и затворени в една пещера. С хитрост Блик успява да ги освободи. Той вижда как морякът, отвлякъл двете деца, се качва на неговия кон, за да се позабавлява. Блик отчупва клон от един храст с големи остри бодли и го забива в плешката на коня. Подплашен, той отнася надалеч своя спътник и така спасява Жин и Зенита: „Конят изцвили с всичка сила, подскочи като луд и се изправи на задните си крака (...)

– Бедно конче, прощавай за болката, която ти причиних – извика след него Блик, – но трябваше да го направя, за да спася другарите си. А на теб скоро ще ти мине.“⁽¹⁾

Подобно на героите от вълшебните приказки, героите на Коралов попадат в подземния свят (тук в подземието на Замъка на светлините). Докато тича, за да се спаси от Дам и моряците, негови помощници, Зенита попада в тайната стая, за която споменава чичо ѝ в завещанието си:

„Тя тръгна през новооткрития вход. Но какво беше нейното учудване, когато разбра, че тоя вход води не някъде далече, а в една малка стаичка! Тая стаичка беше силно осветена с електрическа ламба и щом Зенита влезе вътре, прочете на стената надпис: „Тайната стаичка“.⁽²⁾ Там е оставено тайното сандъче с усъвършенстваното изобретение от чичото на Зенита. Тя го взема и успява да излезе с него от подземието. Следват нови прекеждия и препятствия, създадени от Дам и неговите помощници разбойници.

И докато трите деца трябва да преминат през големи прекеждия в търсене на вълшебния дар, но и за да се спасят от преследвачите си, ненадейно в Замъка на светлините се появява Великия учен, бащата на Зенита. Неговата поява е повече от фантастична и напомня не само вълшебните приказки, в които посвещаваният излиза от главата например на гарван, но и старогръцкия мит, който разказва за това как Атина Палада излиза от главата на Зевс:

„В същата минута електрическият човек натисна едно копче при шията си и веднага желязната му ризница се разтвори и отвътре излезе този, когото децата най-много очакваха да видят на тоя пуст остров.

– Татко! – извика смаяна Зенита, – хвърли се към великия учен и разплака на от щастие, силно го прегърна.“⁽³⁾

Аналогиите с вълшебната приказка, както се вижда от примерите, са много. И списъкът може да бъде продължен. Но все пак става въпрос за художест-

-
1. Коралов, Е. Човекът, който вижда всичко. София, 1946, 37.
 2. Цит. съч., 46.
 3. Цит. съч., 60.

вена научнофантастична литература. И „приносител“ на фолклора не изчерпват нейното съдържание. Нещо повече, те могат да бъдат разчетени само при добро познаване на теорията на вълшебната приказка. На първо четене много по-отчетливо се виждат влиянията на научната фантастика, позната предимно от преводните образци. Затова и функциите на фантастичното са плод на осмисленото от автора рационално желание да издигне в култ науката и постигнатото от нея. Това е заявено пряко на много места в романа. Още на първата страница разбираме за мечтите на Блик:

„Блик се учеше в голямото училище на града. Той искаше да порасте по-скоро, да стане велик учен, да спечели пари и да направи щастливи старините на баща си и майка си, които толкова много се грижеха за него.“⁴⁾

След срещата с бащата на Зенита мечтите му стават още по-смели: „А той, Жин и Блик, ще станат ученици на великия учен и сами ще измислят много нови изобретения, с които ще направят добро на хората и ще се прочуят по целия свят.“⁵⁾

Човекът, който вижда всичко, е вълшебният дар, в търсене на който децата прекосяват морета и суша. Този дар е плод на науката, на развитието на технологиите, които са познати по времето, когато е писан романът. А други, които все още са мечта, според героите ще направят хората по-щастливи. Романът е написан през 1936 година, когато са познати вече комуникационните технологии: радиоразпръскване, телевизия и радиолокация, позволяващи на хората да общуват от разстояние, като се виждат и чуват. Но четенето на мислите от машина е само в сферата на мечтите. Появяват се обаче публикации още в края на XIX в., които „документират“ подобно явление. Цитирайки публикация в списание „Илюстрация Светлина“ от 1898 г., от която разбираме, че синът на Томас Едисън – Тома Едисън, е успял да фотографира мисълта, Стилиян Стоянов пише: „Развитието на технологиите към края на XIX век създава радостното усещане, че е възможно да се снима невидимото, да се документират процеси и явления, протичащи в човешкия мозък“ (Stoijanov 2014: 80).

Човекът, който вижда всичко, е метафора на мечтите на хората да общуват от разстояние, за да живеят по-добре. А това е плод на техните научни усилия. Изобретението, прилично на робот, и до днес е само в сферата на човешките мечти. Учудени от факта, че бащата на Зенита ги е намерил, след като е разбрал, че са в беда, децата искат да разберат как той се е досетил за това. Всъщност няма нищо случайно или вълшебно. Ето обяснението на бащата:

„– Зная, момчето ми, аз всичко зная. Аз наистина съм човекът, който вижда всичко. Всъщност не аз, а този мой електрически човек, който аз съм изнамерил. С него аз мога да чуя всичко, което става по света, с него аз мога да виж-

4 Цит. съч., 5.

5 Цит. съч. 57.

дам и по-далече, отколкото всички хора. А ако моят брат е усъвършенствал добре своето изобретение, ние ще можем сега да извършим чудеса. Ще можем не само да чуваме всичко, а и да виждаме хората, където и да са по света, а може би ще можем и да откриваме какво мислят те. Колко съм щастлив, че дойдох тъкмо навреме. През всичкото време съм се измъчвал за вас, заедно ви пуснах сами. И щом малко ми поотмина кракът, побързах да дойда, защото по пласовете ви, които долавях с изобретението си, разбрах, че сте в опасност.“⁶⁾

С новото изобретение хората не само ще могат да общуват от разстояние, но и да спрат злото: „С нашето изобретение ще могат да се откриват лошите замисли на злите хора и да се възпират, преди да са извършили каквото са намислили.“⁷⁾

Романът „Човекът, който вижда всичко“ може да бъде прочетен и като утопия, която разказва за мечтите на хората за един по-добър живот. За малко повече от едно десетилетие Емил Коралов създава повече от 20 вълнуващи, забавни и очаквани от читателите романи, публикувани главно на страниците на в. „Весела дружина“, на който той е редактор заедно с двамата си братя.

REFERENCES/LITERATURA

- Konstantinova 1985:** Konstantinova, E. *Fantastika i savremennost*. Sofia: Nauka I izkustvo [Константинова 1985. Константинова, Е. *Фантастика и съвременност*, София: Наука и изкуство].
- Prop 2001:** Prop, V. *Morfologija na prikazkata*. Sofia: IK „Zaharij Stojanov“ [Проп 2001: Проп, В. *Морфология на приказката*, София: ИК „Захарий Стоянов“].
- Stojanov 2014:** Stojanov, S. *Literatura I tehnologii*. Veliko Tarnovo: Faber [Стоянов 2014. Стоянов, С. *Литература и технологии*, Велико Търново: „Фабер“].
- Todorov 2009:** Todorov, Ts. *Vavedenie vav fantastichnata literatura*. Sofia: IK „SEMARASH“ [Тодоров 2009. Тодоров, Ц. *Въведение във фантастичната литература*, София: ИК „Самараш“].
- Haritonov 2003:** Haritonov, E. *Bolgarija fantasticheskaija. Obozrenie bolgarskoj fantasticheskoi prozoi I kritiki*. Sofia: Argus [Харитонов 2003. Харитонов, Е. *България фантастическа. Обозрение болгарской фантастической прозы и критики*, София: Аргус].

6. Цит. съч., 60.

7..Цит. съч., 61.

Литература и култура: изследователски подходи
Letteratura e cultura: approcci di ricerca

ХРИСТО БОТЕВ, КАРЛО ПИЗАКАНЕ И ЛУИДЖИ МЕРКАНТИНИ: ТРИ ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНИ ФИГУРИ НА ЕВРОПЕЙСКОТО ДУХОВНО ЕДИНСТВО, КОИТО ДНЕС СА ПЕРФЕКТНИТЕ НЕПОЗНАТИ

Александър Панов

Институт за литература при Българската академия на науките – България
Департамент по устен и писмен превод
на Университета в Болоня – кампус Форли, Италия

Резюме. В статията е представен интересен пример за европейско духовно единство. В усилието си да представи българската революция като част от общия европейски процес на национално строителство, Ботев предприема смел ход – повтаря подвига на италианския революционер Карло Пизакане, за да убеди европейската общественост в правотата на българската кауза. Повтаряйки познатите действия на Пизакане, Ботев по естествен начин се включва в списъка на мъчениците на националното самоопределение и така успява да покаже, че българската национална революция е неразделна част от общия европейски процес.

Ключови думи: културен модел; рециклиране; легенда; Ботев

HRISTO BOTEV, CARLO PISACANE AND LUIGI MERCANTINI: THREE REMARKABLE FIGURES OF EUROPEAN SPIRITUAL UNITY, WHO TODAY ARE THE PERFECT STRANGERS

Alexander Panov

Institute of Literature at the Bulgarian Academy of Sciences – Bulgaria
Dipartimento di interpretazione e traduzione
Alma Mater Studiorum Università di Bologna – campus Forlì, Italia

Abstract. The article presents an interesting example of European spiritual unity. In an effort to present the Bulgarian revolution as part of the common European process of nation-building, Botev took a bold step – he repeated the feat of the Italian revolutionary Carlo Pisacane to convince the European public of the Bulgarian cause's the rightfulness. Repeating Pisacane's familiar actions, Botev

naturally joined the list of martyrs who died for national self-determination and, thus, managed to show that the Bulgarian national revolution is an integral part of the overall European process.

Keywords: cultural model; recycling; legend; Botev

В историята на българската литература Христо Ботев най-често се възприема като първия модерен поет. В същото време, с него е свързано и устойчивото клише, че със своя пример той показва единството на слово и дело. А това означава, че Ботевата поезия се възприема не като художествена фикция, което е най-характерният белег на модерната литература, а като перформативно речево действие, сходно с молитвата, закланянето или клетвата. С други думи, изразът „единство на слово и дело“ води към една дълбоко предмодерна представа за ролята на словото в живота на човека и неговите общности.

Пространният анализ на Ботевата поезия показва, че този парадокс – съжителството на архаични и модерни културни модели – пронизва всички равнища на неговото творчество: проявата на авторската функция, жанровата организация на художествения дискурс, ролята на стила в организацията на поетическия изказ, различните модуси за идентификация между автор, герой и възприемател, отношението към универсалните сюжети на човешката култура. И съвсем естествено е да възникне и въпросът: „А на какво се дължи появата на този художествен и културен парадокс?“. Все пак утвърдената представа за художествено развитие се базира върху идеята, че всяка нова културна епоха, всяко художествено направление представляват крачка напред в общото развитие на естетическото възприятие на света.

Тук бих искал да предложа един малко необичаен отговор на поставения въпрос. Според мен появата на този културен парадокс не е индивидуална особеност на Ботевата поезия, а е проява на един общ процес в развитието на европейската култура. И това наистина е парадокс, защото става дума за време, когато на европейската литературна сцена отдавна вече са налице и романтизмът, и реализмът, и дори модернизмът. Да говорим за възкресяване на архаични културни модели в тази епоха на бурно модернизиране на европейската литература, изглежда най-малкото странно. И все пак такава тенденция е налице. И тя е свързана с бурно протичащия през XIX век в цяла Европа процес на формиране на национални държави и формиране на национални общности. И по-точно с ролята на словото в тези процеси. Защото един политически по своята същност процес не би могъл да се осъществи, ако преди това не се случат определени трансформации в колективната менталност. С други думи, преди да се създаде националната общност и свързаната с нея национална държава, трябва да се роди самата идея за нацията с нейните ценности, вътрешни механизми на регулация между членовете на общността, с нейните препоръчителни модели за поведение, с представа за целите, които

общността иска да постигне, изразени в националните ѝ идеали. За да се появят обществени движения за национално самоопределение и освобождение, самата идея за нацията трябва да се възприеме като ценност, заради която си струва да умреш.

Както вече казахме, процесът по национално самоопределение и формиране на националните държави протича през XIX в. на територията на цяла Европа. Това обаче не означава, че различните страни се намират в еднаква културна и политическа ситуация. Може да се разграничат поне три основни модела в организацията на обществото, представлящи отношението между проявите на модерността като вътрешна организация на обществените отношения, от една страна, и политическото устройство на съответните държави, от друга.

В първата група са страните от Западна Европа, при които модерната организация на обществените отношения, както и тяхната политическа организация като модерни национални държави са в единство. Това са най-вече Англия и Франция, в които този процес се осъществява на границата между XVIII и XIX век.

Втората група се оформя от страните в Южна и Средна Европа – Испания, Италия, Германия, Австро-Унгария и др., при които модерността, като вътрешна организация на обществените отношения, вече е настъпила, но политическото устройство на националната държава все още предстои.

Третата група – тази на страните от Югоизточна Европа, и най-вече на Балканите – се характеризира с това, че при тях модерността както във вътрешната организация на обществените отношения, така и в политически аспект е все още в процес на пораждаване.

В тези три обществени ситуации се наблюдават различни отношения между предмодерните и модерните културни модели. От една страна, в държавите с развита модерност предмодерното се налага като обект на носталгия към едни форми на живот, изразяващи едни по-истински човешки ценности. Тези процеси представляват форма на реакция срещу ограниченията на модерността с нейната механичност, бюрокрация и подчиняване на целия живот на стремежа към печалба.

На базата на тези тенденции се пораждаат и определено контрамодерни движения, протестиращи не толкова срещу самата модерност, колкото срещу „опаката“ страна при употребата на нейните институции (Angelov 2017). Става дума за това, че основите на модерното общество: формализацията на човешкия живот, законите и институциите, с които се регулират обществените отношения, свободата на словото и съвестта, политическите партии, и най-вече отчуждението на човека от неговия труд, се използват не за развитие на модерни демократични процеси, а като средство за преследване на егоистични интереси. Именно тези проблеми лягат в основата както на романтическия бунт, така и на реалистичния анализ или на модернистичния сплин.

От трета страна, се проявява една интересна тенденция. Движението за постигане на модерна по своята същност цел, каквато е изграждането на националните общности и националните държави, се постига с използването на дълбоко предмодерни културни модели и механизми. За страните в Югоизточна Европа това е обяснимо – техните общества са все още напълно традиционни, а това означава, че хората не притежават други представи, с които да си обясняват света. В тази ситуация изграждането на нова ценностна система в колективната менталност по необходимост минава през традиционните културни модели. Защо обаче тези модели се рециклират и в страни, където модерността вече е формирала колективните представи?

Отговора на този въпрос можем да потърсим в една интересна проява на архаичния културен модел на легендата, използван за постигането на една напълно модерна цел. Става дума за познатия на всички българи политически акт, предприет от Христо Ботев – завладяването на австрийския параход „Радецки“ принудителното акостиране на българския бряг, преминаването на четата до Врачанския балкан и саможертвената смърт на поета революционер. Този подвиг вече е станал част от българската национална митология и се възприема като ярко доказателство за прословутото единство на слово и дело в живота на Ботев. Малцина обаче са онези, които знаят, че всъщност действията на Ботев ни най-малко не са оригинални. Напротив – в тях съзнателно се рециклира архаичният легендарен модел на имитация, за да може актът на поета революционер и неговите сподвижници да се възприеме от европейската общественост като част от един универсален процес. За какво всъщност става дума?

Както е известно, освобождението на България настъпва в резултат на Руско-турската война от 1877 – 1878 г. Тя, от своя страна, може да се случи само ако са налице подходящи политически условия, зависещи от интересите на т.нар. Велики сили. А политическите решения до голяма степен се влияят от общественото мнение. Знаем, че в действителност то се оказва важен фактор за взимане на политическите решения. За да се случи това обаче, е трябвало европейските граждани не просто да бъдат информирани за ситуацията в Османската империя и за зверското потушаване на Априлското въстание. Нужно е нещо повече – подвигът на въстаниците да се възприеме в контекста на познат и ефективен културен механизъм, за да бъде осмислен по подобаващ начин. А най-сигурният път е именно механизъмът на легендата.

Този модел разглежда смъртта в името на спасението като категорично доказателство за решимостта на дадена общност да защити своята вяра. Конфликтът е представен основно като сблъсък на християнството с исляма, а известният лозунг „Свобода или смърт“, познат от гръцкото въстание и от Прудон, се възприема в неговата фактическа достоверност. С други думи, символният свят на легендата трябва да премине в реалния живот.

Тази необходимост Ботев осъзнава съвсем ясно. Цели пет години преди знаменитото завладяване на австрийския кораб „Радецки“, изиграло според изследванията на историците решаваща роля за формиране на общественото мнение в Европа (Kosev 2017), той пише статията „Петрушан“, в която издига смъртта като единствена цел на всеки борец за независимост на България. При това става дума не за смърт, настъпила по време на борба, поставила си някаква практическа военна цел. Напротив, смъртта се възприема като самодостатъчна ценност. Според Цветан Тодоров този вид смърт е необходимо условие за осъществяване на героичния модел: *„Хората трябва да умрат, за да оцелеят нравствените и политическите ценности“* (Todorov 1991: 16). Смъртта е по-ценна от живота, защото чрез нея се достига абсолютът – жертвайки себе си, човек показва, че идеалът е по-скъп от него. Европа познава този модел от легендите за християнските мъченици, дали живота си в името на своята вяра. Но за да бъде разпозната една смърт като мъченическа, тя трябва да се възприеме не като индивидуална и изолирана, а като част от едно универсално нравствено пространство. С други думи, да попадне в задължителната за всяка легенда имитативна верига (Jolles 1956). И Ботев успява да намери конкретното събитие, чието повторение ще бъде разпознато от европейското обществено мнение като брънка от имитативната верига на универсалната европейска легенда, разказваща за светците на националноосвободителните борби, възприемани като повторение на борбите за установяване на християнството.

Отново статията „Петрушан“ е тази, която дава отговор как Ботев реализира на практика легендарния модел, изиграл толкова важна роля при формиране на европейското обществено мнение. Тази статия е придружена от епиграф, който до днес твърде слабо привлича вниманието на изследователите. Той гласи: *„Нам казаха, че те са разбойници, излезли из своите вертепи; но те нищо не зеха, нито даже парче хляб; и ний чухме от тях само едно: Дошли сме да измрем за земята си. Л. Меркантини“*. Цитираните стихове са от италианския поет Луиджи Меркантини – близък сподвижник на Джузепе Гарибалди и автор на неговия химн. Стихотворението се нарича „Събирачката на класове от Сапри“ и разказва за подвига, извършен от италианския поет и революционер Карло Пизакане, който на 25 юни 1857 г. заедно с двајсет и четирима свои привърженици завладява кораба „Каляри“, нарежда на капитана да го закара до остров Понца, където имало затворени около триста революционери, освобождава ги, а след това се връща заедно с тях на континента, слиза близо до град Сапри и се отправя към вътрешността, за да вдигне революция. Посрещнати от жандармите на Бурбонската монархия, Пизакане и неговият отряд загиват в няколкото последвали битки.

В „Петрушан“ Ботев сравнява подвига на Хаджи Димитър и неговата чета с действията на Пизакане, издигайки смъртта за отечеството като единствена

цел, способна да промени хода на историята: „*Те измряха, но тяхната смърт беше голям удар за Турция, голям и за нашето отечество – на първата извести падането, на второто възраждането*“ (Botev 1972: 28). Пет години по-късно решава, че и той може да повтори същия подвиг и така да влезе в редицата на мъчениците, дали живота си за националната идея, вписвайки се в общото символно пространство на Европа. Но с едно допълнение.

Стихотворението на Меркантини, както и цялата история с Карло Пизакане Ботев е познавал от книгата на А.Н. Херцен „Минало и размисли“, печатана в списание „Полярная звезда“. Оттам той научава всички подробности за случката, които повтаря почти дословно. Освен това обаче в книгата си Херцен разказва и още нещо. Една вечер той, придружен от няколко сподвижници, решава да премине от Италия в Швейцария. Пристигат късно на пристанището и затова се налага да изчакат до следващия ден, когато хващат първия параход. Той се оказва австрийски, а по онова време Австро-Унгария изпълнява в Италия същата роля, която играе Турция на Балканите, т.е. явява се поробител. Затова Херцен и другарите му е трябвало да се прикриват, за да не бъдат разпознати. Името на кораба било *Fuerst Radetzky*. Известно е, че преди да предприеме своя поход към българския бряг, Ботев е проучвал корабите на австрийската компания, плаващи по Дунав. Те били повече от десет. Изборът на „*Радецки*“ очевидно е зареден с особена символика. По всяка вероятност това не е същият кораб, на който е пътувал Херцен, но съпадението на имената е било достатъчно.

За да се убедим колко последователно Ботев се старае да повтори случката, разказана от Меркантини в неговото стихотворение, нека го прочетем в един буквален превод:

Бяха триста, бяха млади и силни, и умряха! Сутринта, отивайки да събирам класове, видях един кораб наред морето: беше кораб, който върви с пара и издигаше трицветно знаме. Спря на остров Понца, остана малко и после се върна; върна се и стигна до брега; слязоха въоръжени, но не ни сториха зло. Бяха триста, бяха млади и силни, и умряха! Слязоха въоръжени, но не ни сториха зло, поклониха се, за да целунат земята: погледнах ги в лицата: всички имаха по една сълза и по една усмивка. Рекоха за тях, че са разбойници, изпъзели от дупката, но не отнесоха дори един хляб; чух ги да издават само един вик: – Дойдохме да умрем за нашата земя! – Бяха триста, бяха млади и силни, и умряха! Той вървеше пред тях със сини очи и златни коси. Аз се престраших, хванах го за ръката и попитах: – Къде отиваш, хубав капитане? – Той ме погледна и ми отвърна: – О, сестро, отивам да умира за своята прекрасна родина. – Усетих, че цялото ми сърце се разтрепери, но успях да му кажа: – Да ви помага Бог! – Бяха триста, бяха млади и силни, и умряха! Този ден забравих, че трябва да събирам класове, и се втурнах да вървя след тях: два пъти се срещнаха с жандармите и двата пъти извадиха

оръжие. Но когато стигнаха до стените на картезианския манастир, чух да свирят тръби и барабани, и между дима, изстрелите и пламъците срещу тях идеха повече от хиляда. Бяха триста, бяха млади и силни, и умряха! Бяха триста, и не побягнаха; вървяха към смъртта си, сякаш са три хиляди; но искаха да умрат с оръжие в ръка, а пред тях, целият покрит с кръв, се беше онзи, за когото се молих. Само него гледах и не виждах нищо друго. Не виждах вече никой друг измежду тях, освен онези сини очи и златни коси!...

Както се вижда, повечето от подробностите съвпадат – завладяването на кораба, целуването на земята, категоричната решимост да се умре за отечеството. Така че дори и Ботев да не е подражавал съзнателно, самата матрица на универсалния сюжет го е водила. А колко тясно са свързани историята на Пизакане и стихотворението на Меркантини с действията на Ботевата чета, както и с възпяването им по-късно личи от продължението на сюжета. В антологията на Пенчо Славейков „На острова на блажените“ под името на Боре Вихор е публикувано стихотворението „Сто двадесет души“, възпяващо подвига на Ботев и неговата чета. Славейков е използвал почти дословно творбата на Меркантини, включително и запомнящия се рефрен. Той е познавал стихотворението в оригинал и е можел да го следва възможно най-точно. Единствената разлика е в числеността на въстаниците, която не съвпада нито с реалния брой на Ботевата чета, нито с рефрена на Меркантини. Промяната очевидно е наложена от стихотворния ритъм.

В съвременните представи имитирането на нечий чужди действия се възприема като непростително. Може би заради това историята, която разказахме, не се популяризира достатъчно, макар че е известна на специалистите. В логиката на легендарния модел обаче влизането в мартиролога на героите (аналогичен на християнския сонм на светците), е възможно най-голямото постижение за един човек. Именно затова и неговото значение в общия процес на национално строителство е толкова значим.

Прилагането на този архаичен културен модел е пример за това, че процесът на национално самоосъзнаване и самоопределение протича в Европа, създавайки едно общо символно пространство. Правото да отстояваш собствената си самоличност, се възприема като универсално, подобно на универсалните ценности на християнството. Затова и дейците на всички европейски националносвободителни движения се чувстват като общност, независимо от това, че всеки се бори за правото на своята собствена родина. Едва по-късно, когато националните държави започват да се конкурират за недостигащи ресурси, другият започва да се приема като враг.

Това самозатваряне обаче, което изглежда естествено в периода на големите европейски и световни войни, продължава и досега. Днес всички се кълнем, че искаме да превърнем Европа в общо духовно пространство. Но на практика се оказва, че във века на светкавичните комуникации това единство

е далече от единството на духовните водачи на Европа от XIX век, когато информацията се е предавала с далеч по-примитивни средства. През деветнайсети век Меркантини е знаел за Пизакане, знаел е за него и Херцен, знаел е за тези забележителни фигури на националното строителство и Христо Ботев. А символният успех на неговата саможертвена смърт показва, че за тези събития е знаела и цялата европейска общественост. А какво имаме днес?

В Италия „Събирачката на класове от Сапри“ неизменно присъства в училищните христоматии. В България „Хаджи Димитър“ на Ботев – също. Портретът на поета виси като свещена икона в кабинетите на държавните ръководители, а подвигът му всяка година се чества на 2 юни. Знае ли обаче някой в Италия за това? А в България някой чувал ли е за Карло Пизакане и Луиджи Меркантини? Дори професионалните литературоведи не обръщат внимание на епиграфа, поставен в началото на „Петрушан“. А това невинаги е било така. Боян Пенев подробно разказва за случката в една от своите статии (Penev 1978). В бележките към „Сто двадесет души“ на Славейков също има достатъчно сведения. Защо тогава тези три забележителни фигури на европейското духовно единство се оказаха в позицията на „перфектните непознати“, както звучи заглавието на един популярен филм? И за какво единно европейско културно пространство говорим?

ПРИЛОЖЕНИЕ

La spigolatrice di Sapri

Luigi Mercantini

Eran trecento: eran giovani e forti,
e sono morti!

Me ne andava al mattino a spigolare
quando ho visto una barca in mezzo al mare:
era una barca che andava a vapore,
e alzava una bandiera tricolore.
All'isola di Ponza si è fermata,
è stata un poco, e poi s'è ritornata;
s'è ritornata ed è venuta a terra;
sceser con l'armi, e a noi non fecer guerra.

Eran trecento: eran giovani e forti,
e sono morti!

Sceser con l'armi, e a noi non fecer guerra,
ma s'inchinaron per baciare la terra:

ad uno ad uno li guardai nel viso:
tutti avevano una lagrima ed un sorriso.
Li disser ladri usciti dalle tane,
ma non portaron via nemmeno un pane;
e li sentii mandare un solo grido:
– Siam venuti a morir pel nostro lido! –

Eran trecento: eran giovani e forti,
e sono morti!

Con gli occhi azzurri e coi capelli d'oro
un giovin camminava innanzi a loro.
Mi feci ardita, e, presolo per la mano, gli chiesi:
– Dove vai, bel capitano? – Guardommi, e mi rispose:
– O mia sorella, Vado a morir per la mia Patria bella.
Io mi sentii tremare tutto il core,
né potei dirgli: – V'aiuti il Signore! –

Eran trecento: eran giovani e forti,
e sono morti!

Quel giorno mi scordai di spigolare,
e dietro a loro mi misi ad andare:
due volte si scontrar con li gendarmi,
e l'una e l'altra li spogliar dell'armi.
Ma quando fûr della Certosa ai muri,
s'udirono a suonar trombe e tamburi;
e tra 'l fumo e gli spari e le scintille
piombaron loro addosso più di mille.

Eran trecento: eran giovani e forti,
e sono morti!

Eran trecento, e non vollar fuggire;
parean tremila e vollero morire;
ma vollero morir col ferro in mano,
e avanti a loro correa sangue il piano.
Finché pagnar vid'io, per lor pregai;
ma un tratto venni men, né più guardai:
io non vedeva più fra mezzo a loro
quegli occhi azzurri e quei capelli d'oro!...

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Angelov 2017:** Angelov, Angel. *Anti/Modernost: obrazi na ekzotichnoto i na zemniya ray v Evropa prez XIX vek.* Sofia [Ангелов 2017: Ангелов, Ангел. *Анти/Модерност: образи на екзотичното и на земния рай в Европа през XIX век.* София, 2017].
- Botev 1972:** Botev, Hristo. *Sabrani sachineniya v 2 toma*, Sofia, Balgarski pisatel, 1972, t. 2. [Ботев 1972: Ботев, Христо. *Събрани съчинения в 2 тома.* София, „Български писател“, т. 2].
- Kosev 2006:** Kosev, Konstantin. „Aprilskoto vastanie postigna politicheskata si tsel“ In: sp. *Balgaristika*, 2006. [Косев 2006: Косев, Константин. „Априлското въстание постигна политическата си цел“. *Българистика*, 2006].
- Jolles 1956:** Jolles, Andre. *Die Einfachen Formen.* Halle (Saale), Max Niemeyer Verlag.
- Penev 1978:** Penev, Boyan. Botev, Mercantini i Pencho Slaveykov. In: Penev, Boyan. *Izkustvoto e nashata pamet*, Varna, Georgi Bakalov, 1978. [Пенев 1978: Пенев, Боян. Ботев, Меркантини и Пенчо Славейков. В: Пенев, Боян. *Изкуството е нашата памет.* Варна: „Георги Бакалов“].
- Todorov 1991:** Todorov, Tsvetan. *Face a l'extreme.* Paris: Seuil.

Литература и култура: изследователски подходи
Letteratura e cultura: approcci di ricerca

ПЛОВДИВ И БЪЛГАРСКАТА БЕЛЕТРИСТИКА

Младен Влашки

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ – България
Фрайбургски университет – Германия

Резюме. В контекста на „пространствения обрат“ на литературознанието са описани топографията на град Пловдив и нейните отражения в съвременната българска белетристика. Конкретизациите са спрямо романите „Храмови сънища“, „Далеч от Толедо“, „Хълмът“ и „Фаустино“.

Ключови думи: пространство; белетристика; Пловдив; романи

PLOVDIV AND BULGARIAN FICTION

Mladen Vlashki

Paisii Hilendarski University of Plovdiv – Bulgaria
University of Freiburg – Germany

Abstract. In the context of the “spatial turn” in literary studies, the topography of the city of Plovdiv and its reflections in contemporary Bulgarian fiction are described. The study focuses on the novels *Temple Dreams*, *Far from Toledo*, *The Hill* and *Faustino*.

Keywords: space; fiction; Plovdiv; novels

Макар и с известно закъснение и българското литературознание започна да обръща внимание на тъй наречения „пространствен обрат“ (Spatial turn) в хуманитаристиката. Терминът „пространствен обрат“ е въведен в международен оборот по време на географския дебат през 1989 г. от американския географ Едуард Соджа. С този термин се свързва приоритизирането на пространството в културните и социалните науки. За развитието на тази идея в полето на хуманитарните науки допринасят френски академични теории, като тези на Мишел Фуко, Анри Льофевр, Мишел дьо Серто, Пол Вирилио или Пиер Бурдийо, които подчертават силовите отношения, заложен в пространството; на школата „Анали“, които осигуряват обрат в историческата наука през 60-те години на миналия век и водят до големи дискусии в лингвистиката, литературознанието и културологията. В своята теория за „семантичните пространства“ през седемдесетте години на XX век Юри Лотман вече е предложил

топографския ред като глобална метафора за организацията на културата в нейната цялост. За настоящото изложение важна роля играе произтичащата от тези процеси изследователска идея, че пространствените структури и принципи на представяне на пространствените отношения могат да се разбират като семиотични системи и да се реконструират техните функционализации в други семиотични системи (като език, литература, разказ, филм и др.). Въз основа на проучвания с подобна методология могат също така да се развиват образователни подходи, които подпомагат опознаването на различни култури и на техните пластове чрез литературни образи във връзка с основополагащата идея на Пол Рикъор, че пространството опазва най-фините колебания на човешката история.

В началото на нашия век се появили новаторски проучвания и издания, задължени на идеите за „пространствен обрат“ като тези на Франко Морети (Franko Moretti. *Atlas of the European Novel 1800 – 1900*. Verso Books, 1997), Барбара Пиати (Barbara Piatti. *Die Geographie der Literatur. Schauplätze, Handlungsräume, Raumphantasien*. Wallstein Verlag, 2008), Катрин Денерлайн (Naratologie des Raumes. De Gruyter, 2009) и Рафаела Книп (Raphaela Knipp. *Begehbare Literatur. Eine literatur- und kulturwissenschaftliche Studie zum Literaturtourismus*. Winter, 2017), които очертават практически приложни модели за един нов вид рецепция на литературата въз основа на идеите за поглед към литературата през пространството. Водещо е разбирането, че „поетическата фантазия не би трябвало да се свързва с физическото пространство и с неговите географски и топографски закономерности, но го прави“, от което следва, че и при признаването на автономията на текста са възможни прочити, които търсят определени референции в него (срв. Knipp 2017).

В България, и то тъкмо във връзка с българските академични лектори в Европа, по идея на Любка Липчева-Пранджева в периода 2015 – 2021 е осъществен един интердисциплинарен международен проект – „Живописна България. Българските литературни маршрути“ (Prandzheva 2015). Студентите, участващи в него, мотивират своето начинание по следния начин: „Ние сме студенти по славистика в университетите на Атина, Варшава, Виена, Киев, Петербург, Пловдив, София, Страсбург и Хайделберг. Целта на нашия проект е да покажем, че академичното знание е приключение, което всеки има право поне за кратко да преживее. На фокус в нашия проект за литературни пътешествия е България. Ще ви преведем през думите и книгите, през четенето и пътуването към местата на един литературен атлас“ (<https://blr.uni-plovdiv.bg/>). Като резултат от проекта Пловдивското университетско издателство публикува книгата „Живописни маршрути. Многоезични маршрути. Литературен атлас“ (ПУИ, 2022). Също така пред последните години в градовете Пловдив (от 2019 г., организатор е ИК „Летера“) и София (от 2021 г., организатор е фондация „Прочети София“) започнаха да се провеждат литера-

турни маршрути, водени от български литературоведи като Владимир Янев и Младен Влашки (Пловдив), Михаил Неделчев, Петър Величков, Амелия Личева, Йордан Ефтимов, Катя Зографова и др. (София).

В досегашните практики пространствените връзки с белетристичните текстове се търсят в биографичното пространство на автора или на основни персонажи от произведението. Също така биват изследвани пространството на производството и разпространението (къде е написано произведението, как е издадено и разпространявано). По-традиционен характер имат изследвания за връзките на мястото на действие с конкретни пространствени обекти (принцип на реалистичното изображение).

Град Пловдив като пространство във връзка с български белетристични текстове може да бъде наблюдаван в три жанрови групи.

Тази на историческите романи включва например произведенията на Цончо Родев „Човекът без сянка“ (1967), на Стефан Дичев „Ескадронът“ (1968), на Димитър Мантов „Родолюбецът“ (1969), на Георги Пашев „Да живее съединението“ (1972), на Петър Константинов „Последната изповед на майстор Хаджи Георги“ (1983) и някои други. Един от основните проблеми в тях обаче е твърде общото предаване на топографски характеристики най-вече поради липса на сериозно проучване на историческите пространствени пластове и на тяхната семантика.

В мемоаристиката от по-ново време¹⁾ Пловдив оживява в множество книги (но на тях е отделяно малко внимание) – на Никола Алваджиев „Пловдивска хроника“ (1971), на Асен Христофоров „Откровения“ (1970), на Любен Станев „Белите врани“ (1998) и „Старите квартири“ (2002), на Георги Райчевски „Грандкафе „Кристал“ (1998), на Иван Вълев „Скритата градина“ (2005), на Иван Теофилов „Митология на погледа“ (2013) и др²⁾.

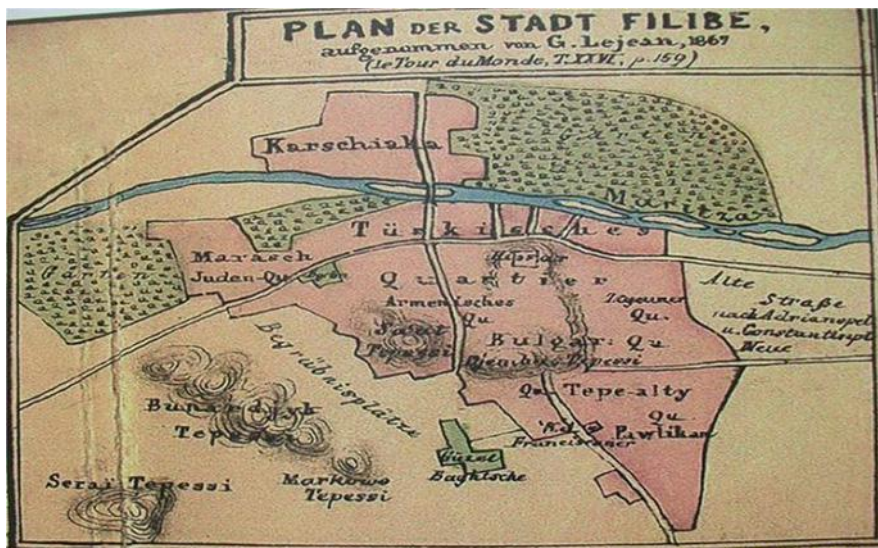
В групата на фикционалните художествени текстове се наблюдават различни жанрови форми: Светомир Бабаков „Улицата с гълъбите“ (кратък роман, 1963); Йордан Велчев „Старият Пловдив“ (есеистична проза, 1983) и „Анонимни жития“ (художествено-документалната проза, 1987), Димитър Кирков „Хълмът“ (роман, 1986); Рашко Сугарев „Светлината на онези дни“ (повест, 1988), Анжел Вагенщайн „Далеч от Толедо“ (роман, 2002), Недялко

-
1. За възрожденската епоха е издаден един том „Пловдив в техните спомени“ (2009) със спомени на Иван Богоров, Иван Вазов, Йоаким Груев, Найден Геров, Любен Каравелов, Христо Г. Данов, подбрани, съставени с предговор и бележки от доц. д-р Юлия Николова.
 2. Пловдивското издателство „Хермес“ поддържа издаването и на по-нови спомени в книги като тези от поредицата на Евгений Тодоров „Запомнете Пловдив. Стари пловдивски истории, разказани от очевидци“ (пет книги, 2015 – 2019), на Юлий Славов „Помня Пловдив“ (2014), на Димитър Пампулов „Моят Пловдив. Брулени години“ (2014) и др.

Славов „Филипополски разкази“ (разкази, 2007), „Фаустино“ (роман, 2010), „2020“ (роман, 2021); Богдан Русев „Вечен град“ (роман, 2021). В някои от тях референциите към пространството на града са пряко назовани (например в „Старият Пловдив“, „Далеч от Толедо“, „Вечен град“), в други те са неназовани (например в „Хълмът“, „Фаустино“). В част от произведенията пространството е така обработено, че семантично действа като символ („Хълмът“, „2020“), в други конкретиката служи по-скоро за оправдаване на начинанието да се напише точно книга за Пловдив („Вечен град“).

Град Пловдив може да бъде открит и в други произведения на българската белетристика – с конкретни референции (Иван Вазов „Нова земя“ 1896; Любен Станев „Поглед от хълма“ 1968 или „Сага за Салабашеви“ 2002, Златомир Златанов „Храмови сънища“ 1992 и др.) или без такива (Димитър Димов „Тютюн“ 1951).

Най-съществената особеност на пловдивската топография е съчетаването и съжителството на различни исторически пластове в едно единно градско пространство. Тоест град Пловдив е вид възглъщение на историята по южнобългарските земи. Йордан Велчев в своите изследвания „Градът или Между Изтока и Запада XIV – XVII век“ (2005) и „Балканският човек XIV – XVII век“ (в седем книги, 2014 – 2015) не само поставя града на световната историческа карта, но и обобщава

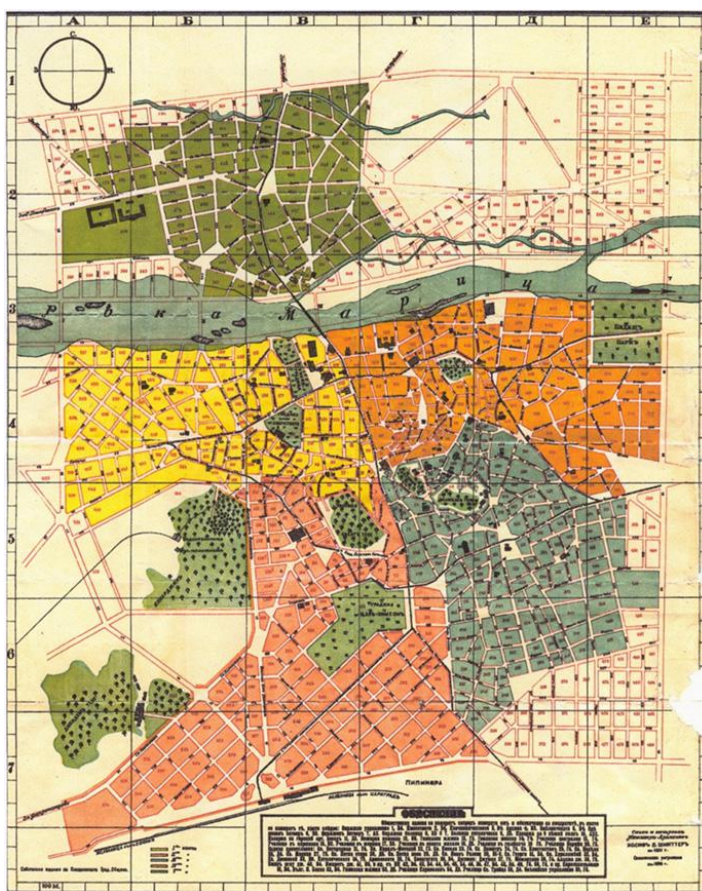
Изображение 1. Тази карта на града от 1867 г. ясно показва и етническото разпределение по махали – в „Мараша“ преобладаващо е еврейското население, от южния бряг на реката – турското, в полите на Сахат тепе – арменското, на Трихълмието – българското (вкл. и гръцкото), на изток от Трихълмието – циганското, а на югоизток – павликянското

неговия символен капитал за разбирането на човешката история. В тези исторически измерения се очертава и важната тема за етническата толерантност, която е среднища характеристика за обществения живот в Пловдив (изобр. 1).

От тази гледна точка възлови пространства на града, в които може да се наблюдава проблематиката на историческото съжителство, са площад „Джумая“ (с ясно видими три пласта – античен, средновековен и модерен) и Трихълмието (към тези три пласта би трябвало да се добави и един праисторически, на Небет тепе). От неолитния период са изучени и запазени териториите на Яса тепе и на Небет тепе. От античния, предимно римски, са видими пространството на агората, на стадиона, на амфитеатъра, на епископската базилика, на улицата, водеща от Източната порта към термите в центъра и др. От средновековния, предимно османски, са запазени няколко джамии, хамами, часовниковата кула на Сахат тепе, а от времето на Българското възраждане е целият комплекс на резерват „Старинен Пловдив“. По-обстойно видимите пластове са от модерните времена – цял един квартал, оформен по времето, в което Пловдив е столица на Източна Румелия, градината, създадена от швейцарския ландшафт-архитект Люсиен Шевалас за провеждане на Първото българско изложение през 1892 г., комплекси като днешните улици „Иван Вазов“, „Велико Търново“ и прословутата „Главна“ – „Княз Батенберг“, от края на XIX и началото на XX век, а също така тъй нареченият „тютюнев град“ – тютюневите складове и фабрики най-вече на юг от улица „Иван Вазов“ и др.

От социалистическия период по-важни за централната част на градското пространство са някои не особено удачни транспортни решения (включително и тунелът под Джамбаз тепе, който осигурява трета ос по направлението юг-север и пряка връзка на гарата с Панаирното градче на цената на унищожаването на няколко исторически махали в подножието на Трихълмието, с което се губи балансът между традиция и модернизация), самото Панаирно градче на север от река Марица, емблематични сгради като тези на хотелите „Тримонциум“ или „Новотел“, на НБ „Иван Вазов“ както и сградата на бившия окръжен комитет на БКП, която доминира над централния площад и запущва гледката от главната улица към Родопите.

Исторически пространството на града се е оформяло около седемте (а навярно са били и повече, както ни подсказват по-стари карти) хълма и река Марица. Римският град е бил разгърнат на юг в подножието на Сахат тепе и на Трихълмието, не е стигал до днешното корито на реката, а водата за града е идвала от Родопите по акведукти (има запазени части). Османският период изоставя тези пространства и превръща в център земите между реката и северните склонове на Сахат тепе и на Трихълмието. Източнорумелийският период разгръща свой „център“ на запад в посока на махалата Орта Мезар, префункционализира доста сгради (например Хюнляр хамам, XV в.) е ползван първоначално за Областно събрание (1879), което провокира и Вазовото

Изображение 2. Първият градоустройствен план на Пловдив е изготвен от архитект Йосиф Шнитер и е приет за изпълнение през 1896 г. В него се запазва съграденото от предците (традиция), осигуряват се две преки връзки на железопътната гара (модерност), която е извън града, с центъра в посока юг – север (днешния булевард „Руски“, който води директно от гарата към Орта Мезар) и ул. „Станционна“ (днешна „Иван Вазов“), която води от гарата през площада пред Цар-Симеоновата градина към главната търговска улица, пресичаща реката) Тези две оси се пресичат от изток на запад от две други – на днешния булевард „Шести септември“ и на оста по протежение на днешните улици „Гладстон“ и бул. „Мария Луиза“. Важен момент в плана е предвиденото озеленяване на Пловдив чрез няколко парка и по възвишенията на Сахат тепе, на Бунарджика и на Джендем тепе (днес Младежки хълм)(важен поглед към бъдещето)

заглавие „Кандидат за хамама“) и пространство (например основната ос на града се измества от Джумаята не към река Марица, а на запад по днешната улица „Христо Г. Данов“ към новия административен център; също и мястото за публични появи и показ не са вече улиците на Трихълмието, а възвишенията на Сахат тепе (днес също Данов хълм). Тези пространствено организационни промени са предопределени донякъде от възможностите за застрояване, но имат и своето символно значение – например на стария град, т.е. на възрожденския пловдивски акропол (като средище на нотабили, но и като пространство на силното гръцко културно присъствие) се противопоставя Сахат тепе. Тъкмо него описва Иван Вазов в част 5, гл. XVI – „Сахат тепе“, на романа „Нова земя“. Ако по улиците и площадите на Стария град си дават среща заможните и влиятелни търговци и общественици, то тук са модерните граждани на Пловдив, „преимуществено високото общество на Пловдив“ – „модният дамски свят“ и „представителите на политиката, на бюрокрацията и журналистиката“. И докато долу, по улиците на столицата расте тревогата от политическите противопоставяния, тук, горе, човек е подвластен повече на природата:

Времето беше хубаво; въздухът вливаше в гърдите животворна свежест. Великата, рядка в света панорама, която оттук се отваряше, осветлена от вечерните лучи на слънцето, имаше сега вълшебна хубост и пленяваше погледа и душата. Цялата столица, живописно разположена в подножието, по плещите и по върховете на хълмовете си, се видеше като на длан, с всичката си оригинална пъстрота, възточно разнообразие, с белите си минарета, византийските си къщи по висотите, с голите си увиснали канари, със синия пояс на Марица. На север – безкрайното поле; а в кръгозора – Стара планина със своите разлати исполини: Юмрячал, Острец, Амбарица, дигнали се високо в небето под верига бели вълнисти облаци, прилични на една планина от мрамор. От юг се дигаха тъмнозелените Родопи. Дивна гледка! (Vazov 1896)

Освен че новите функции на градското пространство символизират и новия обществен ред, те пораждат и по-философски въпроси. Така например в османския период на територията на града са се редували отделни махали с гробища между тях и когато тези територии започват да се включват в новите строителните планове (на такива места са днешните Дондукова градина и Цар-Симеоновата градина), жителите се изправят и пред моралните въпроси за вечността и свещения покой на мъртвите без оглед на техния етнос. Резултат от подобна провокация към творчество е стихотворението „Оживелите кости“ на Иван Вазов от стихосбирката „Поля и гори“ (1884). Моралната дилема в него младият поет и общественик решава в патриотичен ключ – мъртвите са сенки от миналото преди свободата и днес нямат място, където властва нов дух.

В днешната българска белетристика литературният образ на Пловдив се свързва с тези пространствени особености на града. Поетът и пътешестве-

ник Александър Прайс от романа на Златомир Златанов „Храмови сънища“ според разказа на повествователя, който изучава стиховете и биографията му, „спира“ в Пловдив през лятото на 1904 г. по логика, захранвана от „семантичната вълна“, свързана със схващането за пресечна точка на Изток и Запад. Мотивът за това случайно спиране според разсъжденията на повествователя Елен Славейков би могъл да е само един – „просветлението“: „Бил е принуден да спре, в мигновеното отклонение на мигновеното прозрение началото и краят са съвпаднали във всеобхватната гледна точка“ (Zlatanov 1992: 73). При това точно в Пловдив! Волята на автора свързва мига на откровението с Пловдив и по тази причина той изпраща както своя повествовател, така и неговия въображаем персонаж в Пловдив. Елен е пред „Тримонциум“, лятната жега е напекла каменния площад и археологическите разкопки около Пощенската палата са спрели. „В пролома на главната улица сградите се трупаха нагъсто със суетността на градски първенци, преповтарящи, макар и с малко повече лукс провинциалния барок на гарата. Белееха се мраморните капители на Античния театър, изглоганият им мрамор се нанасяше в безславно режисиран мизансцен, по скоро примирено да означаи проекцията на погубени веднъж завинаги блясък и величие“ (пак там, 67). Този поглед към лятното безвремие на града с акцент върху смислови детайли от пространство, идващо от Античността, дава импулс на повествователя да свърже във философските си усети мисълта за загиването на „Красивия гръцки космос“ и за „красотата, (която) бе деградирала в индустриална козметика“ (пак там) и да развие мислите си върху съприкосновението на древната гръцка митология с християнската и с последващата от това преминаване от почит и грижовно поощрение на установения ред в „превръщането на времето в масова истерия пред приближаващия Съд и Изкупление“ (пак там, 68). Не са необходими повече примери за краткия престой на Прайс и Елен в Пловдив. Очевидно е, че пространството на този „вечен град във вечно пребиваващо лято“ провокира „соматическо „влизване в екзистенцията“ (пак там, 69) и като следствие един вид метафизично преживяване чрез „полусъзнателно бленуване“ на структура, подобна на заложената в Джойсовия роман „Бдение над Финеган“ – изживяването на един ден в Дъблин, което на символическо ниво е изживяване на световната история. (Тази аналогия не е случайна и се основава на преки отпратки към Джойс в текста на Златанов.)

И в романа „Далеч от Толедо“ на Анжел Вагенщайн референциите са открити. Като повествование за паметта и връщане назад в спомена авторът разгръща действието около една младежка любов на разказвача Берто, който е от коляното на „юдео-испаньолите“, с арменската красавица Аракси Вартанян, а и по-общо около сравняването на детския поглед с този на възрастните. Възлова роля в прехода между минало и настояще играе фигурата на „византиец“ Костас Пападополус от фото „Вечност“, което се намира в „сърцето“ на

града, на площад „Джумая“, с неговите снимки. За завръщащия се от чужбина в града пловдивчанин детството, макар и прекарано основно в онази част от Мараша, която са наричали „Средно гробище“ (днес върху земите на гробището е Дондуковата градина, махалата е между площадчето на Орта Мезар и река Марица, в чийто източен край е Четвъртък-пазарът, населена е била предимно с евреи), е убежище от всички поврати в модерния свят. Ароматите на гозбите, приготвяни в малките дворчетата на бедните къщи, игрите по непавираните, прашни и кални улички с босоногите деца и сноването между всякакви занаятчии и дребни търговци, чиито камили пренасят стоката от Източните Родопи към пазара, са не само част от родните корени, но и повод да се активират спомените, които населяват този вече само отчасти запазен свят с истории и човешки преживявания. И разказът, чийто основен герой е дядото на повествователя, „тенекеджията от работилницата до дървения мост“ Аврам Къркача, плавно преминава през различни исторически събития откъм Втората световна война до днес (акцентът е поставен върху комунистическите издевателства над населението след 9.9.1944 и на началните „мутренски“ години на прехода), като всяко едно е видяно в неговата пловдивска пространствена конкретика. Въпреки напреженията и злобите на историята над всичко доминира толерантността (самата персонажна система следва етническото разнообразие на пловдивското население) – Къркачът (който е определено безбожник) е винаги съпътстван в своите приключения от приятелите си равина Менаше Леви, отец Исай и молата Ибрахим ходжа, чиито божии домове са разположени като триъгълник в махалата. В тази романова структура атмосферата на живота в Пловдив, предадена пространствено и исторически осезаемо, смекчава драматичните и трагическите ходове в съдбите на хората от втората половина на българския XX век. Повествователните отстъпления позволяват размисли и коментари върху тях, които винаги вплитат в себе си усещането за непреходността и балканския (търговско-ориенталски) характер на Пловдив. Като цяло, романът е сантиментално-носталгичен в противовес на овълчените начални години на прехода, в които протича актуалното действие: „Друг живот беше някога [...]. По-скромен, но и по-добър. По-светъл, с повече надежда и човешина.[...] Сега всичко се разпиля. Вярно, хората се позамогнаха, но няма комшулук, няма другарство, доброта и милост. Всеки за себе си, само бог за всички!“ (Vagenshtayn 2011: 47). Цялостното му послание за силата на живота въпреки всички превратности се подхранва от предаването на колоритната градска атмосфера на космополитния Пловдив.

В „Хълмът“ на Димитър Кирков историята също играе възлова роля. Структурата на този роман е обаче коренно различна от Вагенщайновия. Разделен в три части, той започва с една смърт на днешен обитател на Хълма, преминава през съдбовни исторически моменти за отделни обитатели на Хълма, най-вече за главния герой, следователя Павел Гринов (участие в РМС, затвор пред

9.9.1944, обявяването му за неблагонадежден при чистките в партията около процеса на Трайчо Костов, завръщането му от лагер и реабилитация, която му позволява да работи като криминален следовател), но и за самия Хълм. Гринов е женен за археоложката Елена, която в края на втората част получава разрешение за разкопки на скрит под земята амфитеатър. Основното романо-во действие завършва обаче със смъртта на същия този театър – с неговото „погребване“ през Средновековието (за да се постави стабилна основа на Шарихдар джамия). Епилогът обаче връща разказа към следствието – криминалното и археологическото, които сплитат факти и фантазия и чрез разкритията си „строят“ Хълма. В този случай текстът на романа се стреми към своята автономия, като прикрива референциите спрямо пространството. По-осезаеми са те в легендарната (т.е. подвластна повече на фантазията) трета част. Когато емирът Юсеф паша се качва на Хълма, той вижда една „свещена земя“ – хълмът е „извит като полумесец, опрял единия си рог в реката“ (Kirkov 2015, трета част). В движението на фанатичния властник по хълма ясно се очертава неговата топография – седловината между двете възвишения (североизточният и източният хълм, днес площадчето между Етнографския музей и църквата „Св. св. Константин и Елена“), изграденият на средния хълм дервишки манастир с мевлеви-хане (днес ресторант „Пълдин“), спускането по северния склон на Джамбаз тепе (днес улица „Съборна“), което води към хана (някога „Куршум хан“, днес търговски център) и от там направо „в капана на дюканджийските улици и в най-голямата чаршийска воня“ (днес квартал на творческите индустрии „Капана“). В пространството на романовия „хълм“ властва обаче не пространствената конкретика, а мистерията на старите умиращи сгради, на лабиринтите от пътеки и скритите под тях стари римски пътища, властва смъртта. Слухове, лични истории, легенди подхранват тази власт. И затова целта както на криминалното следствие, така и на археологическите разкопки е достигането до техните първоизвори и причини, които се коренят в човешките страсти – най-вече в любовните отношения и във фанатизма (независимо дали комунистически, или средновековен). Този процес на навлизане в миналото всъщност уплътнява и гради Хълма като метафора за вечността на човешкия свят: „Свързваха се хората един с друг, дори когато бяха изчезнали от земята и без сами винаги да са знаели, че са свързани, помежду им се процеждаха измами и наивност, предателства и обич, отчаяния и надежди, и коварства, и заблуди, и саможертви, които не умираха с мъртвите“ (Kirkov 2015, епилог). Пространството на града Пловдив провокира авторовата мисъл и фантазия в търсенето на отговора дали днешното време трябва да жертва пространства без трайна памет, за да достигне до онези, скрити в тях, основи на историческото време или би могло да опазва паметта единствено чрез различни наративи. Дискусията върху тази проблематика обаче трябва да съблюдава факта, че както вечната мрежа на човешките отношения, така и

нейното разплитане оставят своите материални (пространствени) знаци.

Хълмът е възлово пространство и в пловдивските романи на Недялко Славов. Във „Фаустино“ – роман за съзряването и за съпротивата срещу историческите тежести върху човека, които му пречат да полети, хълмът е мястото, където героят постига зрялост, среща истинската любов, създава поколение и е вече готов за полет. При изграждането на романовия свят авторът, също като Димитър Кирков, не прави открити референции към топографията на Пловдив. Но отделните топоси на романовото действие внушават градско пространство, през което тече река (Slavov 2010: 17), има трихълмие със стар град върху него, една от улиците на който „идва от Античния театър, а другата – от север, край къщата на Ламартин“ (с.115), митрополитската църква се казва „Св. Марина“ (с.33), а кварталът на търговците е „Капана“ (с. 70), през който минава улица „Железарска“ (с.80), в градския парк има „каменна мечка“ (с.92). Тези няколко маркера недвусмислено подсказват, че в града на Сава (Фаустино) се оглежда град Пловдив, но в същото време пространството на романа запазва своята автономия и отделните му елементи засилват символното си значение – стадион „Страх“, кварталът на златарите, музикалната къща, антикварен магазин, който се превръща в „Месарница Минасян“ или обратно – мансарда с гларуси, и т.н. Движението през метафоричните пространства очертава пътя на човешкото съзряване – разказът тръгва от стадион „Страх“, минава през тайнствените пространства на детството – пожарната, публичния дом, ателието на плакати́ста, работилницата на леяря на камбани, за да навлезе в обществения свят – университетската библиотечна читалня, кабинетите на звездочелите³⁾, квартала на търговците, света на билбордовете и т.н. Героят търси успокоение в реката и намира себе си на върха на Трихълмието, където магическият свят на Стария град го среща с неговия Мефистофел – д-р Борис, с художника Георг, с любимата Василико, с един о.з. полковник от службите, чийто дух се вселява в кучето Жув, и навярно с Бог, явил му се като стар антиквар. На върха на хълма Сава преодолява детските си страхове, среща жената на живота си и преживява отварянето на досиетата (този епизод е един от най-бравурните в повествованието). След катарзисния престой на вълшебния хълм героят на романа се връща отново долу, за да продължи битието си като баща и „лелящ човек“. В тази композиционна структура си партнират символни за общия човешки свят пространства и метафорични топоси на конкретно историческо време, но провокацията на авторовото въображение за движението из

3. Като цяло, романът с много хумор обработва социалистическия период от българската история с неговите основни характеристики: партийни събрания, безсмислено планиране, партийни служби, тайни служби, бягства зад граница, доносничества.

тях произтича от конкретните пространствени дадености на град Пловдив. С атмосферата на неговите пространства са уплътнени сетивно етапите на човешкото съзряване.

Наблюденията върху механизмите, с които пловдивското пространство оказва влияние върху създаването на белетристични творби, могат да бъдат продължени или разгърнати и в други жанрове, но дори само тези четири примера са ясно доказателство за неговата продуктивност и провокативност при белетристичното проблематизиране на връзките между човешкото, историческото и пространственото начало.

REFERENCES/LITERATURA

- Knipp 2017:** Knipp, R. *Begehbare Literatur. Eine literatur- und kulturwissenschaftliche Studie zum Literatortourismus*. Heidelberg: Winter.
- Kirkov 2015:** Kirkov D. *Halmat*. // Dimitar Kirkov, sayt na avtora. 23.05.2015. [Кирков 2015: Кирков Д. Хълмът. // *Димитър Кирков, сайт на автора*. 23.05.2015]. https://dimkirkov.wordpress.com/2015/05/23/трета-част-свещена-земя/#_ftnref17 (29.06.2022)
- Prandzheva 2015:** Lipcheva-Prandzheva, L. Balgarski literaturni marshruti. Peripetii i uspehi na edno spodeleno poznanie. // *Balgarski ezik i literatura*, 2015, №6, 622 – 632. [Пранджева 2015: Липчева-Пранджева, Л. Български литературни маршрути. Перипетии и успехи на едно споделено познание. // *Български език и литература*, 2015, №6, 622 – 632].
- Slavov 2010:** Slavov N. *Faustino*. Sofia: Siela. [Славов 2010: Славов Н. *Фаустино*. София: Сиела].
- Vagenshtayn 2011:** Vagenshtayn, A. *Daleche ot Toledo (Avram Karkacha)*. Sofia: Kolibri, [Вагенщайн 2011: Вагенщайн, А. *Далече от Толедо (Аврам Къркача)*. София: Колибри].
- Vazov 1896:** Vazov, Iv. Nova zemya. // Slovo – Balgarska virtualna biblioteka [Вазов 1896: Вазов, Ив. Нова земя. // *Словото – Българска виртуална библиотека*]. <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=14&WorkID=8311&Level=3> (29.06.2022)
- Zlatanov 1992:** Zlatanov, Zl. *Hramovi sanishta*. Sofia: Ivan Vazov, 1992. [Златанов 1992: Златанов, Зл. *Храмови сънища*. София: Иван Вазов, 1992].

ЗА ФУНКЦИЯТА НА СИ КАТО ЧАСТИЦА В БЕЗЛИЧНИ ПРЕДИКАТИВНИ КОНСТРУКЦИИ

Галина Петрова

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас, България

Резюме. Предмет на изследване в настоящата работа е употребата на рефлексивната клитика *си* като частица в изречения, съдържащи безлични предикативни конструкции. Семантичната специализация на тези конструкции е да изразяват вътрешно (психофизиологично) състояние или оценка. Целта на работата е да се установи как добавянето на *си* модифицира семантиката на този тип структури.

Ключови думи: рефлексивна частица; безлични предикативни конструкции; български език

ON THE FUNCTION OF *SI* AS A PARTICLE IN IMPERSONAL PREDICATIVE CONSTRUCTIONS

Galina Petrova

Burgas Prof. Dr. Assen Zlatarov University – Bulgaria

Abstract. This paper deals with the use of the Bulgarian reflexive clitic *si* as a particle in sentences containing impersonal predicative constructions. The semantic specialization of these constructions is to express an internal (mental, emotional or physical) state or an evaluation. The aim of the paper is to establish how the addition of *si* modifies the semantics of this type structures.

Keywords: reflexive particle; impersonal predicative constructions; Bulgarian

1. Увод

Една от характерните особености на българския език е наличието на частица *си*, омонимна с кратката форма на възвратното лично и възвратното притежателно местоимение. Като частица, *си* се отличава с широка сфера на функциониране. От една страна, тя може да бъде част от глаголна лексема и да изпълнява словообразуваща функция (напр. *въобразявам си, отивам си*) (вж. Petrova 2008: 112 – 118). От друга страна, може да функционира като модификатор при добавянето ѝ към някои прилагателни имена (напр. *личния си, собствения си*), местоим-

менни наречия (напр. *някъде си, някога си*), притежателни местоимения (*моята си, неговия си, своя си*) (Petrova, Ivanova 2019), както и към неограничен брой предикати (напр. *чакаме си, ханваме си, мързелив си е* и т.н.) (вж. Petrova 2008: 118 – 130, Petrova 2012). При тези употреби клитиката *си* изпълнява функцията на модификатор, като нюансира в различен аспект значението на цялата фраза. Привнасяните смислови нюанси често пъти са наслагващи се и трудни за разграничаване, особено в случаите, когато *си* се включва в структури с един и същ предикат, при което решаващ за разбирането е по-тесният или по-широкият контекст. Освен това тези употреби са характерни предимно за разговорния стил, за неформалното общуване, поради което са трудни за обхващане и за постигане на по-обобщена функционална характеристика.

Настоящото изследване е насочено към функционирането на частицата *си* в специфични във формално-семантичен аспект конструкции с безлично-предикативна дума на *-о (-е)*, специализирани да изразяват две инвариантни значения – за състояние и за оценка (Petrova 2020). Целта на работата е да се проследи как употребата на клитиката се съвместява със семантиката на тези конструкции и какви смислови нюанси привнася тя в ролята на модификатор. Поради специфичното функциониране в разговорната реч емпиричният материал включва данни предимно от собствен корпус примери, ексцерпирани от интернет пространството (форуми, блогове и т.н.), което се явява естествена среда за реализация на т.нар. „писмена разговорна реч“.

2. Формално-семантичен контекст за употреба на частицата *си*

За да се изясни ролята на частицата *си* при употребата ѝ в безлични изречения с неглаголно сказуемо, е необходимо накратко да се очертае тяхната формално-семантична специфика. Тези конструкции включват като базови елементи глаголите *съм* или *ставам* със свързваща функция (копула) и именна част на сказуемото (предикатив) (Gramatika 1983: 93 – 96, Penchev 1998: 146 – 147 и др.). Свързващият глагол е във форма за 3 л. ед. ч., а във функцията на предикатив се явяват безлично-предикативни думи с различен морфологичен статус. Нашето внимание ще бъде концентрирано върху думи с фонално *-о* (в единични случаи и *-е*) поради голямата честотност на употреба, напр. *студено е, тъжно е, гадно е, добре е, очевидно е, скучно е, трудно е, хубаво е* и т.н.

В семантичен аспект конструкциите са свързани с означаването на състояние или оценка. Тези характеристики, от своя страна, се отличават със свои разновидности, намиращи се в корелация със съответни структурни модели.

Значението за **състояние** включва следните разновидности – **състояние на околната среда** и **вътрешно състояние** (физиологично или психично). За означаване състоянието на околната среда е достатъчно наличието на копула и предикатив, напр. *Студено е, Горещо е, Задушно е, Облачно е, Слънчево е* и др. Означаването на вътрешно състояние изисква включване в структурата на дателно

допълнение (кратка форма на личното местоимение), напр. *Студено ми е, Горещо ми е, Задушно ми е, Добре ми е, Лошо ми е, Гадно ми е, Тъжно ми е, Скучно ми е, Весело ми е* и т.н. Ролята на този конституент е да представи носителя на съответното състояние.

Вторият вид значение, с което се свързват безличните предикативни конструкции, е **оценка** (несубективна и субективна). Тя по принцип изисква обект на оценяване, какъвто в случая е някаква ситуация от извънезиковата действителност (някакво събитие, факт, положение на нещата). Тази ситуация се изразява с подчинено подложно изречение, което в този смисъл е задължителен елемент в структурата. Структурният минимум на несубективната оценка включва копула, предикатив и подчинено подложно изречение, напр. *Лошо е, че нямаш приятели, Лошо е да нямаш приятели, Трудно е да се отговори на този въпрос, Трудно е да отговоря на този въпрос*. От представените примери се вижда, че оценяващият може да бъде както говорещият, така и който и да е друг. Оценката, от своя страна, може да бъде както рационална, така и експресивно маркирана, т.е. комбинирана с емоционално отношение, напр. *Нормално е да се притесняват и да ги е страх от ваксинирането, Чудно е как е оцеляла след 30 часа при минус 20 градуса, Тъжно е, че сме най-бедните в ЕС, но е срамно, че сме най-глупавите* (Ст. Цанев). Освен изреченски аргумент в структурата, свързана с изразяването на оценка, може да се яви и дателно допълнение, отнасящо към конкретен, референтен субект. Ролята на клитиката е да представи оценката като субективна, като подчинена на лични основания или причини, като различна от останалите, от общоприетото (Petrova 2020), напр. *Трудно ми е да отговоря на този въпрос (лично на мене), Стресиращо ми е да го пусна на ясла (bg.mamma), Важно ми е да защита семейството си след отправените заплахи*.

В следващата част от работата ще бъде проследено функционирането на частицата *си* при двата семантични инварианта – за състояние (3.) и за оценка (4.), както и посоката, в която клитиката модифицира значението им.

3. Употреба на частицата *си* в конструкции със значение за състояние

Една от отличителните характеристики на състоянието е неговата относителна устойчивост в някакъв времеви отрязък. С оглед на обозначаването му с безличните предикативни конструкции то се свързва с два аспекта – състояние на околната среда и вътрешно състояние.

3.1. Употреба на частицата *си* в конструкции със значение за състоянието на околната среда

Конструкции като *Студено е, Шумно е, Облачно е* представляват констатации за състоянието на средата, основани на сетивна информация (зрителна, слухова, осезаема и т.н.), еднаква за който и да е външен наблюдател. Ето защо употребата на дателно допълнение се изключва. Наличието му или е невъзможно (напр. **Облачно ми е*), или субективира възприятието и води до семантична трансформа-

ция на конструкцията, свързана с обозначаването на вътрешно състояние (напр. *Студено ми е, Шумно ми е*) (3.2.). Употребата на частицата *си* обаче не среща ограничения, напр.

- (1) *Само на мене ли ми е студено?* – *А не, студено си е.*
- (2) *В планината си е студено, Тук през март си е студено.*
- (3) *Ами студено си е ... но има с какво да ви стоплим* (facebook).
- (4) *Как беше на Goloka Fest?* – *Няма спор – и буквално, и преносно – беше си горещо!* (golokawear.com)

Чрез добавянето на *си* в (1) говорещият цели да изтъкне, че усещането за студ е общо, т.е. че е валидно за всички присъстващи, че не е субективно мотивирано или провокирано от лично неразположение (каквито опасения може да има питащият). В друга ситуация (2) същият израз (*Студено си е*) означава, че това състояние на средата е типично, обичайно за това място или за това време на годината. Подобна е ролята на клитиката и в една реклама за жилетки (3), предлагаща продукт, актуален за съответния сезон и температури на средата. При употреби, както е в (4), чрез включването на клитиката се добавя нюанс на категоричност, неоспоримост на констатацията поради представянето ѝ като лишена от субективизъм (т.е. наистина беше горещо в пряк и в преносен смисъл).

Представените примери са ясна илюстрация за това, че в зависимост от контекста добавената частица *си* променя смисъла на фразата по различен начин. Нейната роля при тези употреби най-общо може да се определи като модален модификатор.

3.2. Употреба на частицата *си* в конструкции със значение за вътрешно състояние

Вътрешното състояние се отличава с две основни разновидности – физиологично и психично. Физиологичното, от своя страна, има различни измерения, свързани най-общо с различни по вид възприятия и усещания за състоянието на организма, включващи и влиянието на околната среда, напр. *Лошо ми е, Добре ми е, Гадно ми е, Студено ми е, Топло ми е, Шумно ми е* и т.н. Психичното състояние включва цялата палитра от емоционални реакции, настроения, нагласи, напр. *Тъжно ми е, Приятно ми е, Скучно ми е, Притеснено ми е*, включително и субстандартни употреби като *Готино ми е, Тъпо ми е* и др. Важно е да се подчертае, че същностната характеристика на вътрешното състояние е свързана с локализация във времето, т.е. с представянето му като актуално, протичащо в някакъв времеви отрязък преживяване (вж. Tsimmerling 2018: 20). Това, от своя страна, по естествен начин обуславя възможността чрез включването на клитиката *си* да се изтъкне, да се подчертае неговото продължаващо, непрекътено във времето наличие, често в разрез с очакванията на другите. Този семантичен нюанс проличава ясно в следната ситуация:

- (5) *Още ли ти е студено?* – *Ами студено си ми е* (т.е. продължава да ми бъде студено).

При този тип употреби функцията на клитиката е модално-усилваща, тъй като чрез нея не само се потвърждава, но се и подчертава продължаващото наличие на съответното състояние.

В друг контекст същата реплика придобива друг нюанс – чрез добавянето на *си* се елиминира съмнението у останалите участници в ситуацията за наличието на такова усещане, като се подчертава, че то действително е факт, напр.:

(6) *На всички им е горещо, само на теб ти е студено. – Ами студено си ми е* (т.е. наистина ми е студено).

Тук ролята на *си* е да потвърди, да подчертае по категоричен начин наличието на субективно усещане за студ.

Друг нюанс, който се открива при употреби с добавено *си*, е свързан с изтъкване на субективната мотивираност на нечие психично състояние, напр.:

(7) *Защо се смееш? – Ами смешно си ми е.*

(8) *Един Джеко: В „Рома“ си ми е най-хубаво* (gong.bg).

(9) *Борисов: Не завиждам на Ердоган за двореца, в Банкя си ми е добре ... Огромно напрежение витае там* (novini.bg).

В (7) някой не желае да обяснява причината за своята емоционална реакция и чрез употребата на клитиката *си* само насочва към наличието на някакви лични, субективно обусловени основания. В (8) става въпрос за чуждестранен футболист, който в контекста на интервюто споделя, че в своята кариера е живял на много места, но тук се чувства като у дома си и е щастлив. Ролята на *си* е да изтъкне чувството на лично, субективно обусловено задоволство и приятност, които изпитва. В (9) разликата между „в Банкя ми е добре“ и „в Банкя си ми е добре“ е акцентът, който се поставя върху субективно обусловеното чувство на приятност. Мотивите са свързани с чувството за уют и спокойствие и тяхната субективна значимост в противовес на напрежението в двореца на Ердоган.

Може да се направи обобщението, че семантиката за вътрешно състояние позволява допълнително нюансиране в следните посоки – потвърждаване, но и подчертаване на наличието или на продължаващото наличие на дадено състояние или на специфичната му субективна обусловеност. В този контекст следователно клитиката *си* функционира като модален модификатор. Наблюденията показват, че тези употреби не са често срещани в сравнение с другата семантична разновидност, свързана с изразяването на оценка (4).

4. Употреба на частицата *си* в конструкции със значение за оценка

Значението за оценка се отличава с две разновидности – несубективна и субективна. Това различие е свързано с наличието или с липсата на дателно местоимение в структурата. Дателната клитика отнася към конкретен, референтен субект на оценката, ето защо при наличието ѝ тя се представя като лична, субективно обусловена, напр. *важно ми е, потискащо ми е, трудно ми е* и т.н. Лип-

сата на дателно допълнение отнася към генеричен субект, при което оценката се представя като обективна, т.е. като споделяна от всеки или от широк кръг хора, напр. *важно е че/да, потискащо е че/да, трудно е да, интересно е че/да* и т.н. Освен това в зависимост от значението на предикативната лексема оценката може да бъде неутрална (т.е. рационална), напр. *логично е, нелогично е, опасно е*, или експресивно маркирана (т.е. емоционална, морално-етична), напр. *приятно ми е, приятно е, лошо е, смешно е* и т.н.

Наблюденията над емпиричния материал показват, че употреби с добавена частица *си* се срещат предимно в конструкции със значение за обща, несубективна оценка. Привнесените от клитиката смислови нюанси са в силна зависимост от контекста и понякога са трудно разграничими, но все пак могат да бъдат открити при по-обобщени функционални характеристики.

Най-често в авторска реч употребата на частицата *си* е мотивирана от намерението дадена оценка да се представи като общосподеляна и в този смисъл – като категорична по силата на това, че мотивите за нея са безспорни и очевидни, че всеки би се съгласил с нея, напр.:

(10) *Хубаво си е на морето ... лято, вълни, плаж.* (instagram.com).

(11) *Абе готино си е да правиш коктейли в компанията на красива жена.* (facebook.com)

(12) *Гадно си е, но понякога се налага да прегръщаши омразни хора.* (vicove.biz)

(13) *Но това послание го чуват само хората, които съзнават какво представлява фолклорът ни, и мислят за него – за онова чисто време, в което е имало повече човечност у народа и стойностна музика ... Другите хора, лишените от сиянието на нашето съкровище – фолклора, не могат да усетят това послание ... Тъжно си е!* (slavshow.com)

Една от специфичните употреби е свързана с включването на *си* в реплики при отговори, както и в техните разновидности под формата на коментари в социалните мрежи, където се споделят личен опит, лично преживяване или се търси мнение по някакъв важен за общуващите в групата въпрос. В този контекст добавянето на частицата *си* е мотивирано от намерението да се потвърди правилността на изказаната преди това оценка за нещо, да се изрази съгласие с нея, да се подчертае нейната обективност въз основа на това, че се споделя и от други хора, напр.:

(14) *Трудно е да се разбереш с хора, които едно говорят, друго мислят, а трето правят.*

Трудно си е. (zh-cn.facebook.com)

(15) *Поне всички Деви около мене (а те бродят с пълчища) са вечно прави и все виждат нещата по най-правилния начин. Отдавна съм свикнал с тази им склонност, но понякога е доста изнервящ подобен подход, поне по мое мнение де.*

Радост, изнервящо си е – да не мислиш, че на нас (Девите) ни е добре да трябва да доказваме постоянно колко сме прави (forum.rozali.com).

(16) *И аз си направих застраховка „Отмяна на пътуването“. Ние сме чак на 28 август. Рисковано **си** е.* (bg-mamma.com).

Докато в представените примери употребата на *си* има за цел да потвърди и да подчертае обективността на нечия чужда преценка, то в други случаи добавянето на клитиката е мотивирано от желанието на говорещия да представи своята оценка като лишена от всякакъв субективизъм, т.е. като неоспорима, напр.

(17) *Преди 1 – 2 години, когато имаше зелена вълна от „Ген. Столетов“ до кв. „Кольо Ганчев“ се пътуваше за 5 – 6 мин. А сега **си** е направо изнервящо. Тръгнеш на единия светофар на зелено, стигаши до другия на червено* (helpbook.com).

Налице са и случаи, при които оценката за нещо е обща, но по отношение на група хора (по-малка или по-голяма). Ролята на клитиката *си* е да подчертае нейната достоверност, основаваща се на общи за групата причини и мотиви, напр.:

(18) *На 20 юли започна 33-тият месец от създаването на агенцията ни, затова се опитахме да споделим 33 причини да се кефим на това къде работим. Нямаме претенции, че сме ги подредили по ред, важност или броя усмивки, които предизвикват. Твърдим обаче, че **си** е супер яко да си класически *xplora-е*, и ето защо ... [следват 33-те причини] (xplora.bg).*

(19) *Германците: Най-хубаво **си** е [да почиваме] у дома!* (dw.com).

В (18) чрез добавянето на клитиката *си* се уточнява, че да работиш в тази агенция, наистина е много добре и това се споделя от всички членове на екипа. Категоричността на оценката е мотивирана от атмосферата в този колектив, от взаимоотношенията, условията на работа и т.н. В (19) тази категорична оценка се споделя, както е посочено в материала, от 33% от германците, като мотив за това са предлаганите като туристически продукт в родината красиви кътчета и удобства. И в двата случая се преплитат както нюанси на усилване, така и нюанси, свързани с потвърждаване достоверността на оценката и своеобразната с оглед на групата субективна мотивираност.

Анализираните примери дават основание да се направи заключението, че ролята на клитиката *си* в конструкциите със значение за оценка е нееднозначна – в едни случаи тя е свързана с целта да се постигне ефект на неоспоримост чрез елиминиране на субективна обусловеност, а в други случаи е свързана с изтъкването на субективна мотивираност.

Заключение

Изложените наблюдения за употребата на местоименната частица *си* в безлични предикативни конструкции със значение за състояние или оценка допълват представата за потенциала на рефлексивната клитика като семантичен модификатор. При тази реализация *си* е в ролята на модална частица, чрез която се внасят различни по характер допълващи, уточняващи и разширяващи смисъла нюанси. Чрез тях се създава особена експресивност, придаваща смислова многопласто-

вост на изказа, което обяснява употребата на клитиката при неформалното общуване в писмената или устната му реализация. Резултатите от това изследване, разкриващо нови аспекти от функционалния спектър на *си* като частица, могат да бъдат полезни за практиката на превода, както и за целите на обучението по български език като чужд.

REFERENCES/LITERATURA

- Gramatika 1983:** *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 3. Sintaksis.* Sofia: Izdatelstvo na BAN [Грамматика 1983: *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис.* София: Издателство на БАН].
- Penchev 1998:** Penchev, Y. *Sintaksis na savremenniya balgarski ezik.* Plovdiv: Izdatelska kashta "Vechernik" [Пенчев 1998: Пенчев, Й. *Синтаксис на съвременния български език.* Пловдив: Издателска къща „Вечерник“].
- Petrova 2008:** Petrova, G. *Funktsii na klitikite se i si v savremenniya balgarski ezik.* Burgas: Dimant [Петрова 2008: Петрова, Г. *Функции на клитиките се и си в съвременния български език.* Бургас: Димант].
- Petrova 2012:** Petrova, G. *Za upotrebatata na "si" kao chastitsa s modalna funktsiya.* // *Ezikat i kulturata v savremenniya svyat.* Veliko Tarnovo: IK "Znak'94", 361 – 367 [Петрова: 2012: Петрова, Г. *За употребата на „си“ като частица с модална функция.* // *Езикът и културата в съвременния свят.* Велико Търново: ИК „Знак’94“, 361 – 367].
- Petrova, Ivanova 2019:** Petrova, G., E. Yu. Ivanova. *Mestoimennye kompleksy s posessivnym znacheniem v bolgarskom yazyke i ih russkie sootvetstviya.* // *Jezikoslovni zapiski*, № 1, 165 – 180 [Петрова, Иванова 2019: Петрова, Г., Е.Ю. Иванова. *Местоименные комплексы с посесивным значением в болгарском языке и их русские соответствия.* // *Jezikoslovni zapiski*, № 1, 165 – 180].
- Petrova 2020:** Petrova, G. *Bezlicni predikativno-dativni konstruktсии v balgarskiya ezik.* // *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik "Prof. Lyubomir Andreychin".* I tom. Sofia: Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov", 100 – 106 [Петрова 2020: Петрова, Г. *Безлични предикативно-дативни конструкции в българския език.* // *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“.* I том. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 100 – 106].
- Tsimmerling 2018:** Tsimmerling, A.V. *Impersonalnye konstruktсии i dativno-predikativnye struktury v russkom yazyke.* // *Voprosy yazykoznaniiya*, № 5, 7 – 33 [Циммерлинг 2018: Циммерлинг, А.В. *Имперсональные конструкции и дативно-предикативные структуры в русском языке.* // *Вопросы языкознания*, № 5, 7 – 33].

Езикът – теоретични и приложни траектории
La lingua – traiettorie teoriche e applicate

ИЗРАЗЯВАНЕТО НА ИСКРЕНОСТ КАТО УСЛОВИЕ ЗА ОЦЕНКА НА ИСТИННОСТТА НА СЪОБЩЕНИЕТО

Андреана Ефтимова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – България

Резюме. В статията се поставя проблемът за връзката между искреността на говорещия и истинността на съобщението. Анализът на резултатите от анкетно допитване показва, че изразите за искреност с висока стандартизираност и фреквентност позволяват на респондентите да разпознаят намерението на говорещия, да оценят съответствието на мисълта му и съдържанието на изказването, но в различна степен. Често тези изрази се ангажират повече с функции като изразяване на емоцията на говорещия.

Ключови думи: искреност; говорещ; истинност; съобщение

THE EXPRESSION OF SINCERITY AS A CONDITION FOR ASSESSING THE AUTHENTICITY OF THE MESSAGE

Andreana Eftimova
Sofia University “St. Kliment Ohridski” – Bulgaria

Abstract. The article raises the issue of the relationship between the sincerity of the speaker and the veracity of the message. The analysis of the results of a survey shows that expressions of sincerity with high standartization and frequency allow respondents to recognize the intention of the speaker, to assess the relevance of his thought and the content of the speech, but to varying degrees. Often these expressions engage more with functions such as expressing the speaker's emotion.

Keywords: sincerity; speaker; authenticity; message

Истината и искреността в комуникацията

В своята теория за разговора П. Грайс разсъждава върху това, което се съобщава, това, което се влага или не се влага в изказването, и това, което се разбира и подразбира в дадения контекст (вж. Grice 1975). Тези въпроси стоят в основата на изясняването на проблемите за истинността на информацията. Максимите за разговора, изложени от П. Грайс в теорията му за

импликатурите, които са обединени от принципа за сътрудничеството между участниците в разговора, могат да се използват при изясняването на проблемите, които владеят съвременното медийно пространство – за истината и лъжата, за постистината, за фалшивите новини. Конверзационните максими са четири.

1. Максима за количеството на съобщението (направете изказването си толкова информативно, колкото трябва – не повече, не по-малко).

2. Максима за качеството на съобщението (не казвайте това, което вярвате, че е неистинно, или за което нямате данни).

3. Максима за релевантността, или за отношението на адресанта към съобщаваното (бъдете релевантни, говорете по същество).

4. Максима за маниера, или за начина на общуване (бъдете ясни, избягвайте двусмислиците, бъдете стегнати и подредени в речта си) (Grice 1975: 64 – 65; вж. и у Eftimova 2016: 68).

От особена важност за разглеждания проблем за истинността на съобщенията е втората максима – за качеството на съобщението. Проблемът според Винсът-Марели има няколко основни аспекта. Сред тях два са свързани с максимата за качеството на съобщението:

– за връзката между когнитивното състояние на говорещия *искреност* и съдържанието на съобщението;

– за връзката между когнитивното състояние на говорещия *адекватна информираност* и съдържанието на съобщението (вж. по-подробно у Vincent-Marrelli 2002: 1 – 48; Nitsolova 2016: 24 – 35).

Нека да разгледаме въпросите, които повдига първият от тези два аспекта. Според Шатуновски един от най-важните въпроси, с които човек постоянно се сблъсква в живота си, е въпросът за съответствието или несъответствието между съдържанието на констативното изречение или на по-голямо речево произведение (S), мисълта на говорещия/автора на изречението (Г), = това, което той има наум (P), и действителното, реалното положение (R) (Shatunovskij 1996: 120 – 121).

Отношенията на съответствие/несъответствие между S и P изразяват отношението „искреност“; между P и R – отношението „правилност“, и между S и R – отношението „истинност“ (за него е нужно да са спазени първите две отношения – Г да изразява вярно действителността и да говори това, което мисли/знае). I. Shatunovskij смята, че искреността е съществено условие, осигуряващо съответствието на съобщението на действителността (Shatunovskij 1996: 122 – 123), т.е. истинността на съобщението.

Съответствието или несъответствието на това, което казва, и това, което мисли, е сигнал за искреността на говорещия. В езика маркери на искреността могат да са различни лексикални средства, които не означават непременно, че се казва истината, въпреки че в изказванията, описващи интенционални

явления от вътрешния мир на говорещия, изразяващи например желания, мнения, вяра, любов и пр., се приема, че искреността е равна на истинността ($P=R$)¹⁾. В „доктрината за неуспехите“ на Дж. Остин (1955: 14) неискрените твърдения се класифицират като злоупотреби, тоест случаи, в които човек извършва речев акт, без да има определени необходими мисли или чувства.

Езикови маркери на искреността – измерване

Измерването на разпознаването на съответствието на реалната мисъл на говорещия и на вложената мисъл в съобщението е сложна задача. До каква степен лексикалните и фразеологичните средства създават усещане у аудиторията, че изразяват искреността на говорещия, проверявам с допитване, в което подбрах осем устойчиви в различна степен словосъчетания, ексцерпирани от публицистични коментарни и мемоарни текстове, както и от разговорната реч. Изборът на този тип текстове е продиктуван от наблюдението, че в тях като част от стратегиите за убеждаване в искреността на говорещия/пишещия се употребяват стандартизирани формули, изразяващи различна степен на искреност, вяра, убеденост в съдържанието.

По-долу се извеждат изреченията, в които са включени тези формули за искреност на говорещия, за да се типологизират според участието им в изреченската структура.

Първата група са устойчиви конструкции, които са съставна част на сложни изречения – (1), (2), (3). Възможно е да се употребят и като вметнати предикативни изрази.

Втората група са вметнати предикативни изрази, които изразяват лично отношение на говорещия към съдържанието на изречението чрез повелителни изрази, насочени към събеседника – (4), (5) – или пък чрез изрази с уточняваща функция – (6) (по класификацията в Tilkov, Stojanov, Popov, red. 1994: 247, 243). Тук включвам и израза *искрено ти казвам*, който не е изведен от определен публицистичен текст, но е често употребяван в разговорната реч.

Третата група са обстоятелствени пояснения, при които се изразява възприемането на действието и неговата характеристика от говорещия, от субекта на изказването – (7) (Tilkov, Stojanov, Popov, red. 1994: 204).

(1) *Много бих искал да вярвам, че може би сме свидетели на велико общонародно покаяние и очищение.*

(2) *Затова оставам с вярата си, че всичко е под контрол и в рамките на Божия промисъл, който ние следваме щем или не щем.*

(3) *Знаете ли, не искам да ви лъжа.*

1. Единствено в етикетните речеви актове изразяването на искреност е част от конвенционализирано описание на чувства, които обичайно би трябвало човек да изпитва в такива ситуации.

Размисли пред иконата, автор: Васил Пекунов, 07.03.2022, <http://www.readvasko.com/index.php/commentaries/452-razmisli-pred-ikonata>

(4) ***Повярвайте ми**, огромна част от българската художествена интелигенция ще се отзове!*

Последното писмо на Бурнаски до Дума, Евстати Бурнаски, 05.07.2015, <https://duma.bg/posledното-pismo-na-burnaski-do-duma-n105826?h=pdfarchive&pdfarchiveId=2923>

(5) ***Ако щеш, вярвай**, това не ме радва никак. И аплодисментите хич не ги обичам. Ръкоплескат, викат, пицят, аз се лееко оттеглям.*

Стоянка Мутафова, Смях и сълзи, София: Гласове, 2020

(6) ***Честно да си кажа**, нищо не разбирам. Ние го циментирахме околоръст.*

Данчо Белия хакер, 07.07.2019, <https://www.torlaka.com/index.php/publicistika?start=72>

(7) *Много ги обичаме, много се грижим за тях – особено за здравето и образованието им, но **с ръка на сърцето** трябва да си признаем, че съществуват и по-важни проблеми от тях.*

Елегия за „птички под дъжда“, 12.05.2021, автор: Васил Пекунов <http://www.readvasko.com/index.php/commentaries/433-elegija-za-ptichki-pod-dazda>

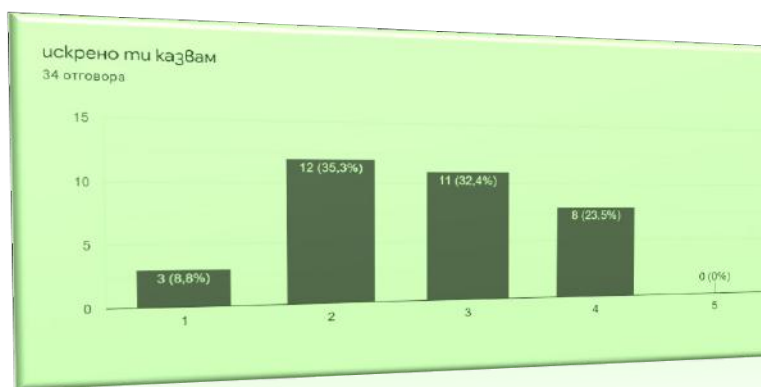
Методика на провеждане на допитването

Устойчивите словосъчетания за изразяване на искреност бяха предложени за оценка в създадена анкетна карта с помощта на инструментите на Google Forms. Словосъчетанията се предлагат за оценка отделно, без вербалния контекст, с мотива, че респондентите обикновено се влияят от съдържанието на изказването. Към всяко словосъчетание беше приложена петстепенна Ликертова скала – един от най-известните и често използвани методи при провеждането на онлайн анкети, в краищата на която бяха поставени твърденията „говорещият е неискрен“ (за 1. степен) и „говорещият е искрен“ (за 5. степен). За да попълнят анкетата, бяха поканени студенти от различни специалности във Факултета по журналистика и масова комуникация на СУ „Св. Климент Охридски“, трябваше да отбележат една от петте степени по скалата, която отговаря на преценката им за искреността на говорещия, който употребява съответното словосъчетание. Специални инструкции не бяха формулирани.

Анкетата беше напълно анонимна. Не бяха събирани и демографски данни, тъй като не са релевантни за такъв тип изследване. За период от една седмица в допитването се включиха 34 души.

Резултати от анкетното допитване

1. Резултатите от оценката на словосъчетанието *искрено ти казвам* (фиг. 1) показват, че респондентите са склонни да го игнорират като категоричен мар-

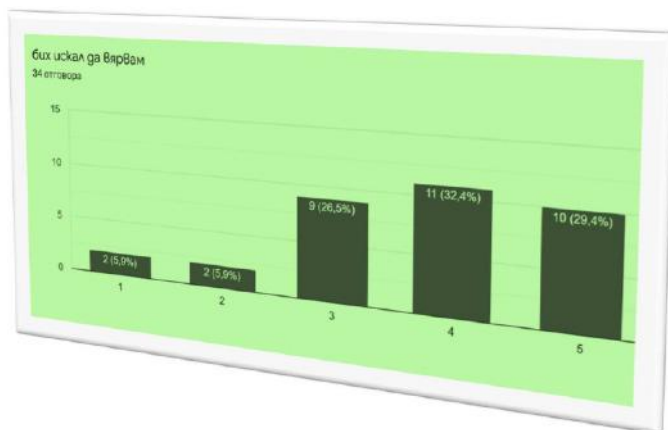

Фигура 1. Резултати от оценката за словосъчетанието *искрено ти казвам*

кер за искреност, тъй като нито един не е отбелязал най-високата степен за искреност на говорещия. 35,3% от респондентите са склонни да интерпретират вербалното поведение на събеседника, използвал словосъчетанието, като проява на неискреност, а 32,4% се колебаят в интерпретацията. Малък процент от респондентите пък тълкуват израза като проява на неискреност.

Вероятна причина за резултатите е високата степен на конвенционалност и банализираност на израза, които го десемантизират, или пък честата му употреба като въвеждащ израз за неприятно съдържание по отношение на събеседника.

2. Резултатите за израза *бих искал да вярвам* (фиг. 2) отчитат вложената интенция от говорещия, че не вярва в това, което казва, но много би искал да е истина. Това съмнение у говорещия се отчита от респондентите като проява

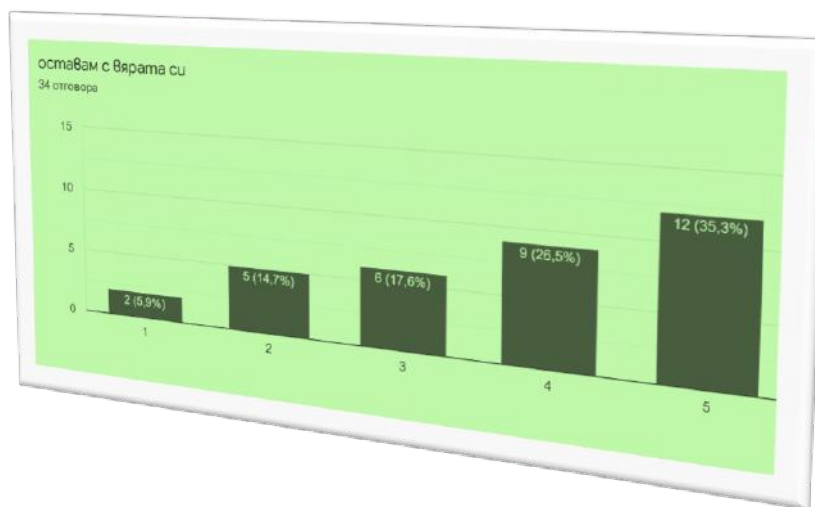

Фигура 2. Резултати от оценката за словосъчетанието *бих искал да вярвам*

на искреност и затова високите стойности на скалата са посочили повечето от респондентите: 26,5% за колкото неискрен, толкова и искрен, 32,4% за повече искрен и 29,4% за искреност на говорещия.

Вероятно вложените конотации за положително отношение към коментираното съдържание и избягването на директно изразено недоверие предизвикват усещането за искреност у слушателя. Този израз е част от положителната стратегия на любезност, която изхожда от предположението, че всеки човек има достойнство и права и че би следвало с речевите си действия всеки да се опитва да допринесе за доброто на общността (Goffman 1981). Тази стратегия се определя като стратегия на съпричастността, която зачита положителното лице на събеседника.

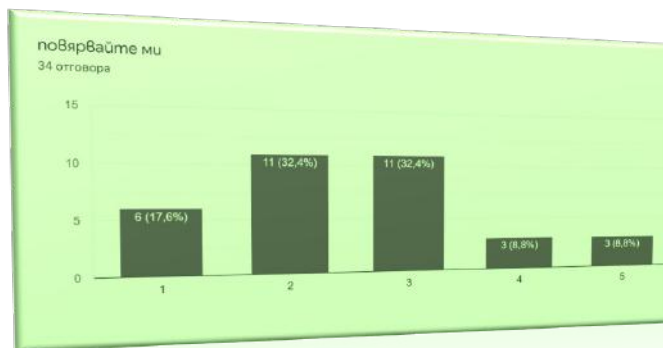
3. Резултатите от изказа *оставам с вярата си* (си) (фиг. 3) отразяват плавна градация по скалата на искреността. Най-много са анкетираните, посочили, че използвайки този израз, говорещият е искрен. Вероятно по-високата степен на категоричност на говорещия в сравнение с изказа *бих искал да вярвам* е причината за по-високия процент респонденти, обвързали изказа с искреността. Иначе и този израз е част от стратегията на съпричастността.

Фигура 3. Резултати от оценката за словосъчетанието *оставам с вярата си*

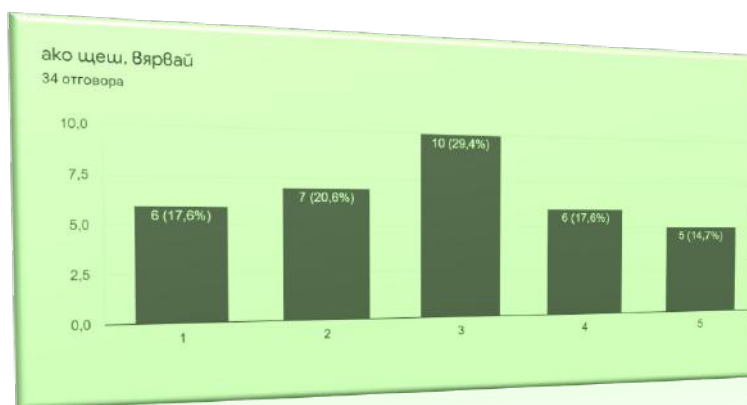
4. Употребата на изказа *повярвай(те) ми* се повиши сред младото поколение и в публичното пространство вероятно заради влиянието на английския език. Високата честота на употреба винаги води до известно „избеляване“ на семантиката и натоварването на изказа с прагматични функции – за изразяване на емоция.

Резултатите (фиг. 4) показват ниска до средна степен на доверие от страна на респондентите в искреността на говорещия.

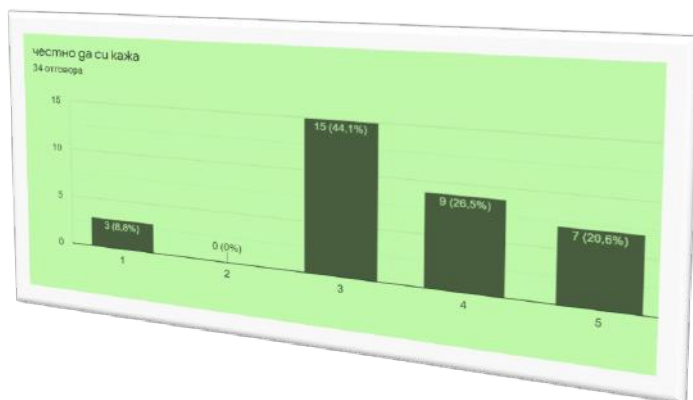
Фигура 4. Резултати от оценката за словосъчетанието *повярвайте ми*

5. Изразът *ако щеш, вярвай* е реторически похват, чрез който говорещият цели да убеди слушателя в своята искреност, като следва т.нар. от Гофман отрицателна стратегия на любезност (Goffman 1981). Според нея всеки човек е независим и има право да е необезпокояван от другите, да има свое частно пространство, тайни, различно мнение и поведение. Стратегията може да се нарече още стратегия на независимост, която зачита отрицателното лице на събеседника (Vodenicharov 2003: 27). Очевидно респондентите осмислят желанието за ненамеса в личното мнение на говорещия като белег колкото на неискреност, толкова и на искреност. Затова най-висок процент респонденти (29,4%) са отбелязали средата на скалата.

Фигура 5. Резултати от оценката за словосъчетанието *ако щеш, вярвай*

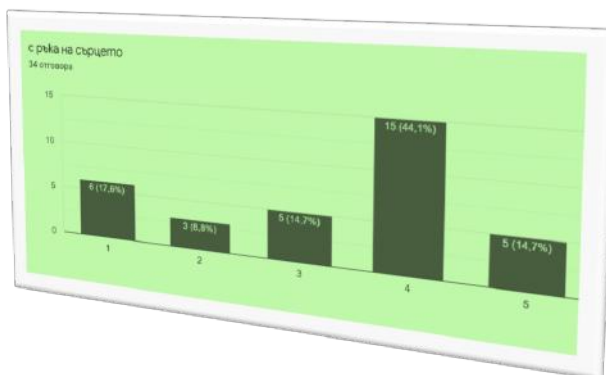
6. Резултатите от оценката на израза *честно да си кажа* (фиг. 6) са категорично в полето на искреността.

Фигура 6. Резултати от оценката за словосъчетанието *честно да си кажа*

Голям процент от тях (44,1%) интерпретират появата на израза като показател колкото за неискрен, толкова и за искрен говорещ. Вероятно тази ситуация би могла да се тълкува и като изтъркване на смисъла му, като банализиране на фразата, като загуба на възможността чрез нея да се сигнализира за съотнасянето на мисълта на говорещия към съдържанието на съобщението.

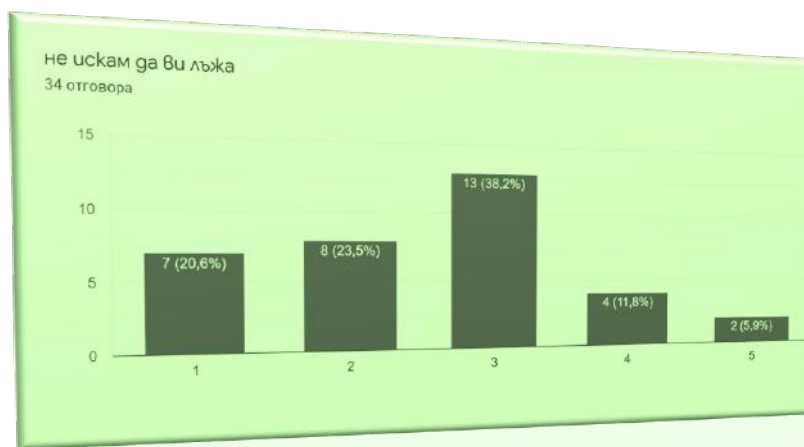
7. При оценката на израза *с ръка на сърцето* (фиг. 7) се отбелязва висока дисперсия на резултатите. Все пак най-високият процент от респондентите (44,1%) смятат, че говорещият е повече искрен, когато използва устойчивото словосъчетание. Вторият по стойност отговор (17,6%) е, че говорещият е

Фигура 7. Резултати от оценката за словосъчетанието *с ръка на сърцето*

неискрен, когато използва фразата. Вероятно изразът се осъзнава повече като символичен жест, като (изпразнен от съдържание) реторически похват, отколкото като израз на искреността на говорещия.

9. При конструкцията *не искам да ви лъжа* (фиг. 8) отговорите са в полето на неискреността. Всъщност чрез отрицание се утвърждава искреното желание на говорещия да каже истината, колкото и неприятна да е тя. Въпреки интенцията, заложена в изказването, респондентите го оценяват като сигнал по-скоро за неискреност. Най-висок процент от респондентите смятат, че изказването показва колкото неискреност, толкова и искреност, т.е. поставят го в средата на скалата. Резултатите проблематизират релевантността на израза по отношение на искреността на говорещия.

Фигура 8. Резултати от оценката на словосъчетанието *не искам да ви лъжа*

Изводи

Резултатите за осемте израза могат да се обобщят в следните групи.

1. В първата група попадат изказвания, при които преобладава оценката за неискреност на говорещия, който ги използва – *искрено ти казвам, повярвайте ми, с ръка на сърцето*. Причините за този тип оценка се дължат на високата степен на конвенционалност, банализирането, при което семантиката на израза избелява и той придобива прагматични функции – например да се изразят емоции.

2. Във втората група попадат изказвания, при които преобладава оценката за искреност на говорещия – *бих искал да ти вярвам, оставам с вярата си*. Причината за тази оценка е принадлежността на изразите към т.нар. положителна стратегия на съпричастност, при която са демонстрирани доверие и съпричастност към събеседника.

3. В третата група са изказвания, при които оценката е дисперсирана – *ако щеш, вярвай, честно да си кажса, не искам да ви лъжса*. Най-високите резултати при тях са в средата на скалата. Те проблематизират релевантността на изрази по отношение на искреността на говорещия. Една от причините е, че изразите са част от отрицателната стратегия на независимост, която се приема с подозрение, тъй като в българската културна ситуация е традиционно приета положителната стратегия за любезност.

Според Дж. Сърл разпознаването на намерението на говорещия зависи и от конвенциите за използване на езика, които той нарича „конститутивни правила“. Тези правила могат да бъдат подготвителни, същностни и условия за искреност (Searle 1971). Анализът на резултатите от анкетното допитване показва, че изразите с висока конвенционалност позволяват на респондентите да разпознаят намерението на говорещия, да оценят съответствието на мисълта му и съдържанието на изказването, но в различна степен. Често тези изрази се ангажират повече с функции като изразяване на емоцията на говорещия.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Austin 1955:** Austin, J.L. *How to Do Things with Words*, Oxford: Clarendon Press.
- Goffman 1981:** Goffman, E. *Forms of Talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Grice 1975:** Grice, P. Logic and Conversation. // *Speech Acts*, eds. Cole, P., Morgan, J. New York: Academic Press, 41 – 58.
- Eftimova 2016:** Eftimova, A. *Dvojstvenijat ezik v mediite: ezikat na politicheskata korektnost vs ezika na omrazata*. Sofia: Prosveta. [Ефтимова 2016: Ефтимова, А. *Двойственият език в медиите: езикът на политическата коректност vs езика на омразата*. София: Просвета].
- Nicolova 2016:** Nicolova, R. Za narushenijata na maksimite na Grajs – maksima za istinnostta (Predvaritelna versija) // *Forum “Balgarska gramatika” 2. Gramatika i pragmatika*, Veliko Tarnovo: UI “Sv. sv. Kiril i Metodij“, 24 – 35 [Ницолова 2016: Ницолова, Р. За нарушенията на максимите на Грайс – максима за истинността (Предварителна версия). // *Форум „Българска граматика“ 2. Граматика и прагматика*, Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 24 – 35].
- Searle 1971:** Searle, J. R. *Wath is d Speech Act*. Philosophy of Language. Oxford University Press, L.
- Shatunovskij 1996:** Shatunovskij, I. B. *Semantika predlozhenija I nereferentnie slova (znachenie, kommunikativnaja perspektiva, pragmatica)*. Mosskva: Shkola “Jazijki ruskoj kulturij” [Шатуновский 1996: Шатуновский, И. Б. *Семантика предложения и нереферентные слова (значение, коммуникативная перспектива, прагматика)*. Москва: Школа „Языки русской культуры“].
- Tilkov, Stojanov, Popov, red. 1994:** *Gramatika na savremennija balgarski*

knizhoven ezik. Tom 3/ Sintaksis. Ed. D. Tilkov, St. Stojanov, K. Popov. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademija na naukite [Тилков, Стоянов, Попов, ред. 1994: *Граматика на съвременния български книжовен език. Том 3/ Синтаксис*. Ред. Д. Тилков, Ст. Стоянов, К. Попов. София: Издателство на Българската академия на науките].

Vincent-Marrelli 1997: Vincent-Marrelli, J. On the Cross-Cultural Perception of In/sincerity // *Menzogna e Simulazione*. Ed. Bonfantini, M.A., Castelfranchi, C., Martone, A., Poggi, I., Vincent, J. Edizioni Sientifiche Italiane, 1997, 79 – 120.

Vodenicharov 2003: Vodenicharov, P. *Sociolingvistika. Kritika na ezikovite ideologii i identichnosti*. Sofia: Sema RSH [Воденичаров 2003: Воденичаров, П. *Социолингвистика. Критика на езиковите идеологии и идентичности*. София: Сема РШ].

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ:

Стоянка Мутафова. Смях и сълзи, София: Гласове, 2020.

<https://torlaka.com/index.php/publicistika/512-boliari-gotovnost>

<http://www.readvasko.com/index.php/commentaries/452-razmisli-pred-ikonata>

https://duma.bg/poslednoto-pismo-na-burnaski-do-duma_n105826?h=pdfarchive&pdfarchiveId=2923

Езикът – теоретични и приложни траектории
La lingua – traiettorie teoriche e applicate

ЙЕРАРХИЗИРАНЕ НА КНИЖОВНИТЕ НОРМИ СПОРЕД ЕЗИКОВИТЕ НАГЛАСИ НА БЪЛГАРИТЕ

Руска Станчева

Институт за български език – Българска академия на науките

Резюме. Докладът представя анализ на мненията в национално представително проучване на езиковите нагласи във връзка с важността на отделни книжовни правила. Отговорите на анкетираните позволяват да се извлекат правилата, на които българската езикова общност днес придава първостепенна важност. Посочват се и демографските фактори, които влияят отчетливо върху мнението на анкетираните. Анализът на отговорите във връзка с демографските променливи, които ги обуславят, дава ценни насоки за кодификацията при вземането на решения спрямо иновациите в областта на граматичната норма.

Ключови думи: езикови нагласи; книжовен език; книжовни норми

HIERARCHY OF LITERARY NORMS ACCORDING TO LANGUAGE ATTITUDES OF BULGARIANS

Ruska Stancheva

Institute for Bulgarian Language – Bulgarian Academy of Sciences

Abstract. This paper presents opinions polls from a nationally representative survey of language attitudes regarding the importance of literary rules. The respondents' answers allow to infer the rules to which Bulgarian language community today attaches paramount importance. The demographic factors that clearly influence the respondents' opinions are also indicated. The analysis of the answers in relation to the demographic variables that determine opinions provides valuable guidelines for the codification of decision-making in relation to innovations in the field of grammatical norm.

Keywords: language attitudes; standard language; literary norms

Въведение

Обект на настоящия доклад са кодифицираните книжовни норми на българския език. Предмет на изследването са езиковите нагласи на днешните българи за това кои книжовни норми са най-важни. Проучването на езиковите

нагласи към книжовния език, като цяло, и най-вече към онези от нормите му, при които се отчита динамика, е от съществено значение за успеха на кодификацията днес.

Това мое разбиране се основава на няколко факта. Първият е от технологично естество и отчита, че технологията интернет промени коренно условията, в които протича днес писмената комуникация. Моделът *от-един-към-много*, свойствен за т.нар. „ера на Гутенберг“, действал над 500 г., отстъпи място на модела *всеки-един-към-много*, доколкото днес всеки, притежаващ устройство, свързано към интернет, може да разпространява писмени съобщения към неограничен брой хора и по този начин езиковото му поведение да бъде видимо и да оказва влияние. Вторият факт произтича от първия и се отнася до това, че езиковото поведение при създаването на писмен текст има връзка с езиковите нагласи, доколкото писането – за разлика от говоренето – е винаги контролиран процес от автора на текста. В този смисъл придържането към книжовните норми при писане отразява и нагласата *гордост* – т.е. кои са важните книжовни правила, чието спазване в писмен текст се свързва с представата за грамотност, разбирана като познаване и прилагане на правила, свойствени тъкмо на писмения език. Друга, и то не по-малко съществена причина за проучването на езиковите нагласи, е фактът, че кодификацията е непрекъснат и продължаващ процес (вж. Aleksandrova et al. 2019: 206 – 219).

От друга страна обаче, езиковите иновации, които се наблюдават в устната реч, отразяват езиковия развой, който е иманентно присъщ на всеки естествен език. Иновациите постепенно се автоматизират в устната реч и влизат в конфликт с определени кодифицирани норми. Резултатът от този конфликт обикновено се категоризира в публичното пространство като „масова грешка“. Такива „масови грешки“ – особено в сферата на граматичните норми – прескачат от устната в писмената реч поради посочения автоматизъм. Той е породен от това, че в сферата на граматичните норми протичат процеси на реструктуриране и реорганизация на езиковата система (вж. Stancheva 2019: 149 – 162).

В такива случаи научно обоснованата кодификация, прилагаща принципа за перспективност, неизбежно трябва да отчита степента на проява на антиномията *мнение за езика – езиково поведение* (Daneš 1986) на носителите на езика. Задължително е при това посочената антиномия да се изследва с оглед на обусловеността на проявите ѝ сред различните социални групи, доколкото езиковата общност е нееднородна. Изследването на посоченото противопоставяне е във връзка с възможността за корекции при кодификацията, засягащи различни нейни страни (техническа, съдържателна и т.н.) (вж. Stancheva 2021).

Темпът обаче, с който иновациите навлизат и се утвърждават в писмените текстове, зависи и от оценката на носителите на езика за важността на коди-

фицираните норми. Защото не са единични явленията, при които дадена иновация е широко разпространена в устната реч, но въпреки това липсва консенсус в езиковата общност дали тя да се допусне в кодифицираната норма.

От друга страна, мненията за езика, като цяло, и по отношение на нормите в динамика са обусловени от осъзнаването на задължителността на книжовните норми и от осмислянето на важността им (най-вече във връзка с две от проявите на символната функция на книжовния език – еталонната и престижната). Във връзка с казаното дотук по-нататък ще бъде направен анализ на отговорите на анкетираните на въпроса кои книжовни правила те отчитат като важни. Данните са събрани и анализирани в представително изследване на езиковите нагласи (вж. Aleksandrova, red. 2019).

Емпирични данни

Емпиричните данни, на които се основава анализът, са от социологическа анкета, проведена сред 1000 български граждани през лятото на 2017 г. Анкетата е национално представителна по признаците *пол, възраст, местоживее¹⁾*. С въпрос 11 от анкетата се събират данни за важността на книжовните правила. Въпросът е формулиран по следния начин:

За кои от важните граматични правила се сещате? Моля, избройте няколко правила, за които се сещате:

(Моля, посочете в свободна форма, възможни са до 5 отговора)

От статистическа гледна точка въпросът е *качествен признак резултат от формата със свободен отговор* (вж. Aleksova et al. 2019: 14 – 37). Чрез този въпрос се събира емпирична информация за това: а) кои правила на езика са най-активни в съзнанието на респондентите; б) дали се посочват правила, отнасящи единствено до писмения език, или и такива, които респондентите съотнасят с устната реч; в) дали анкетираните правят разлика между правописни и граматични правила.

От гледна точка на езиковите нагласи способността на анкетираните да идентифицират правила на книжовния език, говори според мен за представеността на езиковата нагласа *гордост* като индикатор за *престижната символна функция* на книжовния език (вж. Garvin 1993: 37 – 54). За формирането на тази нагласа несъмнено влияе и училищното обучение по български език. Негова основна цел е да формира трайни знания за книжовния език като предпоставка за създаване на езикови умения, които пък, от своя страна, са от съществено значение за постигане на социален успех от личността.

Наред с това за целите на изследването е съществено, че отговорите на

1. Пълният текст на анкетата е даден като приложение в публикацията „Езикови нагласи, езиково поведение и кодификацията на книжовните норми“. Ред. Т. Александрова. // Български език, 2019, Приложение № 1. <https://www.balgarskiezik.eu/p-2019-No1/PRILOZHENIE-1-2019.pdf> (20.05.2022)

анкетираните са източник за извличане на правилата, които се определят от езиковата общност като *важни*. В този смисъл би могло да се предполага, че задължителността им е извън всякакво съмнение за анкетираните.

От първоначалната обработка на отговорите личи, че анкетираните са посочили общо 52 езикови правила от най-разнообразно естество. На графика 1 по-долу са представени всички 16 правила, избирани поне от 1% от анкетираните (т.е. поне от 10 души при извадка от 1000), за да бъде картината максимално пълна. Ако обаче се вземе предвид статистическата грешка на изследването (3%), има смисъл да се анализират само отговорите, чийто дял надхвърля тази грешка.

Хипотези

Изследователските ни хипотези във връзка с отговора на коментирания въпрос в анкетата са няколко. Първата е, че под етикета „граматични правила“ анкетираните ще посочват и други езикови правила, а не само граматични норми според лингвистичната си квалификация. Друго очакване е, че делът на анкетираните, които няма да могат да посочат нито едно езиково правило, ще е нищожен предвид задължителното у нас по закон основно образование. Допуска се още, че респондентите ще посочват норми, които са оставили следа в съзнанието им, т.е. смятани са от тях за важни по някаква причина: било защото са ги затруднявали в училище, било защото са ги овладели, макар да е било предизвикателство за тях. Затова предполагам, че относително често като *важно* ще се посочва правилото за писане на пълен и кратък член поради следните причини. Първо, то е най-коментираното правило в публичното пространство през последните 70 години (след правописната реформа от 1945 г., в която е уговорено специално). Второ, на овладяването му (предвид на писмения му характер) се поставя специален акцент в обучението по български език в различните степени на училищното образование. Тъй като няма опора в устната реч, владееенето и прилагането му се осъзнават от българите като мерило за грамотност.

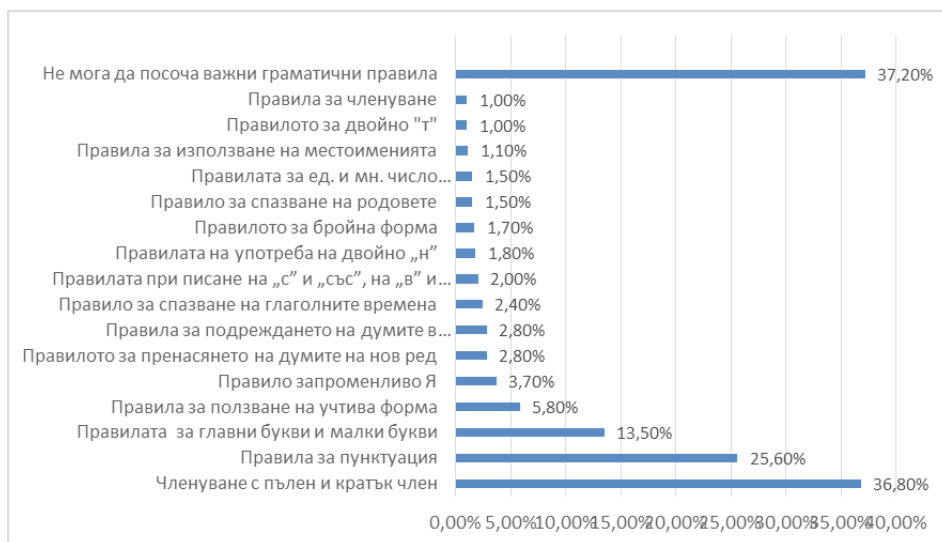
Анализ на резултатите

Общи данни

На графика 1 по-долу са представени 16-те най-често посочвани езикови правила от анкетираните. От тях личи, че се оправдава допускането, че като граматични се квалифицират най-разнообразни писмени правила, върху които се поставя акцент в училищното обучение по български език. Категорично обаче не се оправдава втората хипотеза – че ще е нищожен процентът на респондентите, които не са в състояние да посочат нито едно книжовно правило. Оказва се, че делът на тези респонденти е внушителен – над 1/3. В контекста на езиковите нагласи това означава, че тези анкетиранци проявяват отчетливо изразена *неутрална езикова нагласа* за важността на книжовните правила. Интерпретирам нагласата им като неутрална, доколкото тези анкетиранци заявяват, че не могат

да посочат нито едно такова правило, макар сред основните цели на обучението по български език (още от първи клас та чак до края на средното образование) да е усвояването и прилагането на правописно-граматични и пунктуационни правила. Преди обаче да бъде разгледано разпределението на този отговор по признаци фактори (т.е. според социалната им обусловеност), едва ли е възможно да се направят никакви по-конкретни изводи (вж. по-нататък).

Общите данни потвърждават очакването, че правилото за пълен и кратък член е най-разпознаваемата книжовна норма от днешната българска езикова общност. Посочват го като важно граматично правило 36,8% от анкетираните. Следват правилата за пунктуация – посочени са като важни от над ¼ от анкетираните, и правилата за писане на главна и малка буква – посочени от 13,5% от респондентите.

Графика 1. Дялово разпределение в % на отговорите на респондентите според признака резултат спонтанно посочване на важни граматични правила

Още две правила са над прага на статистическата грешка – правилото за учтивата форма (посочено от 5,8% респонденти) и правилото за променливо я (посочено от 3,7% анкетирани).

Анализ на отговорите при трите правила, посочвани най-често като важни

Онова, което обединява трите правила, посочвани най-често от анкетираните като важни – за писане на пълен и кратък член, за пунктуация

и за главни и малки букви, е, че и трите правила нямат пряка връзка към транспонирането на устната реч в писмена. Това са *метаезикови правила* от чисто графичен порядък. В този смисъл основната им функция е да осигуряват защита на смисъла на писмения текст – чрез графично означаване на опозиции в езика, които в устната реч нямат свои изразители. За разлика от писмения език устната реч не притежава средства за изразяване на опозициите: а) *подлог – не-подлог* (тази опозиция се пази само при личните местоимения); б) *собствено име – нарицателно име*; в) *пара- и хипотактични* отношения в изречението (изразявани в писмения език чрез пунктуацията).

Поставянето от респондентите на първите три места по важност на чисто графични правила на книжовния език води към извода, че идеята за граматика в съзнанието на анкетираните се съотнася най-вече с писмения книжовен език и е близо до класическото разбиране за граматиката като *изкуство на буквите* (от гр. γραμματικὴ τέχνη). Причините за подобно възприемане на граматиката са според мен сходни с причините, които карат респондентите да йерархизират отчетливо писмената и устната реч в полза на писмената. Основната сред тях е *еталонната символна функция* на книжовния език, най-видима в писмената му форма поради по-високата степен на задължителност на писмените правила в публичната комуникация. Друга причина е *документният характер* на писмения текст, осмислен още в древността с латинската максима: *Verba volant, scripta manent*.

Отговор на въпроса защо респондентите идентифицират най-често посочените три правила, може да даде сравняването на данните, събрани с отговорите съответно на други два въпроса в анкетата. Тъй като анкетата се съсредоточава върху конкретни граматични норми, в нея липсват емпирични данни, свързани с пунктуационни правила.

Ето защо по-нататък ще анализираме отговорите, свързани с правилата за писане на пълен и кратък член и за главни и малки букви в съставни собствени имена. При отговора на първия въпрос 64,5% от анкетираните са посочили, че правилото за писане на пълен и кратък член не ги затруднява особено при писане; съответно при отговора на втория въпрос 73,5% са заявили, че същото важи и за правилата за писане на главни и малки букви в съставни собствени имена.

При това положение е ясен изводът, че причината за спонтанното йерархизиране от респондентите на тези две правила в първата тройка на най-важните не е, защото езиковата общност ги квалифицира като трудни. По-скоро обяснението е, че тези правила в разбирането на анкетираните са своеобразен праг за грамотност, т.е. владееенето им е основание за влизане в „клуба на грамотните“. Самото им идентифициране (което, разбира се, е различно от спазването им) говори, както вече посочих, за споделянето на езиковата нагласата

гордост от това, че правилата са известни на тези респонденти и те могат да ги формулират в някаква степен.

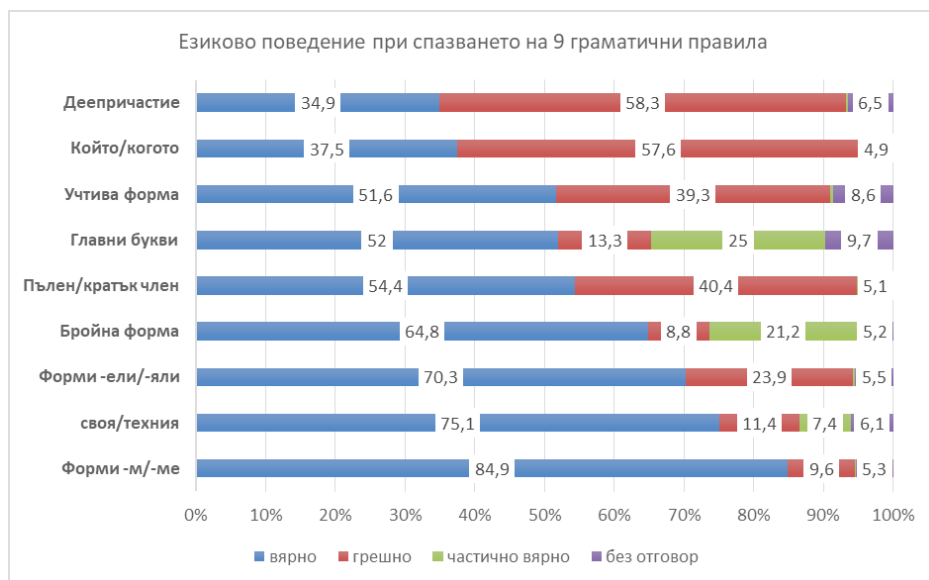
В графика 2 е дадено разпределението на отговорите на анкетираните в каква степен ги затрудняват при писане 9-те граматични норми, при които е налице т. нар. „масова грешка“.

Графика 2

Както беше посочено в началото, за кодификаторската практика е от изключително значение да се съпоставят мненията на анкетираните с езиковото им поведение. Тази съпоставка показва в кои пунктове от нормативния комплекс е налице ясно изразено напрежение между мнение и поведение, за да се обмислят по-нататъшни стъпки при кодификацията. Такива са: оптимизирането на разпространението на документите на кодификацията; коригирането на метаезика ѝ при запазване на действието на правилата; промяната на действието на някои от правилата и под.

Ето защо в социологическата анкета имаше и кратък езиков тест, който анкетираните попълваха по желание. Не е без значение да се изтъкне, че от всички 1000 анкетирани пълнолетни български граждани 958 души по желание изпълниха и езиковия тест, което е показател за ангажираността на днешните българи към въпросите на книжовния език. Данните за владееенето на 9-те изследвани граматични норми са показани на графика 3.

Графика 3. Дялово разпределение в % на отговорите при всички изследвани правила

Съпоставка мнение – поведение при правилото за пълен и кратък член

При най-често посочваното като „важно“ правило – това за писане на пълен и кратък член – се вижда, че 54,4% от анкетираните са отговорили вярно на езиковия тест при попълване с пълен член на позицията в изречението „...*то (успех) ни е неизбежен*“. В същото време, както вече посочихме по-горе, 64,5% са заявили, че това правило не ги затруднява особено при писане. Съпоставката между мнение и езиково поведение при коментираното правило свидетелства, че като цяло е налице съотнесимост между мнение и поведение. Естествено е и надценяването на част от анкетираните на уменията им при самооценката. Още повече че в теста позицията, изискваща писане на пълен член, не е в началото на изречението, съществителното не е лице (т.е. класическият „вършител“) и т.н. Съпоставката между мнение и поведение в този случай е категорично доказателство, че кодификацията няма основание да следва апелите на част от езиковедите за премахване на правилото като „изкуствено“, „книжно“ и под., доколкото има баланс между мнението за важността на правилото и владенето му. По-нататъшният анализ на отговорите по демографски характеристики на респондентите ще представи още доказателства в тази посока.

Съпоставка мнение – поведение при правилото за главни и малки букви

При правилото за писане на главни букви в съставни собствени имена личи по-ясно изразено напрежение между мнение и езиково поведение на

респондентите. Малко над половината от изпълнените теста (52%) са отговорили вярно, като са изписали правилно разгърнатото наименование на абривиатурата *ЕС* като *Европейски съюз*. В същото време 73,5% от респондентите, както вече посочихме, са заявили, че писането на главни и малки букви в съставни собствени имена не ги затруднява особено. Както личи от данните, при това правило е налице в значителна степен и отговор *частично вярно* – той означава, че анкетираните правилно са написали с главна буква първата съставка, но неправилно са изписали и втората съставка също с главна буква, което на практика означава, че не владеят правилото за главни и малки букви в съставни собствени имена. (Томов 2019, 330 – 350).

Демографски променливи, обуславящи отговорите на респондентите

Значим за кодификацията е въпросът за социалната обусловеност на отговорите на въпроса в анкетата за важността на книжовните правила. По-нататък ще представя разпределението на отговора *Не мога да посоча важни граматични правила*, който интерпретирам като *неутрална езикова нагласа*, във връзка с четири важни демографски променливи (признаци фактори): *образователна активност (уча/не уча в момента)*, *образование*, *трудова активност* и *материален статус*.

Признак фактор образователна активност

Признакът фактор *образователна активност* се оказва ключов за избора на коментирания отговор. От графика 4 личи, че едва по-малко от 1/10 от посочилите, че учат, не могат да посочат нито едно книжовно правило. В същото време трите най-често идентифицирани като важни правила са посочвани с по-висока степен на важност от тази категория респонденти за сметка на редица други правила, които не се идентифицират като важни. Това означава, че правила като напр. *спазване на родовете*, *удвояване на предлозите в и с* и т.н. (вж. на графика 4) не се посочват като важни, доколкото най-вероятно се възприемат в групата на учещите като елементарни и рутинни. Този факт дава основание да се твърди, че тъкмо обучението по български език изгражда у носителите на езика представа за йерархия на езиковите правила (т.е. езикови норми).

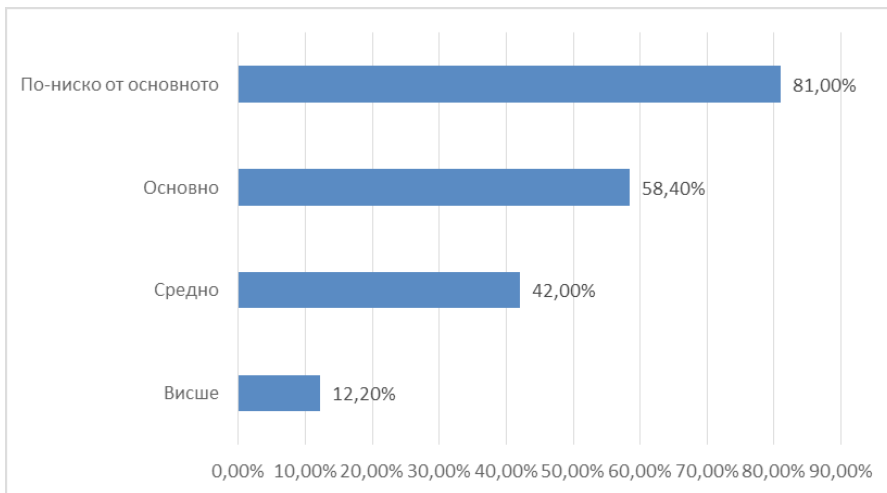
Признак фактор образование на респондента

Графика 5 пък дава нагледна представа за избора на отговора *не мога да посоча важни граматични правила* според образованието на респондентите. Личи, че с намаляването на образователния статус расте изборът на коментирания отговор. Отчетливо изразената обратна зависимост при неутралната езикова нагласа във връзка с демографските характеристики *образователна активност* и *образователен статус* на респондентите дава основания да се заключи, че познаването на граматични правила и посочването им се влияят силно от активното използване на писмения език.

Би могло да се твърди, че осмислянето на важността на правилата е пря-

Графика 4. Дялово разпределение в % на отговорите на респондентите според признака резултат *спонтанно посочване на важни граматични правила* и признака фактор *образователна активност*

Графика 5. Дялово разпределение в % на отговора на респондентите *не мога да посоча важни граматични правила* при признака резултат *спонтанно посочване на важни граматични правила* и признака фактор *образование на респондента*

ко свързано с необходимостта от създаване на писмени текстове в учебна и работна среда, която, може да се предположи, е изразена най-силно сред учещите и висшистите. При идентифицирането на отделните правила най-висок, като цяло, се оказва дялът на висшистите. Способността на тази група да идентифицира книжовни правила, означава осъзнаване на задължителността им, а оттам – и мотивация за спазването им в писмен текст.

Това наблюдение се подкрепя и при сравнение на *трудовата активност* с посочването на важни според респондентите правила. Най-нисък е дялът на споделилите, че не могат да посочат важни правила, сред работещите на пълна заетост (28.8%), а най-висок – сред трудово неактивните – безработни (61.8%), домакини (46.7%) и пенсионери (45.8%).

Материалният статус също се оказва значим признак фактор във връзка със спонтанното посочване на книжовни правила. С намаляването на материалния статус расте дялът на респондентите, които не могат да идентифицират важни правила на езика (от 17% при заявите, че живеят без лишения, до 100% при посочилите, че живеят в мизерия).

Заклучение

Като цяло, анализът на отговорите на въпроса от анкетата, който проучва кои книжовни правила се идентифицират като важни от днешните българи, дава основания да се заключи, че спонтанното идентифициране на важни книжовни правила корелира с представеността на езиковата нагласа *гордост*, която е индикатор на *престижната символна функция* на книжовния език.

Най-често посочваните от анкетираните три правила (за пълен и кратък член, за пунктуация и за главни и малки букви) представят книжовните норми, чието спазване оформя облика на грамотния българин в представите на анкетираните. Съпоставката между мнение и езиково поведение при две от правилата, за които има конкретни данни, дава основание да се заключи, че тези правила са устойчиви в съзнанието на българската езикова общност. При съпоставката *мнение – езиково поведение* при две от правилата се отчита балансираност. Това е свидетелство, че не се налага промяната им чрез кодификацията.

Смятам, че посочването най-често точно на тези правила е повлияно силно от кодификацията във връзка с третия ѝ етап – разпространение на кодифицираната норма в кодификационните документи и чрез посредничеството на училищното образование. Важността и задължителността на правилата в писмената практика се влияе от степента, в която едно или друго правило присъства в кодификационните документи: речници, граматики, справочници за езикова употреба, както и в учебниците и учебнопомощната литература по български език (в по-широк смисъл).

Решаваща роля за идентифицирането на важните книжовни правила

имат три социални групи – учещи, висшисти и работещи на пълна заетост – т.е. групите, на които най-често се налага да създават писмени текстове.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Aleksandrova, red. 2019:** *Ezikovi naglasi, ezikovo povedenie i kodifikatsiyata na knizhovnite normi*. Ed. T. Aleksandrova. // *Balgarski ezik*, 2019, Prilozhenie №1. [Александрова, ред. 2019: *Езикови нагласи, езиково поведение и кодификацията на книжовните норми*. Ред. Т. Александрова. // *Български език*, 2019, Приложение № 1. <https://www.balgarskiezik.eu/p-2019-No1/PRILOZHENIE-1-2019.pdf> (20.05.2022)]
- Aleksandrova, et al. 2019:** Aleksandrova, A., M. Tomov. Some aspects of the Bulgarian standard language codification as a continuous process. // *Papers of BAS. Humanities and Social Sciences*. Vol. 6, 2019, No. 2, 206 – 219. <https://www.papersofbas.eu/images/2019-2/Aleksandrova-Tomov.pdf> (20.05.2022)
- Aleksova et al. 2019:** Aleksova, Kr., R. Stancheva, I. Yankov, B. Gyurov. Metodologicheski i metodicheski resheniya na empirichnoto sotsiologicheskoto izsledvane // *Balgarski ezik*, 2019, Prilozhenie № 1, 14 – 37. [Алексова и др. 2019: Алексова, Кр., Р. Станчева, И. Янков, Б. Гюров. Методологически и методически решения на емпиричното социологическо изследване. // *Български език*, 2019, Приложение № 1, 14 – 37.] <https://www.balgarskiezik.eu/p-2019-No1/PRILOZHENIE-1-2019.pdf> (20.05.2022)
- Daneš 1986:** Daneš, F. Values and attitudes in language standardization. // Chloupek, J., J. Nekvapil (Eds.) *Reader in Czech Sociolinguistics*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 206 – 245.
- Garvin 1993:** Garvin, P. A conceptual framework for the study of language standartization. // *Journal of the Sociology of Language*, 100/101 (1993) pp. 37 – 54.
- Stancheva 2019:** Stancheva, R. Tipologiya na gramatichnite normi s otkloneniya v pismen tekst. // *Balgarski ezik*, 2019, Prilozhenie № 1, 149 – 162. [Станчева 2019: Станчева, Р. Типология на граматичните норми с отклонения в писмен текст. // *Български език*, 2019, Приложение № 1, 149 – 162] <https://www.balgarskiezik.eu/p-2019-No1/PRILOZHENIE-1-2019.pdf>.
- Stancheva 2021:** Stancheva, R. Kodifikatsiyata v konteksta na ezikovite naglasi. Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, 2021. [Станчева 2021: Станчева, Р. Кодификацията в контекста на езиковите нагласи. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021]. [https://press.bas.bg/bg/eBooks-105/show-106\(32\)](https://press.bas.bg/bg/eBooks-105/show-106(32)) (20.05.2022)
- Tomov 2019:** Tomov, M. Norma za pravopis na sastavni sobstveni imena. // *Balgarski ezik*, 2019, Prilozhenie № 1, 330 – 350. [Томов 2019: Томов, М. Норма за правопис на съставни собствени имена. // *Български език*, 2019, Приложение № 1, 330 – 350]. <https://www.balgarskiezik.eu/p-2019-No1/PRILOZHENIE-1-2019.pdf> (20.05.2022)

Езикът – теоретични и приложни траектории
La lingua – traiettorie teoriche e applicate

**ДВА ТЕСТА ЗА ИДЕНТИФИЦИРАНЕ
НА ФОНОЛОГИЧНИТЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ
НА КОРЕНИ НА ДУМИ, ЗАВЪРШВАЩИ
НА ОБСТРУЕНТНА И СОНОРНА СЪГЛАСНА
С ИЗПАДАЩА ГЛАСНА Ъ ([ɛ]) В БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

Георги Христовски

Лисабонски университет – Португалия

Резюме. В тази статия предлагаме два теста: (i) тест за определяне дали [ɛ] (буква ъ) между обструентна и сонорна съгласна (ОС) се редува с нула, или не и (ii) тест за редуването – дали имаме епентеза, или озвучаване на синхронен ер. Едновременно се разпознават и различни типове корени и се набелязва фонологично обяснение за редуванията: ерът се озвучава, когато се намира отляво или отдясно на съгласна, която не би могла да бъде силабифицирана, ако не се закачи към някоя граматично правилна сричка. Епентезата се осъществява пред несилабифицирана сонорна съгласна в ОС клъстери, в които не е възможно да се докаже наличието на фонологичен синхронен ер. Словообразуването на думи с такива корени и с ерови суфикси поражда сложни фонологични образци на редуване на гласната [ɛ] (ъ) с нула.

Ключови думи: епентеза; ерове; клъстер от обструентна и сонорна съгласна; вокализация; несилабифицирани сонорна съгласни; силабификация

**TWO TESTS FOR THE IDENTIFICATION
OF PHONOLOGICAL REPRESENTATIONS
OF ROOT-FINAL [ɛ]-ZERO ALTERNATING
OBSTRUENT-SONORANT CLUSTERS IN BULGARIAN**

Gueorgui Hristovsky

University of Lisbon – Portugal

Abstract. Two tests are presented here: (i) to determine whether the root-final [ɛ] (letter ъ) in obstruent-sonorant clusters (OS) is alternating with zero or not and (ii) if alternating, whether [ɛ] is an epenthetic vowel or a vocalized synchronic yer. At the same time, different root types are identified, and a possible explanation of

yer vocalization in phonological terms has been proposed: yers vocalize to the left or to the right of unsyllabified consonants. Epenthesis occurs in OS clusters in all cases where it is impossible to prove the presence of underlying yer. Word formation with yer suffixes attached to these roots, gives raise to very intricate phonological patterns of vowel-zero alternations.

Keywords: epenthesis; yers; obstruent-sonorant clusters; vocalization; unsyllabified sonorants; syllabification

1. Въведение

В съвременния български книжовен език (СБКЕ) средната централна незакрыта гласна [ə] (буква ъ) може да се редува с нула. Сред изследователите съществува виждането, че редуващата се гласна [ə] може да бъде вмъкнат или вокализиран („понижен“) синхронен ер (Tilkov 1982; Scatton 1975, 1984; Zec 1988; Jetchev 1999; Hristovsky 2001). Във формите, чиито корени завършват на обструентна и сонорна съгласна, не е ясно точно каква фонологична обусловеност предизвиква фонетичното реализиране на [ə], защото несилабифицирана сонорна съгласна може да предизвика и вокализация на подлежащ фонологичен ер и епентеза на [ə] (Jetchev 1999; Hristovsky 2001). Например във форми като *калибър/калибри* и *филтър/филтри* не е възможно да се определи веднага дали на фонологично ниво ОС клъстерът има ер в средата (ОерС), който се вокализира в единствено число, или е ОС клъстер без ер, в който се вмъква епентетично [ə]. Тилков (1982) и Скътън (1975, 1984) не представят ясни критерии за разграничаването на формите с ОС от тези с ОерС. В Жечев (1999) можем да намерим едно от най-пълните фонологични описания на повечето контексти на редуванията на ерови гласни с нула, включително и на т.нар. метатетични корени (грѣд, грѣди, грѣден и т. н.). Жечев (1999, 46) приема, че при корените, завършващи на Съгласна-Сонорна Съгласна, без изключение се вмъква [ə] (Жечев използва термина шва) преди суфикс, започващ със съгласна, или когато тези корени са в краесловие. Този подход предвижда, че и в двете форми за ед.ч., *калиб[ə]р* и *филт[ə]р* повърхностната гласна [ə] е епентетична.

С тестовите, дадени по-долу, е възможно да се определи фонологичната същност на редуващата се гласна [ə]. В *калиб[ə]р* тя е епентетична, но в *филт[ə]р* тя съответства на вокализиран заден ер.

Установяването на правилните фонологични репрезентации може да ни помогне да разберем какво се получава, когато разглеждаме думи с поредици от редуващи се гласни, което ще представя в 3., след като в 2. бъдат представени тестовите.

2. Примери, тестове и тяхното приложение

В българския език има два синхронни ера – преден, който се произнася фонетично като [e], и заден, който се произнася като [ə] (има и по-отворени и

по-затворени фонетични варианти). На фонологично ниво тук ги представям съответно със символите (I) и (U), но в литературата се представят и с други символи.

- (1) лакът – лакти
нокът – нокти

В примерите лакът и нокът задният ер (U) се явява като [ə] (ъ) в единствено число, когато не е последван от гласна, но не се реализира фонетично, когато е последван от гласен суфикс +и на множественото число. Това е едно от най-често срещаните обкръжения за редуване на гласна с нула не само в българския език, но и в други славянски езици. Редуването на гласна с нула в славянските езици е послужило като „опитно поле“ за тестиране на различни теории и подходи (Lightner 1965, 1972), (Rubach 1986, 1993), (Kenstowicz and Rubach 1987) (Farina 1991), (Rubach and Booij 1992), (Szpyra 1992), (Scheer, 2006 г., и още много други по-нови изследвания).

Описанието на форми като тази, представена в (1) не повдига проблеми, защото консонантният клъстер **кт** или по-общият **Обструент-Обструент** не е обкръжение, в което може да се осъществи епентеза, и в тези случаи традиционно се постулират фонологични **ерове**. Терминът **ер** е възприет в синхронните анализи, но е необходимо да се подчертае, че тези синхронни ерове не съвпадат във всички случаи с диахронните ерове, които са съществували в староцърковнославянския, старобългарския или старославянския език. В българския език има много думи, заети от други езици, които проявяват и двата типа редуване. Този факт подсказва, че в процеса на приспособяване към фонологията на СБКЕ заемките могат алтернативно да приемат един от двата механизма: фонетична реализация на [ə] в резултат на епентеза или озвучаване (вокализация) на съответния ер.

Проблеми с идентификацията на изходните форми има, когато променливото [ə] се явява фонетично в обкръжения, където може да има и епентеза, а и озвучаване на еровете, по-точно на задния ер (U).

- (2) калибър – калибри
филтър – филтри

Както беше споменато в увода, в обкръжението ОС не е ясно дали фонологичната репрезентация на корена е от тип с подлежащ ер, или без ер.

За да намерим разрешение на този въпрос, нека погледнем в (3) сродни думи с променливо [ə], намиращо се в обкръжението ОС.

- (3а) пъкъл – пъкълче – пъклен
калибър – калибърче – калибрен
огън – огънче – огнен
бедро – бедърце – бедрен
(3б) филтър – филтърче – филтърен
сребро – сребърце – сребърен

Разликата между примерите от (3а) и (3б) е в това, че в прилагателните от първата група не се явява звукът *ъ*, който се явява във филтърен и сребърен от втората група, независимо от това, че *ъ* се явява във всички умалителни имена.

Във филтърен и сребърен на пръв поглед няма ясна причина за хипотетичното вмъкване на епентетична гласна, защото неграматичните и хипотетични форми *(фил)(трен) и *(сре)(брен) са сричково добре оформени в българския език както и (ка)(ли)(брен), (ог)(нен) и (бе)(дрен)¹. Или казано с други думи: ако [ə] във филтърен и сребърен е вмъкнато чрез епентеза, тогава би трябвало да очакваме да видим същата епентеза и в калибрен, огнен и бедрен, защото контекстът и в петте прилагателни е един и същ – ОС.

Във филтърен и сребърен трябва да постулираме фонологични подлежащи ерове. Появата на гласната [ə] в тези форми не може да бъде предсказана въз основа на наблюдаваните данни. Това свойство на тези корени трябва да се регистрира в лексикона като тяхно специфично (идиосинкратично) свойство. Фонологичните репрезентации на прилагателните имена ще бъдат: /filtUr + In/ и /srebUr + In/ (където /+In/ съответства на фонологичната репрезентация на окончанието за образуване на прилагателните с преден ер /I/) (Scatton 1975, 1984; Zec 1988; Jetchev 1999; Hristovsky 2001).

Контекстът на епентезата е предвидим. Например в калибър и калибърче в (3) (а), можем да постулираме фонологични репрезентации без ерове: /kalibr/ и /kalibr+càe/. Последната сонорна съгласна в корена не може да бъде включена в сричката отляво или отдясно без наличието на гласната ə: (ka)(lib)*r и (ka)(lib)*r(+če). Тази сонорна съгласна има доста по-голяма собствена звучност от обструентите, които я предхождат или следват.

Ето защо смятам, че е възможно да се очертаят два прости теста, които ще ни позволят да разграничим по сигурен начин източника на променливата гласна ə в корените на думите с описаната структура:

(4) (i) Тест 1: „Добавете“ суфикс с наредуваща се гласна и проверете дали последната гласна в корена се реализира фонетично, или не.

(ii) Тест 2: „Добавете“ суфикс + en (/+In/) (или всеки суфикс, започващ с ер), и проверете дали последната коренна гласна вляво от него се реализира фонетично, или не.

Тест 1 ни позволява да определим дали проверяваната гласна е наредуващо се [ə] или [ɛ], което се редува с нула. Тест 2 ни позволява да определим дали тестваната гласна [ə] е епентетична или вокализиран заден ер /U/. Когато редуващата се гласна се произнася фонетично пред еров суфикс, тя отговаря на

1. Сричките са заградени в кръгли скоби. Звездичката показва хипотетична или неграматична форма, а също и съгласна, която не може да се прикачи към дадена сричка (несилабифицирана съгласна).

подлежащ ер. Но ако редуващата се гласна не се произнася пред еров суфикс, тогава тя е епентетична в краесловие или пред суфикс, започващ със съгласна. „Добавете“ е в кавички, за да се посочи, че добавянето на суфикса не зависи от волята на говорещия, а както е ясно – от морфологичните правила.

Примерите, които следват, ще покажат как работят тестовите с българските данни. Същевременно ще бъдат изброени различните видове корени.

3. Видове корени с променлива/непроменлива гласна [ə] и свойства на променливата гласна

(5) Тип А (ə – ə): неударена пълна гласна (съществителни от мъжки род)

габър – габъри

свекър – свекъри

кабър – кабъри

В (5) прилагаме тест 1. Гласната ə не се редува с нула, значи става дума за пълна гласна. Фонологичните репрезентации на корените на тези съществителни имена са /gabər/, /svekər/ и /kabər/, т.е. с пълна нередуваща се гласна.

(6) Тип Б (əÛ - əÛ): с нередуваща се гласна ъ под ударение (съществителни от мъжки род)

чадър – чадъри

кахър – кахъри

акъл – акъли

В (6) Тест 1 показва същите резултати: гласната ə под ударение не се редува с нула. Корените на тези съществителни имена са от турско-арабски произход.

(7) Тип В (ə ~ Ø): ер [yer] (съществителни от мъжки род)

алабастьр – алабастри – алабастьрен

компютър – компютри – компютърен

ритъм – ритми – ритъмен

Корените на тези думи са от германски и романски езици. В (7) тест 1 показва, че [ə] се редува с нула. Тест 2 показва, че редуващата се гласна съответства на фонологичния ер /U/, който се озвучава в прилагателните пред еров суфикс + ен (/+In/).

Фонологичните репрезентации на корените в (7) ще бъдат /alabastUr/, /komp'utUr/ и /ritUm/.

(8) Тип Г (ə ~ Ø): епентетична гласна (съществителни от мъжки и женски род)

мисъл – мисли – мислен

неприязън – неприязни – неприязнен

вихър – вихри – вихрен

пъкъл – пъкли – пъклен

Тест 1 показва, че [ə] в примерите в (8) не е пълна гласна, тъй като не се появява в думите от втора колона. Тест 2 (прилагателните, образувани с еров

суфикс, трета колона) показва, че редуващата се гласна е епентетична в съществителните в единствено число, защото не се появява пред еров суфикс. За корените в (8) фонологичните репрезентации ще бъдат /misl/, /nepriazn/, /vixr/ и /pəkl/.

Нека разгледаме примерите в (9), където са представени имена от среден род и сродните им умалителни форми и съответстващите прилагателни.

(9) Съществителни имена среден род – умалителни форми – прилагателни имена:

бедро – бедърце – бедрен
стъбло – стъбълце – стъблен
писмо – писъмце – писмен

Тест 2 показва, също както в (8), че гласната [ə] е епентетична в умалителните форми в (9), защото не се появява в сродните прилагателни пред еров суфикс.

(10) Прилагателни имена, завършващи на -ъл, -ър и -ъв:

кръгъл – кръгли
остър – остри
бистър – бистри
светъл – светли
всякакъв – всякакви
никакъв – никакви

В примерите, представени в (10) има само две прилагателни, които могат да приемат еров суфикс +ец: *остър* – *острец* и *никакъв* – *никаквец*.

Тест 2 показва, че гласната [ə] в единствено число е епентетична. Ако тя отговаряше на озвучен ер, правилните форми щяха да бъдат *остърец и *никакъвец. Въпреки че +ец не избира всички прилагателни от типа на тези в (10), можем да обобщим от това, което беше наблюдавано дотук, че всички прилагателни имена от типа в (10) имат епентетична гласна в единствено число.

Кои са обкръженията на епентезата в разгледаните дотук данни?

(11)	контекст	пример	Тест 1	Тест 2
(i)	/O _ C#/		калибър	калибри
(ii)	/O _ CCr/		калибърче	калибри
(iii)	/O _ в#/		никакъв	никакви

(# представлява междусловна граница, Сг – която и да е съгласна,

О – обструент, и С – сонорна съгласна)

Епентетичната гласна се появява, когато коренът завършва на съгласна, последвана от сонорна съгласна или двуустнената преходна съгласна /v/. Нека за удобство на това изложение приемем, че фрикативът /v/ има специален статут, както отбелязват някои автори (Scatton 1975, Jetchev 1999, Hristovsky 2001) и принадлежи към групата на сонорните съгласни, така че контекстът на епентезата в българския език е О _ *С. Нека опростим: контекстът е _ *С, където

*С означава сонорна съгласна, която не е прикачена към сричковата структура поради някакво нарушаване на правилата за силабификация, в случая Sonority Sequencing Generalization и Dissimilarity Condition (Blevins 1995).

На този етап трябва да решим кои ще бъдат случаите по подразбиране (т. нар. default cases) в основните репрезентации на думите, които не могат да бъдат подложени на Тест 2. Дали ще поставим ер между О и *С, или репрезентация О*С без ер?

Тест 1 може да бъде приложен към всички съществителни и прилагателни имена, тъй като повечето суфикси (Tilkov 1982-I: 231) в СБКЕ започват или се състоят от гласна.

Тест 2 обаче не може да бъде приложен в много случаи, тъй като суфиксите, които имат ерове, не могат да бъдат добавени към много корени поради морфологични ограничения.

В примерите в (11) не е възможно да се приложи Тест 2, за да се определи дали редуващата се гласна е епентетично [ə], или вокализиран заден ер /U/.

(12) Съществителни имена в единствено и множествено число:

бобър – бобри
тембър – тембри
министър – министри
регистър – регистри
чехъл – чехли
косъм – косми

Въпреки че тест 2 не може да бъде приложен, считам, че формите от типа в (12) не са проблематични, предвид на това, че епентезата е ограничена в контекста __*С и е предсказуема именно поради това обкръжение. Корените с ерове са непредсказуеми. Те могат да се появят в еднакви, но и в различни обкръжения от тези на епентезата. Но при условие че би било възможно да се постулира заден ер в контекста __*С, т.е. типичния контекст на епентезата, то трябва задължително да докажем съществуването на този ер с помощта на Тест 2.

Ако не можем да използваме Тест 2 във форми с О *С клъстери, не можем да докажем наличието на синхронен ер и да го постулираме във фонологичната репрезентация.

В (13) се повтарят само съществителните, които бяха проверени досега и които имат ер /U²/ във фонологичните репрезентации на корените си.

(13) Съществително име – фонологичен корен

-
2. Бих искал да обърна внимание, че това изложение не включва донякъде специалните корени на съществителните имена, участващи в процеса на т.нар. метатеза на ликвидните съгласни, които според Скатън (1975) и Жечев (1999) в повечето случаи, в този контекст, имат фонологичен заден ер.

- (13а) лакът – /lakUtʲ/
нокът – /nokUtʲ/
филтър – /filtUr/
алабастр – /alabastUr/
компютър – /kompʲutUr/
ритъм – /ritUm/
вятър – /vʲatUr/
ъгъл – /əgUl/
(13б) сребро – /srebUr/

Всички останали форми, в които ъ се редува с нула в контекста __*C, не притежават заден ер /U/ във фонологичната си репрезентация.

В (14а) корените на сродните думи доказано не притежават синхронен ер, а в (14б) примерите са на думи с ерови корени.

- (14а) пъкъл – пъклен – пъклени
калибър – калибрен – калибрени
огън – огнен – огнени
бедро – бедрен – бедрени
(14б) филтър – филтърен – филтърни
лакът – лакътен – лакътни
сребро – сребърен – сребърни

В прилагателните от мн. ч. в (14) (б) е озвучен фонологичният ер /+U/ (в примерите затъмнено ъ) пред еровия суфикс /+In/, който, от своя страна, не се озвучава, защото се намира отляво на гласен суфикс /+i/. Това съответства на общите контексти на вокализация/изтриване на еровете, описани в литературата: в поредица от два ера първият се озвучава дори ако вторият не се озвучи, поради това, че се следва от гласна. Но защо предните ерове на суфикс /+In/ се озвучават в прилагателните от мн. ч. (14) (а) (в примерите затъмнено е)? Това не е ли изключение или контрааргумент на Тест 2?

Ако приемем хипотезата, че предният ер на суфикс /+In/ в прилагателните от мн. ч. в (14) (а) се вокализира заради съгласната отляво, която изглежда, че иначе не би могла да се прикачи към сричковата структура, тогава бихме могли да разберем защо примери като *пъклени*, *калибрени* и *огнени* не са изключения или контрааргументи на Тест 2. Тази хипотеза очевидно предполага действието на друго правило (или условие, ако мислим за граматика, която не се основава на правила). В (15) фонологичните репрезентации са представени между наклонени скоби. Сричкообразуването е процес, при който съгласните и гласните се групират в срички (срв. напр. Blevins 1995). Всички елементи, които не могат да се интегрират към сричковата структура, са отбелязани със звездички. Еровете също не се силабифицират, защото това зависи от техните фонологични свойства. Тук ще следвам едно мое предложение за структурата на фонологичната репрезентация на еровете (Hristovsky, 2001), според което еровете са инертни

гласни³⁾ и не се интегрират към сричковата структура, освен ако не вокализи-
рат заради несричквана, прилежаща към тях съгласна. Всички ерове вляво от
несилабифицирана съгласна стават на пълни гласни поради правилото, което
гласи: „вокализирай ера вляво от несилабифицирана съгласна“.

(15)	/filtUr+In/	/kalibr+In/	
	/(filt)*U*r*I*n/	/(ka)(lib)*r*I*n/	сричкообразуване
	/(filt)ə*r*ɛ*n/	/(ka)(lib)*r*ɛ*n/	озвучаване на ер __C*
	/(fil)(tə)(ren)/	/(ka)(li)(bren)/	ресилабификация

(+ показва морфемна граница)

Ресилабификацията е необходима, за да интегрира вокализираните ерове и
несилабифицираните съгласни в прозодичната структура.

Нека предположим, че има и друго правило, според което се озвучават еро-
вете, които се намират отясно на несилабифицираната съгласна.

В (16) във /filt)*U*r*I*(ni)/ /U/ се вокализира вляво от несилабифицира-
на съгласна, но както вече отбелязахме, в /kalibr+In+i/ няма ер в корена. Има
обаче наличен ер в суфикса за образуване на прилагателни /+In/. Тогава неси-
лабифицираната съгласна /*r/ предизвиква вокализация на ера вдясно от нея:
/(ka)(lib)*r*ɛ(ni)/. Следва ресилабификация.

(16)	/filtUr+In+i/	/kalibr+In+i/	
	/(filt) _σ *U*r*I*(ni) _σ /	/(ka) _σ (lib) _σ *r*I*(ni) _σ /	сричкообразуване
	/(filt) _σ ə*r(ni) _σ /	_____	озвучаване на ер __*C
	/(fil) _σ (tə)r _σ (ni) _σ /	_____	ресилабификация
	_____	/(ka) _σ (lib) _σ *r*ɛ(ni) _σ /	озвучаване на ер *C__
	_____	/(ka) _σ (li) _σ (bre _σ)(ni) _σ /	ресилабификация

В /ka)(li)(bren)/ и /ka)(li)(bre)(ni)/ не се осъществява епентеза, тъй като
вокализираните ерове позволяват безпроблемното фонологично интегриране
на потенциално несричкваните съгласни.

Епентезата в този смисъл е „последна възможност“ във форми като кали-
бър, където групата съгласни ОС няма в средата подлежащ ер, но силабифи-
цира потенциално невъзможното за сричкване /*r/, както се показва в (17):

(17)	/filtUr/	/kalibr/	
	/(filt) _σ *U*r/	/(ka) _σ (lib) _σ *r/	сричкообразуване
	/(filt) _σ ə*r/	_____	озвучаване на ер __*C
	/(fil) _σ (tə)r _σ /	_____	ресилабификация

3. Структурата на фонологичните репрезентации на еровете е друг комплекс-
сен въпрос, който не е в целите на тази статия. Вж. по въпроса библиогра-
фията в края на текста.

_____	_____	озвучаване на ер *C__
_____	/(ka) _σ (lib) _σ «*r/	епентеза
_____	/(ka) _σ (li) _σ (bər) _σ /	ресилабификация

Схемите в (15), (16) и (17) имат за цел да покажат как различните механизми въздействат върху различните фонологични репрезентации, пораждайки различни фонетични репрезентации. Това не са деривациите, използвани в класическия генеративен фонологичен модел⁴⁾.

Заклучение

В тази статия бяха предложени два теста за фонологично идентифициране на произхода на редуващата се гласна [ə] с нула в корени с ОС клъстери. Тези тестове ни позволяват да разграничаваме корени със и без ерове.

Епентезата е ограничена в контекста __*C и е предвидима именно от този контекст. Еровете, в същия контекст, трябва да бъдат доказани с помощта на Тест 2. Както вокализацията на еровете, така и епентезата са механизми, които се стремят да интегрират съгласните в прозодичната структура. В противен случай тези съгласни биха останали несилабифицирани.

Предложените тестове могат да се използват както от лингвисти, така и от учители по български език. Лингвистът, който описва сричката, епентезата, еровете вокализация и свързаните с тях явления, разполага с прост инструмент, който му позволява да определи фонологичните репрезентации на формите, в които редуващото се [ə] се появява в среда О*С. Учителят разполага с инструмент, който му позволява да обясни просто и точно на своите ученици при какви условия гласните **ъ** и **е** се появяват и изчезват в думи с един и същ корен.

Благодарности

Благодаря на доцент Антония Радкова от Лисабонския университет за ценните корекции, които повлияха на формата на окончателния вариант на тази статия. Авторът сам носи отговорност за грешките, които все още може да бъдат открити.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

Blevins 1995: Blevins, J. "The Syllable in Phonological Theory." In *The Handbook of Phonological Theory*, edited by J. Goldsmith, 206 – 244. Cambridge: Blackwell, 1995.

4. Представеното тук описание има за цел да покаже какво се случва, а не да защити превъзходството на дадено решение в един или друг теоретичен модел. Оставям този въпрос за друга статия.

- Farina 1991:** Farina, D. M. *Palatalization and Jers in Modern Russian Phonology: An Underspecification Approach*. PhD diss., University of Illinois, 1991.
- Hristovsky 2001:** Hristovsky, G. "Alternâncias Vocálicas e Consonânticas do Búlgaro." PhD diss., University of Lisbon, 2001.
- Jetchev 1999:** Jetchev, G.: *Ghost Vowels and Syllabification: Evidence from Bulgarian and French*. PhD diss., University of Pisa. (1999).
- Kenstowicz & Rubach 1987:** Kenstowicz, M., and J. Rubach. "The Phonology of Syllabic Nuclei in Slovak." *Language* 63 (1987): 463 – 497.
- Lightner 1965:** Lightner, T. "Segmental Phonology of Modern Standard Russian." PhD diss., MIT, 1965.
- Lightner 1972:** Lightner, T. *Problems in the Theory of Phonology*. Edmonton Champaign. Durham: Linguistic Research, 1972.
- Rubach 1986:** Rubach, J. "Abstract Vowels in Three-Dimensional Phonology: The Yers." *The Linguistic Review* 5 (1986): 247 – 280.
- Rubach 1992:** Rubach, J. "Skeletal Versus Moraic Representations in Slovak." *Natural Language and Linguistic Theory* 11, no. 4 (1993): 625 – 653.
- Rubach & Booij 1992:** Rubach, J., and G. Booij. "Resolutions of Extrasyllabicity in Slovak." *Linguistics* 30 (1992): 699 – 729.
- Scatton 1975:** Scatton, E. 1975: *Bulgarian Phonology*. Cambridge, MA: Slavica Publishers, 1975.
- Scatton 1984:** Scatton, E. 1984: *A Reference Grammar of Modern Bulgarian*. Columbus, OH: Slavica Publishers, 1984.
- Scheer 2006:** Scheer, T. "The Life of Yers in Slavic and Elsewhere." Paper presented at the NYI Summer Institute of Cognitive and Cultural Studies, Saint Petersburg, July 3 – 21, 2006.
- Szpyra 1992:** Szpyra, J. "Ghost Segments in Nonlinear Phonology: Polish Yers." *Language* 68 (1992): 277 – 312.
- Tilkov 1982:** Tilkov, D., ed. *Grammar of Contemporary Standard Bulgarian, GCSB. Vol. 1. [Граматика на Съвременния Български Книжовен Език] Phonetics [Фонетика]*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences Press, 1982.
- Zec 1988:** Zec, D. "Bulgarian Epenthesis: A Case for Moraic Structure." *North East Linguistic Society* 18 (1988): 553 – 566.

Езикът – теоретични и приложни траектории
La lingua – traiettorie teoriche e applicate

ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ В ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКА ФРАЗЕОЛОГИЯ

Катажина Попова

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас, България

Резюме. Настоящата статия е посветена на проблема за обучението по фразеология с подчертано внимание към националноспецифични български фразеологизми, различни и непознати в чуждия език. Изследването се основава на когнитивния подход в лингвистиката, има културологично измерение и илюстрира подчертаната връзка между език и култура. Предложени са няколко аспекта на въвеждането на български фразеологизми в обучението с цел да се разкрие тяхната националнокултурна специфика.

Ключови думи: българска фразеология; националнокултурна специфика; когнитивен подход

LINGUO-CULTURAL APPROACH IN TEACHING OF BULGARIAN PHRASEOLOGY

Katazyna Popova

Burgas Prof. Dr. Assen Zlatarov University – Bulgaria

Abstract. This paper addresses the problem of teaching Bulgarian-language phraseology which has a specific cultural background, different and unknown to foreign-language speakers. This research is based on cognitive approach in linguistics, embraces languages' cultural dimension and illustrates the correlation between language and culture. The paper highlights critical aspects of introducing and teaching Bulgarian phraseology with the aim of revealing their national-cultural specificity.

Keywords: Bulgarian phraseology; national-cultural specificity; cognitive approach

Езикът е „най-доброто отражение на човешкия ум“
Готфрид Вилхелм фон Лайбниц

Увод

За да можем свободно да общуваме на чужд език, не е достатъчно овладяването на отделните лексеми и граматическите норми, необходимо е също така овладяване на ФЕ (фразеологична единица, фразеологични единици). Те не са просто някакво „допълнение“ или „излишък“ в езика, които могат да бъдат подминати, те изпълняват важна роля в езиковия код – в голяма степен допълват номинативните лексикални единици и увеличават синонимните лексикални средства (Lewicki, Pajdzińska 2001: 327 – 328). Фразеологизмите представляват важна част от лексикалното богатство на всеки език и са неизчерпаем извор на експресивност, образност и емоционалност.

Настоящата статия е посветена на проблема за обучението по българска фразеология с подчертано внимание към специфични български фразеологизми, различни, непознати и до голяма степен без еквивалент в чуждия език.

Предлаганото изследване приема антропоцентричната парадигма, в която се формират когнитивната лингвистика и лингвокултурологията, като се насочва вниманието към културния фактор в езика и езиковия фактор в човека, т.е. изследването има културологично измерение и илюстрира връзката между език и култура. Е. Табаковска подчертава, че според когнитивистите човешкият език трябва да бъде поставен в широк психологичен, социологичен и културен контекст. Езикът на човека е образ на нашия свят, а контекстът, в който трябва да го гледаме, е именно светът (Tabakowska 1995:13).

В настоящата статия изследването е насочено към откриването на културните конотации. Особено внимание се отделя на разкриването на специфичната националнокултурна информация и културните кодове, имплицитни, скрити в българските фразеологизми, идиоми или ФЕ с постоянни компоненти „прецедентни имена на културата“, известни в лингвистиката и като лакуни.

В статията се предлагат няколко аспекта на въвеждането на българската фразеология, разбираана в по-широк план. Изследването на фразеологичната картина на света не пренебрегва етимологичния аспект, който спомага за по-пълното разкриване на семантиката на фразеологизмите, на типичните за обектите характеристики, свойства и най-съществените аспекти на категоризацията на света, извършвана от човека. Когнитивната лингвистика подчертава символичния характер на езика на всички равнища на неговото функциониране. Тя не приема делението на синхрония и диахрония. Езикът трябва да бъде описван в перспективата на неговото развитие.

Изложение

Още в самото начало възниква много важният въпрос какви ФЕ трябва да намерят място в обучението по чужд език. Важно е те да бъдат актуални, т.е. общоупотребими в езика, за да има полза от тяхното овладяване. Въвеждането на голям брой ФЕ не бива да става самоцел, не бива да отегчава обучаваните; много са важни умереността, осмислянето и употребата в контекст, за да се

усети тяхната значимост. Трябва да бъдат взети под внимание езиковото ниво, езиковите умения и знания на обучаваните, както и крайната цел на обучението. Конструктивно обусловени ФЕ с лексикално ограничена съчетаемост, както и семантично преобразувани ФЕ създават в по-малка или в по-голяма степен затруднения в перцепцията.

Вторият въпрос е на какъв принцип трябва да се въвеждат ФЕ. Методиката на чуждоезиковото обучение показва, че на първо място те трябва да бъдат свързани с тематичните кръгове, т.е. трябва да се тръгне от семантичната страна на фразеологията. Така ФЕ ще се вливат по естествен начин в темата, т.е. на идеографичен принцип. Идеографията позволява да се възпроизведе картината на заобикалящата ни среда, която е предадена чрез езиковите средства. За значимостта на идеографичния принцип говори В. М. Мокиенко: „Идеографическият подход к фразеологии до сих пор, пожалуй, остается основным способом презентации материала в учебных целях. В современной лингвометодике такой подход полностью оправдывается коммуникативными установками обучения иностранным языкам“ (Mokienko 2017: 337). Важността на семантичното съдържание е безспорна. В теоретичен план то предлага по-икономичен модел за описание, а в речниковата практика усъвършенства логическото представяне на материала.

Чужденците навлизат в непознатата за тях българска култура чрез ФЕ, опитват се да я възприемат или максимално да я доближат до родната си, опитват се да участват в тази българска култура като в автентичен свят, но тази промяна има условен характер, тъй като зад гърба им стои родният езиков свят, който пречи за пълното „потопяне“ в чуждата култура. Обучаваните гледат на българската култура от своя перспектива, отвън. Но именно различията или езиковите бариери насочват вниманието към разликите в културите. Чуждата култура разкрива себе си по-пълно и по-дълбоко единствено в очите на другата култура. Руският философ и семиотик М. М. Бахтин твърди, че един смисъл разкрива своите дълбочини, след като се е срещнал и се е докоснал с друг, чужд смисъл, и между тях като че ли започва диалогът, който преодолява затвореността и едностранчивостта на тези понятия, на тези култури (Bakhtin 1986: 354).

Този диалог може да започне с фразеологично пътуване между езиците.

В началния етап на обучението могат да бъдат въведени лесни за осмисляне ФЕ с ясна мотивация. Това са фразеологични сравнения, които съдържат компонент, носител на сравнение, изпълняващ ролята на интензификатор на качеството, затова разбирането на смисъла на първия компонент позволява лесното откриване на значението на ФЕ дори ако в родния език няма еквивалент. Фразеологичните сравнения по естествен начин се включват например в такава тема като човешките качества, които в преобладаващата си част имат отрицателна характеристика. Вече има пълно съгласие сред фразеолозите, че

„...много повече ФЕ изразяват негативна, отколкото позитивна оценка. Синонимните серии, определящи негативни явления, са по-богати, отколкото сериите, определящи позитивни явления“ (Pajdzińska 1991: 18).

Независимо от езиците има ФЕ, които са общи, с пълно съвпадение във формата, значението и образността. Например в БЕ: *никнат като гъби след дъжд*, в ПЕ: *wyrastać/rosnąć jak grzyby po deszczu*, в РЕ: *растут как гриби после дождя* със значение ‘появяват се, създават се бързо едно след друго в голямо количество’. Освен в сродните славянски езици от различна група образът на бързорастящите гъби се среща също така и в неславянските езици, в АЕ: *to spring or to pop up like mushrooms*, в ИЕ: *crescere come funghi*, в НЕ: *wie Pilze aus dem Boden schießen*. Напълно еквивалентни ФЕ са образувани въз основа на наблюденията на природните явления. Тези ФЕ известният полски езиковед С. Скорупка нарича „натурални“. Тук е мястото да припомним неговата и до днес актуална класическа класификация. Естествените (naturalne) ФЕ са често общи за много езици. Те възникват самостоятелно, независимо от другия език, тъй като имат обща основа, отразяваща природните явления, света на човека и на животните, физическите и психическите състояния на човека, общите за много народи условия на развитие (Skorupka 1958: 125). Мокиенко говори за методическата ефективност от разграничаването на ФЕ, направено от С. Скорупка (Mokienko 2017: 336).

Овластяването на горепосочените натурални фразеологични сравнения не създава особени трудности и е сравнително лесно. Тук родният език има положителен характер върху изучавания български и се наблюдава положителен трансфер, положителна междуетникова интерференция. Именно от натуралните ФЕ може да започне въвеждането на ФЕ в чуждоезиковото обучение.

Въпреки немалкото прилики или съвпадения, чуждият и изучаваният български език могат да предложат интересни различия. Например за значение ‘извънредно много, напълно си приличаме’ се използват различни образи. В БЕ: *като две капки вода*, приличаме си; в ПЕ: *być do kogoś podobnym jak dwie krople wody*; в РЕ: *быть похожими как две капли воды*; в АЕ: *be as like as two peas in a pod* (като две грахови зърна в шушулка си приличаме); в ИЕ: *assomigliarsi/somigliarsi come due gocce d'acqua* (приличат си като две капки вода), в НЕ: *einander gleichen wie ein Ei dem andern* (приличат си като едно яйце с друго); *sich gleichen wie ein Ei dem andern* (приличат си като едно яйце с друго). Славянските езици прибягват към образа на две капки вода, но и представителят на романските езици – италианският, също го възприема, докато германските езици се открояват със своите специфични образи, английският харесва две грахови зърна, а немският за приликата се обръща към яйцето.

Дългата и дълбока връзка на човека с природата и наблюденията на заобикалящата го среда са отразени във фразеологията на всички езици. Неразде-

лен елемент на нашия езиков свят са животните и растенията. Следващите ФЕ могат по естествен начин да обогатят темата, свързана с човешките качества.

В редица езици глупавият човек с ограничени умствени способности се сравнява с някакво животно. Най-често това са животни от женски род и естествено се отнасят към жената. В БЕ: *глупав като овца, като гъска, като кокошка*, в ИЕ: *stupida come una gallina, una capra* (глупава като кокошка, коза). Антонимното значение в БЕ демонстрира ироничната ФЕ: *умен като гъска*, а в ИЕ: *intelletto/cervello da cavallo* (конски мозък/интелект). Общодостъпният зеленчук *тиква*, напомнящ по формата си главата – вместилището на ума, е разпространен и в България, и в Италия, в БЕ: *тиквата му е зелена* 'глупав', в ИЕ: *zucca vuota* (празна тиква) 'глупак'. Хитър, лукав или коварен човек и за българите, и за италианците се асоциира с лисицата: *хитър като лисица*; *astuto come una volpe* (хитър като лисица). Еднакво се описва страхливият човек, сравняван със заека, в БЕ: *страхлив като заек*, в ИЕ: *pauroso come una lepre* (страхлив като див заек); *timido come un coniglio* (плах като питомен заек).

В обучението могат да бъдат включени фразеологичните сравнения, в които е налице компонент с вербална характеристика, т.е. глагол, например в БЕ: *работя като вол, работя като кон; работя като мравка; работя като луд; работя като черен дявол*, в ИЕ: *lavorare come un asino, come un mulo, come una bestia* (работя като магаре, като муле, като звяр); в БЕ: *мълча като риба*; в ИЕ: *essere muto come un pesce* (мълчалив съм като риба). Но наред с пълните или частичните еквиваленти във всеки език има много колоритни ФЕ с неповторими образи, нехарактерни и необикновени за чуждия език. На семантичен принцип те могат да бъдат отнесени към различни теми.

За значението 'много, съвсем прост' в БЕ освен тези с компонент зооним са регистрирани други колоритни ФЕ: *като фасул*, прост или *тъп като галош* 'много, съвсем прост'; *ряпа да яде*, пред някого 'с по-малки възможности е в сравнение с някого (при изразяване на възхищение от лицето, с което се прави сравнение)'. Компонентите *фасул* и *ряпа* са зеленчуци, които често присъстват на българската трапеза. Във втората ФЕ е подчертано пренебрежителното отношение към *галоша* и към предназначението му за проста, неизискваща ум или интелект непрестижна работа.

Освен *лисицата* за италианците хитро е също така животното *пор*, използвано от човека за лов на зайци поради неговата бързина, упоритост и сръчност: *furbo come un foretto* (хитър като пор). За българите това изглежда доста странно.

Около общото значение 'лъжа, измама' се концентрират характерните само за българския език ФЕ: *продавам кисели/зелени краставици* 'мамя, лъжа'; *пращам/пратя за зелен хайвер някого; пращам/пратя за липови ябълки някого* 'излъгвам, заблуждавам, измамвам някого за нещо'. Тук изпъква образът

на прашане за нещо, което не съществува. Какъв е този зелен хайвер? Какви са тези липови ябълки? Времето, мястото или обстоятелствата за възникване на ФЕ са трудни за определяне, а понякога това е дори невъзможно. За да разберем мотивацията на ФЕ, трябва да потърсим техния произход, който често внася съществена информация за езиковата картина на света. Анализът на произхода на определена ФЕ или на нейните компоненти може да разкрие черти, които са били важни и съществени при нейното образуване. Това е по-скоро реконструкция на предишната езикова картина на света, отколкото описание на настоящото състояние. ФЕ води произхода си от народната приказка, в която се разказва как една жена, за да може свободно да приема любовника си, искала да отпрати мъжа си за по-дълго време и затова се престорила на тежко болна, като казала на мъжа си, че ще се излекува само ако той намери и ѝ донесе да хапне зелен хайвер (Ичев 1971: 4). Във всеки език има многобройни ФЕ с произход от приказки, басни или разкази с фантастично, измислено съдържание, с елементи на предания или легенди с цел да се илюстрира нравствена теза (Ророва 2010:28).

Последните примери имат подчертано националнокултурен характер, които С. Скорупка нарича конвенционални или условни. Те са свързани със специфичното национално развитие на даден народ, със занятията, битовите условия, обичаите, с религиозните и духовните понятия, т.е. с развитието на материалната и духовната култура на човека (Skorupka 1958: 125). Изследванията в лингвистиката доказват, че национално-културната специфика в езика най-ярко се проявява при безеквивалентните езикови средства. В нашия случай това са безеквивалентни, уникални ФЕ, които в литература се определят като лакуни.

Терминът *lacuna* е известен в лингвистиката, той има латински произход и означава „дупка, яма“. За пръв път го е използвал Робърт Мори (1609 – 1673) в своите „Записки на Лодърдейл“ (Lauderdale Papers), за да опише празните места в текстове или ръкописи: “*You do well to leave no lacunas in yours letters*”. След това терминът е бил използван в анатомията и естествените науки с цел описание на пролуки, кухини или празни места, а също така и в областта на правото за описание на липсата на определени условия в дадения закон.

Културната сфера на определен етнос съдържа редица елементи от стереотипен характер, които по правило не се възприемат от носителите на друга култура. Тези елементи Ю. А. Сорокин и И. Ю. Марковина наричат лакуни: всичко, което в текста от чужда култура реципиентът е забелязал, но не разбира, което изглежда за него странно или се нуждае от интерпретация, е сигнал за присъствие в текста на националноспецифични елементи на културата, в която е създаден текстът, а именно на лакуни (Maslova 2010: 111). Приемам това становище в настоящото изследване и третирам лакуните в този по-широк смисъл.

Колоритни са ФЕ, които отразяват българския народен живот и българския бит. Хората наблюдават света, обичат да сравняват, да съпоставят, да търсят прилики или разлики. Приликата с някого по отрицателни черти допълват ФЕ: *търкулнало се гърнето, та си нашло похлупака* `диал. за хора с еднакви недостатъци, които се търсят`; *от една черга* `еднакви по обществено и материално положение`; *от един дол дренки* `съвсем еднакви, едни и същи по недостатъците си`. Последните две ФЕ са построени върху количественото и пространственото понятие „един“ с определени очертани граници, което предполага близост и прилика.

Говорът е привилегия на човека и само на човека, което потвърждава колко е съществена и важна ролята на езиковата комуникация, съзнателната потребност от общуване между хората и от споделяне на мисли. Но когато някой *разтяга локуми* `нарочно говори или пише многословно и високопарно, най-често защото не знае добре това, за което говори или пише` по принцип се оценява отрицателно. ФЕ с разговорен стилистичен оттенък са: *простирам се според чергата си* `съобразявам се с възможностите си`; *цепя басма някому* `държа се внимателно, учтиво към някого, проявявам внимание, снизходителност, старая се да не го обидя или засегна`. Последната ФЕ се използва също и с отрицание *не цепя басма някому* с противоположно значение `ръзък, груб съм към някого, не се интересувам дали ще го обидя, или засегна с държанието си`. ФЕ имат своя произход от миналото, от любезните или съответно нелюбезните уговаряния на търговците при продаване на басма, друг плат или изобщо някаква стока (Pchev 1958:517). Неприятните последствия от неговите действия карат човека да *сърба попарата/чорбата* `да тегли, да се мъчи`. Лошо състояние в затруднено положение демонстрира ФЕ *намирам се/намеря се <като> в небрано лозе* `неочаквано изпадам в крайно неудобно, неловко положение и се чудя как да постъпя; стъписвам се`.

Чрез ФЕ чужденците имат възможност да се запознаят с българските обичаи и традиции, с българските обреди или вярвания. Общославянските традиции повеляват да посрещаме гости *с хляб и сол (посрещам)* `радушно посрещаме`, а когато нещо добре върви или е станало нещо хубаво, да казваме: *чукай/чукни на дърво* или *да чука на дърво* и да потърсим небоядисано дърво, на което да почукаме, вярвайки, че по този начин можем да предотвратим или да избегнем нещо лошо. Тук виждаме митично-религиозната връзка с дървото, което в миналото изпълнявало важна обредна роля в културите на много народи (Ророва 2010:31). Някои обреди и вярвания се практикуват и в наше време, други безвъзвратно са изчезнали от живота, но са останали в езика, като например *връщам обувките/чехлите, на някого* `развалям годежа`. Днес ФЕ вече е архаизъм и не е разбираем даже за българите. Той е свързан с българския обичай от миналото младоженецът да плаща на родителите на момичето пари под названието „обуща“, като при отхвърлянето на годежа следва връща-

нето на тези пари. За човек, който не знае произхода на тази ФЕ, тя не е ясна. Най-съществениите последствия от промените в духовната или материалната култура са заличаването на изходната мотивация на ФЕ до пълната ѝ забрава. Първоначално ФЕ е била мотивирана и хората, които са я употребявали и които са могли да отличават нейните съставни части, са разбирали по какъв начин тя обуславя цялостното си значение. Дори ако ФЕ не е имала дословен характер, разбираемо е било метафоричното или метонимичното отношение, което е свързвало значението на свободните компоненти и значението на ФЕ със същия лексикален състав. Ситуацията се променя с настъпването на културните промени. Обикновено изчезването на някои битови, обществени или политически явления е свързано с изчезването на знанието за тях. Впоследствие съотношението между значението на отделните компоненти на ФЕ и цялостното ѝ значение престава да бъде ясно и от синхронна гледна точка ФЕ става семантично немотивирана.

От предишните поколения се приемат много готови ФЕ и се употребяват, без да се осъзнават техният произход, процесът на оформянето им и стабилизацията им. Само историческият анализ показва, че многобройни ФЕ са огледало на историята на човека и света, в който той живее, на човешките мисли и възгледи. Промените, които настъпват в общественно-политическите отношения, в обичаите, вярванията, развитието на изкуството и науката, също намират своя израз в езика. Културните промени влияят по два начина върху фразеологичния фонд: първо, те са причина за стареенето на някои ФЕ и излизането им от употреба и второ, те довеждат до изхабяването на изходната мотивация на ФЕ или до пълното ѝ заличаване. ФЕ с неясна за говорещия мотивация по-лесно се подлагат на най-различен вид семантични и формални промени. А този фрагмент от лексикалния фонд показва колко тясно са свързани помежду си езикът и светът на комуникативната общност, как промените в сферата на духовната и материалната култура повличат след себе си и езикови промени.

Старият ритуал да се излива вода от менче с престояла в него китка здравец, с вързани върху менчето червен конец и сребърен кръст, е запазен в красивото старо фразеологично пожелание за сполука *Да ти върви по вода* (Nicheva 2000: 72). Интересни знания разкриват ФЕ, свързани с народни вярвания за щастливо роден човек: *роден с риза/ризка; роди ме мамо с късмет, па ме хвърли на смет*.

Примерите красноречиво демонстрират, колко са важни културологичните аспекти при възприемането на света. „Културата не е материално явление, не се състои от вещи, хора, поведения или чувства. Тя е по-скоро организация на всички тези елементи. Тя е форма на това, което хората съхраняват в своя ум, на техните модели на възприемане, асоциации и интерпретиране на света“ – пише американският лингвист и антрополог У. Гудинау (Tokarski 2004:15 по

Buchowski, Burszta 1993: 13).

Богат извор на езиковите средства с национална културна специфика е странознанието. При въвеждането на ФЕ от тази област може да бъде приложен вторият принцип – формалният, т.е. да се тръгне от формата, в нашия случай от компонента, влизащ в състава на ФЕ. И тук благоприятна тема може да стане българската национална кухня с нейните традиционни ястия. Муравьов твърди, че „Может быть, нагляднее всего лакуны выявляются в названиях национальных блюд“ (Muravyov 1975: 67). Лакуни в определена степен за чужденеца, изучаващ българския език като чужд, са такива ястия като *баница*, *зелник питка/пита* или *миш-маш*, които като компоненти участват във ФЕ. „Национально-культурное своеобразие номинативных единиц может проявляться не только в наличии безэквивалентных единиц, но и в отсутствии в данном языке слов и значений, выраженных в других языках, т. е. лакунах – белых пятнах на семантической карте языка“ (Sorokin, Markovina 1989). „Часто наличие лакуны в одном из языков объясняется не отсутствием соответствующего денотата, а тем, что культуре как бы не важно такое различие“ (Maslova 2010: 37).

Пита или питка е подквасено с мая кръгло хлебче от брашно. ФЕ *с чужда/людска пита* <майчин> помен е иронична и се използва 'за проявена щедрост с чужди средства; за своеволно разпореждане с чужди блага, средства'. Еквивалентът по значение в ИЕ е също ироничен, но съвсем с различен образ ФЕ: *largo come un ladro* (щедър като крадец), но естествено щедростта е също за чужда сметка, за нещо откраднато.

Фразеологизмите с компонент *баница* са прекрасна възможност да се запознаят чужденците с едно традиционно и много популярно българско тестено ястие. Думата произхожда от праславянската *gybanica със значение 'сгъване, прегъване'. Етимологията обяснява процеса на формиране на картината на света, която функционира вече в съвременния език (Anusiewicz, Dąbrowska, Fleischner 2000: 36). Навлизането в миналото на езика улеснява интерпретацията на съвременните явления, разкрива мотивацията на синхронно немотивираните фразеологизми, потвърждава съществуването на постоянни корелации между когнитивните домейни (Pajdzińska 1999: 51). Познаването на етимологията улеснява запаметяването и използването на ФЕ в друг контекст. Въвеждайки ФЕ: *на баницата мекото*, търся/зная 'лесното и най-изгодното търся, знай', може да се разкаже на обучаваните какво е баница, от какви продукти и как се приготвя. Невероятна или необичайна смесица определяме чрез ФЕ *манджа с грозде* със значение 'буламач или нещо, което е странно и не се вписва в стереотипа, нещо което има от едва ли не всичко, за което се сетиш'.

Занятията, включващи знания от областта на география, могат да бъдат разнообразени с въвеждането на стара мъдра мисъл, изразена в кратко из-

речение: *Чирпанска ракия, Троянска гроздова, Сливенски милинки, Калоянската дантела* 'най-добри неща в България'. По този начин чужденците се запознават с българските градове и с какво те са свързани в съзнанието на българите.

Пълни лакуни са ФЕ с компонент прецедентни имена, свързани с историята или културата на България, като *Бай Ганьо, Марко Тодев или Гюро Михайлов*. Естествено, за повечето чужденци тези имена нищо не говорят. Те имат културно-историческа основа, чието значение не можем да разберем, без да знаем конкретни исторически факти, личности или културни явления. Те показват на обучаваните тясната връзка между език и история, култура и традиции и най-често са изградени въз основа на конкретно събитие. Героят *Бай Ганьо* от едноименното произведение на Ал. Константинов е търговец, спекулант, представител на зараждащата се буржоазна класа в България през втората половина от XIX век и днес олицетворява 'прост, недоद्याн, хитър и недоверчив човек; дебелак, простак'. Преосмисленото словосъчетание *Марко Тодев* е 'човек, който претърпява винаги несполука, на когото не върви'. Ст. Илчев обяснява, че Марко Тодев е бил търновски гражданин, шегобиец и веселяк, за когото съгражданите му разказвали различни анекдоти за случки, свързани с различни дребни несполуки, по повод на които той имал обичай да казва: „*На Марко Тодев все тъй ще се случи!*“ (Ilchev 1958: 517 – 518). Днес думите „*голям маркотодеев* съм“ се използват за човек, на когото му липса късмет. Поредният герой *Гюро Михайлов* е 'човек, който се жертва безсмислено, който проявява криво разбран героизъм'. Той е изгорял на поста си, когато се запалила хазната в Пловдив, където днес можем да видим паметника му пред Военния клуб. Посочените ФЕ могат да намерят място в обучението по чужд език.

Не бива да бъдат подминавани българските пословици, особено тези колоритни, с подчертан национален български характер като: *Две дини под една мишница не се носят* с образуван от нея съкратен фразеологичен вариант: *нося две дини под една мишница* 'върша две работи в две различни области, изпълнявам две различни задължения'; *Не е луд, който изяда зелника, а който му го дава* със съответната съкратена и иронична ФЕ, образувана от тази пословица *не е луд, който изяда зелника* 'казва се за някого, който е получил някаква облага съвсем незаслужено'.

За напредналите обучавани е препоръчително да се въвеждат отделни фразеологични неологизми. Те са противоположни на архаизмите и се появяват преди всичко от необходимостта да назовават новите понятия, които възникват заедно с развитието на материалната и духовната култура на едно общество. Представянето на новопоявили се ФЕ може да стане чрез работата с медийни текстове. Ето някои предложения: *разпределям бани-*

цата `разпределям обществените блага` („Аз, който избирам депутатите и разпределям баницата ...“); *избивам рибата* `изненадвам извънредно силно другите, като извършвам или казвам нещо неочаквано или необичайно` („Преди на мода бяха скъсаните джинси, после – скъсаните потници. Сега чакам да дойде модата на скъсаните чорапи, за да избия рибата“.); *обръщам палачинката* `променям коренно поведението си, действията си или отношението си към нещо` („Та нали вече обещах пред публиката, или пак ще ме карате да правя пируети и да обръщам палачинката. Свят ми се зави вече“).

Заклучение

Представените разсъждения, които не изчерпват напълно темата, а засягат само някои нейни отделни аспекти, показват предимствата на лингвокултурологичния подход, основан върху когнитивните концепции, които отхвърлят опозицията езиково : извънезиково, синхрония : диахрония и разглеждат езика и културата като едно цяло.

От направените наблюдения следва, че с прилагането на формалния и на водещия идеографичен принцип едно „фразеологично пътуване“ може да стане начин за разкриване на специфични културни феномени чрез ФЕ. С въвеждането на фразеологизми в обучението езиковите знания се разширяват до знания от културна значимост, а възприемането на езика и културата като взаимосвързани явления подбужда и стимулира обучаваните да размишляват над културните ценности с помощта на езика. Фразеологизмите обогатят речника на студентите и дават увереност в собствените им способности. По този начин се развива освен лексикалната и културната компетентност. Изучаване на ФЕ прави занятията по-интересни, тъй като ФЕ са част от лексиката, чието овладяване дава на обучаваните чувство за напредък и успех при усвояването на чужд език, учи ги да гледат на света с оглед на неговата културна специфика и език с отворени очи и отворени сърца.

В заключение бих искала да се присъединя към твърдението на А. М. Бабкин, че фразеологията е „светая светих на всеки национален език“ именно в нея „по неповторим начин се проявява духът и своеобразието на нацията“ (Babkin 2009:7).

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Anusiewicz, Dąbrowska, Fleischner 2000: Anusiewicz, J., Dąbrowska, A., Fleischner, M. Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej. // *Język a kultura, t. 13: Językowy obraz świata i kultura*, red. Dąbrowska, A., Anusiewicz, J. Wrocław.

- Babkin 2009:** Babkin, A. M. *Russkaja frazeologija, jejo razvitije i istochniki*. Moskva: Knizhnyj dom "Librokom" [Бабкин 2009: Бабкин, А. М. *Русская фразеология, ее развитие и источники*. Москва.: Книжный дом „Либроком”].
- Bakhtin 1986:** Bakhtin, M. M. *Estetika slovesnogo tvorchestva*. Moskva [Бахтин 1986: Бахтин, М. М. *Эстетика словесного творчества*. Москва].
- Buchowski, Burszta 1993:** Buchowski, M., Burszta, W. Antropologia kognitywna: charakterystyka orientacji. // *Amerykańska antropologia kognitywna. Poznanie, język, klasyfikacja i kultura*, Wybór i redakcja naukowa M. Buchowski, Warszawa.
- Dizionario fraseologico italiano-russo 1982:** Dizionario fraseologico italiano-russo T. Cerdanzeva, T., Rezker, J., Zorko, G. Mosca: "Lingua russa".
- Frazeologičen rechnik na balgarskija ezik 1974 – 1975:** Nicheva, K., Spasova-Mihajlova, S., Cholakova, Kr. Sofia: BAN, t. 1 – 1974 g., t. 2 – 1975 g. [Фразеологичен речник на българския език 1974 – 1975: Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова Кр. София: БАН, т. 1 – 1974 г., т. 2 – 1975 г.]
- Ilchev 1958:** Ilchev, St. Opit za obiasnenije na niaкои pogovorki. // Ilchev, St. *Balgarski ezik*. Sofia, 1958, № 6, s. 514 – 518. [Илчев 1958: Илчев, Ст. Опит за обяснение на някои поговорки. // *Български език*. София, 1958, № 6, с. 514 – 518].
- Ilchev 1971:** Ilchev, St. Frazeologizmi. // *Narodna mladezh*. Sofia, XXVII, 1971, № 68, s.4. [Илчев 1971: Илчев, Ст. Фразеологизми // *Народна младеж*, София, XXVII, 1971, № 68, с. 4].
- Lewicki, Pajdzińska 2001:** Lewicki, A. M., Pajdzińska, A., Frazeologia.// *Współczesny język polski*, red. Bartmiński J., Lublin.
- Maslova 2010:** Maslova, V., A. *Lingvokulturologija*. Moskva: Izd. Akamemija. [Маслова 2010: Маслова, В. А. *Лингвокультурология*. Москва: Изд. Академия].
- Mokienko 2017:** Mokienko, V. M. Frazeologija obuchaemogo i frazeologija obuchajeshchego (Problemy metodiki osvojenija frazeologizmov) // *Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov. Serija: Russkij i inostrannyje jazyki i metodika ih prepodavanija*. Moskva, 2017, t. 15, № 3. s. 333 – 345. [Мокиенко 2017: Мокиенко, В. М. Фразеология обучаемого и фразеология обучающего (Проблемы методики освоения фразеологизмов) // *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Русский и иностранные языки и методика их преподавания*. 2017. Т. 15. № 3. С. 333 – 345].
- Muravyov 1975:** Muravyov, V. L. *Leksicheskie lakuny (na materiale leksiki francuzskogo i russkogo jazykov)*. Vladimir: VPI. [Муравьев 1975: Муравьев, В. Л. *Лексические лакуны (на материале лексики французского и русского языков)*. Владимир: ВПИ].
- Nicheva 2000:** Nicheva, N. *Karma i evolucija*. Sofia. [Ничева 2000: Ничева, Н., *Карма и еволюция*., София].
- Pajdzińska 1991:** Pajdzińska, A. Wartościowanie we frazeologii. // *Język a kultura*, t. 3, *Wartości w języku i tekście*, red. J. Puzynina, J. Anusiewicz, Wrocław.
- Pajdzińska 1999:** Pajdzińska, A. Metafora pojęciowa w badaniach

- diachronicznych// *Przeszłość w językowym obrazie świata*, pod red. A. Pajdzińskiej i P. Krzyżanowskiego, Lublin.
- Popova 2010:** Popova, K. *Nazvanijata na darveta i hrasti v ezikovata kartina na sveta (varhu slavianski i litovski material)*. Gabrovo: Izd. Eks-Pres. [Попова 2010: Попова, К. *Названията на дървета и храсти в езиковата картина на света (върху славянски и литовски материал)*], Габрово: Изд. Екс-Прес].
- Skorupka 1958:** Skorupka, S. *Idiomatyzmy frazeologiczne w języku polskim i ich geneza*. //Славянская филология. Сборник статей. III. Москва 1958, 124 – 148.
- Sorokin, Markovina 1989:** Sorokin, Yu. A., Markovina I. Yu. *Nacionalno-kulturnaja specifika hudozhestvennogo teksta*. Moskva. [Сорокин, Марковина 1989: Сорокин, Ю. А., Марковина И. Ю. *Национально-культурная специфика художественного текста*. Москва].
- Tabakowska 1995:** Tabakowska E., *Gramatyka i obrazowanie. Wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*, Kraków : Wydawnictwo Oddziału PAN, Kraków.
- Tokarski 2004:** Tokarski, R. *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.

Литературни и културни проекти. Антропология и фолклор
Progetti letterari e culturali. Antropologia e folklore

ЗАЩО СОБСТВЕНИТЕ ИМЕНА СЪЗДАВАТ ЗАТРУДНЕНИЯ ПРИ ПРЕВОД?

Гинка Бакърджиева

Карлов университет – Прага, Република Чехия
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ – България

Резюме. В изследването се разглеждат транслатологичните подходи при предаването на собствени имена от/на български и чешки език. Целта е да се набележат по-специфичните случаи, които биха могли да подвежат или затруднят преводача. Като се взема предвид онимичното разнообразие, вниманието се фокусира върху отделни видове антропоними и топоними. Отправна точка при анализа е разграничението *домашна* – *чужда* проприална единица. Наред с това се съпоставят не само лексикално-граматичните особености на разглежданите онимични системи, но се отчитат и дискурсивните параметри (официалност, експресивност).

Ключови думи: собствени имена; превод; български език; чешки език.

WHY ARE THE PROPER NAMES DIFFICULT TO TRANSLATE?

Ginka Bakardzhieva

Charles University – Prague, Czech Republic
“Paisii Hilendarski” University of Plovdiv – Bulgaria

Abstract. This paper examines the translation approaches in the conveyance of proper names from/into Bulgarian and Czech. The purpose is to identify the most specific cases, which could mislead or impede the translator. Taking into account the onymic diversity, the attention is focused on particular types of anthroponyms and toponyms. The starting point for analysis is the distinction between home and foreign proprial units. In a addition, not only the lexical-grammatical features of the considered onymic systems are compared, but also the discursive parameters (formality, expressiveness) are taken into account.

Keywords: proper names; translation; Bulgarian language; Czech language

Разглеждан от позициите на общата теория на превода, въпросът за предаването на собствените имена¹⁾ изглежда достатъчно добре изяснен. Установени са няколко начина, които с оглед на прилагането им при различните езици се приемат за универсални, а именно: *транслитерация*, *транскрипция*, *същински превод (калкиране)*, *субституция (заместване)*, *цитиране* и др. (Vlahov, Florin 1990: 213 – 246, Likomanova 2006: 186 – 197, Knappová 1983: 169 – 173, Straková 1994: 172 – 176). На практика най-често проприалните единици се транскрибират в съответствие с установените правила²⁾, нерядко обаче се прилагат (евент. комбинират) и други транслатологични подходи. Самата възможност за избор вече предполага, че при всеки конкретен случай преводачът трябва да подходи диференцирано, съобразявайки се не само със спецификата на собственото име (като своеобразен носител на енциклопедична информация), но и с редица други фактори: установената преводаческа традиция, възможностите за адаптиране на името към съответната езикова система, типа текст, дискурсивните параметри и т.н.

Настоящото изследване ще се фокусира върху предаването на СИ от/на чешки и български език, като бъдат набелязани по-специфичните случаи, които биха могли да подведат или затруднят преводача. Като изходна точка за наблюденията ще послужи разграничението **домашна – чужда** проприална единица и с оглед на него ще се проследи влиянието и на останалите фактори.

1. Собствени имена от чужд произход

Най-общо казано, в българската преводаческа практика е прието при предаването на СИ от чужд произход да се съхрани максимално точно фонетичната им форма (срв. OPRBE 2012: 30 – 36). В чешката традиция, ако графичната система в езика източник е латиница, съответното чуждо име запазва оригиналната си графична форма, т.е. в писмен текст се предава *цитатно*, отделно се обсъжда проблематиката за неговия изговор в зависимост от произхода му. В останалите случаи (с оглед на използваната азбука: кирилица, гръцка, арабска и пр. графемика) се транслитерира или транскрибира.

По-долу ще сравним какви решения са предложени от двама български преводачи при предаването на някои чужди антропониими от сборника разкази

-
1. В теорията на превода собствените имена (по-нататък се използва съкращението СИ) обикновено се отнасят към т.нар. безеквивалентна лексика (вж. напр. Vlahov, Florin 1990: 213).
 2. Тъй като конкретните правила за транскрибиране на СИ от чешки на български са достатъчно добре разработени (Bachvarov 1996, Ivanchev 1957), няма да се спираме на този въпрос.

Апокрыфу на К. Чапек³⁾. Ще се ограничим с представянето на отделни случаи, които илюстрират (не)сполучлив преводачески избор.

Първият български превод на книгата е осъществен от А. Лещов през 1947 г., като сборникът е озаглавен по едноименния разказ *За петте хляба*⁴⁾. Вторият превод излиза под заглавието *Книга апокрифи*⁵⁾ през 1968 г. (по повод 30-годишнината от смъртта чешкия писател) и е дело на Св. Иванчев.

	<i>Apokryfy</i> (1992) Karel Čapek	<i>За петте хляба. Апокрифи</i> (1947) прев. Асен Лещов	<i>Книга апокрифи</i> (1981) прев. Светомир Иванчев
1.	Eupator (22)	Евпарт (24) и Евпатор (27)	Евпатор (19)
2.	Brizeovna (107) Chrizeovna (107)	Бризеовна (31) Хризеовна (31)	Бризеида (24) Хризеида (24)
3.	Dinah (92)	Динах (77)	Дина (53)
4.	Ananiáš (192) Kaifáš (194)	Ананиаш (101) Каифаш (104)	Ананий (69) Каяфа (71)
5.	František (162)	Франц (148) и Франтишек (153)	Франциск (101)

Въз основа на подбраните примери ще набележим съществените грешки в първия превод (1947), като за сравнение представяме сполучливите еквиваленти във втория превод (1981).

• Чуждите имена се транслитерират механично от чешки (латиница) на български (кирилица), без да се вземе предвид традиционно установената форма на името в български (вж. 2 – 5); факт е, че в различните езици имената от чужд произход се адаптират и модифицират в различна степен.

3. Книгата е своеобразен дневник, в който известният чешки писател представя философските и естетическите си възгледи, като пресътворява библейски и митологични сюжети, исторически лица и литературни персонажи. К. Чапек пише своите апокрифи почти двацет години – от 1920 г. до края на живота си (1938). В първото книжно издание са подбрани пет от тях (*Apokryfy*, 1932). В публикувания посмъртно сборник *Kniha apokryfů* (1945) са включени 29 разказа, които впоследствие са преиздавани многократно. В приведените примери в скоби се посочват инициалите на автора и страницата от съответното издание, което е използвано за целите на анализа (вж. източници).
4. Основанията за подобно решение могат да са най-разнообразни. Едно от допусканията е, че това заглавие е предпочетено, тъй като споменатият разказ е написан от автора в заника на житейския и творческия му път и се откроява със социалната си ангажираност.
5. В издателското каре е направено уточнението, че преводът е реализиран по чешкото издание: Karel Čapek. *Kniha apokryfů*. Vyd. 4. Praha: Československý spisovatel, 1964.

• Името на едно и също лице се предава с различни варианти, което е недопустимо (освен ако не е преднамерено търсен ефект от страна на автора), тъй като се нарушава идентификацията (вж. 1, 5).

• Несъобразяването с традицията, с модификациите на името в различни култури, с вида онимичен обект и с комуникативния контекст води до неадекватен избор на онимичен вариант (вж. 5): името *František* в случая не се свързва с обичаен персонаж нито от немски произход (*Франц*), нито от чешки (*Франтишек*), а става дума за агионима *св. Франциск*.

1.1. С оглед на набелязаните грешки е необходимо да се вземе предвид, че името може да претърпи **модификации** при преноса му в различни култури, срв. напр. имената на популярни **исторически лица** (*Jindřich II – Анри II* и *Jindřich IV – Хенри IV*, *Alžběta I – Елизабет I* и *Alžběta Petrovna – Елисавета Петровна*), на **митични** (*Prométheus – Прометей*, *Venuše – Венера*), **фолклорни** (*Ježibaba – Баба Яга*) или **литературни персонажи** (*Romeo a Julie – Ромео и Жулиета*, *Alenka – Алиса*). В това отношение **библейските имена** отдавна привличат вниманието на изследователите, тук ще очертаем по-важните особености с оглед на преводаческата практика.

1.1.1. В редица случаи транскрибираните форми на името в чешки и в български са до известна степен сходни, напр.: *Давид – David*, *Исаак – Izak*, *Юда – Juda*, *Назарет – Nazaret*, *Содом – Sodom*, *Египет – Egypt*. Наред с това обаче прави впечатление последователната „замяна“ на фонемата [v] в българската транскрипция на библейските имена с фонемата [b] в чешката транскрипция, срв.: *Боаз – Boaz*, *Авел – Abel*, *Авиуд – Abiud*, *Тавита – Tabita*, *Вавилон – Babylon*, *Витлеем – Betlém*, *Завулон – Zabulon*. Това е следствие от паралелното съществуване на два варианта във формата на имената, исторически възникнали от разликата между старогръцкото и византийското им четене, където стр. β [b] е преминало във [v].

1.1.2. Друга особеност е, че мъжките лични имена, които в български завършват на -а, -я, -й, в чешките им съответствия завършеците са -áš, -ouš, -íš: *Ездра – Ezdráš*, *Йона – Jonáš*, *Томас – Tomáš*, *Неемия – Nehemjáš*, *Йеремия – Jeremjáš*, *Осия – Ozeáš*, *Илия – Eliáš*, *Матей – Matouš*, *Моисей – Mojžíš*.

1.1.3. При някои библейски топоними към транскрибираното име се добавят пояснения, препращащи към по-популярни съответствия на името (вж. 2), или се превеждат (вж. 5, 6), като в единия от двата сравнявани текста те могат да липсват (срв. 1, 3, 4):

1	След това Иисус отиде отвъд морето Галилейско , <i>сиреч</i> , Тивериадско (Б.: Йоан 6:1)	Potom odešel Ježíš na druhý břeh Tiberiádského jezera v Galileji (Б.: Jan 6:1)
2	[...] и против царя на Бела , <i>сиреч</i> на Сигор (Б.: Бит. 14:2)	[...] a králi z Bely , což je Sóar (Б.: Gen. 14:2)

3	Името на втората река е Гихон (Геон) : тя обикаля цялата земя Куш (Б.: Бит. 2:13)	Jméno druhé řeky je Gichón , ta obtéká celou zemi Kúš (B.: Gen. 2:13)
4	Името на третата река е Хидекел (Тигър) : тя тече през Асирия. Четвъртата река е Ефрат (Б.: Бит. 2:14)	Jméno třetí řeky je Chidekel , ta teče východně od Asýrie. Čtvrtá je Eufrat (B.: Gen. 2:14)
5	[...] тъй че тая нива на техен език бе наречена Акелдама , сиреч кръвна нива (Б.: Деян. 1:19)	[...] začali tomu poli říkat ve svém jazyce Hakeldama , to znamená Krvavé pole (B.: Sk. 1:19)
6	И като стигнаха на мястото, наричано Голгота , което значи лобно място , (Б.: Мат. 27:33)	Když přišli na místo zvané Golgota , to znamená ' Lebka ' (B.: Mat. 27:33) – вкл. бел. <i>Holý vrch</i> (Гол връх)

Дори и от беглите наблюдения е очевидно, че независимо от вариантите (срв. *Исус – Иисус*, *Юда – Иуда*, *Йоан – Иоан*), възникнали в резултат от редакциите на Светото писание, при предаването на библиейските имена е установена традиция като следствие от адаптацията и интеграцията им в съответния език, поради което справките от страна на преводача са неизбежни.

1.2. В тази връзка е необходимо да набележим и някои други особености, присъщи за чешката онимична система, които биха могли да породят недоразумения.

1.2.1. В чешката ономастика се обръща специално внимание на т. нар. **екзоними**, не само поради необходимостта от стандартизация и за целите на картографията, но и с оглед на проблематичността им при превод. Под този термин се разбира „име, използвано в даден език за географски обект, намиращ се извън територията на страната, където се говори този език, и което се отличава по форма от съответния ендоним в страната, където се намира географският обект“ (Harvalík 2017). Сходни са дефинициите, представени в първия по рода си български справочник „Европейски екзоними“ (Trenkov 2018: 5). Ето няколко примера:

Janov – Генуа (ит. *Genova*), *Benátky – Венеция* (ит. *Venezia*), *Kodaň – Копенхаген* (дат. *København*), *Cáchy – Аахен* (нем. *Aachen*), *Mnichov – Мюнхен* (нем. *München*), *Kostnice – Констанц* (нем. *Konstanz*), *Solnohrad – Залцбург* (нем. *Salzburg*, *A*), *Štýrský Hradec – Грац* (нем. *Graz*, *A*), *Celovec – Клагенфурт* (нем. *Klagenfurt*, *A*), *Rakousko – Австрия* (нем. *Österreich*), *Реймс – Remeš* (фр. *Reims*), *Темза – Temže* (англ. *Thames*) и много други.

Този въпрос може да се разглежда и като част от нелеката проблематика, свързана с **полионимията**:

Братислава – Bratislava (Braslaveburg = Vratislavův hrad), нем. *Pressburg*, унг. *Pozsony*, лат. *Posonium* (до 1919 слвш. *Prešporok / Prešporek*, чеш. *Prešpurk*), неоф. *Blava*.

1.2.2. Подвеждащи могат да се окажат и т.нар. междуезикови омоними (пароними) – вж. напр. *Vídeň* – *Виена* (а не бълг. *Виден*) или *Vlachu*, което в чешки се свързва с Италия, а в български – с Румъния.

1.2.3. При съставните топоними от чужд произход е важно да се съобразим с наложеното съответствие. В някои случаи приетият модел в чешки и български е сходен: географският термин (същ. нар.) се превежда, а атрибутивният компонент се транскрибира, съотв. адаптира (*Egejské moře* – *Егейско море*, *Suecký průplav* – *Суецки канал*), в други случаи обаче не съвпада: *Kapské Město* – *Кейптаун*, *Nový York* – *Ню Йорк*.

1.2.4. Отделно стои въпросът с разминаванията по отношение на граматичните категории род и/или число вследствие на системноезикови причини:

- **Род.** Особено продуктивен за чешки е словообразователният суфикс *-sko/-cko* при хоронимите (имена на териториални единици – държави, райони и др.) и съответно проприите са от ср.р.; за български това е суфиксът *-ия*, съответно ж.р., срв. напр.: *Bulharsko* ср.р. – *България* ж.р., *Portugalsko* ср.р. – *Португалия* ж.р., *Japonsko* ср.р. – *Япония* ж.р. При различните видове топоними се откриват и редица други случаи: *Čína* ж.р. – *Китай* м.р., *Káhira*, ж.р. – *Каиро* ср.р., *Kréta* ж.р. – *Крит* м.р., *Paříž* ж.р. – *Париж* м.р., *Neapol* ж.р. – *Неапол* м.р.

- **Число:** *Athény* ж.р. мн.ч. – *Атина* ж.р. ед.ч., *Čechy* ж.р. мн.ч. – *Чехия* ж.р. ед.ч., *Drážďany* м.р. мн.ч. – *Дрезден* м.р. ед.ч.,

- **Род и число:** *Gotinky* ж.р. мн.ч. – *Гьотинген* м.р. ед.ч., *Brémy* ж.р. мн.ч. – *Бремен* м.р. ед.ч., *Antverpy* ж.р. мн.ч. – *Антверпен* м.р. ед.ч.

1.2.5. Системен характер има и добавянето на суфикс *-ová* към женските фамилни имена от чужд произход (било то от славянски, или неславянски произход). Понастоящем това правило е твърде разколебано и е в отстъпление, но допреди десетина години се е прилагало последователно. Поради това е необходимо преводачът да вземе под внимание тази особеност и предаването им на български език да бъде съобразено с установените у нас правила.

- Женски фамилни имена от славянски произход

– Кой ви лекува? – Доктор Юрукова – отвърна тя и лицето ѝ изведнъж се оживи. (В.П. 18)	„Kdo vás léčí?“ „Doktorka Juruková “, odpověděla a její obraz náhle ožil. (V.P. 21)
С Фани Беловеждова се познаваше близо два месеца. (В.П. 137)	S Fany Beloveždovou se znal téměř dva měsíce. (V.P. 154)
Докато Дочева тичаше като квачка около своите възпитанички... (Ц.Д. 26)	Zatímco Dočevová pobíhala kolem svých svěřenkyň... (C.D. 30)

- Женски фамилни имена от неславянски произход

Уинона Райдер – *Winona Ryderová*, Жулиет Бинош – *Juliette Binocheová*, Джоан Роулинг – *Joanne Rowlingová*, Ангела Меркел – *Angela Merkelová* и т.н.

2. Домашни имена

По отношение на домашните имена (приемани от носителите на езика като присъщи за съответната онимична система) се оказва съществено разграничението **официални** (стандартизирани) – **неофициални** (субстандартни) форми. Докато първите предимно се транслитерират или транскрибират, към вторите са приложими и други транслатологични подходи в зависимост от типа собствено име – става въпрос най-вече за хипокористиките⁶⁾ и прякорите.

2.1. Основният транслатологичен проблем с **хипокористиките** произтича от високата им степен на вариативност, а оттам и неразпознаваемост в чуждоезикова среда като неофициални, експресивни проприални единици. Ако от контекста не става ясно, че едно и също лице може да се казва официално *Jaroslav*, но майка му го нарича примерно *Slávek* или *Sláva*, жена му – *Jarek*, дъщеря му – *Jája*, приятелите му – *Jarda*, паралелната употреба на тези варианти най-малкото би породила недоумение у незапознатия читател и не е изключено да се допусне, че или въпросното лице притежава няколко имена, или става дума за различни лица.

2.1.1. Както за български, така и за чешки са присъщи формите, образувани от съкратена основа на официалното име (със или без суфиксация и фонетични промени) (Pleskalová 2017)⁷⁾. Мотивиращата редуцирана основа може да е:

- Начален фрагмент: *Tomáš* → *Tom*, *Tomík*; *Bedřich* → *Běďa*; *Bohumil* → *Bohouš*; *Karel* → *Kája*; *Václav* → *Vašek*, *Venca*; *Jarmila* → *Jarka*, *Jaruška*

- Среден: *Antonín* → *Toník*, *Tonda*

- Краен: *Jakub* → *Kuba*, *Kubík*; *Alžběta* → *Bětuška*

- Комбинация от фрагменти: *Rafaela* → *Rala*; *František* → *Fana*.

2.1.2. Налице са също и суплетивни форми: *Jan* → *Honza*, *Honzík*, *Honzíček* (наред с *Jeník*, *Jenda*); *Josef* → *Pepa*, *Pepík*.

6. В зависимост от емоционалната си окраска се разграничават мелиоративи (*Eva* → *Evuška*, *Evička*) и аугментативи (*Eva* → *Evisko*). Макар че явлението засяга предимно антропонимите, необходимо е да споменем, че неофициални варианти се срещат и при топонимите (*Labe* → *Labíčko*; универбати: *Karlovo náměstí* → *Karlák*, *Špindlerův Mlýn* → *Špindl*) и хремотонимите (автомобил марка *BMW* → апелативизация: суфиксация – *bémvέčko*, метонимия по произход – *bavorák*, срв. в бълг. *баварец*).

7. Някои от приведените примери са взети от цит. статия на Pleskalová 2017 и на Bachvarov 1996, други са подбрани от езиковия материал, събран от авторката.

2.1.3. Неофициалните форми на фамилните имена също се образуват най-често от съкратената основа на официалната фамилия. При женските обикновено изпада суфикс *-ová* и се добавя суфикс *-ka*: *Zagorová* → *Zagorka*, *Davidová* → *Davidka*; при мъжките се редуцира суфиксът *-ský*: *Brodský* → *Bród'a*, евентуално към нередуцирана основа се добавя деминутивен суфикс, напр. *Vancl* → *Vanclík*. Не е изключено и двата компонента на официалното име (личното и фамилното) да се колоквиализират: *Marie Kolodějová* → *Marča Kolodějů*.

2.1.4. От направения преглед могат да се направят няколко по-важни заключения.

- Поради наличието на различни хипокористични форми на едно и също официално име, както и евентуално съвпадение на хипокористики на различни официални имена, е препоръчително преводачът да се спре на една от тях, тъй като съвместното използване на различни форми може да дезориентира читателя (новия получател).

- Подвеждащи могат да се окажат съвпаденията между хипокористична форма на име за лице от мъжки пол и официална форма на име за лице от женски пол: *Vlastimil* м.р. → хипок. *Vlasta* и офиц. *Vlasta* ж.р., както и „двуродовите“ хипокористики: *Miroslav* м.р. и *Miroslava* ж.р. → хипок. *Mirka*. Очертават се и случаи на междуезикова омонимия: хипок. *Pěťa* м.р. (офиц. *Petr*) и офиц. бълг. *Петя* ж.р.

- Освен признаците ± официалност, ± експресивност е необходимо да се вземат под внимание и останалите дискурсивни параметри, както и функционирането на хипокористиката в контекста: ако се окаже, че ролята ѝ е незначителна и затруднява разбираемостта на текста, може да се замени с официалното име.

2.2. Другата голяма група неофициални, експресивни имена включва **пращкорите** и **прозвищата**, които в транслатологията се разглеждат като един от типовете „значещи“ или „говорещи“ имена (Vlahov, Florin 1990: 236). Тъй като тези номинативни единици са резултат от проприализация (мотивираща основа е апелатив, насочващ към отличителна черта от поведението или външността, занимания, произход и пр. на референта), те обикновено се превеждат.

[...] всичко това можеше да се разбере от прозвището, което му бяха лепнали: Муруко . (Ц.Д. 26)	[...] to všechno je patrné z přezdívkou, kterou mu dali: Tatík (C.D. 30)
– Айде, Гаринча! – Миризма , изяж го! (Ц.Д. 27)	„Do toho, Garinčo!“ „ Smrd'ochu , zmačkni ho!“ (C.D. 30)
И даже по-интересно от книга, както обича да казва оная мекица Пудрата . Говоря ви за Аля Пудрата [...] (Ц.Д. 29)	A dokonce zajímavější než kniha, jak má ve zvyku říkat ta buchta Pudřenka . Mluvim o Alje Pudřence [...] (C.D. 33)

Но в деня на преподобния Йоан Вехтопещерник , като замяхах мрежата [...] (С.Е. 255)	Ale v den blahoslaveného Jana Starojeskynnika , zrovna když jsem v teplé odpolední rozhodl síť [...] (S.E. 120)
Там бяха и нашите и Босота, по прякор Тъпчикръст (С.Е. 228)	Tam byli taky naši a Bosota, řečený Křížešlap (S.E. 169)

Необходимо е обаче да припомним, че част от фамилните имена и от топонимите са възникнали въз основа на прякори. С оглед на тази особеност дискурсивните параметри и в частност контекстът, в който функционират, имат решаваща роля за разпознаването им, а оттам и за избора на преводачески похват. Според най-общото правило официалното име се транскрибира, а прякорът се превежда, срв.: *Hrbáček* – *Хърбачек* и *Гръбльо(мо)*, *Zubatý* – *Зубати* и *Зъбльо(мо)*.

2.3. Във връзка с неправомерното **побългаряване** е необходимо да отбележим някои от често допусканите грешки.

2.3.1. Като груба грешка се отчита субституцията на чешки антропоними (било то официални, или хипокористични) с български варианти: *Jiří* – *Георги* вм. *Иржи*; *Jirka* – *Гошо* вм. *Ирка*; *Helena* – *Елена* вм. *Хелена*; *Helenka* – *Еленка*, *Ели*, *Ленче* вм. *Хеленка*.

2.3.2. Налице са случаи на „адаптиране“ на чешкото име към български морфологични, словообразователни и синтагматични модели; независимо от формалното и функционалното сходство на тези модели в двата езика, подобни намеси са нецелесъобразни.

- Мъжките хипокористични форми, завършващи на *-a*: *Stáňa*, *Péťa*, *Vojta*, *Jirka*, не бива да се заменят с формант *-o*: *Станьо*, *Петьо*, *Войто*, *Ирко* вм. *Станя*, *Петя*, *Войта*, *Ирка*. При това съществува опасност да се контаминират със звателните форми в чешки: *Stáňo*, *Péťo*, *Vojto*, *Jirko*. Известно е, че в българския език вокативът е в отстъпление, поради което е препоръчително чешките имена да се предават в основната си форма.

- При женските лични имена често срещана грешка е замяната на суфикса *-uše*: *Libuše*, *Damiše* с наставката *-уша*: *Либуша*, *Дануша* вм. *Либуше*, *Дануше*.

- При чешките топоними⁸⁾ (ойконими и хидроними) един от най-продуктивните словообразователни суфикси е *-ice*, като проприалните единици са от женски род, но част от тях са Pl.t.: *Domažlice*, *Teplíce*, *Dejvice*, *Pardubice*, *Černošice*, а други са Sg.t.: *Sušice*, *Bystrice*, *Blatnice*. Като неправилна се оценява практиката те да бъдат предавани на български с наставка *-ица*.

8. Ценни наблюдения и насоки за правилното транскрибиране на чешките топоними откриваме в статията на Я. Бъчваров (Bachvarov 1996), откъдето са заимствани и част от приведените примери.

• Необходимо е също да се спомене и погрешното заменяне на *Марианске Лазне* (*Marianské Lázně*) с *Мариански Лазни* или *Мариански бани*; *Ираскув Хронов* (*Jiraskův Hronov*) с *Ирасков Хронов*; *Индържихув Храдец* (*Jindřichův Hradec*) с *Индържихов Храдец* и т.н.

2.3.3. При поликомпонентните топоними би следвало да се запазят особеностите на оригиналното название. Ако в състава на името е включена предложна конструкция, по правило би трябвало да се транскрибира (т.е. предлозите да не се превеждат, а зависимият компонент да запази падежното си окончание): *Pec pod Sněžkou* – *Пец под Снежкоу*, *Chlum u Třeboně* – *Хлум у Тршебоне*, *Hluboká nad Vltavou* – *Хлубока над Вълтавоу*.

2.3.4. Различен е случаят с номинативния тип при антропонимите: *официално лично име + локализиращ израз* (предлог *z* и топоним), който се появява още през XIII в. (Kloudová, Pleskalová 2017). По-конкретно става дума за т.нар. *аристократичен предикат*, който освен номинативна и идентифицираща изпълнява и социалнокласифицираща функция, тъй като чрез него се демонстрира притежание на владение, принадлежност към висшето съсловие, към благородническа фамилия. Относно предаването на аристократичния предикат в българската преводаческа практика се очертават две позиции. Според първата предложът се превежда, а топонимът се транскрибира в основната си форма, евент. се заменя с производно относително прилагателно. Съгласно втората се транскрибира цялата предложна конструкция. Срв.: *Jiří z Poděbrad* – 1. *Иржи от Подебради*, *Иржи Подебрадски*; 2. *Иржи з Подебрад*; *Vilém z Pernštejna* – 1. *Вилем от Перницејн*, *Вилем Перницејнски*; 2. *Вилем з Перницејна*. Според нас по-приемливо е първото решение, като в негова полза има съществени аргументи. Този начин за предаване на антропоними от *славянски* произход е доказал своята уместност и се е наложил в преводаческата практика (срв. Bachvarov 1996: 104). Транскрибирането се оказва нецелесъобразно и поради привнасянето на непривичен предлог (*з/ze*). Аристократичният предикат е локализиращ израз, независимо че е предходник и функционира като фамилия – неслучайно редица чешки фамилни имена са образувани от такава основа. С отменянето на благородническите привилегии през 1918 г. предложната конструкция се заменя или с основната форма на топонима, или с производно прилагателно: *Emanuel z Lešehradu* → *Lešehrad* или *Lešehradský* (Kloudová, Pleskalová 2017).

3. Отделно стои въпросът за предаването на проприите (било то от чужд, или домашен произход) в зависимост от степента им на апелативизация, от функционирането им като прецедентни имена или като компонент от фразеологична единица. Очертаната проблематика е разгледана в други изследвания (вж. Bakardzhieva 2015), тук прилагаме илюстративно няколко примера:

Тоба си ти, а Тоба не е далеч от Юда Искариот, който е предал Христа, не толкова за сребърници, колкото за това, че за него Исус е бил лъжа... (С.Е. 249)	Jsi nevěřící Tomáš , a Tomáš nemá daleko k Jidášovi Iskariotskému , který zradil Krista ne tak pro třicet stříbrných, jako prostě, že Ježíš byl pro něho lež... (S.E. 111)
Фино избърснат, ризата му като на Фанфан Лалето , даже носът му като че ли се беше поизправила (Ц.Д. 21)	Hladce voholenej, košile jak Fanfán Tulipán , dokonce jako by se mu trochu narovnal i nos (C.D. 23)

Очевидно е, че транскрипцията не е универсално решение за предаването на проприите и трябва да се прилага внимателно, като при всеки конкретен случай следва да се съобразим с редица лингвистични и екстралингвистични фактори. Представените общи положения са само насочващи, тъй като на практика преводачът се натъква на редица случаи, които подлагат на изпитание енциклопедичните му познания, съобразителност и умение да намери подходящ еквивалент.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Bachvarov 1996:** Bachvarov, J. Principi za transkribiranje na cheshki i slovashki imena v balgarskija ezik. Aktualni problemi na transkribirane na cheshki i slovashki imena. // *Goljama cheshka biblioteka*, 1996, № 4, 92 – 113. [Бъчваров 1996: Бъчваров, Я. Принципи за транскрибиране на чешки и словашки имена в българския език. Актуални проблеми на транскрибирането на чешки и словашки имена. // *Голяма чешка библиотека*, 1996, № 4, 92 – 113].
- Bakardzhieva 2015:** Bakardzhieva, G. Frazeologizmi sas sobstveni imena v balgarskija i cheshkija ezik. // *Ezik i literatura*, 2015, № 1 – 2, 209 – 219. [Бакърджиева 2015: Бакърджиева, Г. Фразеологизми със собствени имена в българския и чешкия език. // *Език и литература*, 2015, № 1 – 2, 209 – 219].
- Harvalík 2017:** Harvalík, M. Exonymum. // Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. <<https://www.czechency.org/slovník/EXONYMUM>> (14.04.2022).
- Ivanchev 1957:** Ivanchev, Sv. Transkripcija i izgovor na cheshki imena v balgarski ezik. // *Balgarski ezik*, 1957, № 2, 147 – 154. [Иванчев 1957: Иванчев, Св. Транскрипция и изговор на чешки имена в български език. // *Български език*, 1957, № 2, 147 – 154].
- Kloudová, Pleskalová 2017:** Kloudová, M., Pleskalová, J. Šlechtický predikát. // Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. <https://www.czechency.org/slovník/ŠLECHTICKÝ_PREDIKÁT> (14.04.2022).
- Knappová 1983:** Knappová, M. K překládání osobních jmen. // *Naše řeč*, 1983, 4, 169 – 173. <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=6399>> (08.04.2022).
- Likomanova 2006:** Likomanova, I. *Slavjano-slavjanskiját prevod. Lingvistichen podhod kam hudozhestvenija text*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”. [Ликоманова 2006: Ликоманова, И. *Славяно-славянският превод. Лингвистичен подход към художествен текст*. София: УИ “Св. Климент Охридски”.

- нова 2006: Ликоманова, И. *Славяно-славянският превод. Лингвистичен подход към художествения текст*. София: УИ „Св. Климент Охридски“].
- OPRBE 2012:** *Oficialen pravopisnen rechnik na balgarskija ezik*. IBE “Prof. Ljubomir Andrejchin – BAN”. Sofia: Prosveta. [ОПРБЕ 2012: *Официален правописен речник на българския език*. Авт. кол. ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН. София: Просвета].
- Pleskalová 2017:** Pleskalová, J. Hypokoristikum. // Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. <<https://www.czechency.org/slovník/HYPOKORISTIKUM>> (15.04.2022).
- Straková 1994:** Straková, V. Překládání a vlastní jména. // *Překládání a čeština*. Kufnerová, Z., Skoumalová, Z. (eds.). Jinočany: H&H, 1994, 172 – 176.
- Trenkov 2018:** Trenkov, Kl. *Evropski exonimi. (Spravochnik)*. Sofia: Mars 09. [Тренков 2018: Тренков, Кл. *Европейски екзоними. (Справочник)*. София: Марс 09].
- Vlahov, Florin 1990:** Vlahov, S., Florin, S. *Neprevodimото v prevoda*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Влахов, Флорин 1990: Влахов, С., Флорин, С. *Непреводимото в превода*. София: Наука и изкуство].

ИЗТОЧНИЦИ

- Б: Библия, сиреч книгите на Свещеното писание на Вехтия и Новия завет. София: Св. Синод на българската църква, 1991.
- В: Bible. *Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Vyd. 2. Praha: Ekumenická rada církví v ČSR, 1984.
- В.П.: Вежинов, Павел. Повести. – В: *Избрани произведения*. Т. 2. София: Български писател, 1984.
- V.P.: Vežinov, Pavel. *Bariéra*. Překl. Zlata Kufnerová. Praha: Odeon, 1980.
- С.Е.: Станев, Емилиян. Антихрист. – В: *Събрани съчинения*. Т. 6. София: Български писател, 1982.
- S.E.: Stanev, Emilijan. *Ancikrist*. Překl. Hana Reinerová. Praha: Odeon, 1976.
- Ц.Д.: Цончев, Дончо. *Правилата*. София: Медицина и физкултура, 1977.
- C.D.: Cončev, Dončo. *Pravidla hry*. Překl. Marie Bublová. Praha: Mladá fronta, 1989.
- Ч.К. (1): Чапек, Карел. *За петте хляба – апокрифи*. Прев. А. Лещаров. София: Хемус, 1947.
- Ч.К. (2): Чапек, Карел. *Книга апокрифи*. Прев. Св. Иванчев. София: Народна култура, 1981.
- Č.K.: Čapek, Karel. Menší prózy. Apokryfy. – In: *Spisy*. Sv. 10. Praha: Československý spisovatel, 1992.

Литературни и културни проекти. Антропология и фолклор
Progetti letterari e culturali. Antropologia e folklore

„ВИДЯНАТА БЪЛГАРИЯ“

(Бележки към две унгарски книги от 30-те години на XX в.)

Венета Янкова

ELTE – Будапеща, Унгария

Резюме. Текстът представя визуалните образи на България според две книги на унгарски автори, които не са преведени на български език (*Ecsedi I. „A bolgárok földjén utirajzok”, 1929; Szilády Zoltán „Bulgária“, 1931*). Те илюстрират множествеността на българските светове, етническата и културната специфика на отделни райони, ежедневието, елементи от традиционното общество и на зараждащата се модерност. По този начин визуалният наратив за България става все по-многоаспектен и по-богат.

Ключови думи: България; Унгария; визуални образи на България

“THE SEEN BULGARIA”

(Notes on two Hungarian books from the 1930s)

Veneta Yankova

ELTE – Budapest, Hungary

Abstract. This paper presents the visual images of Bulgaria conveyed by two Hungarian books that have not been translated into Bulgarian (*Ecsedi I. „A bolgárok földjén utirajzok”, 1929; Szilády Zoltán „Bulgária“, 1931*). They illustrate the multiplicity of Bulgarian worlds, the ethnic and cultural specifics of individual regions, the everyday life, the elements of traditional society and nascent modernity. In this way the visual narrative for Bulgaria becomes more and more multifaceted and richer.

Keywords: Bulgaria; Hungary; visual images of Bulgaria

„Визуалният обрат“⁽¹⁾, който хуманитарните науки преживяват от края на XX, и утвърждаващото се разбиране за визуалното като „специфичен режим на

-
1. Визуален обрат/pictorial turn (по термин на У. Мичъл) се отнася към фундаменталната промяна в парадигмата на хуманитарните и социалните науки, предизвикана от познавателните възможности чрез визуалното и визуалния образ (Mitchell 1994; Parusheva 2019).

истина“ (по М. Фуко) съвсем естествено провокират изследователското дирене към специфични моменти от съсредоточаването на хуманитарното познание върху визуалните образи на света. Като отзвук от тези насоки по-специално внимание заслужават две книги от унгарски автори: **„На българска земя. Пътни бележки“** от **Ищван Ечеди** (1929) и **„България“** от **Золтан Силади** (1931), които все още не са преведени на български език и остават почти непознати у нас (Ecsedi 1929; Szilády 1931; Yankova 2020: 77 – 96, 97 – 128). Несъмнена е обаче тяхната важна роля за многостранно представяне на България и за популяризиране на българските образи сред унгарската читателска публика.

Времето, през което се появяват двете книги, е белязано от драматичните последици от Първата световна война (1914 – 1918), в резултат от които Унгария и България са подложени на драстични санкции и попадат в международна изолация. Това е повратен момент в отношенията между двете страни с опити за преодоляване на тази изолация и за прокарване на търговски, икономически и културни пътища. Тогава се възраждат, макар при различни условия, за други цели и с характерни интерпретации идеи на туранизма.²⁾ Едновременно с това военният период от началото на двадесетото столетие се свързва и с модернизация във формите на визуализиране – преминаване от „традиционни форми“ (рисунки, карикатури, литографии, пощенски картички) към „документални медии“ (фотография и кино), преобладаващи през целия XX в. (Kaser 2014: 332).³⁾ Казано иначе, засилващият се интерес на унгарците към България и българите⁴⁾ е съпътстван, подпомогнат и улеснен от широкото навлизане на фотографията. Така, половин век след рисунките от българските места, оставени от Феликс Каниц, образите на България започват да се появяват под нови форми, съжителстващи едновременно с добре познатите традиционни. По този начин България и нейните пространства стават все по-видими и по-достъпни за унгарската общественост.

По-нататък ще се опитам да разкрия фрагменти от визуалния образ на България според съхраненото в книгите на двамата унгарски автори. Ще ме интересуват най-вече предпочитаните стратегии на визуалното представяне на

-
2. Туранизмът е сложно и променливо явление, което обобщаващо може да се определи като движение за политическо и културно обединение на т.нар. „турански народи“ (унгарци, турци, българи, татари и др.), за които се твърди, че са етнически сродни (Yankova 2020: 27 – 38).
 3. Карл Казер свързва тази трансформация с медиите и я отнася към времето на Балканските войни от началото на XX в. (Kaser 2014).
 4. На границата между XIX и XX в. се появяват някои обобщаващи издания за България и българската култура, като „Българска народна вяра“ на А. Щраус (1897) и „България“ на Й. Варга (1915), но те са без илюстрации (Strausz 1897; Varga 1915).

страната, на отделни нейни райони, население, традиционна култура и др. Ще се насоча към различни форми на визуализация на българските топоси: чрез слово (разказ, описание), графични образи (рисушки, скици, географски карти), фотографии, фотографии и пр. Специално внимание ще представляват т.нар. „употреби на визуалното“, т.е. неговите социални функции (Antonetti 1995; Conord 2007). И не на последно място, ще търся отговорите на въпроса: Какъв е визуалният наратив за България, който създават изображенията от тези книги? Необходимо е да се уточни, че водеща за този текст е най-вече етнографската/етноложката/културно-антропологическата гледна точка към визуалното. Той е създаван без претенции за всеобхватност и пълнота, по-скоро е мислен в качеството му на предварителни бележки за изследователски перспективи към една иначе много по-обширна тема.

Визуалните образи на България от XIX и началото на XX в. са белязани от позитивистките подходи при усвояване на света. В духа на просвещенските нагласи на своето време **Феликс Каниц** в капиталния си труд „Дунавска България и Балканът“⁵⁾ се стреми възможно най-пълно да отрази видяното и преживяното на Балканите. Несъмнени са неговите приноси за обогатяване на познанието за българските земи, а богатата им визуализация в изданието има важна роля за популяризацията на българските образи сред европейския свят.⁶⁾ Каниц изготвя най-прецизната за времето си карта на Дунавска България, а множеството реалистични рисунки към книгата са оценявани като „пръв опит за представяне на България в образи“ (по: Atanasova, Vaptsatova, Ilieva 2012: 167). С подобен документиращ подход се отличават илюстрациите към статиите на **Бела Ергоди**⁷⁾ за впечатленията му от пътуванията по българските земи, публикувани „Неделен вестник“ („Vasárnapi Újság“). Особено важно е обаче, че Каниц „задава нормата на гледане и виждане“, т.е. създава своеобразен образец за визуално представяне на Балканите, който ще запази своя авторитет и през първата четвърт на двадесетото столетие (по: Chernokozhev 2015:16).

Политическата атмосфера около Първата световна война, съюзническата солидарност и интересът на Унгария към Балканите предизвикват появата на ценно визуално свидетелство с практическа приложимост – демографска карта на

5. Феликс Филип Емануел Каниц (Felix Philipp/Fülöp Emanuel Kanitz) (1829 – 1904) е изследовател и художник, който през 70-те и 80-те години на XIX в. многократно пропътува българските земи на север от Стара планина (Romanski 1939).

6. „Дунавска България и Балканът“ („Donau-Bulgarien und der Balkan“) се появява най-напред на немски език през 1875 и 1882 г., след това на руски (1876) и на френски език (1882).

7. Бела Ергоди (Erődi Béla) (1846 – 1936) е географ, езиковед, който пътува из българските земи от 1869 до 1870 г. (Radev 1990: 51 – 97).

Добруджа, публикувана през 1916 г. Тя илюстрира студията⁸⁾ на **Ищван Дьорфи**⁹⁾ „Добруджа“ и съдържа обстойна информация за живеещите тук етнически и религиозни групи и населяваните от тях пространства (Györfi 1916; Yankova 2020a). [Илюстрация №1] С дейността на И. Дьорфи като етнограф може да се отнесе и утвърждаването в теренната практика на етнографската фотография като визуален документ, т.е. като максимално информативно свидетелство за изследвания обект/явление.¹⁰⁾ Фотографии на Дьорфи от теренната му работа в България, съхранявани в архива на Етнографския музей в Будапеща, са преки свидетелства за приложението на това водещо разбиране. В тях той документира моменти от традиционната култура на хората в Русчук (Русе), варненското село Кестрич (Виница, днес квартал на Варна), с. Бююк Кокарджа (днес Голям Поровец, Разградско), Малка Кокарджа (днес Малък Поровец, Разградско), Ма(х)зар паша (Разградско), Мумджилар (днес Свещари, Разградско), Дурач (днес Лудогорци, Разградско), в района на Демир баба теке (Исперих) и др. Като регистрират сгради, къщи, съоръжения, трудови дейности (жътва, вършитба), традиционно облекло, транспортни средства и пр., фотографиите обхващат възможно най-пълно традиционната материална култура на североизточната българска провинция.¹¹⁾ Но тези визуални документи остават в архив и почти не са публикувани. Съществено е, че чрез практиката си Дьорфи утвърждава в унгарската етнография разбирането за фотографията като важен инструмент за събиране на етнографски данни. Особено това касае материалната култура, днес считана за традиционна област на нейното приложение. Наред с това, с авторитета си на преподавател и на учен И. Дьорфи популяризира подход на многоаспектна (чрез фотографии, скици, карти) визуализация на наблюдаваните явления от традиционната култура.¹²⁾ Това съответства на съвременното схващане за необходимост от „документално единство“ („unité documentaire“)

8. Студията представлява обстойно физико-географско, стопанско-икономическо описание на Добруджа и обслужва военностратегически и икономически цели и задачи (Györfi, 2001: 33 – 42).

9. Ищван Дьорфи (Györfi István) (1884 –1939) – виден етнограф, изследовател на тюркското наследство в унгарската традиционна култура. Участва в експедиции на Балканите, а през 1911 – 1913 г. и 1916 г. посещава Североизточна България и Добруджа.

10. За употребата на фотографията за етнографски и антропологически цели: Collier 1957: 843; Conord 2007.

11. В Архива на Етнографския музей в Будапеща се съхранява и кратък филм, но според музейните специалисти материалите (снимки, филм) са с лошо качество.

12. За визуалния подход на И. Дьорфи свидетелства например теренната му работа в Турция (Györfi 2001: 57 – 92).

на изследваните явления, което да включва устни и писмени източници, фотографии и пр. (Antonetti 1995: 42). По този начин той трасира появата на своеобразна етнографска стратегия при визуализирането и на българските светове.

* * *

Под непосредственото въздействие на Дьорфиевата изследователска традиция се изгражда и етнографът *Ищван Ечеди*¹³⁾, автор на книгата *„На българска земя. Пътни бележки“* (Ecsedi 1929). В нея той добавя нови визуални свидетелства за България и нейните региони, като по този начин спомага за уплътняването и разнообразяването на българските образи. [Илюстрация №2]

Пътуванията на Ечеди по българските земи се осъществяват в условията на провежданата от унгарска страна политика на търсене на близки и сродни културни пространства на Изток и на Балканите. Във въведението към книгата си той уточнява замисъла за нейното създаване: „проучване на начина на живот на народите, свързани с Унгария“, като изтъква основното заключение от наблюденията при пътуването: „открих много подобни черти между начина на живот на унгарския и българския, и даже на турския народ“ (Ecsedi 1929: 3). По този начин авторът мотивира специфичния за пътуването фокус върху североизточните райони на страната.

За популярността на „Пътните бележки“ несъмнено съдейства талантът на разказвач. С вещина и умение са пресъздадени природни картини¹⁴⁾, интересни случки, образи, диалози (Ecsedi 1929: 22 – 23, 73). В отзив за книгата Ж. Батки подчертава достъпния изказ на разказване и живописните, на места дори импресионистични картини, като особено изтъква ролята на илюстрациите и тяхната етнографска стойност (Batki 1930). Тази обобщаваща оценка насочва към многоаспектната визуализация в книгата, постигана чрез слово (словоописание, рисуване с помощта на думи), чрез графично изображение (рисунка, скица) и чрез фотографии. И ако приложим етимологичен подход, то илюстрациите¹⁵⁾ в книгата са едновременно нагледни изображения и посредници между видимия за наблюдателя предметен свят и потенциалния му реципиент, който в акта на възприемане остава в известна степен дистанциран от първоизточника (Conord 2007: 16).

13. Ищван Ечеди (Ecsedi István) (1885 – 1936) е етнограф, научните му интереси са в сферата на земеделието и скотовъдството. Той посещава два пъти (1926 и 1927) България на път за Турция, а събраният материал публикува в студията „Древното земеделие на българите“ („A bolgárok ősi földművelése“) (Ecsedi 1928) и в книгата си „На българска земя. Пътни бележки“ (Ecsedi 1929).

14. Такова например е описанието на Розовата долина (Ecsedi 1929: 93).

15. Illustratio, illustrare (латински) – нагледно изображение, осветляване, допълване, онагледяване.

Ето пример, отбелязан и в цитирания преди малко отзив, в който визуализацията на случващото се и наблюдавано в момента се постига чрез разказ: „На следващия ден се разхождаме из Шумен. Отсреща минава погребение. Отпред върви момче с гръцки кръст. След това носят отворен ковчег. Втръ лежи млада жена... Лицето ѝ... е жълто. Горещо слънце пече. Наоколо има стотици бездомни мухи. Те бързат с нея. Опечалените едва я съпътстват. Мъж отзад носи (капака на) ковчег. Гледам продължително. Ужасен съм от видяното...“ (Ecsedi 1929: 48).

Често разказът много точно възпроизвежда конкретни случки и ситуации. Той прави видимо и осезаемо произтичащото и наблюдаваното не само чрез словесно описание, но и чрез диалози, както е в следния фрагмент:

„Спираме под селото. Кокалест, почернял овчар седи до стадото си. На главата му има червен тюрбан. Това е древният обитател. Спираме. Снимам сплетената му от съчки „кошница“. След това заснемам и овчаря. Грозният мъж се усмихва. Татарин... (Ecsedi 1929: 54)... Отиваме в съседното село. Малко село. Няма община, но има хубава кръчма. Обикалям навсякъде. В градините виждам плашила. Снимам ги. На оградата има закачен череп на крава. Рогата му, празните му очни кухни ме гледат страховито. „За какво е това?“ – питам. „Пази къщата от злите духове!“ – отговаря стопанинът. „И такива ли има тук?“ „О, само колко! – въздиша стопанинът – вредят и на добитък, и на хора.“ Дълго гледам фигурата, свързана със суеверия. Гледам торфените пити, които в редица съхнат на оградата. Загрозават и без това неугледните къщи. Заснемам и това.“ (Ecsedi 1929: 55).

Видимо е, че в посочения фрагмент авторът почти точно възпроизвежда етапи на теренното проучване: разказвачът етнограф разпитва респонденти, а те отговарят; отразено е внимателното наблюдаване, обмисляне, фотографиране не само на обекта, но и на контекста, в който той е положен. Показателно е също, че наративът отразява и самия акт на етнографско заснемане, при което фотографията, като „инструмент на изследване“, регистрира и съхранява визуална информация, подпомагаща други документиращи практики от теренното изследване като наблюдението, интервюто и пр. (Conord 2007: 20). Но макар и това действие неколkokратно да е отбелязано в наратива, като илюстрация към разказаната случка за изданието на книгата е предпочетена рисунка, а не фотографията. Можем да допуснем, че това се е случило, защото рисунката е резултат от процес на наблюдаване, гледане, изживяване, осмисляне, което, от своя страна, предполага по-засилено емоционално въздействие върху наблюдателя, докато в конкретния случай фотографията е следствие от документиращи и архивиращи изследователски цели. Примерът засвидетелства наличието на известна йерархичност на визуалните форми, сред които рисунката все още е положена най-високо. [Илюстрация №3]

На много места в книгата колоритното повествование е онагледено от илюстрациите на Андраш Чикош Тот/ Csikós Tóth András (1902 – 1963), из-

вестен илюстратор етнограф. Черно-белите графични изображения допълват словесните описания и са в съотнасяне с тях. Такива например са рисунките на: овчарска кошара от района на Шумен, изоставена воденица край с. Мадара, вършитба с диканя и камък/кремък и др. (Ecsedi 1929: 58, 16, 28 – 30). Аналогична е и ролята на скиците и схемите на обекти от традиционната материална култура: турска селска къща, българска къща, лятна постройка за животни и др. (Ecsedi 1929: 33, 39, 65). В тематично отношение рисунките и скиците съответстват на изследователските интереси на етнографа, насочени са към всекидневните практики, материалната култура и традиционното животновъдство – овчарство и пастирство. Видимо е, че подбраните визуални свидетелства са подчинени на последователен етнографски подход, който има за цел възможно най-пълно и детайлно да регистрира, опише и да съхрани определен обект или традиционна дейност. Ето защо, най-често фигурите са в цял ръст, изобразени с детайли в облеклото и жестовете, лицата са представени в анфас, като специално внимание е отделено на контекста – природната и материалната среда, с който централната фигура обикновено се свързва. На места надписите към рисунките имат описващ и разяснителен характер: „Българска девойка, в дясната ръка – сърп, в лявата ръка – паламарка“ (Ecsedi 1929: 19); „Туркиня носи вода. Пред нея момчето ѝ, зад нея – момичето ѝ“ (Ecsedi 1929: 32). [Илюстрация №4]

От своя страна, фотографиите, чийто автор най-вероятно е самият Ечеди, представят също с разяснителни надписи: градски и селски пейзажи („Варненският мъжки плаж на Черно море“; „Река Марица, в чието потънало корито са спрели каруци“) ¹⁶, сгради, интериори, трудови дейности (отглеждане на копринена буба, розобер, вършитба) ¹⁷, паметници ¹⁸ и др. За съвременния наблюдател те архивират минали състояния, поминъци, дейности от българските светове.

При това визуалните образи (рисунки и фотографии) непрестанно илюстрират заявената още във въведението към книгата задача за „проучване на начина на живот на народите, свързани с Унгария“. Те представят съпоставително елементи от бита и традиционната материална култура на българи и на български турци (Ecsedi 1929: 35, 40, 42). Специфични са акцентите върху традиционното облекло, позите, жестовете. Така например сплитането на косите в четири или шест плитки при девойките българки и туркини е документирано в две отделни фотографии (Ecsedi 1929: 43, 45). И ако отбелязаното преди малко има за цел да докаже близостта между традиционните култури на българи, турци и унгарци, то фотография, сочеща в близък план лицата на десетина мъже, изобразяваща

16. Ecsedi 1929: 110, 80.

17. Отглеждането на копринена буба е илюстрирано с три фотографии (Ecsedi 1929: 88, 89, 90).

18. Ecsedi 1929: 99, 106.

според прилежащия надпис „типове на български мъже“, най-вероятно е осмисляна като антропологическо доказателство¹⁹⁾ (Ecsedi 1929: 44).

По-специфично е посланието на рисунката с надпис „Турци от района на Шумен“, изобразяваща двама възрастни турци в традиционно за етноса облекло и външен вид (чалма, пояс, брада), единият от които води за ръка момиченце в шалвари (Ecsedi 1929: 48). Но избрана за изображение върху корицата на книгата, т. е. изведена извън основния текст на главния наратив, тази илюстрация придобива самостоятелно значение, като внушава както туркофилските нагласи на самия Ечеди, така и споделяната идея за „туранско братство“. Несъответствието между рисунката върху корицата с избраното заглавие на книгата е добре уловено от близък на автора, който му пише: „Ако искаш да чуеш една приятелска критика, то позволи ми най-напред да протестирам – от името на българския народ срещу снимката на корицата. След като си писал за земята на българите, тогава според мен по-правилно би било на корицата да увековечиш някаква наистина българска специфика, а не две типични турски фигури. Вярно е, че си проучвал земята на българите от етнографска гледна точка и така те имат място в книгата ти, но вътре в нея...“ (по: Peykovska 2005: 167).

Финална част от книгата на Ечеди, наречена „Днешна България“, представя кратка географска, демографска и историческа справка с данни за етническия и религиозния състав на населението и за главните градове (София, Пловдив и Варна). В началото ѝ е приложена почти схематична физико-географска карта на България, която дава най-обща представа за страната, разположението ѝ на Балканите, отдалечеността ѝ от Унгария и транспортните ѝ връзки. Отбелязани са също: съседни страни („Турция“, „Гърция“, „Румъния“, „Югославия“), държавни граници, планини (Балкан със специално обозначение на прохода Шипка; Родопи), реки (Дунав като граница и пътна артерия и Марица) и градове (София и Казанлък; Варна и Бургас с обозначени пристанища, Русе, Шумен и Пловдив). [Илюстрация №5] След края на текста, който е и завършек на цялата книга, е положено почти ескизно изображение на пейзаж с обработени ниви, дърво и летяща птица, който е обрамчен с венец от цветя. Изображението е в близко съотнасяне с последните думи на автора за симпатията на българския народ към унгарците и за търговските отношения между България и Унгария в областта на селското стопанство (Ecsedi 1929: 124). Така характерната за основната част от изданието стратегия на визуализиране – изследователска (етнографска), документираща, чието най-

19. Близкият план на визуализация във фотографията има за цел по-точна инвентаризация на обекта. В края на XIX фотографите предоставят за антропологически цели необходимата визуална информация за категоризиране особеностите на човешките раси.

точно изражение е дублираната в корицата илюстрация „Турци от района на Шумен“, е трансформирана в друга стратегия, можем да я наречем информативна/информираща, макар и в неин схематичен вариант. Явен е стремежът на автора да надхвърли първоначалния си замисъл, като насочи словесните и визуалните послания от труда си към по-обстойна информация за България, както и към по-многопосочни и по-интензивни взаимоотношения между двата народа – не само изследователски, но и търговски и туристически.²⁰⁾

* * *

Скоро след това, през 1931 г. се появява друга книга на унгарски език, за която визуализацията на българските светове представлява същностен отличителен белег – „*България*“, с автор и издател *Золтан Силади*.²¹⁾ [Илюстрация №6] Обобщаващият характер и преобладаващата фактологичност на изданието са основания то да бъде определяно като своеобразна енциклопедия за България с изричното уточнение, че в пълна мяра това се отнася както за словесния, така и за визуалния му аспект. Още на титулната страница на изданието е отбелязано, че в него са поместени 330 снимки, от които три цветни, 17 работни листа и 2 карти – черно-бяла и цветна.²²⁾ Несъмнено е, че визуализацията е мислена като важен аспект от разказа за България. Тя включва: фотографии²³⁾, рисунки (на музейни вещи, шевици др.)²⁴⁾, картини на художници²⁵⁾, исторически и географски карти,

20. Тези тенденции се открояват чрез приложенията към книгата на З. Силади, България (1931).

21. Золтан Силади (Szilády Zoltán) (1878 – 1947) е зоолог и природоизпитател. При посещенията си в България (1928 – 1934) той събира етнографски материали за нуждите на Етнографския отдел на Унгарския национален музей. Интересите му към българската природа, история и култура го свързват с българския цар Борис Трети (1894 – 1943) и с много водещи български учени.

22. Szilády Zoltán. Bulgária. (Nagy 8°; 1 – 472 l. 330 képpel, 3 színes képpel, 17 műlappal, 2 térképpel) Budapest, 1931. Szerző kiadása.

23. Във фотоархива на Етнографския музей в Будапеща се съхраняват фотографии, които З. Силади използва и за книгата си: NM Fotoarchívum F 64 642 – 64 654, 69 343 – 69 349. (по: Пейковска 2005: 170). Освен авторски са поместени и снимки на И. Ечеди, И. Дьорфи, Г. Фехер. Фодор Й. и др., както и фотографии от Националния музей / Националния етнографски музей в София.

24. Основната част от рисунките са дело на Андраш Чикош Тот, който работи върху изображенията от книгата на Ищван Ечеди (1929). Поместват се и авторски рисунки на Szilády 1931: 257 – 258.

25. Ф. Каниц, Мърквичка, Морозов, В. Антонов, Илия Петров, Кожухаров, И. Вешин Георги Машев и др. (Szilády 1931: 44, 85, 90, 91; 25; 29, 236; 236, 237; 238).

скици, графики, нотни записи²⁶⁾ и пр. И още нещо: в самото начало на книгата е поставен портрет на цар Борис Трети в гвардейска униформа, на когото тя е посветена – ясно обозначение на съпътстващ и покровителстващ начинанието висш държавен авторитет. Но тъй като обстояният анализ на визуалните образи на България според книгата на З. Силади изисква много по-задълбочено и самостоятелно внимание, което тук не е постижимо, предпочитам да отбележа само някои техни отличителни страни.

Фотографиите (собствени, на други автори, институционални) са включени като важни документални свидетелства за видяното и наблюдаваното. Някои от тях са резултат от разширяващите се технически възможности при документиране, каквато е въздушната/панорамната снимка на Мадарската крепост, направена под ръководството на проф. Г. Фехер (Szilády 1931: 23). Други са изготвени с цел да регистрират и архивират уникални явления в традиционната култура на българите – религиозни, трудови и битови практики и свързани с тях материални обекти. Забележително в този случай е привличането на визуални илюстрации на автори от миналото: Ф. Каниц²⁷⁾ (домашен олтар с житни класове от с. Кюлевча); И. Дьорфи („вятърна мелница“ от с. Дурач и „руска каруца“ от Русе); И. Ечеди (вършитба в с. Мадара и в с. Кюлевча, направа на домашна юфка в село около Искър, жътварка от с. Кюлевча) и др. (Szilády 1931: 271; 17, 13; 181 – 182, 285, 425, 434).

Визуализирането е съществен дял от научната аргументация на някои, днес дискуссионни идеи на автора. Золтан Силади застъпва идеята за т. нар. „родство на етнографска основа“ (Szilády 1931: 435 – 439), според която в съвременната материална култура на българите могат да се открият данни за „етнографска връзка“ между българи и унгарци и особено с унгарските етнографски групи секей²⁸⁾ и чанго²⁹⁾, което според автора е свидетелство за тяхното „родство“

26. Силади нотира песните „Откога сее, мила моя майнольо“ (Szilády 1931: 93), „Шуми Марица“ (Szilády 1931: 96), „Тих бял Дунав“ (Szilády 1931: 369), български народни песни (Szilády 1931: 379 – 380), дори клепалото на Рилския манастир (Szilády 1931: 336)

27. Рисунки на Ф. Каниц са поместени и на с. 85, 90, 91 и др.

28. Секей, секеи (székely, székelyek) – унгарска етнографска група, населяваща Трансилвания, с важно място в унгарската национална история. Известни са хипотези за номадския им генезис, за хунски (аварски, булгарски и пр.) произход. On-line: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/4-1593.html> (11.10.2020)

29. Чанго, чанговани / Csángók – унгарска етнографска група. Според някои унгарски изследователи това са маджари, които се установяват в района на Карпатите и в Трансилвания още по времето на т.нар. „придобиване на родината“, а според други – след татарското нашествие през 1241 – 1242 г., когато са изпълнявали защитни функции. On-line: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/1-1203.html> (11.10.2020).

(Yankova 2020: 125 – 127, 197 – 203). Научният анализ и критичната рефлексия на тези възгледи не са обект на това изложение. Интерес обаче за него представлява тяхното аргументиране чрез привличане на разнородни визуални илюстрации. Така например в подкрепа на приликите между женската носия и женското забраждане от Североизточна България и тази на молдавските чанго той помества изображение на мома от Русенско по картина на Мърквичка заедно с изображение на девойка чанго по снимка на Шандор Ебнер (Szilády 1931: 437). [Илюстрация №7] Също така, за да обоснове приликата между мотиви по килимите, авторът публикува цветни фотографии на различни типове чипровски и на секейски килими³⁰) като прецизно отбелязва и техните собственици. [Илюстрация №8] От друга страна, в търсене на антропологически доказателства за близост Силади помества своя авторска рисунка с обяснителен надпис „Турски тип на възрастен българин от Провадийско“ (Szilády 1931: 257), а по картина на Мърквичка той се опитва да илюстрира, отново според надписа „Кумански тип на българин в турско облекло от района на Шумен“ (Szilády 1931: 298).

В книгата на Силади откриваме интересно свидетелство за „социалната употреба“ на илюстрацията (Antonetti 1995; Conord 2007). В частта, наречена „Мадарският конник“, няколко страници са посветени на скалното изображение, неговият природен и археологически контекст са илюстрирани със снимки на автора и с картина на художника Морозов, а самият барелеф е представен в близък план по фотография на Г. Фехер (Szilády 1931: 23 – 28). Изображение на този средновековен паметник в изработка на скулптора Лайош Беран (Berán Lajos) (1882 – 1943) е вложено върху корицата на книгата. И макар първооткривателят Феликс Каниц да го интерпретира неправилно като „римски релеф“, с научните разкрития на археолога Геза Фехер³¹) от 30-те години този барелеф ще се превърне в символ не само на българската държавност, но и на хипотетичното някогашно унгарско-българско единство. Всъщност мотивът за Мадарския конник е вплетен и в разказаното от И. Ечеди за срещите и разговорите с проф. Г. Фехер, където под формата на диалог са отразени основните идеи в научните дирения на унгарския археолог. Но в „Пътните бележки“ (1929)

30. Цветните фотографии са поместени между страница 224 и 225 от книгата. В самостоятелна статия Силади сравнява мотивите от българските чипровски и от секейските килими и установява, че те принадлежат на „два учудващо подобни типа“, което според него се дължи на безспорния източен произход на българските килими и на общата културна традиция на двата „сродни народа“ (Szilády 1931a).

31. На надписите при Мадарския конник Г. Фехер посвещава самостоятелно изследване (Feher 1928).

липсва визуализация на самия барелеф. Поставянето на Мадарския конник върху представителната част от книгата „България“ (1931) е основание това да бъде осмисляно като стъпка в процеса на утвърждаване на образа на конника от мадарските скали като обобщаващо и символизиращо изразение на идеята за унгарско-българско взаимодействие в исторически и в съвременен план. Известно е, че именно изображението на Мадарския конник е утвърдено като емблема на новосъздаденото през 1938 г. „Българо-унгарско научно дружество“. [Илюстрация №9]

В заключение

Визуалните образи на България и на българските светове, които съхраняват представените дотук издания, биха могли да се разглеждат по-обобщено в контекста на прокарването на европейски пътища към Балканите още от XIX в. Те свидетелстват за това как първоначалният интерес към непознатото и полезното постепенно се обогатява от по-целенасоченото търсене и откриване на различното, близкото и сродното. И двете книги са създадени като отзвук от нарастващите потребности от взаимно опознаване между унгарци и българи. Важни аспекти от предпочетените в тях визуални стратегии са документалната етнографска илюстрация чрез рисунка и фотография (преобладаваща в книгата на Ечеди), както и информативният/енциклопедичният подход (избран за книгата на Силади). Видимо е съвмествянето на традиционни и съвременни форми на визуализиране, а привличането на художник етнограф е явен знак, че в условията на техническо преустройство в средствата на визуализацията рисунката се ползва с висока степен на доверие. Разглежданите издания утвърждават обобщената представа за визуалното като посредник между наблюдавания свят и неговия възприемател – от една страна, а от друга – като документ, средоточие на информация и заявка за обективност. Ето защо то илюстрира наблюдаването и разказването, аргументира научни хипотези. Наред с това, визуалните образи могат да придобият самостоятелни значения и да изразят определени послания, като маркират значими тенденции в общуването между унгарци и българи.

Визуалните образи на България такива, каквито са съхранени в представените до тук унгарски издания, репрезентират множествеността на българските светове: като дял от света на Балканите, с етническата и културната специфика на отделни райони, с конкретиката на бита и ежедневието, с разполагането им между традицията и съвременността. Това е несъмнено много по-уплътнен образ на българското, тъй като визуалният наратив за България става все по-наситен и многоаспектен. И ако припомним визуалните послания от кориците на двете книги, те отправят към схващането за близост между двата народа, което има не само своите

дълбоки исторически корени, но което се нуждае от своето развитие при съвременните условия.

Като финален штрих ще добавя, че през 30-те години на миналото столетие в Унгария се появяват нови визуални форми, движещи се образи на българското. Това са кинопрегледи, които отразяват събития в България, така и живота на българите в Унгария.³²⁾ През 1943 г. е заснет и първият унгарско-български игрален филм.³³⁾ Така, технологичното развитие на възможностите за визуализиране спомагат образите на България все по-ускорено и все по-близо да навлязат в унгарското ежедневие. Но това е повод за друго изследователско дирене.

REFERENCES/LITERATURA

Antonetti 1995: Antonietti, Th. Photographie et pratique ethnographique. L'usage de la photographie en ethnologie valaisanne. // *Le Monde alpin et rhodanien. Revue régionale d'ethnologie*, 1995, № 2 – 4, 37 – 55.

Atanasova, Vaptsarova, Ilieva 2012: Atanasova, D., Vaptsarova, G., Ilieva, D. Vazdeystviето na kulturnoto nasledstvo na Feliks Kanits varhu balgarskata natsionalna identichnost. // *Образованието в информатионното общество*. Пета натионална конференция, Пловдив: Асоцатиия “Развитие на информатионното общество”, 2012, 163 – 170 [Атанасова, Вапцарова, Илиева 2012: Атанасова, Д., Вапцарова, Г., Илиева, Д. Въздействието на културното наследство на Феликс Каниц върху българската национална идентичност. // *Образованието в информатионното общество*. Пета национална конференция, Пловдив: Асоциация „Развитие на информатионното общество“, 2012, 163 – 170. On-line: https://adis.org/ERIS_conference/2019/sbornik-ERIS.2012.pdf (05.05. 2022)].

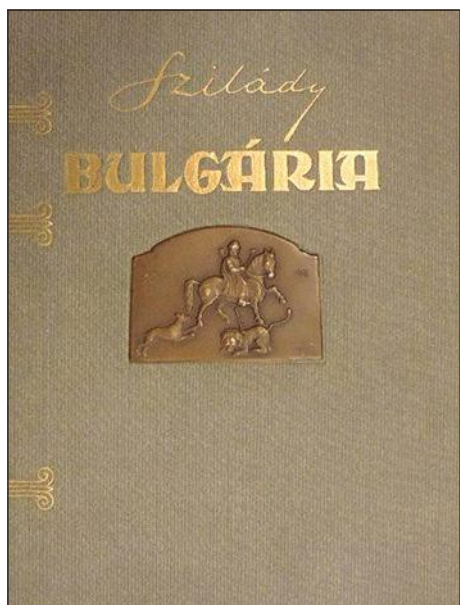
Batki 1930: Batki, Zs. Ecsedi István: A bolgárok földjén. // *Néprajzi Értésítő*, XX évf., 60.

32. Кратък видеоматериал от 1932 г. за празнуване на Йордановден от българите в Будапеща: Filmhíradók Online / Bolgárok vízkerezsti ünnepe Budapest (filmhiradokonline.hu) (05.05. 2022)

33. През 1943 г. се появява художествен игрален филм, изготвен от унгарско-български екип, а музиката е дело на Панчо Владигеров: „Tengerparti randevű“ (1943) със заглавие на български „Българо-унгарска рапсодия“, on-line: <https://vimeo.com/339521818> (10.10.2020). Сюжетът е мелодраматичен и част от снимките са правени в България. Във втората част от филма са показани кадри от Велико Търново, София (Народен театър, катедрала „Александър Невски“, паметник „Цар Освободител“, Софийски университет, Национална художествена академия), Рилски манастир (гроб на цар Борис III), българска сватба, Варна и морето. Напълно възможно е известно непряко внушение върху този съвместен проект да е оказала и книгата на Золтан Силади.

- Chernokozhev 2015:** Chernokozhev, N. *Vidyanata Balgariya. Vizualni obrazi na stranata/zemyata i horata v nemskoezichnata knizhina do 1879 g.* Avtoreferet na dicertatsiya za prisazhdane na nauchnata stепен “doctor na naukite”. Sofia: Sofiyski universitet “Sv. Kliment Ohridski” [Чернокожев, Н. *Видяната България. Визуални образи на страната/земята и хората в немскоезичната книжнина до 1879 г.* Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен „доктор на науките“. София: Софийски университет „Св. Климент Охридски“].
- Collier 1957:** Collier, J. Photography in Anthropology: A Report on Two Experiments. // *American Anthropologist*, 1957, №59 (5), 843 – 859.
- Conord 2007:** Conord, S. Usages et fonctions de la photographie. // *Ethnologie française*, 2007, 37 (1), 11 – 22.
- Ecsedi 1928:** Ecsdi, I. A bolgárok ősi földművelése. // *Néprajzi Értesítő*, 1928, 78 – 85.
- Ecsedi 1929:** Ecsedi, István. *A bolgárok földjén utirajzok*. Debrecen.
- Fehér 1928:** Fehér, G. *Nadpisat na Madarskiya konnik*. Sofia: Darzhavna pechatnitsa [Фехер 1928: Фехер, Г. *Надпись на Магарския конник*. София: Държавна печатница].
- Györfi 1916:** Györfi, István. Dobrudza. // *Földrajzi Közlemények*, 1916, évfolyam XLIV, № 7, 390 – 405.
- Györfi 2001:** Györfi, István. *Írásai a Balkánról és Törökországról*. Budapest: Terebess Kiadó.
- Kaser 2014:** Kaser, K. Vizualizatsiata na Balkanite: Balkanskite voyni, Parvata svetovna voyna i vizualnata modernizatsia. // *Balgarska etnologia*, 2014, №3, 332 – 348 [Kaser 2014: Казер, К. 2014. Визуализацията на Балканите: Балканските войни, Първата световна война и визуалната модернизация. // *Българска етнология*, 2014, №3, 332 – 348].
- Mitchell 1994:** Mitchell, W. J. T. The Pictorial Turn. // Mitchell, W. J. T. *Picture Theory*. Chicago and London: University of Chicago Press, 11 – 34.
- Parusheva 2019:** Parusheva, D. Opisanie na obrazite – obrazi na opisanieto. // *Balgarska etnologia*, 2019, № 1, 5 – 15 [Парушева 2019: Парушева, Д. Описание на образите – образи на описанието. // *Българска етнология*, 2019, № 1, 5 – 15].
- Peikovska 2005:** Peikovska, P. *Balgaro-ungarski vzaimootnosheniya (XIX – srednata na XX v.)*. Sofia: AI “Marin Drinov” [Пейковска, 2005. Пейковска, П. *Българо-унгарски научни взаимоотношения. (XIX – средата на XX в.)*. София: АИ „Марин Дринов“].
- Radev 1990:** Radev, St. *Erődi Béla i Strausz Adolf za balgarskata narodna kultura*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski” [Радев, 1990: Радев, Ст. *Бейла Ерьоди и Адолф Щраус за българската народна култура*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“].
- Romanski 1939:** Romanski, St. *Balgariya v obrazite na Felix Kanitz*. Sofia: Darzhavna pechatnitsa [Романски 1939: Романски, Ст. *България в образите на Феликс Каниц*. София: Държавна печатница].
- Strausz 1897:** Strausz, A. *Bolgar néphit*. Budapest.

- Szilágy 1931:** Szilágy, Z. *Bulgária*. Budapest. Szerző kiadása.
- Szilády 1931a:** Szilády, Z. Székely és bolgár szőnyegek. // *Magyariparművészet*, 1931, № 34, 81 – 82.
- Varga 1915:** Varga, Jenő. *Bulgária*. Budapest: Népszava Könyvkereskedés kiadása.
- Yankova 2020:** Yankova, V. *Prevodachi na kulturi. (Ungarski svidetelstva za Severoiztochna Balgariya ot XX v.)*. Sofia: Paradigma [Янкова 2020: Янкова, В. *Преводачи на култури. (Унгарски свидетелства за Североизточна България от XX в.)*. София: Парадигма].
- Yankova 2020a:** Yankova, V. Dobrudzha v izsledvaniyata na Györffy István // *Balgarski ezik i literatura*, 2020, №2, 170 – 179 [Янкова, В. Добруджа в изследванията на Ищван Дьорфи. // *Български език и литература*, 2020, №2, 170 – 179].

З. Силади, „България“ (1931),
корица

Чипровски килим. Илюстрация от
книгата на З. Силади (1931)

Илюстрации от книгата на З. Силади (1931)

Карта на България от книгата на З. Силади (1931)

Литературни и културни проекти. Антропология и фолклор
Progetti letterari e culturali. Antropologia e folklore

СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ЕЗИКОВА СИТУАЦИЯ В УНГАРИЯ

Мария Жерева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – България

Резюме. Макар и най-малобройна етническа група в Унгария, българите в определена степен пазят своята национална идентичност. Майчиният език играе решаваща роля в създаването и запазването на националната и груповата идентичност, тъй като представлява периметър за съхранение, където се проявява историческата памет и се запазват социалните и културните ценности на етноса.

В доклада се разглеждат процесите на асимилация на българския език от унгарския в българската общност в Унгария и запазването на българската идентичност в епохата на глобализацията.

Ключови думи: етнически групи; майчин език; национална идентичност; историческа памет; глобализация

THE DISPERSAL OF BULGARIAN LANGUAGE IN HUNGARY FROM A MODERN-DAY PERSPECTIVE

Maria Zhoreva

Sofia University “St. Kliment Ohridski” – Bulgaria

Abstract. The spread of Bulgarian language in Hungary is quite heterogeneous. Lives embracing both cultures allows people to come in contact with human differences in a way that adds value to their existence in the world. Although ethnic Bulgarians are presently the smallest foreign diasporas in Hungary, our population has been relatively distinct as an expatriate community. The corner stone of this distinction is the mother tongue held among Bulgarian community as a celebration of their identity and a bridge to national consciousness. This native language keeps historic memory, social and cultural values of ethnic importance alive, which turns it into a distinct space where communal spirit flows into physical existence. The paper deals with the changes coming to Bulgarian language in contact with Hungarian, as observed among Bulgarian ethnic community in Hungary, touching on the issues of identity and national consciousness in the global world of present day.

Keywords: Minorities; mother tongue; identity; national heritage; globalization

Терминът езикова ситуация има различни нюанси и се разбира в по-тесен или по-широк смисъл. Тук приемаме определението, че „езиковата ситуация може да бъде определена като система от социално и функционално разпределени и намиращи се в йерархически отношения езикови системи и подсистеми, които заедно съществуват и си взаимодействат в дадена етническа общност или дадено административно-териториално обединение: в отношението към тази система членовете на съответните езикови и речеви колективи се ръководят от определени социални постановки“ (Nikolski 1974: 60).

Сред най-важните фактори, които определят езиковата ситуация и оказват влияние върху формата, по която протича публичното общуване, са индивидуалната нагласа на говорещите към езика и отношението им към езиковите проблеми. Най-общо казано, това отношение може да има различни подбуди и нюанси и може да се основава на осъзнатия интерес или липсата на такъв интерес, може да се мотивира от конюнктурни или идеологически потребности, да бъде резултат от образованието и опита на участниците в комуникацията.

Концептът езикова ситуация е един от ключовите в съвременната лингвистична концептосфера, която е структурирана от различни компоненти и комбинация от признаци, описващи едни или други аспекти на културно-езиковия живот на обществото.

Разбира се, езиковата ситуация се развива и това развитие зависи от обществените процеси и от езиковата политика.

Съвременната българска езикова ситуация в Унгария е твърде разнообразна. Животът в две култури позволява да се вникне в „другостта“, а това е начин за обогатяване на човешката личност.

Макар и най-малобройна етническа група в Унгария, българите в определена степен пазят своята национална идентичност.

Майчиният език играе решаваща роля в създаването и запазването на националната и груповата идентичност, тъй като представлява периметър за съхранение, където се проявява историческата памет и се запазват социалните и културните ценности на етноса.

Най-старото българско преселение в Унгария датира от времето след падането на Търновското и на Видинското царство под османско владичество и до 1426 г.

Второто преселение е след разгрома на Чипровското въстание до 1744 г. и когато Мария Терезия официално разрешава масово заселване на българи, като им дава и съответните привилегии.

През 1777 г. влиза в сила образователната наредба на Мария Терезия, с която се въвежда за първи път задължително светско образование в Унгария, а университетската печатница в Буда получава привилегията да издава учебници.

В границите на Унгарското кралство живеят и народности, които пишат на кирилица (сърби, украинци, румънци, българи), за които е необходимо да

се печата с кирилски букви. Към печатницата се създава и работилница за отливане на букви.

Изданията на печатницата се отличавали с високо качество в шрифтово и техническо отношение. Затова Анастас Кипиловски печата своята „Христостия“ точно в кралската университетска печатница в Буда през 1836 г.

Към края на XVIII и началото на XIX век в Буда и Пеща живеят около 200 български фамилии, които се занимават с градинарство. С тяхна помощ е издадена книгата на възрожденеца Атанас Нескович „История словеноболгарского народа“, неправилно причислявана към сръбските книги, издадени в печатницата.

В университетската кралска печатница са издавали свои книги Йоаким Кърчовски, Райно Попович, Христати Павлович и др.

Общо само през първата половина на XIX век в Кралската университетска печатница в Буда са отпечатани на 20 български книги.

Третата вълна на българско преселение, според изследванията на Александър Гюров, е около 1865 година и това са главно градинари. Това преселение се прекратява през Втората световна война.

Изборът на днешните унгарски земи за българските градинари не е бил случаен, като определящ е бил икономическият фактор.

Като четвърто преселение може да се определят смесените бракове.

От беглия исторически преглед става ясно, че българите в Унгария са хетерогенна общност по отношение на културата и езика, която сега живее предимно в градовете и е обединена от общия си език, произход и празници.

От езикова гледна точка тази общност се характеризира с разлика в поколенията. Най-старите живи българи са запазили своя диалект и макар да ползват унгарски език, говорът им се характеризира със силен акцент. Голяма част от техните деца владеят в определена степен български език, но с превес на унгарски език. При най-младите членове на българската общност (трето, четвърто, пето и т.н. поколение) вече абсолютно доминира унгарският език и е в ход процес на загубване на българския език.

В днешната езикова ситуация асимилацията е закономерен процес, тъй като единственото място, където се говори само на български език, е църквата, която обаче се посещава главно по църковни празници.

Езиковата асимилация е процес на загубване в по-голяма или по-малка степен на родния език в чуждоезикова среда. Родният език на българската диаспора в Унгария закономерно е подложен на асимилация от страна на унгарския език, тъй като употребата на български е стеснена в повечето случаи до вътрешноетническа или вътрешносемейна комуникация.

Езиковата асимилация поражда двуезичие и постепенно изчезване на майчиния език. За доброволна езикова асимилация може да се говори, когато преходът от родния български език към общоупотребявания унгарски език става

норма, както е норма и правото да се съхрани родният език. Такава е и езиковата ситуация на българската диаспора в Унгария. В този случай може да се говори за социално сближаване, както и за културен и езиков синкретизъм.

Все пак, за да оцелее и успее, човек трябва бързо да се адаптира към средата, в която живее, а и освен че национална култура може да се създава и отвъд границите на националната държава, диаспората помага за популяризирането на културата на „старата родина“ по света.

Разбира се, запазването или загубването на езика е свързано с лични фактори, като житейски опит, професионална изява, както и с влиянието на средата. Повечето от съвременните родители на деца в Унгария говорят и двата езика (главно при смесените бракове). Но децата са потопени изцяло в унгарска среда – училище, университет, приятелски кръг, и „пазители“ на българския език се оказват само близките им и все още живи роднини в България.

От анкетираните около 50 смесени семейства става ясно, че българският език се употребява все по-рядко във всекидневната комуникация на българската общност в Унгария, а при най-младите личат признаците на загубата на български език.

От направените устни анкети с потомците на българи от различни възрастови групи може да се съди за степента на асимилация на българския от унгарския език.

Най-възрастните представители на българската общност, потомци на старите преселници, се наблюдава изразено желание да изявяват българската си идентичност. Езикът им, освен особеностите на родния диалект, съдържа и преки унгарски влияния в словореда, в съгласуването по род или в произношението на някои звукове, например: мекото унгарско л' (бъл'гарски, купил'), при употреба на българските предлози – (отивам **за** България, вм.... **в** България, разбирал **на** търговия, вм.**от** търговия, седим **в** масата, вм.**на** масата и др.).

Езикът на най-младите български потомци показва определени езикови умения, достатъчни за успешна комуникация на ниво разговорно-битова лексика. Често в разговор си помагат с унгарски думи и изрази. Макар и с позитивно отношение към българския език, за тях първият език си остава унгарският. При тях се наблюдава прякото влияние на унгарския език, тъй като повечето от тях признават, че мислят на унгарски и превеждат от унгарски мислите си на български. Ето защо те срещат затруднения при някои реакции, например: **глава ми боли**, вм. боли ме глава. В синтактично отношение често е изпускането на спомагателния глагол **съм** в изречения като**той унгарец**, вм. той е унгарец. Характерно е и мекото л' и някои думи като л'ут и л'уд могат да се различат само от контекста, ударението пада почти винаги на първата сричка под влияние на унгарския, например **сезон**, вм. **сезон**, **хартия**, вм. **хартия** и т.н.

Когато става дума за езиковата ситуация на българската диаспора в Унгария, трябва да се отчита и ролята на унгарци, които професионално се реализират чрез знанията си по български език и други знания и компетентности, които произлизат от познанията и употребата на български език. Те са медиаторите между българското и унгарското.

В унгароезична среда различията между българите и унгарците все по-бързо се заличават и не така рязко могат да се разграничат дейностите, свързани с разпространението на езика и културата, насочени само за българи или само за унгарци.

Унгарските българи (преподаватели, учени, студенти, преводачи) са главният посредник в интеркултурните контакти и главното българско лоби в периметъра на българската езикова ситуация в Унгария. Те са носители не само на знания по български език, но и на определена социокултурна компетентност, тъй като за пълноценното межкултурно общуване са задължителни не само езикови знания, а и знания за особеностите на българската лингвокултурна общност.

Определяща е личността на преподавателя, който ръководи, направлява, ориентира и систематизира знанията на студентите, изучаващи български език.

Процесът на глобализация, който става все по-интензивен, не е подминал и българската диаспора в Унгария. Все по-тревожно се обсъждат въпросите за съдбата на националните и етническите малцинства, за съдбата на езика им и културата им в голямото европейско семейство. Българската диаспора в Унгария не е изолирана от тези процеси.

Но глобализацията кара хората и да се обръщат все по-често към корените си, към традициите и обичаите на етноса си.

Анализът на съвременната българска езикова ситуация в Унгария води и до по-генерални изводи. А именно, че глобализацията не води до денационализация, когато се полагат усилия за запазването на българския език и култура от страна на носителите ѝ и от страна на унгарската държава. Такива усилия не липсват и от българската държава, но основната дейност е концентрирана в Унгария.

REFERENCES/LITERATURA

- Giurov, 1999:** Giurov, Al. Obtestveno, duhovno I religiozno samoustroistvo na balgarite v Ungaria. // *Hemus* 1999 № 2, 11 – 18 [Гюров, 1999: Гюров, Ал. Обществено, духовно и религиозно самоустройство на българите в Унгария. // *Хемус*, Будапеща, 1999 №2 11 – 18]
- Donchev, 1988:** Donchev, T. Sociolingvisticno prouchvane na balgarskite preselnici v Ungaria kato sastavka ka etnesheskata im identichnost. // *Ungarska*

balgaristika, 1988 Sofia Izd. Nauka I Izkustvo, 178 – 195 [Дончев, 1988: Дончев, Т. Социолнгвистично проучване на българските преселници в Унгария като съставка на етническата им идентичност // Унгарска българистика. София. Изд. Наука и изкуство, 1988, 178 – 195]

Madiar 1992: Madiar I. Nai-goliamata fondacia v imperiata na Maria Terezia. Hronikata na transilvanskite balgari. // *Hemus* 1992 №3 – 4, 19 – 22 [Мадяр, 1992: Мадяр, И. Най-голямата фондация в империята на Мария Терезия. Хрониката на трансилванските българи // *Хемус*, Будапеща, 1992, №3 – 4, 19 – 21].

Mikov, 1995: Mikov, L. Trud i praznik – dva faktora za etnicheska tolerantnost v Ungaria, // *Bargarite v Sredna i Iztocna Evropa* 1995, Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 1995, 109 – 116// [Миков, 199: Миков, Л. Труд и празник – два фактора за етническа толерантност в Унгария// *Българите в Средна и Източна Европа*. С. УИ „Св. Климент Охридски“, 1995, 109 – 116].

Nikolskii, 1967: Nikolskii, L.B. Izuchenie iazikovoi situacii kak prikladnaia iazikovaia disciplina. K postanovke voprosa//*Istoriko-filologicheskie issledovania*, 1967 Moskva Никольский, 1967, Никольский, Л.Б. Изучение языковой ситуации как прикладная языковая дисциплина. К постановке вопроса // *Историко-филологические исследования*, Москва].

Petkova 1999: Petkova, A. Identichnost I istoricheska pamet na balgarskata obstnost v Ungaria // Mnozhestvenostta na malcinstvoto, Sofia, Literaturen forum 1999 [Петкова, 1999: Петкова А. Идентичност и историческа памет на българската общност в Унгария // *Множествеността на малцинството*. София: Литературен форум].

Литературни и културни проекти. Антропология и фолклор
Progetti letterari e culturali. Antropologia e folklore

**ФЕНОМЕНЪТ „СКРИТА“ БЪЛГАРСКА
ИДЕНТИЧНОСТ В МУЛТИЕТНИЧЕСКИТЕ
ЗАПАДНИ БАЛКАНИ**

Красимира Колева

*Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“ – България
Мелитополски държавен педагогически университет
„Богдан Хмельницки“ – Украйна*

Резюме. В текста анализирам езиковата ситуация в областта Гора в Западните Балкани. Днес по-голямата ѝ част е в Косово (18 села), 9 пункта са в Албания и три – в Северна Македония. Майчиният език на компактното местно късно ислямизирано славянско население е българският. Феноменът „скрити малцинства“ в тоталитарна Югославия още рефлектира върху социалното и езиковото поведение на членовете на миноритарната общност, приучила се да мимикрира, за да оцелее. Те наричат себе си *нашинци*, а езика си – *наш*.

Ключови думи: Западни Балкани; Гора; горани; самоидентификация; *нашинци*, *наш език*

**THE PHENOMENON “HIDDEN” BULGARIAN IDENTITY
IN THE MULTI-ETHNIC WESTERN BALKANS**

Krasimira Koleva

*Konstantin Preslavsky University of Shumen – Bulgaria
Bogdan Khmelnytsky University of Melitopol – Ukraine*

Abstract. In the text I analyze the linguistic situation in the Gora region in the Western Balkans. Today, most of it is in Kosovo (18 villages), 9 points are in Albania and three – in North Macedonia. The mother tongue of the compact local, late Islamized Slavic population is Bulgarian. The phenomenon of “hidden minorities” in totalitarian Yugoslavia also reflects on the social and linguistic behavior of the members of the minority community, which has learned to mimic in order to survive. They call themselves *nashinci* ‘our people’ and their language *nash* ‘ours’.

Keywords: Western Balkans; Gora; gorani; self-identification; *nashinci*; *nash ezik*

За Балканите е традиционно съжителството между славянско и неславянско население с различно вероизповедание. Тук разглеждам балканско-славянската общност на гóраните, населяващи компактно географската област Гóра и част от сръбските анклавни. Гора е покрайнина на територията на Албания, Северна Македония и Косово, където е преобладаващата ѝ територия. Гораните са малка, късно ислямизирана славянска общност, чийто майчин език – част от българско-македонския диалектен континуум – е само домашен. Динамичните социални процеси в този конфликтен балкански регион и процесите на глобализация влияят силно върху езиковото поведение на населението и дават отражение върху характеристиките на идентичността, чиято специфика е тясно свързана с менталността на *homo balkanicus*. Изследването е направено върху лично събирани през последните години данни в мултиетническо Косово, където гораните живеят компактно, островно (в анклавни) или са инфилтрирани сред косовското албанско море. Изследователският подход е интердисциплинарен, а базата данни включва всички източници на информация. Научният инструментариум е от ресурсите на културната антропология, езиковата контактология, социалната психология и др. Лингвистичните и етнолингвистичните му задачи са синхронизирани с модерните европейски проекти – *Klejnjer Balkansprachatlas* (МДАБЯ) в областта на балканистиката и *EUROJOS* (*Językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów na tle porównawczym*), ориентиран към славистиката.

Югозападната етническа и езикова граница между сърби и българи минава по билото на Шар планина. В специализирани публикации на чуждестранни и български учени се уточнява, че има *задшарска българска покрайнина*. В съвременната ареална лингвистика този тип езикови идиоми се дефинира като български „острови“ на Балканите, които са „нарушение и потвърждение на континуитета в пространствената проекция на балканските езици“ (Радева 2007: 23). Езикът на българите в Косово в районите на Прищина и Призрен е определян като *пограничен говор с голямо сръбско влияние*, а на мюсюлманите в историко-географската област Гора – като *чист български език*, част от средномакедонско-българския ареал (Колева 2011: 166 – 179). Той не е включен в Българския диалектен атлас. Населението в Западните Балкани нарича гораните с екзонимите *торбеши*, *потурнаци*, те се самоназовават с ендонимите (автонимите) *горани* и *шоти*. Според официалната сръбска теза гораните са *югославяни*, което е административен акт за прикриване истинската национална принадлежност на населението. Официалните източници в Република Македония обозначават тези хора като *ислямизирани славяно-македонци*. Сръбски учени, според които почти целият Балкански полуостров е „Стара Сърбия“, признават българските елементи в езика на „югославяните“ от Косовска (Призренска) Гора. Те обясняват явлението с гурбетчийството на мъжете от Гора в България. Но след Първата световна война тези хора не могат

да идват в България. Живеещите в Югославия са изучавали сръбски, а в Албания – албански език. Въпреки това езикът, който учат от своите майки вкъщи, запазва граматичните, речниковите и звуковите особености на българско-македонския идиом. Жените не са напускали Гора, а някои дори собственото си село. Гораните са мюсюлмани. Процесът на ислямизиране започва през XVI век, но най-силен е в края на XVIII и първата половина на XIX в. Последните християни напускат областта през периода 1912 – 1918 г. Мюсюлманското вероизповедание е причина при очертаването на държавните граници гораните да останат извън България, а след Втората световна война – извън Република Македония. В края на XIX век българско-македонски диалект се говори в 42 села на областта, като се знае и албански, а доста от мъжете говорят и на турски език. В годините на Първата световна война в 11 от селата пръв език вече е албанският, но в останалите 29 майчиният език е българско-македонски. След Втората световна война българската държава се отказва от западните и югозападните български земи не само като държавна територия, но и като културно влияние. Днес населението на областта Гора е разделено от държавни граници на три. 18 села са в границите на Косово, 9 села са в Албания, окръг Кукъс и 2 села са в Северна Македония, в историко-географската област Полог. След Балканските войни (1912 – 1913) и Първата световна война сред гораните има поредица от изселнически вълни – в Македония, Турция, България, Сърбия. Жупа е източният дял на етнографската област Гора, която в миналото е била затворен етнокултурен ареал, попадал в различни политически граници. До 1971 г. населението е записвано от властите като *турци*, от 1971 г. е включвано в *мюсюлманската народност*, през периода 1996 – 1999 г. за доказване на мултикултурността на Косово то е обявено за нов уникален етнос – *горанци* (на сръбски). В местния говор словообразователният вариант е *гòрани*. Колко са членовете на общността и днес е трудно да се посочи. Данните от преброяванията показват тенденция към драстичното ѝ намаляване. Това се дължи не само на покачващото се ниво на емиграция, но и на декларираното самоопределяне, зависимо от социално-икономическия и политически климат в страната. Феноменът „скривене маъине“ ‘скрити и скривани малцинства’ в тоталитарна Югославия още рефлектира върху социалното поведение на членовете на миноритарната общност, приучила се да мимикрира, за да оцелее и да има шанс на пазара на труда. Това е възможно при поколението, което е изучавало не само сръбския език, а преди всичко албанския, въпреки официалното двуезичие според Конституцията на Косово от 2008. Перманентно нарушаваният етнически и конфесионален плурализъм, животът в условията на тоталитарни етноконфесионални репресии принуждава малцинството официално да се инфилтрира сред мнозинството и това удобно да се отчита като дезинтеграция спрямо общността. В тези условия то се сепарира все повече в социален план, без обаче да загубва основни-

те си белези на етническа група. Реакция срещу дезинтеграцията и етническата мимикрия са процесите на консолидиране на общността в цялата територия. Те имат характеристиките на национално възраждане – движение, което не е засегнало Гора през XIX век. Оформя се интелигенция, засилва се интересът към краезнанието, издават се книги, появяват се регионални ефирни медии и най-важното – инвестира се не само в нови къщи, а и в бизнес инициативи и на първо място – в образование. Има траен интерес към изучаването на майчиния стандартен език и получаването на образование в България. Първичните по отношение на социалните етнически връзки характеризират етничността чрез: вярата в общия произход, а не непременно факта на общия произход, пораждащ митове за общия произход; паметта като поддържаща етничността – символи, духовно пространство, спомени – не толкова като познавателен процес, колкото като интерес към собствената идентичност; съвкупността от разкази, които конструират идентичността, свързани с потеклото и територията на предците. Етническа идентичност и етническа личност са ясно определени категории, които се припокриват в практиката. Интегриращите сили, които подпомагат съхраняването на етноса, изкристализирането на определени знания за него и приемствеността му, са: езикът; духовната култура (традиции, обичаи, вярвания); общият произход и историческите спомени; общата територия. Най-консервативни са традициите, които имат синкретичен характер заради късно сменения принудително конфесионален код от езичество през православно християнство към хетеродоксна мюсюлманска практика. При днешната албанизация на Гора и новата турцизация чрез мащабното навлизане на турския капитал шиитството е своеобразна „стена“ за агресивни културни влияния. Поведение на етническа идентичност е подчертаната склонност към ритуалност, особено за ритуалите от жизнения цикъл, като раждане и обрязване, което според обичая се прави преди Гергьовден. Сватбените церемонии, макар и осъвременени в битовия план, съдържат дълбоко архаични и автентични магически и религиозни практики. Макар че икономическият и социалният живот в селата в Гора не са вече от типа автаркия (‘самозадоволяване’) и населението е в оживена комуникация с външния и глобализиращ се свят, все още има „преграда“ между него и съседите, която изолира селата. Езикът и духовната култура в Гора са съхранени въпреки превратностите на времето и центробежните сили, които влияят агресивно на материалната култура (Dokle 2007). В ефирните медии в Гора звучи този балканско-славянски *lingua mater*, който винаги е бил само домашен език, функциониращ в условията на мултилингвистична и мултукултурна външна среда, под чието влияние съвременните конвергентни процеси в културната антропология са факт. Словесното поведение като обобщение на етническата личност безспорно е най-интересно. Майчиният език на славянското население в Гора е част от българско-македонския диалектен континуум, който е в кон-

тактната зона между още два големи автохтонни езикови континуума – албанския на северозапад и сръбския на изток. В диахронен план езикови контакти е имало с армънския, което личи особено в ономастиката, както и с турския, чието присъствие отново е актуално. „Другите“, в т.ч. и съседите използват като етноними немалък репертор от екзоними за общността в Гора: албанците – горан (goranë), торбеш (torbeshë) и потур (poturë); сърбите – гòранци, бошняци, турци; македонците – македонски помаци; българите – гòрани. Езикът, който говорят, е наричан с атрибутивните деривати gorançe, гòрански, македонски, помашки, бошняшки, архаична форма на българския език, а азбуката, която използват (латиница по албански модел) – гораница.

В мултиетническо Косово трендът на раждаемостта на доминиращата общност определя динамиката в езиковата ситуация и от половин век се превръща в инструмент на езиковата политика. В Косовска Гора съжителството между етносите е на конфесионална основа. Официалното двуезичие (албански/сръбски) де факто не е на паритетен принцип като следствие от хипердинамичната демографска картина и липсата на балансирана езикова политика, факт от тоталитарния период. Чуждото агресивно медийно присъствие подхранва почвата за нови митове в сферата на етническата и езиковата самоидентификация на населението, което рефлектира върху езиковата ситуация.

За да получат образование тук, гораните трябва да избират между сръбския и албанския, които разменят местата си по престижност и са в опозиция по социалната реализация и достъпа до висше образование. В Косовска Гора никога не е изучаван майчиният език. Той е домашен патриархален език, чиято употреба от младите в глобализацията е все по-ограничена. Това се отнася и за постоянно растящата външна миграция. В селските училища още се преподава на сръбски език. Гораните, които мигрират във вътрешността на Косово, научават албанския говоримо. През 2006 правителството в Скопие прави неуспешен опит да въведе в съседната на Македония Гора македонския стандарт за „ислямизирани македонци“ горанци. Турският език и бошняшкият конструкт също са в ход, което негласно се толерира от властите в Косово, както също и ограничаването на сръбския език в анклавите. В регионалния ефир на Гора се появяват нови партньори, като България чрез посредничеството на „Дойче веле“. Създават се културно-просветни дружества. Оформя се интелигенция. Засилва се политическата активност чрез коалиране с албанци и бошняци. В новите реалности просперитетът е зависим от владеенето на албанския и на хиперезика – английския. Билингвизмът (домашен – сръбски) се поддържа, но се и разширява. Полилингвизмът е на етап домашен език (субстандарт) – сръбски стандарт – албански субстандарт, като тенденцията е той стане стандарт под натиска на средата. Има условия за разширяване на турския, който не е непознат от ефира и икономическите контакти с Турция, както и за въвеждане на обучение на майчин български език за част от желаещите

горани. Това е предпоставка за диглосия. Напълно са избледнели езиковите контакти с армъните. Общността се отнася толерантно само към названията, производни от топонима Гора, като предпочитат своя вариант за определяне на езика – горски, с който се разграничават от сръбския. Често при общуване с други общности те използват за квалифициране на *lingua mater* съчетанието *стар наш ѝезик*. Това сложно название, натоварено с посесивна семантика, хвърля мост към уникалното етническо самоопределение на общността и езика ѝ – *нашинци* и *нашински*/*нашински*, съответно на азбуката – *нашеница* (Dokle 2007). Този автоним кореспондира с албанския език, в който адвербиалният корен *nashk* служи за означаване на ‘славянски’, т.е. неалбански и включва бинарните опозиции: друг произход: албански ~ славянски; език от друг произход: албански ~ славянски (в широкия смисъл на думата); друга вяра/вероизповедание; житейски традиции и ценностни представи: албански ~ славянски; други културни традиции / писмена култура: албански ~ славянски; общо/гранично житейско пространство = ‘съсед’. Ендонимът (автонимът) *нашинци* е етномаркер на малка анклавна общност, оцеляваща в сложна, динамична и небезопасна контактна зона под перманентния натиск на съседите, с които има допирни културни точки: близкото езиково родство – с останалите славянски езици в ареала; конфесионалното сходство – с албанското море от мюсюлмани. Все пак може да се намери пресечна точка между двата типа различия – принадлежността на всички автохтонни етноси към сложния етнолингвистичен концепт *Homo balkanicus*. Едновременно с това този амбивалентен етнически код е идентификация с общността в най-висока степен, с всички нейни членове, каквато е семантиката на плуралната личноместоменна форма за първо лице НИЕ (= АЗ + ВИЕ / ТЕ). Така чрез езика етническото самосъзнание се подсилва от усещането, че собствената идентичност е част от колективната идентичност и може да бъде изразена чрез формулата: ‘стоя зад тях’, което прави общността монолитна, дори и в анклавното ѝ битие. „Горани“ и „горански език“ са понятия, натоварени с етноидеологически смисъл по времето на политика, съпътствана и от етническо прочистване. Затова общността се самоопределя по признаци, общи и ценностни за всички носители, независимо от декларираната в страната и чрез чуждия паспорт на емигранта националност.

Самоопределението на тази миноритарна общност, както и на говора ѝ по признаците, които членовете ѝ смятат за релевантни, е уникално, защото: *горани*, респективно *жупци*, е географски регионален маркер, свързан и с етнографските особености, а *нашинци* и *нашински* е самобитен балкански двоен код за принадлежност към общност с еднакъв език и една и съща религия, в който се съдържа пресупозицията, че нито етническата, нито езиковата, нито конфесионалната принадлежност като комплекс от признаци са идентични с друга общност, като същевременно не могат да бъдат афиширани. Концептът

наш човек (наше чедо / нашенец / от нашите) е познат в балканославянския ареал като маркер на принадлежност към етнорегионална общност, чиито членове не живеят непременно там, но имат същия майчин език/диалект. При разговорите с информантите целенасочено използваме българския стандарт. Макар невинаги да ни разбират изцяло, те ни наричат *свои*. Това е убедителна езикова експликация за менталността на homo balcanicus в опозицията *свой* ~ *чужд*, в която по своеобразен начин езикът заема челно място в полето на категориите, свързани с родовата/етническата принадлежност.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Dokle 2007:** Dokle, N. *Reçnik Goransko (Nashinski) – Albanski. Fjalor Gorançe (Nashke) – Shqip*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 2007.
- Koleva 2011:** Koleva, K. Ob yazykovoy politike v Kosovo. // *Vlast i kodifikaciya*. Plovdiv: UI „Paisij Hilendarski“, 2011, 166 –179. [Колева Кр. Об языковой политике в Косово. // *Власт и кодификация*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2011, 166 –179].
- Radeva 2007:** Radeva, V. Bulgarskite “ostrovi” na Balkanite – narushenie i potvarzhdenie na kontinuiteta v prostranstvenata proekciya na balkanskite ezici. // *Bulgarskite ostrovi na Balkanite*. Sofia: Figura, 2007, 23. [Радева, В. Българските „острови“ на Балканите – нарушение и потвърждение на континуитета в пространствената проекция на балканските езици. // *Българските острови на Балканите*. София: Фигура, 2007, 23].

FROM ETHNIC CONFLICT TO ETHNIC PEACE... AND HOW NOT TO BACKSLIDE: LESSONS TO LEARN FROM BULGARIA'S HISTORY OF INTER-ETHNIC RELATIONS

Fabio Ashtar Telarico

University of Ljubljana (FDV) – Slovenia
Universita degli Studi di Napoli "L'Orientale"

Abstract. This paper addresses retrospectively a key moment in the history of inter-ethnic relations in Bulgaria: the beginning of the post-socialist period (1990 – 1991) and the emergence of the political party Ataka and its unpredictable demise (2005 – 2007). By adopting a historicist approach to politics that credits past events with helping the interpretation of the present, Bulgarian elites' successes in containing inter-ethnic tensions may provide guidelines for liberal democracies trying to overcome a recrudescence of similar sentiments. Namely, mainstream parties persuaded potential voters that they can deliver on (some of the) nationalists' promises better and faster. Eventually, democracy has survived and Bulgarian liberalism has swallowed its adversaries. Perhaps, Western parties could learn from the Bulgarian party system's two successful attempt at democratically and peacefully containing ethnic tensions despite a fraught history and a contested present.

Keywords: Bulgaria; nationalism; ethnic relations; post-socialism

ОТ ЕТНИЧЕСКИ КОНФЛИКТ КЪМ ЕТНИЧЕСКИ МИР, ИЛИ КАК ДА НЕ СЕ ВРЪЩАМЕ НАЗАД: УРОЦИ ОТ ИСТОРИЯТА НА МЕЖДУЕТНИЧЕСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Фабио Аштар Теларико

Люблянски университет (FDV) – Словения
Неаполски университет „Ориентале“ – Италия

Резюме. Тази статия разглежда ретроспективно един ключов момент от историята на междуетническите отношения в България: началото на постсоциалистическия период (1990 – 1991) и появата на политическа партия „Атака“ и нейния непредвидим край (2005 – 2007). Чрез възприемането на исторически подход към политиката, който приписва на минали събития помощ при интер-

претирането на настоящето, успехите на българските елити в овладяването на междуетническото напрежение могат да дадат насоки за либералните демокрации, които се опитват да преодолеят повторната поява на подобни настроения. А именно, основните партии убедиха потенциалните избиратели, че могат да изпълнят по-добре и по-бързо (някои от) обещанията на националистите. В крайна сметка, демокрацията оцеля, а българският либерализъм погълна своите противници. Може би западните партии биха могли да се поучат от двата успешни опита на българската партийна система за мирно овладяване на етническите напрежения въпреки напрегнатата история и оспорваното настояще.

Ключови думи: България; национализъм; етнически отношения; постсоциализъм

Introduction: Why Bulgaria's experience matters

The 21st century witnesses renewed flare-ups of nationalism mushrooming in what was once ambiguously termed the 'free world'. This came as a surprise for intellectuals whom the end of the Cold War had endowed with a 'grand optimism' (Thompson 2019). Sure, there have been scholars who studied nationalism in the Western world long before it became an omnipresent topic (e.g., Betz 1993). But, in a world that looked at nationalism as an exclusive feature of backward societies (Fukuyama 1989; 1992), they were the exception. This paper argues that paying more attention to the experience of South Eastern Europe (SEE) could have armed scholars with a better understanding of nationalism. In fact, there are many similarities between the socio-political perceptions dominating in SEE during the 1990s and those emerging in the West today (cf. Pirro 2014, 599ff). The causes of discontent are the same: dispossession, anomie, political mistrust. As identical are the effects: isolationism, apeirophobia and frantic followership.

In the 1990s, many reports from and on SEE simply regretted that 'few Balkan countries have succeeded in patching up an old quarrel with a neighbour, let alone when this involves being nicer to a dissatisfied ethnic minority.' (*The Economist* 1999) Others devoted all their attention to the case of Yugoslavia, the 'first victim of the new world order' (Ruiter 2003). Yet, most of this attraction was due to the unspeakable atrocities thereby committed, rather than to the desire of understanding post-Yugoslav nationalism (Naimark and Case 2003). Thus, both academic and media analyses, posited Yugoslav as another Rwanda: equally barbaric, but geographically closer (see Gagnon 2006). Looking back, the brutality of what happened in the former Yugoslavia captured virtually all the attention like a black hole sucking off light. Much less pages were dedicated to the rest of those former pioneers who had been marching towards communism, often unwittingly and begrudgingly. Yet, post-socialist Bulgaria succeeded in overcoming these challenges twice in these thirty years. So, despite being often overlooked, its history 'hides' more than a merely fortuitous case of ethnic peace (Rechel 2007b; 2007a).

Crucially, by adopting a historicist approach to politics that credits past events with helping the interpretation of the present, this paper provides guidelines for liberal democracies trying to overcome a recrudescence of nationalism.

The text is articulated as follows. The first section offers an overview of ethnic relations and policies in real-socialist Bulgaria. Specific attention is devoted to the ideological backdrop of the Bulgarian Communist Party's (BCP) decisions and their reversal. The second section explores the diachronic continuities in interethnic relations in nowadays' Bulgaria and the synchronic similarities with other countries. Namely, the focus is on the rise and demise of *Ataka*, a party resembling successful nationalist organisations worldwide. Finally, the conclusion offers a short summary and extrapolated the lessons that other democracies can learn from Bulgarian history.

§ Ethnic relations and policies in the 20th century

Understanding the state of the art of inter-ethnic relations and ethnic policies in 20th-century Bulgaria requires grasping *how* the country's wider political orientation took shape. Bulgaria represents almost an exception in a real-socialist world apparently uninterested in developing policies concerning ethnic minorities. This reticence was mainly due to the theoretical view of nationalism underlying the communist ideology, which took 'for granted as historically inevitable' that a socialist community of new men and women would have emerged out of a progressive ethnic amalgamation (Eminov 1990, 4).

1. The People's Republic of Bulgaria (1940s – 1989)

in Bulgaria, where there was no minority posing a serious threat to the BKP and the State. True, Muslim communities have existed in SEE since the Ottoman conquest. Moreover, since becoming independence in 1878, Bulgaria has hosted several communities bonded by the Mohammedan religion. Nevertheless, unlike ethnic Serbs and Croats, ethnic Bulgarians were never close to lose their status as an absolute majority for two reasons. First, Bulgarian minorities have grown progressively less diverse and geographically more concentrated (cf. data for 1904 – 2011 NSI 2011b; 2011a). In fact, most Muslims have coalesced with ethnic Turks, the signal largest minority in the country on the basis of their common religious identification (Karamikhova 2003). Second, Bulgaria has been growing *more homogeneous* with, e.g., self-identified Turks shrinking from 14.1% in 1904 (NSI 2011b) to 8.8% in 2011 (NSI 2011a). And similar trends are also evident for the Roma and the so-called "Bulgarian Mohammedans" or Pomaks, (i.e., Bulgarian-speaking Muslims whose culture is a mixture of Christian and Islamic elements, see Karagiannis 2003). And the ethnic Bulgarians' 'safer' position partly explains both the BCP's early mistreatment of non-Bulgarian communities in the 1950s and the persistence of Stalinist tendencies in its ethnic policies until the 1980s.

The first instance of communist intolerance was the deportation of 152,000 Bulgarian Muslims in 1950 – 1951 (Karpat 1985, 89). Arguably, it came as a sanction for Muslims' opposition to land collectivisation in the remote areas where they were a majority (Stoyanov 1998, 129). Sure, the history of Soviet collectivisation during the 1930s makes this behaviour unsurprising (Werth 2012, chap. 6). However, the BCP went beyond the mere imitation of the USSR's 'bright' example (Courtois et al. 1997; [EN: 1999]). In fact, the close alignment with Soviet ethnic policies actually overshadowed the cultivation of a 'Bulgarian' brand of 'national communism' which was a unique blend of the Herder's philosophical theories and preordained Marxist amalgamation (Lunt 1986).

The BCP, led by Zhivkov, decided as early as 1965 that the party should have strengthened its 'educational and political work for the national awareness' of all Bulgarians (Politburo of the CC of the BCP 1965, 71). Starting in the mid-1960s, the party devoted substantial resources to ensure that Bulgaria was moving towards complete national homogeneity faster than the USSR itself. Thereby, as early as 1965, the BCP began paving the way for successive legislation discriminating on the basis of ethnic belonging. The prime provision in this sense regarded the name change (Politburo of the CC of the BCP 1965, 69)

The word 'assimilation' appeared in the BCP's official platform for the first time in 1971 (Eminov 1990, 10). And, by the mid-1980s, Bulgarian Turks' assimilation became a *fait accompli* also thanks to State-coerced 'Bulgarisation' of vernacular languages (Eminov 1997). Yet, this policy had also non-coercive effects. In fact, real-socialist modernity itself created homogeneous needs and provided standardised answers. Therefore, those Muslims who turned towards a 'Bulgarian' way of life saw their standards of living improve even if many traits of their rural life did not change. Nevertheless, the international crisis of the late 1980s pushed Bulgaria over the edge of a deep recession and the BCP needed a scapegoat.

Eventually, the occasion was provided by a protest organised by Bulgarian Muslims who refused to accept the BCP's blackmails in Kardzhali, Silistra, Razgrad, Sofia, and Shumen. Annoyed by this demonstration of Bulgarian Muslims' determination, Zhivkov declared readiness 'to expel' them 'to Turkey.' (Zhivkov 1989 quoted in Bulgarian Times 2019). With the borders' opening, a new ethnic policy was launched: the 'Great Excursion' (*Golyamata ekskurzia*). Almost 370,000 Bulgarian Muslims left the country between 1980 and 1990, when Turkey finally closed the border (Vasileva 1992). Albeit they lived in conditions not far better than those they had left in Bulgaria, less than half of them went back (Eminov 1990, 12).

1. Beginning of the post-socialist period (1990 – 2004)

It was not until 1998 that a Bulgarian Head of State publicly condemned the ethnic policy of the BCP. Nevertheless, repairing of the damage done by Zhivkov and other BCP cadres had started much early: almost on that very 10 November

1989, when the coup was organised (OSNV 1990; NS-NRB 1990). However, the transition to a more democratic regime did not change the *animus* of large strata of the population. If anything, Russian-style hyperinflation and overall economic decline fed inter-ethnic hatred.

1.1. The rise of nationalist organisation and the separatist Razgrad Republic (1990 – 1991)

In December 1989, the government allowed Bulgarian Muslims to informally resume use of non-Christian names and apply for their legal restoration. According to later estimates, about 600,000 applications for the reinstatement of Turkish given names were accepted or being processed in 1991 (Nahapetyan 2007, 38).

The decision triggered a grassroots response from groups defending a narrower conception of ethnic Bulgarians' interest. The backlash got a face, indeed many, in January 1990 during an oceanic demonstration in Sofia and other cities hosting relevant Turkish communities (Haskovo, Shumen, Kurdzhali, and Razgrad) – which were larger than previous, pro-democracy ones (Gallagher 2000: 97). Protesters chanted: 'Death to the Turks; Turks go to Turkey, The Central Committee [of the BCP] Has Sold Out the Bulgarian Nation.' (Eminov 1990: 13) These nationalist groups opposed the restoration of Turkish names, Turkish language lessons in Bulgarian schools and the recognition of ethnic Turks as a national minority in Bulgaria (Bugajski 2002: 805 – 807).

Nonetheless, several ethnic Turks leader were released from prison (Kanev 1998: 54) and left free to founder the Movement for Rights and Freedoms (DPS), which became the Turkish minority's party (Drezov 2000: 200). The DPS was allowed to take part in the multiparty election in 1990 and went on to win 23 seats (IPU 2007). The Bulgarian National Radical Party threatened paramilitary actions to protest the participation of ethnic Turks in the National Assembly and the teaching of the Turkish language (Bugajski 2002, 804). Outrage generated by the DPS's participation in the 1990 elections also led some Communist cadres to establish a Patriotic Party of Labour which was at the heart of the plan to the establish a separatist 'Razgrad Republic' (Papakochev 2012) in 1990 in 1990.

1.2. Neutralising nationalism in the 1990s

These organisations had a deep impact on Bulgaria's post-socialist transition due to the widespread support for their cause. The violence erupting in Yugoslavia made a mediation between the minorities' and nationalists' positions necessary for a new constitution to be approved peacefully. Eventually, mainstream parties emptied the nationalists' agenda by taking over any element that could be feasible and compatible with liberal democracy. Thus, they concede to the DPS that those 'citizens for whom Bulgarian is not their mother tongue [...] have the right to study and employ their own language.' (VNS-RB 1991, art. 36.2) However, non-extremist parties demanded a 'duty' for all citizens to learn Bulgarian and the ban of parties 'established on ethnic, racial or religious basis'

(VNS-RB 1991, Articles 36 and 11.4). True, the DPS's continued existence puts the latter provision in doubt, but the mainstream parties have managed to twist the constitutional implant enough to deprive nationalists of any real support (Rechel 2007a).

2. Finding continuities

This section explores the history of this new nationalism's rise and demise in Bulgaria through the prism of the 2005 elections.

2.1. When nationalism threatened Bulgaria again (2005 – 2021)

There are striking the diachronic continuities between Bulgaria's present and its history as well as synchronic similarities with other contemporary democracies. First, ethnic cleavages have acquired a distinctively *multidimensional* character in which economic elements have become dominant. This trend accompanied the stabilisation of the new world order after the fall of the Berlin Wall, allowing nationalism more pathways to breakthrough. As a matter of fact, the way in which ethnic groups participate to a country's economy can lead to 'a majority group exercising a sort of economic hegemony over the minorities' as a result of *force majeure* or wilful premeditation (Warhola and Boteva 2003: 267). From this perspective, the return of nationalism has much to do with the Great Recession of 2008 the subsequent developments. These crises reinvigorated extant ethnic cleavages whose cultural and political significance had mostly waned around the globe though their economic significance. This is why attempts to concretise formal equality into actually exercisable faculties and economic rights have reinvigorated political forces often labelled as 'nationalist' or populist (Ishiyama and Breuning 2011). The crisis of the 1990s unleashed nationalisms in SEE, the Great Recessions awoke the spirit of the same animus in the West.

The new nationalist formations are engaging in the kind of highly-confrontational identity politics that the DPS and the other peaceful ethnic parties refrained from. But to read their success in terms of deep-rooted xenophobia or racism would be to misunderstand the phenomenon – as it was incorrect to read the Yugoslav wars as driven by 'ancient ethnic hatred' (Gagnon 2006). And despite its peculiarities, Bulgaria can be taken as an example of how liberal democracy can resist these assaults in 21st century not less than it did in the 1990s.

2.2. The 2005 elections: Enters new nationalism

At the 2005 parliamentary elections there were represented two pre-electoral alliances embracing nationalist ideas. First, the Bulgarian People's Union (*Bŭlgarski naroden съюз*, BNS), which included established parties from both the moderate – and the far right. Second, the National union Ataka (*Natsionalno obedinenie 'Ataka'* or simply *Ataka*), which comprised the eponym party and other minor radical political forces. At the end of the day, the BNS got 189,268 votes (5.19% of the total) and 13 deputies. Meanwhile, 296,848 votes (8.14%) were casted for Ataka

granting it 21 representatives (TsIK 2005). These results are especially interesting giving that the party actively campaigned for less than 50 days and it lacked the extensive material resources that all other parties made use of.

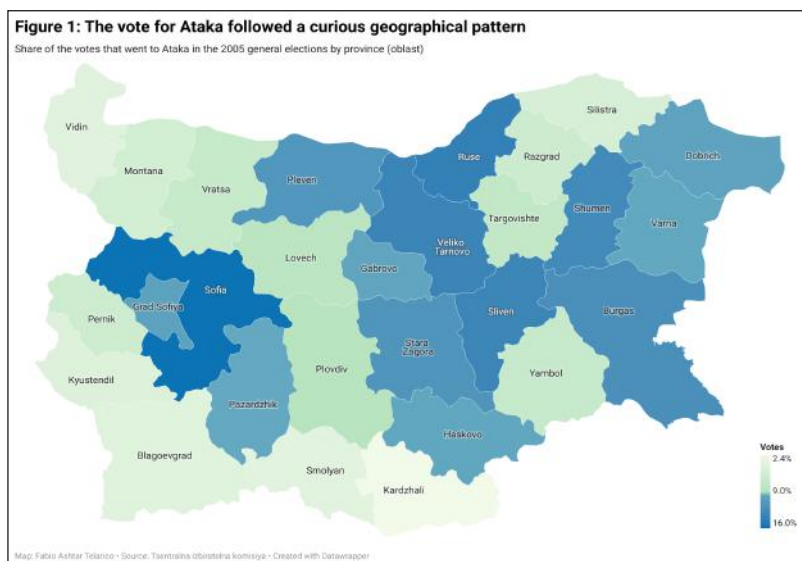

Figure 1

Ataka represented itself as a party taking care of the interest of the ethnic Bulgarian majority. Volen Siderov, the founder and leader of Ataka, and his associates built a party starting from the ensemble of sparse political forces which barely survived the SDS-BCP's heated antagonism in the 1990s. Tapping on the resentment created by the abysmal economic disparities and the seemingly too-generous treatment of ethnic minorities, Ataka exploited the ethnic Bulgarian majority's never-waned sense of belonging (see: Siderov 2003; Neïchev, Trifonov, and Aladzhov 2007; Ataka 2011).

1.2 Ataka's demise

In 2006 Siderov won a stunning second place in the first round of the presidential elections. He went on to an abysmal loss in the runoff – in which, however, he increased his votes by more than 600,000 preferences. This result started to worry the political establishment visibly. In a display of wit, mainstream parties reiterated the same strategy followed in the 1990s by the SDS and the BSP. Other parties took on the parts of Ataka's programme that seemed feasible and compatible with democracy. This was the case with moderate-right groups challenging the constitutionality of the DPS in court (Ghodsee 2008, 35). The government itself

put pressure on a court in Sofia to ban a party claiming to represent Bulgaria's Macedonians (Ataka 2008), an instance in which 'the [entire] political establishment followed Siderov's lead' (Kanev 2007).

Once again, this hazardous play yielded the expected results. In the 2011 presidential elections, Siderov stumbled visibly, finishing fourth and receiving only a fifth of the votes he had garnered five years before. Eventually, in 2016 Ataka only managed to enter the parliament in a coalition with more traditional nationalist parties. It resorted to the same alliance in 2017, obtaining modest results.

The party eventually decided to leave the coalition in 2019 (BNT 2019), and run on its own in 2021. Last April, Ataka won a mere 15,659 votes (or 0.49%) (TsIK 2021) with similar results in July and November; thus virtually disappearing from the political landscape.

Figure 2: Ataka's electoral decline was sudden, but long-lasting

Ataka's performance in national elections (2003-April 2021)

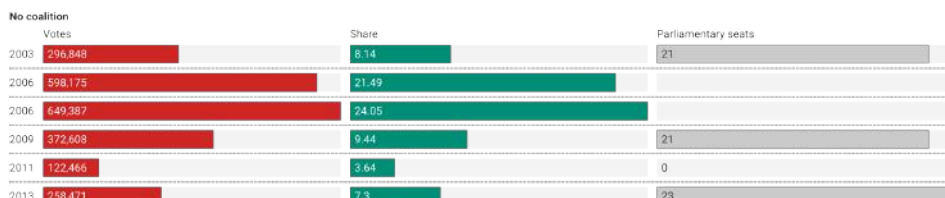

Figure 2

§ Conclusion, or how Bulgaria defeated extreme nationalism (again)

This paper explored the issue of inter-ethnic relations and state policies concerning ethnicity in 20th-century Bulgaria. A historical overview has proven the basic assumption of Bulgaria's unicity as an island of ethnic peacefulness in SEE to be wrong. However, these same findings underline the amazing success that Bulgarian elite has achieved by mediating between the interest of Muslim minorities and that of the ethnic majority. The continued activity of the DPS has provided a defence against insurgent nationalism in the 1990s, but that dam is crumbling.

In 2005, the Bulgarian 'ethnic model' (Rechel 2007b) was challenged by the rise of the nationalist Ataka party. While not naming the party expressly, 115 members of the European Parliament signed a *Written declaration on protection of people in Bulgaria against neo-totalitarianism* called on 'all the democratic parties of Bulgaria to condemn such views' (Groen-Kouwenhoven et al. 2006: 2).

Ataka's rise was contained, but this was not the result of mainstream elites' frontal assault as the *Written declaration* called for. On the contrary, mainstream parties put efforts to persuade voters that they can deliver on (some of the) nationalists' promises better and faster than anyone else. True, Ataka has changed

Bulgarian politics for good, but this is what elections exist for. Eventually, democracy has survived and Bulgarian liberalism has swallowed its adversaries. Perhaps, Western parties could learn from Bulgarian party system's second successful attempt to contain ethnic tensions despite a fraught history and a contested present.

REFERENCES

- Ataka 2008.** 'Регистрирането на ОМО „Илинден ПИРИН“ е антиконституционно [The Registration of OMO Ilinden PIRIN Is Anti-Constitutional]'. **Vestnik Ataka**, 17 December 2008. <http://arhiv.vestnikataka.bg/archive.php?broi=&text=омо&fromDate=&toDate=&newsID=55888>.
- Ataka 2011.** 'Читатели коментират толерирането на ромите у нас: българите мизерстваме, за да строят палати на циганите [Readers Comment on Tolerance of Roma in Bulgaria: Bulgarians Brought to Misery to Build Palaces for Gypsies]'. *Vestnik Ataka*. 16 November 2011. http://arhiv.vestnikataka.bg/show_news.php?id=215400&cat=10.
- Betz, Hans-George 1993.** 'The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe'. *Comparative Politics* 25 (4): 413. <https://doi.org/10.2307/422034>.
- BNT 2019.** 'Искрен Веселинов: Официално „Атака“ е изключена от коалиция „Обединени патриоти“ [Iskren Veselinov: Ataka Is Officially Excluded from the United Patriots Coalition]'. Novini BNT. 25 July 2019. <http://news.bnt.bg/bg/a/iskren-veselinov-niskata-izbiratelna-aktivnost-beshe-osnoven-vrag-na-izborite>.
- Bugajski, Janusz, 2002.** *Political Parties of Eastern Europe: A Guide to Politics in the Post-Communist Era*. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe.
- Bulgarian Times, 2019.** 'На 29 май 1989 година Тодор Живков приканва всички, които не се чувствуват българи, да се махат от България [On May 29, 1989 Todor Zhivkov invited all those who do not feel Bulgarians to leave Bulgaria]'. Bultimes. 11 November 2019. <https://bultimes.com/29-05-1989-g-zhivkov-otvarya-granitsite-zapochva-golyamata-ekskurzija-video/>.
- Courtois, Stéphane, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartošek, and Jean-Louis Margolin, eds. 1997.** *Le Livre noir du communisme. Crimes, terreur, répression*. 1st ed. Paris: R. Laffont.
- Courtois, Stéphane, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartošek, Jean-Louis Margolin, and Mark Kramer, eds. 1999. *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*. Cambridge, Mass. ; London, England: Harvard University Press.
- Drezov, Kyril, 2000.** 'Bulgaria: Transition Comes Full Circle, 1989 – 1997'. In *Experimenting With Democracy: Regime Change in the Balkans*, edited by Tom Gallagher and Geoffrey Pridham, 1st ed., 194 – 218. London ; New York, NY: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203030264>.
- Eminov, Ali M., 1990.** 'Nationality Policy in the USSR and in Bulgaria: Some Observation'. *The Anthropology of East Europe Review* 9 (2): 3 – 12.

- Eminov, Ali M., 1997.** 'Bulgarian Turkish: The Linguistic Effects of Nationality Policy'. In *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, 144 – 166. New York: Routledge.
- Fukuyama, Francis 1989.** The End of History? *The National Interest*, 3-18-3-18.
- Fukuyama, Francis, 1992.** *The End of History and the Last Man*. Free Press.
- Gagnon, V. P. Jr. 2006.** Image versus Reality: Misidentifying the Causes of Violence. In *The Myth of Ethnic War*, 1st edition, 31 – 51. Ithaca, N.Y: Cornell University Press.
- Gallagher, Tom, 2000.** 'Nationalism and Democracy in Southeast Europe'. In *Experimenting With Democracy: Regime Change in the Balkans*, edited by Tom Gallagher and Geoffrey Pridham, 1st ed., 84 – 110. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203030264>.
- Ghodsee, Kristen, 2008.** 'Left Wing, Right Wing, Everything: Xenophobia, Neo-Totalitarianism, and Populist Politics in Bulgaria'. *Problems of Post-Communism* 55 (3): 26 – 39. <https://doi.org/10.2753/PPC1075-8216550303>.
- Groen-Kouwenhoven, Elly de, Michael Cashman, Erik Meijer, Alexander Graf Lambsdorff, and Geoffrey Van Orden. 2006.** 'Written Declaration on Protection of People in Bulgaria against Neo-Totalitarianism'. European Parliament.
- IPU. 2007.** 'Parliamentary Elections Narodno Sobranie, 1990'. Interparliamentary Union. 11 January 2007. http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2045_90.htm.
- Ishiyama, John, and Marijke Breuning, 2011.** 'What's in a Name? Ethnic Party Identity and Democratic Development in Post-Communist Politics'. *Party Politics* 17 (2): 223 – 241. <https://doi.org/10.1177/1354068810391157>.
- Kanev, Krassimir, 1998.** 'Law and Politics on Ethnic and Religious Minorities in Bulgaria'. In *Communities and Identities in Bulgaria*, edited by Anna Krasteva, 55 – 93. Ravenna: Longo Editore.
- Kanev, Krassimir, 2007.** 'In the Case of UMO – Ilinden – Pirin, Bulgarian Politicians Followed Attack's Lead'. *Obektiv*, 11 January 2007. <https://issuu.com/bghelsinki/docs/138-01-1->.
- Karagiannis, Evangelos, 2003.** 'Fremdzuschreibung und Minderheit: Bemerkungen zu den Pomaken Bulgariens [External Attribution and Minority: Comments on the Pomaks of Bulgaria]'. *Journal of Balkanology*, no. 39: 15. <http://zeitschrift-fuer-balkanologie.de/index.php/zfb/article/viewFile/4/4>.
- Karamikhova, Margarita, 2003.** 'Емиграцията от Родопите – нов феномен или временен отговор в периода на криза [Emigration from the Rhodopes – a new phenomenon or temporary response in times of crisis]'. In *Да живееш там, да се сънуваш тук. Емиграционни процеси в началото на XXI век [To live there, to dream here. Emigration processes at the beginning of the XXI century]*, edited by Margarita Karamikhova, 1st ed., 23 – 108. Mezhdunaroden tsentur za izsledvane na maltsinstvata i kulturnite Vzaimodeistviya.
- Karpat, Kemal H., 1985.** *Ottoman Population, 1830 – 1914: Demographic and Social Characteristics*. Turkish and Ottoman Studies. Madison, Wis: University of Wisconsin Press.

- Lunt, Horace G., 1986.** ‘On Macedonian Nationality’. *Slavic Review* 45 (4): 729 – 734.
- Nahapetyan, Haykaram. 2007.** ‘The Turks of Bulgaria: The 5th Column of Ankara’. *21st Century* 1 (1): 33 – 49.
- Naimark, Norman M, and Holly Case, 2003.** *Yugoslavia and Its Historians: Understanding the Balkan Wars of the 1990s*. Palo Alto: Stanford University Press.
- Neïchev, Simeon, Vladimir Trifonov, and Ivan Aladzhov. 2007.** Волен Сидеров Между Лъжата и Истината [Volen Siderov between Lies and the Truth]. Sofia: Bulgarski pisatel.
- NSI, 2011a.** Население по области, общини, населени места и самоопределение по етническа принадлежност към 1.02.2011 година [Population by districts, municipalities, settlements and self-determination by ethnicity as of 1.02.2011]. Census. Sofia: Natsionalen statisticheski institut. https://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011_ethnos.xls.
- NSI, 2011b.** Преброяването: Население по местоживееене, полиетническа група [Censuses: Population by residence, sex and ethnic group]. Census. Sofia: Natsionalen statisticheski institut.
- NS-NRB. 1990.** ‘Декларация на Народното събрание на РПБ по национални въпроси [Declaration of the National Assembly of the People’s Republic of Bulgaria on the National Issue]’. *Dŭzhaven vestnik* 2 (6): 3 – 5.
- OSNV, 1990.** ‘Слово на Обществения съвет по Националния въпрос [Declaration by the Public Council on the National Issue]’. OMDA – Wonderland Bulgaria. January 1990. http://www.omda.bg/public/arhiv/klubat/slovo_p_simeonov_na_obshtestveniya_savet_natzionalniya_vapros_yanuari_1990.htm.
- Parakochev, Georgi, 2012.** *Кратка история на българското “родолюбие [A Brief History of Bulgarian Patriotism]*. Deutsche Welle. 28 March 2012. <https://www.dw.com/bg/кратка-история-на-българското-родолюбие/a-15841825>.
- Pirro, Andrea L.P., 2014.** ‘Populist Radical Right Parties in Central and Eastern Europe: The Different Context and Issues of the Prophets of the Patria’. *Government and Opposition* 49 (4): 600–629. <https://doi.org/10.1017/gov.2013.32>.
- Politburo of the CC of the BCP. 1965.** ‘Appendix B – Decision A101’. In *Destroying Ethnic Identity. The Gypsies of Bulgaria*, edited by Ted Zang, 68 – 72. A Helsinki Watch Report : June 1991. New York, NY: Human Rights Watch. <https://books.google.it/books?id=Af4dnDvGNPkC>.
- Rechel, Bernd, 2007a.** ‘State Control of Minorities in Bulgaria’. *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 23 (3): 352 – 370. <https://doi.org/10.1080/13523270701507030>.
- Rechel, Bernd, 2007b.** ‘The “Bulgarian Ethnic Model” – Reality or Ideology?’ *Europe-Asia Studies* 59 (7): 1201 – 1215. <https://doi.org/10.1080/09668130701607169>.
- Ruiter, Robin de. 2003.** *Jugoslavia: prima vittima del nuovo ordine mondiale [Yugoslavia: First victim of the new world order]*. Vicenza: Zambon.
- Siderov, Volen. 2003.** *Булгарофобия*. 1st ed. Sofia: Bumerang BG.

- Stoyanov, Valeri.** 1998. *Турското население в България между полюсите на етническата политика [The Turkish population in Bulgaria between the poles of ethnic politics]*. Sofia: Lik. <http://books.google.com/books?id=Umm2AAAAIAAJ>.
- The Economist.** 1999. 'Turks and Bulgars Make Up', 25 February 1999. <https://www.economist.com/europe/1999/02/25/turks-and-bulgars-make-up>.
- Thompson, Helen.** 2019. 'The Illusions of the 1990s Have Been Shattered but the Decade Is Still Distorting World Politics'. *New Statesman*, 28 August 2019.
- TsIK.** 2005. 'ЦИК – Решение № 326/28.06.2005 [TsIK- Decision No. 326 / 28.06.2005]'. Tsentralna izbiratelna komisiya. <http://pi2005.cik.bg/reshenia/326.html>.
- TsIK..** 2021. 'Парламентарни избори 4 април 2021: Резултати [Parliamentary Elections April 4, 2021: Results]'. Tsentralna Izbiratelna Komisiya. 5 April 2021. <https://results.cik.bg/pi2021/rezultati/>.
- Vasileva, Darina,** 1992. 'Bulgarian Turkish Emigration and Return'. *International Migration Review* 26 (2): 342 – 352. <https://doi.org/10.2307/2547061>.
- VNS-RB,** 1991. 'Конституция на Република България [Constitution of the Republic of Bulgaria]'. Narodno sübranie na Republika Bülgariya. 1991. <https://www.parliament.bg/bg/const>.
- Warhola, James W., and Orlina Boteva,** 2003. 'The Turkish Minority in Contemporary Bulgaria'. *Nationalities Papers* 31 (3): 255 – 280. <https://doi.org/10.1080/0090599032000115484>.
- Werth, Nicolas,** 2012. *Histoire de l'Union soviétique: de l'Empire russe à la Communauté des Etats indépendants 1900 – 1991*. 1 éd. Quadrige manuels. Paris: PUF.

**Студентски форум
Forum Studenti**

ВИДОВЕ АЛТЕРНАТИВЕН ТУРИЗЪМ И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА РАЗВИТИЕ В БЪЛГАРИЯ

Анти Караити

Атински университет

Научен консултант: лектор Генчо Банев

Атински университет

Резюме. Статията разглежда т.нар. „алтернативен туризъм“, като се спира на някои от добрите практики в България и на по-популярните и характерни дестинации за този вид туризъм в страната – ски и планински туризъм, културен туризъм и агротуризъм. Посочват се и някои проблеми, свързани със слаборазвити региони, на които държавата не е обърнала необходимото внимание и поради това много граждани напускат тези региони. Споменават се развиващи проекти и мерки, които са предприети или биха могли да бъдат предприети за насърчаването на алтернативния туризъм. Подчертавайки красотата и богатството на маргинализираните и по-слабо развитите региони, това би могло да ги съживи. Така крайните и граничните региони биха могли да се превърнат в алтернативни туристически дестинации в близко бъдеще. В статията се споменават и конкретни действия, предприети от българското правителство за насърчаване на туризма в отделни региони и възможните им перспективи за развитие.

Ключови думи: България; туризъм – алтернативен и масов; Стара планина; Странджа; Рила; Пирин; Северозападна България; перспективи за туризъм

DIFFERENT KINDS OF ALTERNATIVE TOURISM AND DEVELOPMENT POTENTIALS IN BULGARIA

Anthi Karaiti

University of Athens

Advisor: Lecturer Guentcho Banev

University of Athens

Abstract. The paper examines so-called “alternative tourism” by focusing on some Bulgarian good practices. The paper reviews the country’s most popular and distinctive destinations for this type of tourism: ski and mountain tourism, cultural tourism and agrotourism. It also highlights some of the problems related

to underdeveloped regions from which many residents emigrate due to of public investments. There is also mention of ongoing projects and measures that are either being taken or could be taken to support alternative tourism in those areas. Clearly, the aim is to revitalize those peripheral, less-developed areas by emphasising their attractivity and, thus, turning marginalised and border regions into alternative tourist destinations.

Keywords: Bulgaria; tourism – alternative and mass; Stara Planina; Strandzha; Rila; Pirin; North-West Bulgaria; prospects for tourism in individual regions and possible prospects for development

Най-общо туризмът може да се разглежда в две основни категории – *масов* и *алтернативен* или специализиран туризъм. През последните години в България е разработената туристическа стратегия, която има за цел да създаде международно разпознаваем имидж на страната като туристическа дестинация с квалифицирани услуги. Стратегията разчита на устойчивото развитие и се стреми да привлече местни и чуждестранни туристи.

Масовият туризъм е широко разпространен и познат от години. Той се отнася до големи туристически курорти и комплекси. Често се свързва с индустриално развитие, спекула и комерсиализация на исторически обекти, което води до нарушаване на околната среда и екосистемите, до злоупотреба с природни ресурси.

Като *алтернативен туризъм* бихме могли да определим набор от туристически услуги, които са подчинени преди всичко на специалните нужди, предпочитания и мотивации на туристите, но същевременно отговарят на определени характеристики, които правят този вид туризъм различен от *масовия*. Основните характеристики на алтернативния туризъм са първоначално опазването на природната среда и прякото взаимодействие на човека с района, който посещава. Същевременно се спазват принципите на устойчиво развитие, избягват се класическите туристически предложения и се оказва подкрепа на селските райони, което представлява средство за насърчаване на туризма и допринася за разчупване на сезонността на туристическото търсене. Хората, които се интересуват от алтернативен туризъм, са индивидуални пътешественици или малки и средни групи (8 – 15 души), които искат да научат нови неща и да опознаят местната култура по време на своята почивка или ваканция.

Причината да изберем темата за алтернативния туризъм в България, се крие в желанието за професионална реализация в тази област, както и в любовта към природата и околната среда. Намирам за важно популяризирането на природни красоти, селски, гранични и морски райони, далеч от градските центрове, разполагащи с ресурси, красота и богата история, които могат да спомогнат за подобряване на заетостта на местните жители. Родена съм в малко крайморско градче в Северна Гърция, само на два часа път от Бълга-

рия. Реших да науча повече за България като дестинация, благоприятстваща развитието на алтернативния туризъм и как се е развил този сектор през последните години.

Гърция, като страна с развит туристически бранш, отделя специално внимание на алтернативния туризъм. На сайта на гръцкото Министерство на околната среда и енергетиката можем да намерим примерен списък с видове алтернативен туризъм (Министерство на околната среда и енергетиката на Републиката Гърция 2022, чл. 6):

1. Екотуризъм	10. Риболовен туризъм
2. Приключенски туризъм	11. Спортно-развлекателен туризъм
3. Селски туризъм	12. Екстреман туризъм
4. Устойчив туризъм	13. Ски и планински туризъм
5. Конгресен туризъм	14. Балнеотуризм
6. Културен туризъм	15. Спа и уелнес
7. Религиозен туризъм	16. Медицински туризъм
8. Воден туризъм	17. Морски туризъм
9. Ловен туризъм	18. Градски туризъм

Към тези видове могат да се добавят също:

19. Гастрономически туризъм
20. Голф туризъм
21. Конферентен и научен туризъм и др.¹⁾

Темата е твърде обширна и затова тук ще разгледам само няколко вида алтернативен туризъм, които се смятат за най-характерни и известните в България. Информация почерпих най-вече от официални туристически сайтове (гръцки и български), както и от официални тематични сайтове, напр. на ресорните министерства.

Ски и планински туризъм. Според мен това е най-разпространеният вид алтернативен туризъм в България. Поради разнообразния климат и обилните снеговалежите в планинските райони през зимните месеци този туризъм привлича много туристи от съседните страни. В България, изглежда, този вид туризъм е най-добре организиран. Природните и финансовите ресурси за развитие на зимните курорти са напълно оползотворени.

1. Тук можем да споменем една оригинална идея за литературен туризъм – проекта на Пловдивския университет *Живописна България – български литературни маршрути*, в който участва и Атинският университет <<https://blr.uni-plovdiv.bg/>> (10-05-2022)

Важна за популяризирането на този вид туризъм е и широката реклама в медиите. Според официалния туристически портал *България – открий и сподели*, около 30% от територията на България е заета от планини. ... Продължителността на ски сезона в средно високите и във високопланинските курорти е около 130 дни. Те предлагат отлични условия за практикуване на зимни спортове и за почивка през лятото сред прохладата на вековните гори.

(Bulgaria Travel 2011)

Някои от най-важните планини, които включват ски курорти за зимни екскурзии в България, са:

а) Стара планина (най-голямата планинска верига в България, която пресича страната по дължина) „*Любим маршрут за планински туризъм е изкачването на най-високия ѝ връх Ботев (2376 м)*“ (Bulgaria Travel 2011). Ски-курорти: Беклемето, Узана и др.

б) Родопите (планината се простира в голям мащаб и заема голяма част от Централна Южна България). Според сайта „Туризъм в България“: „Родопите са известни с мекия си средиземноморски климат, с топлите слънчеви дни и мека зима, със съхранените фолклорни традиции, вкусната кухня и гостоприемните жители“ (Bulgaria Travel 2011). Ски-курорти: Пампорово, Чепеларе, Цигов чарк и др.

в) Рила с известния ски-център Боровец и Пирин с известния курортен град Банско (в Югозападна България и една от най-популярните ски дестинации сред гърците от Северна Гърция).

Културен туризъм. Друг вид алтернативен туризъм, който България може да предложи на своите посетители, е *културният туризъм*. България е страна с хилядолетна история и наследство от древни култури, както и интересни паметници в областта на историята, културата, етнографията, религията, архитектурата и изкуството. Според мен, въпреки че през последните години страната е предприела някои стъпки за популяризиране на културния туризъм сред широката публика, тя все още не е използвала, поне на рекламno ниво, всички възможни средства, така че да постигне същите резултати като при планинския и ски туризма.

Ще цитирам някои данни за културния туризъм според официалния туристически портал *България – открий и опознай*:

„По територията на цялата страна са пръснати уникални археологически открития... В страната ни са регистрирани около 40 000 исторически паметници (7 от които в Списъка на ЮНЕСКО на световното културно наследство), 36 културни резервата, 160 манастира, около 330 музея и галерии... Възрожденският дух и култура на България могат да бъдат открити в много от българските градове и села. ...Много са и възможностите за туристите да се запознаят с традиционни български занаяти ... опознаване на традиционните

стопански дейности по нашите земи – производство на розово масло, на вино и др.... В страната функционират над 200 музея“

(Bulgaria Travel 2011)

С оглед да насърчи културния туризъм, българската държава предприема през последните години целенасочени действия за неговото развитие. Международни изложби например се организират около популяризирането на културния елемент на страната. Ще спомена ежегодната туристическа изложба „Културен туризъм“, предвидена за септември 2021 г. във Велико Търново. Ето някои акценти по публикация на БТА:

Акцент на конферентната програмата ще бъде дискусия на тема *„Насърчаване на инвестициите и иновациите в туризма чрез развитие на партньорства“*, която ще се организира съвместно с Министерството на туризма. ... Регионалният център за опазване на нематериалното културно наследство в Югоизточна Европа под егидата на ЮНЕСКО ще организира кръгла маса на тема *„Живите наследства – опазване, съхранение и предаване на следващите поколения“*.

(Alexandrova 2021)

Както посочва БТА, изложението е съпътствано от национален конкурс „Чети и пътувай“, от Националния студентски конкурс за най-добра разработка на туристическа тематика, както и от други традиционни събития.

Селски туризъм. Агротуризмът също е много перспективна форма алтернативен туризъм, който може да се съчетава и с културния туризъм.

А. Популярни райони и обекти

Поради изобилието от природни и културни богатства в България (уникалната местна кухня, запазен фолклор, обичаи и занаяти, селища, архитектурни убежища и красива природа) този вид туризъм се радва на засилен интерес от страна на посетителите. Особен интерес към него проявяват значителен брой чуждестранни туристи от страни с различна битова и материална култура.

Според официалния туристически портал *България – открий и опознай* посетителят, който иска да се докосне до селския туризъм на България, ще изпита следното:

„Обикновено гостите се посрещат в автентична къща, строена през XIX или XX век, а част от преживяването е храната, която домакините приготвят от екологично чисти продукти. На село има много интересни занимания. Туристите имат възможност да участват в ръчно доене и косене, квасене на мляко, производство на домашно сирене и кашкавал, приготвяне на сладка и др. В почти всяка селска къща се приготвят домашна ракия и вино. Вечер, когато слънцето залезе, туристите могат да се хранят със стопаните на къщата. Поднасят се традиционни гозби, слушат се народни песни и местни поверия и легенди.“

(Bulgaria Travel 2011)

Някои от най-популярните и добре разработени райони в България са следните.

– Стара планина, където има много красиви села като Априлци, Шипково, Рибарица, Медвен и др.

– Странджа планина, с колоритната природа и атрактивните села като Българи, Граматиково, Кости, Бръшлян и др. (Obshtina Burgas 2011).

– Пирин планина (*стгр.* Орбелус), като една от отлична дестинация. Планинският масив е известен с богатата си флора и фауна. Българското правителство е обявило повече от 40 000 хектара от планината за защитена територия, разширена и преименувана на „Национален парк Пирин“, който от 1983 г. е обект на ЮНЕСКО за световно природно и културно наследство (National Park “Pirin” 2011).

Б. Изоставени райони – друг важен аспект с перспективи

Освен споменатите развити райони, които България използва успешно за създаването на имидж на привлекателна и достъпна за туристите дестинация, в страната съществуват и други райони, за които картината е по-различна. Такъв е случаят със северозападната част на страната, която е най-бедният район на Европейския съюз според публикацията „Bulgaria’s northwestern region is EU’s poorest – Eurostat“ на популярния сайт *SeeNews. Business Intelligence for Southeast Europe* за икономически новини от Югоизточна Европа (Tanev 2017).

Също така в проучване на агенция „Франс Прес“ (AFP) се твърди, че поради лоша инфраструктура се отчита тенденция по-младото население в Северозападна България да намалява с годините, тъй като търси работа и по-добър живот другаде (AFP 2014, Mineva 2011). Поради това населението е предимно от възрастни хора, които се препитават най-вече от селскостопанска работа (bTV 2011).

С цел да компенсира тази негативна страна, през 2021 г. българското правителство се опитва да реализира нова програма за възстановяване на региона. Въпросният регион попада във фокуса и на други проучвания, като статията със заглавие „Supporting Bulgaria’s Regional Development Reform“, публикувана в портала *The World Bank Group*. В публикацията се говори за „...уникално глобално партньорство: пет институции, работещи за устойчиви решения, които намаляват бедността и изграждат споделен просперитет в развиващите се страни...“ (World Bank Bulgaria 2021, тук в превод)²

В началото на статията се казва:

„Българското правителство в усилията си да се възползва максимално от този нов инструмент, поиска от Световната банка да помогне в подготовката за това финансиране. Планът на правителството за въвеждане на интегриран подход към териториалното развитие и рационализиране на териториалните

2. “unique global partnership: five institutions working for sustainable solutions that reduce poverty and build shared prosperity in developing countries”

инвестиции в секторни програми се очаква да струва 2,2 милиарда евро, което представлява близо една четвърт от бюджета на програмите в осем програми за България“ ...“ (World Bank Bulgaria 202)³⁾

И в допълнение:

„В подготовка за новия планов период на Европейския съюз (ЕС) за 2021 – 2027 г., българското правителство планира нова ера на финансиране на регионалното развитие, като се фокусира върху реализирането на интегрирани териториални инвестиции... Понастоящем пет от шестте статистически териториални единици на България, известни като Номенклатура на териториалните единици за статистика 2 (NUTS 2), се считат за изоставащи поради статуса им с ниски доходи. Регионите NUTS 2 обикновено имат между 800 000 и 3 000 000 жители. Задълбочаващите се неравенства в българския контекст могат да се дължат на редица фактори, включително концентрирано градско развитие в няколко ключови градски центъра, отрицателни демографски тенденции, обезлюдяване, лоша свързаност в рамките на и между регионите и неравносечно предоставяне на основни услуги...“ (World Bank Bulgaria 202)⁴⁾

Смятам, че активирането на българската държава през последните години, в съчетание с финансовата помощ на Световната банка е важна стъпка за съживяването на северозападните и граничните райони на България. Според мен това са места, които биха могли с подходяща инфраструктура да допринесат за привличане за туристи, интересувачи се от агротуризм, ловен туризъм, екотуризм и др.

Като конкретен пример за природна красота, които можем да „открием“ в Северозападния регион, са Белоградчишките скали – група скали с неравни и странни форма, червеникав цвят и височина до 100 м (Angelova 2017).

Към горните мерки, приети от българското правителство, биха могли да се добавят и други действия, които да върнат младите хора. Също така про-

-
3. “Bulgarian government in its efforts to make the most of this new instrument has asked the World Bank to help in the preparation for this funding. The government’s plan to introduce the integrated approach to territorial development and streamline territorial investments into sectoral programs is expected to cost EUR 2.2 billion – representing nearly a quarter of the programs’ budget across eight programs for Bulgaria”.
 4. “At present, five out of Bulgaria’s six statistical territorial units known as Nomenclature of Territorial Units for Statistics 2 (NUTS 2) are considered lagging – due to their low-income status. The NUTS 2 regions usually have between 800,000 and 3 million inhabitants The deepening inequalities in Bulgarian context can be attributed to a number of factors, including concentrated urban development in a few key urban centers, negative demographic trends, depopulation, poor connectivity within and between regions, and unequal basic service provision.”

веждането на по-обща децентрализация в посока Северозападна България би помогнала за възстановяването на този изоставен район, който може да се превърне в интересна туристическа дестинация.

Накрая ще спомена още нещо положително за развитието на алтернативния туризъм в България, а именно създаването на *Българската асоциация за алтернативен туризъм* (БААТ 2020). Ето как Асоциацията се самоопределя:

„Член.1 (1) Българска асоциация за алтернативен туризъм, наричана за краткост „сдружението“ или „БААТ“, е юридическо лице с нестопанска цел, осъществяващо дейност в обществена полза.

(2) БААТ обединява на доброволен принцип юридически и дееспособни физически лица, опериращи на национално и местно ниво органи, организации и административни структури, работещи в сферата на туризма, екологията, културата и производството, които споделят идеите за устойчивото развитие на българския туризъм чрез налагането на алтернативните форми на туризъм, като мотор на регионалното развитие и на опазването и устойчивото използване на българското природно и културно-историческо наследство и живите традиции.“

Заключение. Без съмнение, България е страна, богата на природни красоти. Съществуват множество места, които си струват да бъдат посетени. Места, където човек може да се докосне до един по-естествен и прост, в добрия смисъл на думата, начин на живот. Чрез различните видове алтернативен туризъм можем да опознаем множество аспекти на българските природни и културни богатства и красоти. Разбира се, както споменахме, много райони в България се нуждаят от радикални програми за развитие, които биха спомогнали за разгръщането на целия потенциал на природното и културното богатство.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- AFP 2014:** AFP, “Hard times in northwest Bulgaria, the EU’s poorest region”, *AFP News Agency*. 15/05/2014 <<https://www.youtube.com/watch?v=Npd5z-Gd2PU>> (10-05-2022)
- Alexandrova 2021:** Alexandrova, S. „За първи път тази Община Велико Търново прави Международното изложение „Културен туризъм“ през есента“, *Българска телеграфна агенция*. 18-08-2021 <<https://www.bta.bg/bg/news/bulgaria/regional-news/31776-Za-parvi-pat-tazi-Obshtina-Veliko-Tarnovo-pravi-Mezhdunarodnoto-izlozhenie-Kult>> (10-05-2022)
- Angelova 2017:** Angelova, M. , A Brief History of Bulgaria's Belogradchik Fortress“, *Culture Trip*, 22/03/2017 <<https://theculturetrip.com/europe/bulgaria/articles/a-brief-history-of-bulgarias-belogradchik-fortress/>> (10-05-2022)
- БААТ 2020:** Мисия, цели и предмет на дейност на БААТ, *БААТ*. 08-03-2020 <<https://www.baatbg.org/bg/мисия/10/>> (10-05-2022)

- bTV 2011:** bTV, „Северозападна България – най-бедна в ЕС“, *bTV News*. 11/12/2011 <https://btvnovinite.bg/373050569-Severozapadna-Bulgaria_.html> (10-05-2022).
- Bulgaria Travel 2011:** Bulgaria Travel, „Планински и ски туризъм: България – отрий и сподели“, <<https://bulgariatravel.org/bg/видове-туризъм/планински-ски-туризъм/3/>> (10-05-2022)
- Mineva 2011:** Mineva, V. „Програма за стабилизиране на Северозападна България“, *bTV News*, 05/03/2011 <https://bntnews.bg/bg/a/48260-programa_za_stabilizirane_na_severozapadna_bylgarija> (10-05-2022).
- Ministry of Environment and Energy of the Hellenic Republic 2022:** „Άρθρο 06: Ειδικές – εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου [Член 06: Специални – алтернативни форми на туризъм. Рамка за устройство на територията и устойчиво развитие]“, *Μινистерство на околната среда и енергетиката* <<http://www.opengov.gr/minenv/?p=5145>> (10-05-2022)
- National Park “Pirin” 2011:** National Park “Pirin”, „Полза за хората и природата“. *Сп. Орбел*, бр. 2, 2011 <http://pirin.bg/orbel/24_2_11/24_3_polza.html> (10-05-2022)
- Obshtina Burgas 2011:** Obshtina Burgas, The Village of Kostî [село Кости], *Green Corridors*. 01-02-2011 <<https://greencorridors.burgas.bg/en/objects/view/23>> (10-05-2022)
- Tanev 2017:** Tanev M. „Bulgaria's northwestern region is EU's poorest – Eurostat [Северозападният регион на България е най-бедният в ЕС – „Евростат“]“, *SeeNews*. 30/03/2017 <<https://seenews.com/news/bulgarias-northwestern-region-is-eus-poorest-eurostat-563516/>> (10-05-2022)
- World Bank Bulgaria 2021:** World Bank Bulgaria. „Supporting Bulgaria’s Regional Development Reform [В подкрепа на реформата на регионалното развитие в България]“, *World Bank*. 24/08/2021 <<https://www.worldbank.org/en/country/bulgaria/brief/supporting-bulgaria-s-regional-development-reform>> (10-05-2022)

Студентски форум
Forum Studenti

THE MACEDONIAN QUESTION IN THE CONTEXT OF THE POLITICS OF THE NEIGHBOURING BALKAN COUNTRIES

Chrysoula Kyritsou, Sevastiani Danali

University of Athens

Advisor: Lecturer Guentcho Banev

University of Athens

Abstract. The article examines historically the emergence and development of the so-called *Macedonian question/s*, which appear/s to have multiple dimensions and should not be viewed as contiguous single problem or issue. Obviously, this is a complex matter that must be addressed from different points of view. However, it is unlikely that we will find a solution ourselves, even if we read every book that has been written about the/se issue/s. We deem an approach to this issue adequate for the purpose of examining the reasons behind the behaviour of each of Macedonia's neighbours separately (Bulgaria, Greece, Serbia, Albania, etc.) as opposed to their interests. Perhaps, these issues will remain forever unresolved until all participants accept any solution without "complaints".

Keywords: Macedonian questions; Macedonia; Bulgaria; Greece; Serbia; Albania; historical discourse

МАКЕДОНСКИЯТ ВЪПРОС В КОНТЕКСТА НА ПОЛИТИКАТА НА СЪСЕДНИТЕ БАЛКАНСКИ СТРАНИ

Хрисула Кирицу, Севастиани Данали

Атински университет

Научен консултант: лектор Генчо Банев

Атински университет

Резюме. Статията разглежда в исторически план възникването и развитието на Македонския(ите) въпрос(и), който(които), изглежда, има(т) много измерения и не трябва да се разглежда(т) като един-единствен проблем или въпрос. Със сигурност темата е комплексна и е редно да се подхожда към нея от различни гледни точки. В същото време обаче, не бихме били в състояние от само себе си да намерим решение, дори и да прочетем всички книги, написани по въпроса/въпросите за Македония. Смятаме, че историческият подход

към този въпрос е правилен, тъй като нашата цел не беше да изследваме интересите на отделните съседни страни, а ефектите и причините за реакциите на всяка страна поотделно – България, Гърция, Сърбия, Албания и др. Може би това е един от въпросите, които ще останат завинаги неразрешени, тъй като проблемът приключва едва когато всички участници си тръгнат без „оплаквания“ и „чувство за неоправданост“.

Ключови думи: македонски въпрос(и); Македония; България; Гърция; Сърбия; Албания; исторически дискурс

There have been several influences over the development and future of the region called “Macedonia”. Greece, Bulgaria, and Serbia have played a key role in the region’s political, geographical, and historical development. At the same time, propaganda has played an important role in the formation of the Macedonian “national identity”. However, what was the impact of each these influences over time?

The Macedonian question is an issue which has been troubling many European states for different reasons since the end of the 19th century.

Delimitation of the subject. From the the *treaty of San Stefano* (1878) to the dispute over the name of the contemporary state of Macedonia (from FYROM to North Macedonia), both the Macedonian question and the international context within which it develops have changed many times. Indeed, as the decades passed, the purpose and way of laying claims of the region of Macedonia has changed. Each Balkan country that participated in these claims left a different impact on the creation of nowadays North Macedonia. Therefore, it would be a mistake to look at this issue as a continuous and unchanging phenomenon. It is important to define the region that we will refer to as Macedonia in the following text. Using the term “Macedonia” we mean the area that extends to the geographical region as attested in several historical sources. During the long period of Ottoman rule, the people who lived in this region did not have their own national identity. So, can we really use the singular form *question* when discussing this issue even though it has changed so many forms over time?

Emergence of Bulgaria. According to Greek historiographical sources, the Macedonian question began with the constitution of the Bulgarian Exarchate in 1870 (Papastathis 1987: 64 – 66). This is one of the most important moments in the history of modern Bulgaria, marking its creation as an autonomous ecclesiastical entity, although based in Constantinople. Sultan Abdul Aziz, who wanted to maintain good relations with Russia, accepted this request with the agreement of England, Russia, and France, despite some opposition by the Patriarchate of Constantinople. The unrest caused by this act affected not only the Ecumenical Patriarchate which began to lose its power, but also all the Balkan countries. At the same time, the

Pan-Slavic movement was “stimulated”, since the Bulgarian Exarchate was now outside the Patriarchate of Constantinople’s control, thus giving Bulgaria grounds for further development.

Treaties and border revisions. This force was greatly enhanced in 1878 by the *treaty of San Stefano* (Naltsas 1953). The *Treaty* was signed by Russia and the Ottoman Empire in Constantinople. During the preceding Russo-Ottoman War, Serbia, Bulgaria, Romania, and Montenegro sided with Russia, while Greece maintained a neutral attitude and did not reap the benefits of the formers’ victory. By this treaty, the attempt was made to settle the Eastern question. At the same time, the prospect for the creation of the so-called “Great Bulgaria” became a realistic possibility after the Eastern Rumelia’s annexation (i.e., the northern part of Thrace) in 1885. Subsequently, Bulgaria, Greece, and later, by extension, Serbia laid claims over the annexation of Ottoman territories which part of their population had “expatriated”.

This situation was reversed a few months later by the Treaty of Berlin (Stoukas 2022). Eventually, Bulgaria’s future was determined by England, Austria-Hungary, France, Italy, Russia, and the Ottoman Empire. Bulgaria itself had been excluded from the negotiations, despite the Russian side’s insistence. Macedonia, like other regions, returned to the previous situation. Shortly thereafter, with the Constantinople Agreement in 1881, the Ottoman Empire ceded Thessaly to Greece, opening prospects of further Greek claims in the neighboring regions of Macedonia. The terms of the Treaty of San Stephen were overturned. Trying unsuccessfully to restore some balance, both decisions caused uprisings and interstate quarrels.

Macedonian Struggle. All the aforementioned information is equally important to understand the first major moment in the Macedonian question’s history: the Macedonian struggle. At that time, the Ottoman yoke together with the variety of ethnic, linguistic, and religious groups residing in the region of Macedonia worked against the development a specific national identity. According to contemporary sources, the predominant linguistic element was Bulgarian. Meanwhile, religiously speaking, most of the population consisted of Christians belonging to the Patriarchate of Constantinople. The situation changed with the creation of the Bulgarian Exarchate (1870) as only part of the population adhered to the new institution.

The Macedonian struggle was mainly a bilateral issue in the relation between Greece and Bulgaria, albeit with some Serbian and Romanian entanglements. Although the conflict, in the form of unarmed rivalries, had been going on since 1870, most sources refer to the period 1904 – 1908 as its culmination. At first, the Internal Macedonian Revolutionary Organization (paramilitary groups supported by Bulgaria) attempted to force the Macedonian Greeks to accept as the Bulgarian Exarchate starting in 1895. However, Greece maintained a defensive stance until

1897 – 1899, when the Komitatzides' activity spread all over the region Macedonia and became more intense. Despite the developments that took place in an area that was then part of Ottoman territory, the Ottoman Empire remained officially uninvolved.

The event that prompted the Greeks to adopt a more interventionist stance was the Ilinden–Preobrazhenie Uprising (Fortomari 2013: 13). This Bulgarian uprising began in 1903, under the pretext of maladministration and unworkable reforms by the Ottoman Empire. Greece could not imagine an autonomous Macedonia. The situation was complicated due to both Greek- and Bulgarian-speaking paramilitary organizations' terrorist attacks. Thus, war preparations and the organization of armed conflict began. On the night between 27 – 28 August 1904, an armed expedition, led by Lieutenant Pavlos Melas, penetrated the Greek-Turkish border. In this way, the Greek state strongly emphasized its involvement in the Macedonian issue. The death of Pavlos Melas caused the escalation of the Macedonian struggle to a matter of national importance. Very soon, the struggle extended to Central and Eastern Macedonia. Several rebel corps were formed. On the other hand, Serbia was not committed to Macedonia from the beginning. Its initial aims included expansion to the south and specifically to Bosnia and Herzegovina and the Adriatic, (this expansion program was called "Načertanije", created by Ilija Garašanin). The events that successively turned Serbia's attention towards Macedonia were the creation of the Bulgarian Exarchate, the subsequent dissemination of Bulgarian propaganda and the main event was Austria-Hungary's occupation of Bosnia and Herzegovina, which came as the price for Russia's desired establishment of Bulgarian hegemony over Macedonia. However, several intellectuals within Macedonia looked with favour at Serbia. Amongst them, Stojan Novaković, wishing to turn the local Bulgarian or Slavic-speaking populations to Serbian influence, published studies that proved the relationship of the Serbian language with "Macedonian". The Macedonian struggle ended in 1908, with the Young Turks' Revolution to Bulgaria's disfavour (Loupas 2019).

The Balkan wars. Peace did not last long. Four years later, the First Balkan war broke out which lasted a few months. The main cause of the war was that the Young Turks' revolution had made life even more difficult for the non-Muslim inhabitants of the Empire. Thus, Serbia, Bulgaria, Greece, and Montenegro allied against the Ottomans. Before the declaration of war, the above Balkan countries signed several treaties with each other and then drafted an ultimatum, which they sent to the Sublime Porte. The rejection of the ultimatum also led to the beginning of the war. The militias managed to wrest many territories of the Empire. The end of the war came soon, however, due to the pressure exerted by The Great Powers trying to control the situation. The states which participated in the war, entered negotiations on the division of the conquered territories. The result was the signing of the *Treaty of London* (1913). Unfortunately, despite the victory and the expulsion of the Ottoman

Empire, disputes broke out between the victors over the areas they were trying to divide among themselves, chiefly over Macedonia. The stall resulted in the Second Balkan War. This time, the main contender on the one hand was Bulgaria, and on the opposite front were Serbia, Greece, Montenegro and later Romania. The *Treaty of Bucharest* put an end to this conflict to Bulgaria's detriment. Serbia got most of Macedonia, as well as Kosovo. Very soon, control of these areas proved difficult, with local Bulgarian rebels breaking out against the Serbian government in the Tikveš uprising (1913) and preventing the latter from re-establishing control until after 1918 (Glenny 2000).

World wars. The next major milestone is the First World War. The main camps that had been formed were two. The Central Powers and the Entente. Bulgaria sided with the former. Greece and Serbia sided with the Entente, who, during the war, camped in the city of Thessaloniki to face the united Bulgarians and Germans in 1915. Their goal was to help Serbia, parts of which were occupied by Bulgaria, Germany and Austria-Hungary, the so-called Serbian campaign. The Thessaloniki front or the Macedonian front was maintained until 1918, when the Entente defeated the Bulgarians. Meanwhile, the Bulgarians had crossed the border and entered Greek territory. The Greeks like the Serbs, however, were unable to overcome the situation. Peace came with the Treaty of Lausanne in 1919. The signatures were placed by the alliance of the French Republic with the British Empire, The Kingdom of Italy, The Empire of Japan, the Kingdom of Greece, and the Kingdom of Romania. As to the Macedonian question, Bulgaria was obliged to acknowledge that the main part of Macedonia was again acquired into Serbia. This was important for the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

During the interwar period, Macedonia was considered the southernmost part of Serbia. It was known as Vardar Macedonia (part of South Serbia) and belonged to the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes until 1928. In 1929, the Kingdom took the name Yugoslavia. The region was called Vardar Banovina (1929 – 1941). At the same period, the Greek part of Macedonia received the largest wave of Greek refugees since the Treaty of Lausanne of 1923 (Hall 2014). With the invasion of the Germans in 1941, Bulgaria took from Yugoslavia (formerly the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes) Macedonian territories and from Greece the eastern part of Macedonia. The Bulgarian authorities made every effort to absorb Greek and Yugoslav territory and treated them as if they were permanently annexed.

For strategic reasons, the Germans insisted on retaining control of Thessaloniki and the Macedonian hinterland. On 23 April 1941, the Germans proceeded to cede territory to a third power, Bulgaria, which had not even declared war on Greece. It is important to mention the mass extermination of the Jewish population by the German Nazis. The capitulation of Greece in April 1941 was the seal of the beginning of the period of triple occupation. In fulfilment of its promises, Bulgaria

acquired the right to deploy troops and command in the region of Eastern Macedonia and Thrace (Sfetas 2009).

The breakup of Yugoslavia. After World War II, the region of Macedonia was divided again between Yugoslavia, Greece, and Bulgaria. During this period, the slaves in the Serbian part of Macedonia was recognized as an autonomous “Macedonian” nation by Tito under communist regime. In the summer of 1944, ASNOM (Anti-Fascist Assembly for the National Liberation of Macedonia) decided to create a “Macedonian alphabet” in order to establish the “official” Macedonian language (*makedonski sluzheben jazik*). The authorities began the systematization of the language: they created a standardized form of written language, based on the Serbian version of the Cyrillic alphabet in an attempt to move the new official language away from Bulgarian and closer to Serbian. A characteristic example is the prohibition of the use of the vowel *ă* (*ѣ*). A few years later, the country’s first university was founded in Skopje and the first official grammars of this language appeared in the same period. In 1957, the Macedonian Academy of Sciences was established to raise awareness of the country. Efforts to build a Macedonian national identity were supported by Belgrade, Moscow, and “progressive” centres “in the West”.

Tito supported the establishment of the “Macedonian” Church in 1958 by severing relations with the Serbian Orthodox Church. Later the Serbian and Orthodox Church in general treated the “Macedonian church” as schismatic. The serious ecclesiastical issue found the way of its solution only after Easter 2002.

Communist governments were trying to instil the idea of ethnogenesis to prevent any association with Bulgaria that referred to Tito’s artificial country. In addition, the post-Yugoslav Macedonian nationalism claimed the figure of King Philip and the use of the star of Vergina leading the notorious dispute with Greece.

The issue of identity and the name. Later on, in the Cold War the question of identity was crucial. Historical events became apparent, and their politicization intensified. In Macedonia, the process of imposing the Macedonian identity had begun, something that was well known in Sofia. In 1968 the Institute of the Bulgarian Academy of Sciences published a booklet on the Macedonian question, claiming that the origin of the Macedonians is Bulgarian, in defense of the theft of history and against Yugoslav claims for a Macedonian minority in Bulgaria (BAN 1968). The controversy abated after Tito’s death (1980). Yugoslavia was facing serious economic problems, while Bulgaria was facing the issue of the Muslim minority. However, the Bulgarians estimated that the possible dissolution of Yugoslavian federation would bring the population of Macedonia closer to them (Hall 2014).

Kosovo Conflict. In later years in the 20th century, Macedonia was also affected by the notorious Kosovo conflict. Two cases were possible: either the influx of

thousands of refugees into an unstable country, or the risk of the creation of a Greater Albania. The call for a Republic of Kosovo sounded alarm, particularly in Serbia and Macedonia. In 1999, hundreds of thousands of Albanians from Kosovo fled to Macedonia. The scale of the influx was large and the country became a transit zone, where refugees and weapons were transported. The war in Kosovo, the NATO operation, the thousands of refugees and Albanian veterans were affected by the conflict in 2001. The largest minority in the country was Albanian. The balance between Albanians and Macedonians was uncertain. The conflict began in January 2001 and ended in August the same year after the signing of the Ohrid Agreement on 13 August 2001. After 2001, the country is trying to establish a democratic regime and prosperity (Bideleux, Jeffries 2006).

After all, the next big issue was the country's name. Since the founding of the republic in 1991. The former Yugoslavian state was named in its constitution "Republic of Macedonia", but was not globally recognized with this name. Greece had denied any mentioning of the area with the same name as the ancient kingdom of Alexander the Great. Greece also rejected the names "New Macedonia", "Upper Macedonia", "Ilinden Macedonia" etc. Ethical Albanians proposed a culturally neutral name, but at the same time, the new country had not declared any connection with its Slavic identity in its name. Negotiations continued until 2003 in New York. The provisional name chosen was "Former Yugoslav Republic of Macedonia". On June 12, 2018, the major change was made with the Prespa treaty between Greece and FYROM. The agreement enshrines the name Republic of North Macedonia or simply North Macedonia, which should be used both internationally and domestically. An important and mandatory term is that the adjective "northern" should be used in all cases. The state of North Macedonia denies any connection with the ancient kingdom of Macedonia and its culture, which are recognized as Greek. On the other hand, Greece is committed to recognizing the independence of the Macedonian language as part of the family of South Slavic languages, and the country's accession to the NATO. Thus, a period of cooperation and dialogue between the two countries is inaugurated (Prespa agreement 2019).

Despite all of these historical facts, that had a big impact on the development of North Macedonia as we know it today, the Balkan countries that took part in this issue have also been affected. All of these countries have changed and are still changing their external and internal policy. In Greece for example, there is a bus company and an airport in Thessaloniki, which are named "Macedonia". The change of the names never occurred. A few months after FYROM changed its name to North Macedonia, the mayor of Thessaloniki stated that maybe the name of the airport and company, because as he said "Tourists land and they think they landed in FYROM". He also stated that the battle was lost and what was important was to find how the residents of North Macedonia would be called (Gerakaritou 2018). On the other side Bulgaria was a big supporter of North Macedonia and they even

signed an “Agreement on good neighbourly relations” (2017). Nowadays, Bulgaria states that North Macedonia does not comply with this agreement and as a result Bulgaria vetoed for a significant period of time the potential accession of North Macedonia to the European Union (Sinoruka, Todorov 2022).

The Macedonian question is not separately a historical or a political issue(s), nor can it be characterized as a contiguous single problem. It would be wrong to look at such a question from only one point of view. At the same time, however, it is unlikely that we will find a solution ourselves, even if we read every book that has been written about the issue of Macedonia. We considered the historical approach to this issue correct, because our purpose was not to examine the countries’ interests, but the effects and reasons of the reactions of each country separately, whether this country is North Macedonia or Bulgaria. It is important to understand that this issue or these issues have not only affected today’s North Macedonia over the years, but also many of its neighbouring countries. It is equally important to understand that none of the above-mentioned participating countries is the “culprit” or the cause of this problem. Perhaps it is one of the issues that will remain forever unresolved, as an issue closes only when all participants leave it without “complaints” and “repressed”.

BIBLIOGRAPHY

- Bideleux, Jeffries 2006:** Robert Bideleux and Ian Jeffries. *The Balkans A post-Communist history*, London: Routledge 2006.
- Glenny 2000:** Glenny, Misha. *The Balkans: nationalism, war, and the Great Powers, 1804-1999*, New York: Viking, 2000.
- Hall 2014:** Hall, Richard, ed. *War in the Balkans: An Encyclopedic History from the Fall of the Ottoman Empire to the Breakup of Yugoslavia* California: ABC-CLIO, 2014
- Prespa agreement 2019** <https://en.wikipedia.org/wiki/Prespa_agreement>, with the agreement's text in the three languages at <https://el.wikipedia.org/wiki/Συμφωνία_των_Πρεσπών> (10-05-2022)
- Sinoruka, Todorov 2022:** Sinoruka Fjori, Todorov Svetoslav, “Bulgaria to maintain block on North Macedonia’s path to EU: Minister” // *BalkanInSight*, 13/04/2022 <<https://balkaninsight.com/2022/04/13/bulgaria-to-maintain-block-on-north-macedonias-path-to-eu-minister/>> (10-05-2022)
- Gerakaritou 2018:** Gerakaritou, Katia, "Θέμα αλλαγής του ονόματος στο αεροδρόμιο ‘Μακεδονία’ βάζει ο Μπουτάρης [Boutaris raises the issue of changing the name of the airport 'Macedonia]" *voria.gr*, 12/02/2018 <<https://www.voria.gr/article/mpoutaris-ti-tha-kanoume-me-aerodromio-ke-ktel-makedonia>> (10-05-2022)
- Loupas 2019:** Loupas, Athanasios, Τρία Σερβικά έγγραφα για τη “μακεδονική” γλώσσα στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα [Three Serbian Documents on the “Macedonian” Language in the Late 19th and Early 20th

- Centuries] // Gognosco Team, Ιστορία, 31/05/2019 <<https://cognoscoteam.gr/αθανάσιος-λούπας-τρία-σερβικά-έγγραφα/>> (10-05-2022)
- Naltsas 1953:** Naltsas, Christoforos. *Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και ο Ελληνισμός [The Treaty of Saint Stephen and Hellenism]*, Series: Makedonikí laïkí vivliothiki 10, Thessaloniki: Etaireía Makedonikón Spoudón, 1953
- Papastathis 1987:** Papastathis, Charalambos, “Η Εκκλησία και ο Μακεδονικός Αγώνας [The Church and the Macedonian Struggle]”, *Συμπόσιο Μακεδονικού Αγώνα* [Symposium of the Macedonian Struggle] (1984), Thessaloniki: IMHA, 1987, 63 – 70.
- Stoukas 2022:** Stoukas, Michael. “Από τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου στο Συνέδριο του Βερολίνου (1878) [From the Treaty of St. Stephen to the Congress of Berlin (1878)]. *Próto Théma*, 03/04/2022, <<https://www.protothema.gr/stories/article/1228910/apo-ti-sunthiki-tou-agiou-stefanou-sto-sunedrio-tou-verolinou-1878/>> (10-05-2022)
- Sfetas 2009:** Sfetas, Spyrido. *Εισαγωγή στη βαλκανική ιστορία. Από την οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο (1354-1918) [Introduction to Balkan history From the Ottoman conquest of the Balkans to the First World War (1354 – 1918)]*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2009
- Fortomari 2013:** Fortomari Elisabeth. Το μακεδονικό ζήτημα και η ελληνική εξωτερική πολιτική [The Macedonian issue and Greek foreign policy], ΑΡΤΗ – Diplomatikí ergasía, Thessaloníki, 2013.
- BAN:** *Македонският въпрос. Историко-политическа справка*, София: Институт за история при БАН, ноември 1968 <http://macedonia.kroraina.com/pamphlets/ban_1968.htm> (10-12-2022)

Χρисула Кирицу е студентка в Атинския университет, Факултет по руска филология и славистика, бакалавър в IV курс. Адрес за контакти: kiritsouchrysoula@gmail.com

Себастиани Дана̀ли е студентка в Атинския университет, Факултет по руска филология и славистика, бакалавър в IV курс. Адрес за контакти: sevidanalislavic19@gmail.com

Студентски форум
Forum studenti

СРАВНЕНИЕ МЕЖДУ ПРИТЕЖАТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕННИЯ В РУСКИ И БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА ГРЪЦКИТЕ СТУДЕНТИ

Манолис Марагос
Атински университет

Научен консултант: лектор Генчо Банев
Атински университет

Резюме. Статията има за цел да разгледа българските притежателни местоимения във връзка с трудностите, които студентите от Факултета по руска филология и славистика в Атинския университет срещат. За целта се правят сравнения по отношение на образуването и употребата на тази граматична категория в родния за нас гръцки и чуждите руски и български, които изучаваме във Факултета съответно като задължителен или избираем. Беше направено кратко проучване по темата сред студентите, резултатите от което можем да използваме за преодоляване на съответните трудности.

Ключови думи: граматика; морфология; притежателни местоимения; български; гръцки език; руски език; методика; преподаване

COMPARISON BETWEEN POSSESSIVE PRONOUNS IN RUSSIAN AND BULGARIAN FROM THE POINT OF VIEW OF GREEK STUDENTS

Manolis Maragos
University of Athens

Advisor: Lecturer Guentcho Baney
University of Athens

Abstract. This paper aims at examining the Bulgarian possessive pronouns to highlight the difficulties faced by the students from the Faculty of Russian Philology and Slavic Studies at the University of Athens. For this purpose, comparisons are made regarding the formation and use of this grammatical category in Greek, Russian and Bulgarian. A short survey was made on the subject among students, the results of which we can use to overcome the relevant difficulties.

Keywords: grammar; morphology; possessive pronouns; Bulgarian; Greek; Russian; methodology; teaching

Притежателните местоимения са една от важните граматически категории с широка употреба в писмената и устната реч: „Това е **моят** учебник“, „това са **приятелките му**“, „**възхищавам се на способностите ти**“, „**нейното** търпение е **най-важното ѝ** качество“. Това са само някои примери от приложението на притежателните местоимения в речта. Употребата им може да изглежда лесна за носителите на езика, но как стоят нещата, когато учим български като чужд? Родният ми език е гръцки. Като човек, който изучава паралелно български и руски език, мога да кажа, че тези три езика имат много сходства по отношение на притежателните местоимения, но също така и немалко разлики. Затова, като студенти, срещаме някои проблеми при изучаването на тази категория местоимения. Избрах темата, защото бих искал в бъдеще да се занимавам с преподаване и ме интересува методиката на преподаване на български и руски. Реших да разгледам преди всичко „класическите“ притежателни местоимения (κτητικές αντωνυμίες) и частично възвратното притежателно местоимение (ιδιόπαθής κτητική αντωνυμία, *свой, своя, свое, свои*, с кратка форма *си*), тъй като то не намира точно съответствие в съвременния гръцки и заслужава отделно внимание (Nihoritis, Ilieva 2019: 51 – 52, Ralcheva 2015: 237 – 242).

Български. Първо, нека се спрем на притежателните местоимения в българския език:

Таблица 1. Пълни и кратки форми на притежателните местоимения в български език

Личн. мест.	Пълни форми				Кратки форми
	м.р	ж.р.	ср.р.	мн.ч.	
аз	мой	моя	мое	мои	ми
ти	твой	твоя	твое	твои	ти
той	негов	негова	негово	негови	му
тя	неин	нейна	негова	нейни	й
то	негово	негова	негово	негови	му
ние	наш	наша	наше	наши	ни
вие	ваш	ваша	ваше	ваши	ви
те	техен	тяхна	тяхно	техни	им

к

В горната таблица са записани всички притежателни местоимения на български в техните пълни и кратки форми (Влахова-Руйкова 2021, Ralcheva 2015: 222 – 223, Петрова 2009: 14 – 16, MPanev, Karagiozova 2003, 1293, Lampsidis 1993: 44 – 46, Lampsidis 1981: 113 – 117). Отбелязваме и личните местоимения за удобство. Да започнем с пълните форми: *мой, твой, негов, неин, негово,*

наш, ваш, техен. Пълните форми приличат на прилагателните – имат лице, род (мъжки, женски, или среден) и число (единствено или множествено) и могат да се използват с определителен член, когато е необходимо.

В последната колонка на таблицата имаме кратките форми *ми, ти, му, ѝ, ни, ви, им*. Употребата им е сходна на тази в гръцки и се срещат значително по-често от пълните форми. Пълните форми се съгласуват с *притежателя* и с *обекта*, а кратките – само с „притежателя“.

Таблица 2. Съответствия на кратките форми в български и гръцки език

Български	Гръцки
ми	μου
ти	σου
му	του
ѝ	της
ни	μας
ви	σας
им	τους

Примери:

Μайка **ми** готви много добре.

Πρεподавателят **ни** още.

не е пристигнал

Αз взех ключовете **му**.

Η μητέρα **μου** μαγειρεύει πολύ καλά.

Ο καθηγητής **μας** ακόμη δεν έχει φτάσει.

Εγώ πήρα τα κλειδιά **του**.

Гръцки. За гръцки език ще започна от кратките форми на местоименията: μου, σου, του, της, μας, σας, τους. Както можем да видим от примерите, на гръцки кратките притежателни местоимения са сходни с тези на български по начин на употреба и място в словореда – съпътстват съществително, което най-често е с определителен член, като се съгласуват само с лицето и числото на *притежателя*. Можем да кажем, че употребата им е идентична, с някои специфики. Сходствата определено улесняват гръцките студенти при правилното изучаване на притежателните местоимения. Разбира се, не можем да просто им дадем таблици и правила и да очакваме да ги научат.

Таблица 3. Съответствия на пълните форми в български и гръцки език

Български	Гръцки
мой	δικός μου
твой	δικός σου
негов / неин	δικός του / δική του

негова / нейна	δικός της / δική της
наш	δικός μας
ваш	δικός σας
техен	δικός τους

Примери:

Той е **моят** приятел.

или Αυτός είναι ο φίλος μου.

Тези дрехи са **техни**.

или Αυτά είναι τα ρούχα τους

Тази чанта **ваша** ли е?

Моята чанта е по-голяма
от **твоята**.

Αυτός είναι ο δικός μου φίλος.

Αυτά τα ρούχα είναι δικά τους.

Αυτή η τσάντα είναι δική σας;

Η δική μου τσάντα είναι
μεγαλύτερη από **τη δική** σου.

Пълните форми на тези местоимения в гръцки език се образуват от прилагателната форма *δικός*, *-ή*, *-ό*, *-οί*, *-ές*, *-ά*, която определя рода и числото на *обекта*, и кратките форми на притежателни местоимения. Пълните форми и на двата езика могат да се употребяват със или без определителен член, напр. **моят** брат е най-добрият / **о δικός** μου αδελφός είναι ο καλύτερος, или **тази** книга е **моя** / αυτό το βιβλίο είναι δικό μου. Разликата е, че в гръцки език използваме три думи: **о δικός** μου, а на български – само една: **моят**. Много често на български използваме пълни форми, а на гръцки – кратки: **това** са **техните** дрехи / αυτά είναι τα ρούχα τους.

Руски. В руски език нещата са по-прости. Притежателните местоимения нямат пълни и кратки форми. За сметка на това срещаме комбинации от тези форми: *мой*, *твой*, *наш*, *ваш*, които се скланят като прилагателни, и *его*, *её*, *их*, които ни напомнят кратките форми в български език (Zagorchev 2013: 14 – 16).

Таблица 4. Притежателни местоимения в български и руски език

Български		Руски
пълни форми	кр.ф.	
мой	ми	мой
твой	ти	твой
негов / неин	му	его
негова / нейна	й	её
наш	ни	наш
ваш	ви	ваш
техен	им	их

Примери:

Учебникът **ми** е тежък. /

Моят учебник е тежък.

Мой учебник тяжёлый.

Обувките **ти** са много красиви!
Твоите дрехи са много красиви!
 или ако искаме да предадем
 нюанса в значението:

Твои туфли очень красивые!
Твоя одежда очень красивая!,
У тебя очень красивая одежда!

Както виждаме, формите за първо и второ лице са прилагателни и се скланят, докато форми за трето лице не се скланят – те са просто личните местоимения в родителен падеж. Също така, важно е да отбележим, че на руски език нямаме определителен член.

Таблица 5. Притежателни местоимения в български, руски и гръцки

Български		Руски	Гръцки	
пълни форми	кр.ф.		пълни форми	кр.ф.
мой	ми	мой	δικός μου	μου
твой	ти	твой	δικός σου	σου
негов / неин	му	его	δικός του	του
негова / нейна	й	еѐ	δικός της	της
наш	ни	наш	δικός μας	μας
ваш	ви	ваш	δικός σας	сας
техен	им	их	δικός τους	τους

Изводи

В горните примери разгледахме аспекти от употребата на притежателните местоимения в български, руски и гръцки. Можем да кажем, че действително между български и гръцки има сходства, но също така и съществени разлики – на български, както и на руски, използваме и възвратно притежателно местоимение форми (*свой*, *-я*, *-е*, *-и*), но само на български имаме кратка форма *си* (Zagorchev 2013: 74 – 75), която не се използва последователно за първо и втори лице (Nihoritis, Ilieva 2019: 51 – 52, Ralcheva 2015: 237 – 242, Lampsidis 1981: 120 – 122). Всичко това определено създава трудности за гръцките студенти. Също така за разлика от гръцки, на български много често използваме пълни форми, на места, където в гръцки употребяваме кратки форми, което за гръцките студенти, изучаващи български като чужд, също може да създаде допълнителни затруднения. Нещата се усложняват и несъответствия между двата езика при употреба и неупотреба на определителния член.

На български имаме и относителни местоимения за притежания (*чийто*, *чиято*, *чието*, *чиито*), но те попадат в друга категория, която тук не разглеждаме.

На руски нещата с притежателните местоимения са далеч по-прости. Запитахме се какви трудности и сложности срещат гръцки студенти. Можем

ли да кажем, че им е трудно да научат тези граматически форми? Повечето студенти, с които обсъдихме въпроса, споделят, че по-лесно усвояват притежателните местоимения в руски език.

Мисля, че от това кратко проучване можем да си направим практически изводи за методиката на преподаването на притежателите местоимения. Най-важното за преподавателя е да не разчита единствено на „връзките“ (сходствата и приликите) между езиковите системи, това в някои случаи помага, но често обърква. Би било добре преподавателят да дава подходящи примери за употребата на притежателните местоимения, въз основа на които студентите да имат възможност студентите сами да правят тези връзки и така да създадат *своя*, по-силна, връзка с чуждия език. Във всеки случай можем да заключим, че при изучаването на чужди езици е важно да отчитаме приликите между родния и чуждия език и да се опитаем да преодолеем разликите, като не разчитаме на формално просто на машинално превеждане на термини. Разбира се, аналогиите, които откриваме между езиците, не трябва да бъдат използвани просто и сухо в преподаването на чуждия език, а по-скоро да ни служат като помощно средство. Уроците трябва да се приспособяват към спецификите на родния език на аудиторията.

REFERENCES/LITERATURA

- Lampsidis 1981:** Lampsidis, Ioannis, *Γραμματική της Βουλγαρικής Γλώσσας* [Грамматика на българския език], Солун: IMXA, 1981
- **1993:** Lampsidis, Ioannis, *Βοήθημα Βουλγαρικής Γλώσσας* [Помагало по български език], Солун: IMXA, 1993
- Panev, Karagiozova 2003:** Panev, Gentso, Karagiozova, Nelli, *Βουλγαροελληνικό λεξικό - Mega* [Българско-гръцки речник – Mega], Атина: М. Сидерис, 2003
- Nihoritis, Ilieva 2019:** Nihoritis, Kostas and Ilieva Mariana. *Μέθοδος της βουλγαρικής γλώσσας* [Методика на българския език], Солун: Malliaris Paideia, 2019
- Ralcheva 2015:** Ralcheva, Nicoleta, *Βουλγαρική γλώσσα. Λειτουργική γραμματική* [български език. Функционална граматика]. 2-ро издание. Солун, 2015
- Влахова-Руйкова 2021:** Влахова-Руйкова, Радка. „Притежателни местоимения“ // Практическа граматика. Български език <<https://www.slav.uni-sofia.bg/grammar/morf17.html>> (20-11-2021)
- Загорчев 2013:** Загорчев, Марин. *Учим български лесно*, София: Skyprint, 2013
- Петрова 2009:** Петрова, Стефка. *Българска граматика – Морфология и синтаксис*, София: Skyprint, 2009

Студентски форум
Forum studenti

THE RECEPTION OF MODERN GREEK POETRY IN BULGARIA. BULGARIAN ANTHOLOGIES DURING THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

Ekaterini Maragoudaki
Alfia Khusainova
University of Athens

Advisor: Lecturer Guentcho Banev
University of Athens

Abstract. The paper presents a research on the perception of Modern Greek poetry in Bulgaria. The research is based on the analysis of Modern Greek poetry anthologies (5 in number), published in Bulgaria in the period between 1960 and 1998. The analysis of the historical framework for each anthology publication offers a most interesting insight into the issue in question. It shows that not only that the historical period influences the content of the anthologies, but also predetermines its interpretation by the readers. Examples of such influence include anything from deliberate exclusion of some of the most prominent Modern Greek poets from the in question publications, to a „controlled“, and in some cases biased representation of the included poets by the compilers of the anthologies. The names of Stefan Gechev and Bozhidar Bozhilov are present in each of the analyzed anthologies.

Keywords: Modern Greek poetry; anthologies; Bulgarian translators; 20th century

РЕЦЕПЦИЯТА НА СЪВРЕМЕННАТА ГРЪЦКА ПОЕЗИЯ В БЪЛГАРИЯ. БЪЛГАРСКИ АНТОЛОГИИ ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XX В.

Екатерини Марагудаки
Алфия Хусайнова
Атински университет

Научен консултант: лектор Генчо Банев
Атински университет

Резюме. Статията представя изследване върху рецепцията на новогръцката поезия в България. Проучването се основава на анализа на новогръцките

поетични антологии (5 на брой), публикувани в България в периода между 1960 г. и 1998 г. Спираме се на историческия контекст на всяка антология, което позволява да се направят интересни наблюдения върху разглежданата проблематика. Можем да отбележим, че историческият период не само оказва влияние върху съдържанието на антологиите, но и предопределя интерпретацията им от читателите. Примерите за подобно влияние могат да се видят в много аспекти – от умишлено изключване на някои от най-видните новогръцки поети от въпросните издания до „контролирано“, а и в някои случаи предубедено представяне на включените поети от съставителите на антологиите. Имената на Стефан Гечев и Божидар Божилов присъстват във всяка една от анализираните антологии.

Ключови думи: новогръцка поезия; антологии; български преводачи; XX век

The paper presents the research and analysis of various pieces of Modern Greek poetry brought together and published in Bulgaria in anthologies. The analyzed anthologies include a) *Greek poetry of the 19th century* ([4] *Grätska poezija XIX vek*, by St. Gechev, B. Bozhilov 1979), b) *Modern Greek poetry* ([5] *Sävremenna grätska poezija*, by St. Gechev 1998, vol. 1 – 2) and 3) *Young Greek Poetry* ([3] *Mlada grätska poezija*, M. Lazou, 1976). Before them, two other anthologies were published in Bulgaria: *Anthology of New Greek Poetry* ([1] *Antologija na novata grätska poezija*, vols 1 – 2, by B. Bozhilov, S. Akhilea, St. Gechev 1960), and *Greek Poetry XX century* ([2] *Grätska poezija XX vek*, by St. Gechev, B. Bozhilov 1978).

A credit should be given to Stefan Gechev, Bozhidar Bozhilov, Marin Zhechev and Georgi Danailov, people who acted as compilers, editors and translators of the selected in the anthologies poems. Each anthology is addressed and analysed according to its content and the political and cultural circumstances of its creation. The Bulgarian reader's perspective to the poetic pieces is presented as well.

When it comes to the discussion of such matters as representation of an idea or a notion, in our case poetry, on a foreign ground, it is important to mention the source of its introduction. The name of Stefan Gechev, in this respect, is of inestimable value as he was the one to mark the beginning of Modern Greek poetry introduction to Bulgarian readers. According to Gechev, it was the Greeks, who lived in Sofia in a self-imposed exile due to their leftist political stands who first made “new” avant-garde Greek poets known to the wider Bulgarian public (Gechev 1998).

The cultural “accent” of the self-exiled Greeks, poetry included, was of an according political tone, and that was a big contributing factor to its taking root in the Bulgaria of 1950. Being the only available translator from Greek into Bulgarian, Gechev ushered in the Bulgarian literary world the notion of Modern Greek poetry. His path was often riddled with difficulties as not all poets and poems were destined to be heard e.g. works of Yannis Ritsos were not to be printed for they were “labeled” as lacking the “pure” social realist character (Gechev, 1998: 585).

Only after the Union of Bulgarian Writers decided to issue an anthology of

Greek poetry, previously unknown to the local reader, did Gechev's translation work see its proper fulfilment ([1] Bozhilov, Akhilea, Gechev 1960).

When the second anthology ([2] Gechev, Bozhilov 1978) followed, Gechev personally took the charge of its compilation, intending to compose it of poetic works, written between 1950 and 1970, as he himself wrote twenty years ago in the preface to his two-volume anthology (Gechev 1998: 6, 11). Once again, there were all sorts of impediments. Political obstacles included the reluctance of the authorities to approve certain poetry pieces. Linguistic ones had to do with translation conundrums posed by vocabulary of certain poems (e.g. Kavvadias' poems, rich in nautical terms), etc.

Hence, not all of the intended poets and poetic pieces were actually included. Not until 1963, when for the first time Bulgaria held a meeting for Balkan writers, did Gechev manage to accomplish the life-long endeavour on introduction of Modern Greek poetry to Bulgarian readers.

Georgi Danailov¹, another important name for the research, states in *Modern Greek poetry* ([5] *Săvremenna grătska poezija*, Gechev 1998), that the chosen literary pieces give readers a unique opportunity not only to delight at poetic artistry, but also connect to the Greek mentality. What is more, the versatile virtue of each poem is such that it is able to reach to each reader on a deeply personal level. The content is presented in both languages not to compare their differences, but to marvel at the abundance of similarities between the two nations.

Zhechev, in the preface to *Greek poetry of the 19th century* ([4] *Grătska poezija XIX vek*, Gechev, Bozhilov 1979) addresses the factors that shaped Modern Greek poetry, historical, political, economic and environmental ones included. Zhechev points out that Greek poetry is connected to the people and the traditions of all the periods of national development.

Zhechev argues that without comprehension of history and tradition, that shapes any literature, it is impossible to properly understand it. Should the background knowledge be foregone, any expression of creativity would be interpreted as a mere act of mimicry. The motifs of slavery and fight for freedom (common for both countries) illustrate the idea well. Another parallel of the kind is drawn between Greeks *armatoles* and Bulgarian *haiduci*.

None of them is deemed as a mere reflection of the other as each presents unique characteristics common to their respective cultures. A similar approach is applied to the comparison of poets. Both Greek and Bulgarian poets inspired and emboldened their people to fight against all types of yoke. Soldiers of words they used their weapon not for the destruction but for the creation of national consciousness of their people. In particular, he correlates **Kostis Palamas** and the Bulgarian national poet Ivan Vazov for their creative imaginativeness. Another serious matter, touched upon by Zhechev, concerns the First Athenian School.

1. An award-winning Bulgarian screenwriter, writer and playwright (1936 – 2017).

According to Zhechev, other than the refine use of the language and the admiration for the antiquity, First Athenian School has done absolutely nothing for the posterity. Obviously such a point of view is overly stringent as there are marvelous literary pieces left by the authors in question e.g. *The Papess Joanna* (Πάπισσα Ιωάννα) by Emmanouel Rhoides (1866).

BozhidarBozhilov in *Young Greek poetry* ([3] *Mladagrątskapoezija*, Lazou, 1976) praise Greek poetry for its defiance of all restrictions, be it of literary or political nature. Despite all that, however, the analysis of the anthology's content shows many inconsistent with the expressed attitude. First of all, it was determined that only 10² of the 29 Modern Greek poets, announced by the compilers as representatives of the generation of the 70s, can be called "significant" for the matter in question.

The anthology excludes some eminent names of Greek poetry e.g. Rea Galanaki, Dimitrios Hatzis, Kostas Papageorgiou, Stratis Tsirkas and other poets, well-known for their adamant political and social standpoints. Thus, under no circumstance could this anthology be called representative of Modern Greek poetry of the generation of the 70s. Second of all, Maria Lazou, who was personally in charge of the content's compilation, while allotting to each of the poets be represented by up to four of their poems, made her own voice heard through seven of her creations.

Another questionable aspect has to do with ideology. *Young Greek poetry* seems to be permeated with the air of Bozhilov's leftist beliefs which at some points even distort the original message of some of the Greek poems. There were also cases of misrepresentations of some of the Greek poets. For example, Odysseas Elytis, a Greek Nobel prize winner (1979), is mentioned in the anthology as "a representative of the progressive left-wing party".

The assertion is either a startling neglect of the actual facts or an intentional stretch of the truth as Odysseas Elytis, has never associated his name with any of the political activities of his motherland, as he firmly believed that his patriotism can only be identified through his love of Hellenism and Orthodox tradition. Secondly, Elytis is part of the generation of poets of the 30s, and thus occupies an irrelevant to the matter cultural space. Thus, besides the fact that the anthology presents some remarkable literary pieces, its overall conceptualization raises too many questions.

Concluding the brief summary of the conducted research, I would like to point out that the analysis of the anthologies showed a valuable insight into the matter of perception of Modern Greek poetry in Bulgaria at the given historical period. The results of the research, besides the above-mentioned linguistic and cultural

-
2. In the anthologies were included several Modern Greek poets with only the following 10 of them being of impact and recognition in Greece: Katerina Angelaki-Rooke, Nasos Vagenas, Tzeni Mastoraki, Mihalís Ganas, Giannis Kondos, Giorgos Chronas, Giannis Patilis, Lefteris Poullos, Kostas Mavroudis, Giorgos Markopoulos. (Athanasopoulos, 2013), (Nikolakopoulos, 2017)

observations also include those of an ideological character.

On one hand, the latter presents a substantial liability to the proper understanding of the subject as mandatory observance of ideological agenda, demanded from all publishers of Bulgaria, put a certain restraint to the proper representation of any literature. Due to that it is possible to conclude that the entire work of the anthology compilers was contingent not so much on the chosen poems or even their personal opinion on the matter but on other external factors.

On the other hand, however, the given circumstances not only gave the footing for the Modern Greek poetry take a root in Bulgaria but also became part and parcel of its meaning, however subjective it was. Additionally, it is safe to say, that despite the marginal space that such prominent figures of Bulgarian literary world as Gechev occupied in the field, their cultural legacy proved to be of an incomparably immense extent in the sphere of literature and beyond.

BIBLIOGRAPHY

Anthologies in chronological order

Bozhilov, Akhilea, Gechev 1960: *Antologija na novata grätska poezija*, vols 1 – 2, eds. Bozhidar Bozhilov, Savas Akhilea, Stefan Gechev, several translators, Sofia: Bälgarski pisatel [Божилов 1960: *Антология на новата гръцка поезия*, том. 1 – 2, ред. Божидар Божилов, Савас Ахилеа, Стефан Гечев. София: Български писател].

Gechev, Bozhilov 1978: *Grätska poezija XX vek*, eds. Stefan Gechev, Bozhidar Bozhilov, compilers Stefan Gechev, Bozhidar Bozhilov, Marin Zhechev, several translators, Sofija: Narodna Kultura [Гечев, Божилов 1978: *Гръцка поезия XX век*, ред. Стефан Гечев, Божидар Божилов, състав. Стефан Гечев, Божидар Божилов, Марин Жечев, София: Народна култура].

Lazou 1976: *Mlada grätska poezija*, comp. Maria Lazu, transl. Stefan Gechev, Khrisula Paskalevska, Sofija: Narodna Kultura [Лазу, Мария ред. 1976: *Млада гръцка поезия*, съставител: Мария Лазу, превели от гърцки: Хрисула Паскалевска, Стефан Гечев, София: Народна култура] [Λάζου Μαρία εκλογή των ποιημάτων, μεταφράσεις Στέφαν Γκέντσεβ, Χρισούλα Πασκαλέβσκα]

Gechev, Bozhilov 1979: *Grätska poezija XIX vek*, eds. Stefan Gechev, Bozhidar Bozhilov, compilers Stefan Gechev, Bozhidar Bozhilov, Marin Zhechev, several translators, Sofia: Narodna Kultura [Генчев, Божилов 1979: *Гръцка поезия XIX век*, ред. Стефан Гечев, Божидар Божилов, състав. Стефан Гечев, Божидар Божилов, Марин Жечев, София: Народна култура].

Gechev 1998: *Sävrementna grätska poezija*, vol. 1 – 2, bilingual edition comp. transl. Stefan Gechev, introd. Georgi Danailov, Sofia: Epsilon, 1997 – 1998 [Гечев 1998: *Съвременна гръцка поезия*, том. 1 – 2, двуезично издание, съст. прев. Стефан Гечев, увод. Георги Данаилов, София: Епсилон, 1997 – 1998, Σύγχρονη Ελληνική Ποίηση, τ. Α – Β, δίγλωσση έκδοση, μτφ. Στέφαν Γκέτσεφ, εισαγωγή Γκεόργι Δαναΐλοφ, Σόφια: Έψιλον, 1997 – 1998]

Research and other references

- Athanasopoulos et al. 2013:** Athanasopoulos, Evag., Kokkinaki, Eir., Bista, P. *Istoria Neoellinikis Logotechnias*, Athina: Instituto Technologias Ypologiston kai Ekdoseon “Diofantos” [Αθανασόπουλος, Ευάγγ., Κοκκινάκη, Ειρ., Μπίστα, Π. *Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος»] <http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2330/Istoria-Neoellinikis-Logotechnias_A-B-G-Gymnasiou_html-apli/index_09_02.html> (14.02.22)
- Davydov, red. 2003:** Davydov, Z. “Stephan Gechev in translation by Richard Zastrow, Published with an introduction by Georgi Vasilev, An author from the future” // *University of Toronto · Academic Electronic Journal in Slavic Studies*, № 70, 2003. <<http://sites.utoronto.ca/tsq/03/gechev.shtml>> (14.02.22)
- Gecheva, 2020:** Gecheva, K., Artamontzev, S., Liolios, G. *Life journey-Childhood // Stefan Albert Gechev Poet, playwright, prose writer, translator, literary critic and diplomat 1911 – 2000* <<https://www.stefangechev.com/el/life-journey-gr/>> (14.02.22)
- Kelbecheva, 2017:** Kelbecheva, Ev. *Kakvo se sluchi predi '89-a. Istoricheski sbornik za komunizma v Bălgarija*, Fondacia Sofia: „Sofijska platforma“ [Келбечева, Ев. *Какво се случи преди '89-а. Исторически сборник за комунизма в България, Фондация София: „Софийска платформа“*].
- Meziti, 2022:** Meziti, M. ed. *Poiites-Poiitries, neoteroi kai synchronoi tis Elladas* // *poets.gr*, 2015 – 2022. [Μεζίτη, Μ. επιμ. *Ποιητές-Ποιήτριες, νεότεροι και σύγχρονοι της Ελλάδας* <<https://poets.gr/el/poihtes>> (14.02.22)
- Mourtompalla, 2019:** Mourtompalla K. *Andreas Empeirikos, Anamesa sti sourealistikí epanastasi kai ton epanastatiko marxismo* // *Nostimon Imar*, 22.01.19 [Μουρτομπάλλα, Κ. Ανδρέας Εμπειρικός, Ανάμεσα στη σουρεαλιστική επανάσταση και τον επαναστατικό μαρξισμό // *Νόστιμον Ήμαρ*, 22.01.19] <<https://www.nostimonimar.gr/andreas-empeirikos-anamesa-stin-soyrealistiki-epanastasi-kai-ton-epanastatiko-marxismo/>> (14.02.22)
- Nikolakopoulos 2017:** Nikolakopoulos, S. i poiisi meta ti Metapolitefsi (1974 – simera) // *Sotiris Ioanni Nikolakopoulos, Dokimiografos-Poiitis*, 13.07.17. [Νικολακόπουλος, Σ. Η ποίηση μετά τη Μεταπολίτευση (1974 – σήμερα) // *Σωτήρης Ιωάννη Νικολακόπουλος, Δοκιμιογράφος-Ποιητής*, 13.07.17] <<https://sotiris-i-nikolakopoulos.gr/2017/07/13/η-ποιηση-μετα-την-μεταπολιτευση-1974-ση/>> (14.02.22)
- Plamen 2011:** Plamen, D. *Socrealizăm i alternativi: aspekti na kanoničnostta. Kăm nova istorija na literaturata ot perioda na NRB*. // *Nov Bŭlgarski Universitet*, Departament „Nova bŭlgaristika“ *Godishnik 2010/2011* [Пламен, 2011: Пламен, Д. Соцреализъм и алтернативи: аспекти на каноничността. Към нова история на литературата от периода на НРБ. // *Нов български университет*, Департамент „Нова българистика“, *Годишник 2010/2011*] <http://ebox.nbu.bg/nuova/view_lesson.php?id=7> (14.02.22).

Trubetskoj 2001: Trubetskoj, L. Stefan Gečev, evropeečat. // *Literaturen forum*, № 30, 471, 2001 [Трубецкой 2001: Трубецкой, Л. Стефан Гечев, европеецът. // *Литературен форум*, № 30, 471, 2001] <<http://www.slovo.bg/old/litforum/130/ltrubeckoy.htm>> (14.02.22)

✉ **Ekaterini Maragoudaki**

National and Kapodistrian University of Athens

E-mail: katerina_magica@yahoo.gr

✉ **Alfia Khusainova**

National and Kapodistrian University of Athens

E-mail: alfiaalfia@gmail.com

Екатерини Марагудаки е завършила Атинския университет, Факултет по руска филология и славистика. Адрес за контакти: katerina_magica@yahoo.gr

Алфия Хусайнова е завършила Атинския университет, Факултет по руска филология и славистика. Адрес за контакти: alfiaalfia@gmail.com

В настоящия сборник са включени доклади, представени на Международната българистична конференция „Българският език, литература и култура: пътища през мултикултурния свят“, проведена през м. ноември 2021 г. в Неаполския университет „Ориентале“. Домакин на събитието е Департаментът за литературни, лингвистични и съпоставителни изследвания в партньорство с Министерството на образованието и науката на Република България, Болонския университет, Департамента за писмен и устен превод, СУ „Св. Климент Охридски“, Асоциацията на лекторите по български език, литература и култура, Българския културен институт в Рим, Асоциация „България – Италия“, Националното издателство „Аз-буки“, Асоциацията за българска култура „Будител“ – Неапол.

В конференцията участват учени и преподаватели от 23 европейски университета от 13 държави, лектори по български език, литература и култура, студенти от Гърция, Италия, България и Украйна, културни дейци, журналисти и издатели.

